Зоря
1892

1892.

ЗОРЯ

ІЛЮСТРОВАНЕ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ПИСЬМО ДЛЯ РОДИН

видаване Товариством імени Шевченка

під редакцією

Василя Лукича

Одвічальний за редакцию: ВАСИЛЬ ТИСОВСЬКИЙ.

7168

РІЧНИК ТРИНАЙЦЯТИЙ.

1892.

БІБЛІОТЕКА Наукового Товариства ім. Шевченка
Львівська Філія Бібліотеки АН УРСР

У ЛЬВОВІ, 1892.

З ДРУКАРНІ ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА,
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ.

Сторона

I. Повісти.

І. Т. Подоленко: За громаду 2, 22, 41, 61, 101, 121
Василь Чайченко: На роспутті 181, 201, 221, 241, 261, 281, 301, 321, 341, 361, 381, 401, 421 і 441.

II. Оповіданя, спогади, нариси, образки з життя, картини, мрії і казки.

Леся Українка: Весняні сьпіви . 6
Василь Чайченко: Зустріч . . 27
Каторжна 68
Байда 150
Наталка Полтавка: Драма у хаті 47
Олекса Бобикевич: По матурі . 108
Іван Туз 129
Катерина Маляренківна: Понад Дніпром . . . 141 і 161
Євгенія Ярошинська: Сон . . 170
Женячка на виплат . . 425
Василь Ріленко: Провинник . 189
Трохим Зіньківський: Сон . . 207
Олександер Катренко: Як чоловік собі науку добував 227 і 247
І. Коскора: Босявки . . . 294
М. Школиченко: Ратуй . . 328
Одарка Романова: На кладовищи 387
Вячеслав Потапенко: Перша кара... справа 407
І. Спілка: У станового . . 424
Михайло Коцюбинський: Пятизлотник 447
Олександер Кониський: Сестра-жалібниця [фотографії з холерного часу] . . . 461
М. Стромаха: Цуцик . . . 467

III. Поезиї:

Леонід Глібів: На перелазї . . 1
Соломяний дїд . . . 46
Зузуля й Горлиця . . 127
Не плач, поет! . . . 207
Цуцик 247
Цяцькований осел . . 287
Гуси 345
Хмелина і Лопух . . . 426
Олек. Кониський: З скорбних пісень 6
Яків Щоголїв: Лялька . . . 6
Ворожіння 168
М. Школиченко: Заповідь Ярослава Мудрого 21
За нелюбом 71
Шевченкова могила . . 91
Клявдиї Л-ко . . . 226
Малюнки життя . . . 288
Перепілка 386
У осени 406
Посьвята 446

Сторона

М. Загірня: З боєвих пісень . 26
Олекс. Колесса: На сьвятий вечір 27
Зимова думка . . . 67
Весняна думка . . . 150
Наші пісьні . . . 207
Вас. Чайченко: Кара . . . 46
Галїма 107
Останні квітки . . . 406
По весні розцьвітають ся квіти 427
Ніч 446
Вона сьпіва 466
А. Хванько: В зденервуванню . 46
Волод. Масляк: Колисанка мужички 47
З Чорного шляху . . . 446
Дружині 466
Вас. Лиманський: До М. Старицького 56
Домашній сьпівачцї . . 169
Степ. Руданський: Ахмет III. і Запорожцї 60
Мих. Старицький: Поету . . 67
Олена Пчілка: Береза . . . 107
Василь Ріленко: Заява . 109
Тим. Бонаришин: З зимових сонетів 128
Р. Самійленко: Весна . 131 і 206
Іван Козак: Крашанка . . . 149
Леся Українка: До мого фортепяна 149
Самсон 186
Осип Маковей: На весні . . . 169
Semper idem . . . 326
А. Кримський: Ідилїчне кохання 169
А. Бобенко: Л. С-му . . . 169
Г-лї 346
О. Філяретів: Поділе перед жнивами 226
Одарка Романова: Нездужа дївчина 226
Думка 246
Горобчик 247
Над Дніпром 289
Пісьня 346
До моєї музи 427
Остап Левіцький: Тарасе! . . 246
О. Галка: Запорожська пісьня . 246
Поле 305
Між гордим панством тим... 386
Корн. Устиянович: До Остапа Левіцького 266
В золоченій колисочцї . . 305
Повернув Іван із війська . 346
„Cu de Paris“, що на него 366
Прекрасна зірочка неба . 406
Останній свого роду . . 445
Г. А. Панько: Текинка . . 267
Йос. Журба: До Вкраїни . . 270
Тар. Шевченко: До сестри . . 275
Хустина 275
Як. Жарко: В Ялтї . . . 289
Доля 386
К. Г. Лозинський: До соловейка 306

Сторона

В. Степняк: Сонце і хмара . 340
Гр. Коваленко: Батьків заповіт . 360
Мих. Козак: Пісьнї I. і II. 386 і 460
Вол. Александрів: Причта Христова про Сїяча . . . 400
Павло Граб: Прийде день . . 400
Вас. Щурат: Пісьня . . . 400
Думка 465
М.: Досьвід 427
Ів Ган. Буцманюк: З моїх мрій 427
Ів. Франко: Індийські леґенди. Чоловік у балцї . . 427
Указ против голоду . . 444
Іділля 460

IV. Твори драматичні.

Мак. Кропивницький: Титарівна, драма в 5 дїях 251, 270, 289 і 306.
Панас Мирний: Лимерівна, драма в 5 справах . 346, 367 і 3
Трохим Зіньківський: Сумлїння, драматичні сцени . . . 23

V. Історія літератури руської (українсько-руської).

Др. Омелян Огоновський: Історія літератури руської. Період новий. Проза:
Іван Франко . 7, 30, 49 і 71
Ольга Косачева [Олена Пчілка] 73, 110, 132, 153, 171, 195 і 210.
Лариса Косачівна [Леся Українка] 211
Лев Василович [Лев Сапогівський] . . 235, 255 і 273
Василь Чайченко 373, 392, 410 429, 450 і 469.

VI. Розправи з літератури, історії етноґрафії, історії природи і язикові

Ів. Франко: До студий над Ст. Руданським . . . 13 і 314
Нїмець-Українофіл . . 416
Б. Вільхівський: Українська книжка на селї 35, 53, 75, 112, 134 і 155
Лосун: В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду 137, 157 і 173
Замітки язикові 433, 454 і 471
Вас. Чайченко: Кілька слів про нашу літературну мову 297 і 310
Нагадування 214
Наша байдужість . . . 215
Данило Лепкий: Про небіщиків 257

Сторона

Кость Горбаль: Знакомство Осипа Федьковича з Кобилянським і К. Горбалем . . . 332
Павло Граб: Невідомі творці . 353
Ів. Верхратський: Два великани нашої мотильні . . 356
Осип Маковей: Про руські переклади поезий Г. Гайного 376, 395 і 414.
Др. Юр. Конкольняк: Холєра . 474

VII. Материяли до студий над Т. Шевченком і дрібні статї.

Наталка Полтавка: Споминки про Т. Шевченка 81
М. Комарівна: До житєписи Т. Шевченка 86
Т. Шевченко в Закаспійському краю 87
М. Уманець: На Шевченковій могилї 89
Іван Степовик: У батька Тараса в гостинї 91
Теперішний стан Тарасової могили 319
М. Школиченко: Оповідання про Т. Шевченка . . . 94
М. Комар: „Изъ „Кобзаря“ Т. Шевченка и украинскіе мотивы“ 98
Василь Лукич: Наукове видане поезий Т. Шевченка . . 99
„Офорты Т. Г. Шевченка въ коллекціи В. В. Тарнавского“ 99
Памятник Тараса Шевченка у Львові 119, 199, 278, 340 і 438
— — Дипльом Т. Шевченка . 120
Трийцять перші роковини смерти Т. Шевченка . 120, 219 і 278
Вл. Колесса: Дві мало знані поезиї Т. Шевченка . 274 і 295
Охрім Варнак: Догляд Шевченкової могили 400
— — Листи Т. Шевченка . . 419
— — Нове видане творів Т. Шевченка 438

VIII. Споминки, житєписи і материяли житєписні.

Ів. Степовик: Материяли до житєписи Олександра Корсуна 199
Олександер Потебня . . 38
А. Ш.: Споминки про Петра Гулака-Артемовського . . 218
М. К.: С. Опатович і М. Савич 277
К: Памяти Опанаса Марковича 455
Василь Лукич: Др Омелян Огоновський 14
Іванна Біберовичева . . 117
Двайцять пять-лїтня праця Андрія Стечинського на рідній сценї . . 418 і 436
М. Уманець: Олександер Корсун 17
Українець: Михайло Старицький 56
Ів. Б ей: Дамян Гладилович . 57
Кость Лучаківський: Д. Ромуальд Гладилович 317
Зах. Козуб: Яків Кухаренко . 159
Домонтар: Олександер Барвінський 176
Кость Підвисоцький: Г. Затиркевичева-Карпинська . . 213
— — Степан Руданський . . 259

Сторона

Григориевич: Евгений Желехівський 277
Яр. Семенович: Юлїян Романчук 478

IX. Листи.

Лист Якова Кухаренка до Зосима Фед. Недобаровського . . 159
Лист Осипа Федьковича до Данила Танячкевича з 1863 р. . 258
Вісїм листів Осипа Федьковича до Костя Горбаля . . . 333
Лист Корнила Сушкевича до Гната Рожанського 458

X. Оповістки і критичні замітки.

Ілля Кокоруд: „Вправы нѣмецкй для третьои кл. школъ середныхъ і „Граматика латиньска для першои и другои кл. школъ ґімназ.“ . . . 13
„Руска Читанка для першои кл. школъ середныхъ“ . . 315
„Руска Читанка для высшихъ клясъ школъ середныхъ . 397
Домонтар: „Справозданє директора ц. к. ґімназиї академичнои у Львовѣ за р. шк. 1891“ 14
Мусїй Ш-ко: „До мырового“ . 34
„Хутиръ“ і „Любителямъ смѣха“ 175
„Витрогонъ“ і „Нелюбъ“ . 176
„Колоскы“, „Середъ крыжаного моря“ і „У наймы“ . 198
„Нещаслыва доля“ і „За дурною головою тай бокамъ лыхо“ 378
М. Комар: „Изъ „Кобзаря“ Т. Шевченка и украинскіе мотивы“ 98
Вас. Лукич: „Офорты Т. Г. Шевченка въ коллекціи В. В. Тарновскаго 99
Ів. Б-ей: „Руска Читанка для выс. кл. шк. середныхъ. Часть I.“ і „Przyroda w pieśniach ludowych polskich i ruskich“ 117
„Гомерова Одиссея“ Ч. I. і II. 237
„Нїмецко-руский словар висловів правничих і адміністрацийних 437
М.: „Ганнуся“ 194
А Кримський: „Щербановская волость“ 196
Осип Маковей: „Вибір поезий Генріха Гейне: Німеччина. Байки для дітей“ і „Книга пісень Гейнріха Гейне“ 376, 395 і 414
Гр. Коваленко: „Русскимъ материямъ“ 378
Ів. Франко: „Ukrainische Lieder“ 416

XI. Нові твори драматичні.

Василь Лукич: „Титарівна“ драма в 5 дїях Марка Кропивницького 238
Микола Чорноморець: „Кара Божа“ драма в 5 дїях Боярської . 298
Орест Ґр-ів: „Червоні черевики“ оперета в 3 дїях Захаренка 358
Артист: „Циганка Аза“ музикальна драма в 5 дїях Мих. Старицького 477

Сторона

XII. Записки, вістки і замітки.

О. Стодольський: Обшир і скількість Русинів-Українців . 39
Ів. Степовик: Могила Ст. Руданського 39
Материяли до житєписи Олександра Корсуна . . . 199
Тит Ревакович: Цїкавий медаль 79
Татарський дзвінок . . 79
— — Музей Ставропигійського Інстітута 79
М. К.: Памятник на могилї С. Руданського в Ялтї . . . 218
— — Перенїс тлїнних останків і памятник Марк. Шашкевича 278
— — Памятник на могилї Стефана Качали 279
— — Жіночий Альманах . . 279
— — Фундация кн. Острогського 339
Як. Миколаевич: До житєписи Маркіяна Шашкевича . . 438
— — Премія імени Ол. Потебнї 438

XIII. Лїтопись і фелєтон.

Смолянський: Сучасна лїтопись з житя суспільного . 16 і 37
Ом.: Нема гроший 457

XIV. Лїтература.

Василь Лукич: Дрібні вістки 18, 58, 117, 178, 216, 239, 279, 299, 340, 359, 398, 419, 439.
Твори Василя Чайченка . 159
Нові видання 239
Ілюстрований Календар тов. „Просьвіта“ на р. 1893 . 379
Степовик: Істория запорожських козаків 18
— — Книжки для руських шкіл середних в Галичинї . . 58
— — Працї на полї нашого шкільництва 117
— — Літературний збірник „Запомога“ 178
Ів. Б-й: Галицька Русь у видавництві „Osterreich in Wort und Bild“ 178
М. К.: Літературна спадщина пісьля В. Мови 199
Домонтар: „Кіевскій Сборник“ . 216
— — Конкурс тов. „Просьвіта“ на книжочки популярні і на премію „фундациї імени Ст. Дубравського“ . . . 239
— — Словар росийсько-український 439

XV. Штука.

— — Виставa картин Репина, Шішкіна і Лунда 19
Василь Лукич: Ілюстрована Україна 40, 178, 379
Дрібні вістки 59
Ганя Кримська: Ілюстрована Україна 420
М. К.: Відповідь Запорожців турецькому султанови Махмуду IV. 59
— — Памятник Вол. Барвінського 118
Др О. К: Різьба Івана Кавки . 118
В. Січовик: Вистави . . . 159
— — Виданя тов. „Просьвіта“ . 216
Артист: Новий образ Ос. Брандта 217

Сторона

Ів. Е-й: Нові образи малярів-артистів М. Івасюка і Юл. Панькевича 398

XVI. Театр.

М. Неїжмак: Українська драматична трупа М. Кропивницького в Одесі . . . 19
Василь Лукич: Нові твори 40, 159, 279 і 439.
Рух наших театрів 118, 200, 279 і 399.
Львівський руський народний театр в Станіславові . . 118
Вістки 320
Я...ко: Рух наших театрів . . 40
— — Продовженє конкурсу на оріґінальні руські твори сценічні 60
Конкурс театрального тов. „Руська Бесіда“ у Львові . 359
— — Вістки . 159, 200, 240, 280
Микола Чорноморець: Товариство Деркача й Манька в Харкові 280
М. Оленич: Замітка про драму „Кара Божа“ . . . 340
Охрім Варшак: Трупа М. Садовського в Севастополї . . 479
— — Реформа львівського руського народного театру . . 476

XVII. Музика.

Василь Лукич: Дрібні вістки 79 і 439
Музикалія [фортепіян на чотири і на дві руки] 219, 320, 380 і 399.
В. Січовик: Нові видання . . 299
— — Лекциї про народну українсько-руську музику . . 399
— — „Бібліотека музикальна Бояна“ 439

XVIII. Наука.

— — Реформа нашої правописи в школах галицьких . . 215
Ко: Новий поділ літератури українсько-руської . . . 240
— — Німецько-руська правничa термінольоґія . . . 240
О. Е.: Нові здобутки Русинів галицьких на полї шкільництва 359
Ілля Кохоруд: Поменші вістки . 439
— — Правопись фонетична . . 460
Ів. Е-ей: Етноґрафічна карта України-Руси 460

XIX. Товариства.

Василь Лукич: Вістки 120, 300 і 440
„Ватра“ . . . 120 і 440
Тов. імени Шевченка . . 138
„Просьвіта“ 179
„Руська Бесіда“ у Львові . 217
Руське тов. педаґоґічне . 300
„Дністер“ 340

Сторона

XX. Посмертні оповістки.

Вас. Лукич: Варвара кн. Репнїна 20
Казимир Волод. Плошовський 60
Іван Борисикевич . . . 80
Евґеній Згарський . . 80
Микола Яковл. Макарів . 80
Лука Левіцький . . . 300
М. Т.: Яків Гудик . . . 280

XXI. Бібліоґрафія.

Василь Лукич: 20, 40, 60, 80, 120, 140, 160, 180, 200, 219, 240, 260, 280, 300, 320, 340, 360, 380, 400, 420, 440, 460 і 480.

XXII. Поясненя до ілюстраций.

З ярмарку 18
Пришла в гостину 39
По нападї Татарів . . . 58
Молода мати 79
Побережники з під Калуша . . 79
Вечером 117
Куплть ягоди 139
Памятник Івана Амоса Коменського в Прерові 139
Камінь Монастирко над Дніпром 216
Переяславська Рада . . . 239
Ніч під Івана Купайла . . . 259
Іван Нечуй-Левіцький . . . 319
Камінь Перун на Дніпрі . . 320
Запорожець 320
Памятник кошового К. Головки близько каменської Січи . 339
Скеля Дзвинячя над Дніпром . 379

XXIII. Оповістки, заяви.

Др Ст. Стоцький: В обороні правди 58
М. Зерня і *В. Чайченко*: Заява 220

XXIV. Переписка редакциї і адміністрациї, оповістки і спростованя.

Переписка Редакциї 60, 80, 100, 120, 160, 180, 220, 240, 320, 360, 380, 400, 460 і 484.
Переписка Адміністрациї 40, 140, 180
Оповістка тов. імени Шевченка про книжки 180
Спростованє похибок 60, 140, 160, 180, 220, 240, 340, 420.

Ілюстрациї.

1. Д-р Омелян Огоновський . 1
2. Михайло Старицький . . 41
3. Дамян Гладилович . . . 61
4—6. Тарас Шевченко 81, 82 і 83
7. Іванна Біберовичева . . 101
8. Олександер Потебня . . 121
9. Яків Кухаренко . . . 141
10. Олександер Барвінський . 161
11. Ганна Затиркевичева Карпинська 201
12. Степан Руданський . . . 241
13. Евґеній Желехівський . . 261
14. Іван Нечуй-Левіцький . . 301
15. Осин Юрий Федькович . . 321
16. Олекса Стороженко . . . 360
17. Андрій Стечинський . . 401
18. Юлїян Романчук . . . 461
19. З ярмарку 5
20. Памятник Богдана Хмельницького в Київі 8
21. Пришла в гостину . . . 25
22. Вид Київа з Днїпра . . 28
23. По нападї Татарів . . . 45
24. Чорногорка 48
25. Молода мати 64
26. Побережники з під Калуша . 68
27. Хата Тараса Шевченка . . 88
28. Могила Тараса Шевченка . 92
29—30. „З Гайдамаків“ Т. Шевченка . . . . 93 і 96
31. Вечером 105
32. Ґрупа селян з Садагори . 108
33. Куплть ягоди 125
34. Памятник Івана Амоса Коменського в Прерові . . . 128
35. Сьвячене насок в Тишкицях, новіту городенського . . 145
36. Добрі приятелї . . . 148
37. В лїсах Тасманії . . . 165
38. Поворот молодят з церкви по шлюбі 168
39. Окресности сьв. гір коло Київа 185
40. Запорожець на чатах.— Позена 188
41. Пресьвята Дїва — Муріллo . 205
42. Камінь Монастирко над Днїпром 208
43. Переяславська Рада . . 224
44. В галицькім місточку . . 228
45. Ніч під Івана Купайла . . 245
46. Сплавлюване дерева на Білім Черемошу 249
47. Водонад в Маняві . . . 265
48. Руїни замку в Бучачи . . 268
49. Виходнї чорногорські — Ярослава Чермака . . . 285
50. Поворот Ґуцулів з Чорногори 288
51. Камінь Перун на Днїпрі . 305
52. Запорожець — А. Н. Ноля . 308
53. Руїни замку в Раківци . . 325
54. Памятник кошового К. Головки близько каменської Січи . 328
55. Пара Ґуцулів 341
56. Водонад ґранітний в Карпатах 345
57. Дїд з Київської Лаври . . 348
58. Ґрупа селян з Тишковець, новіту городенського . . 365
59. Скеля Дзвинячя над Днїпром 368
60. Селяни з Матійкова, подільської ґубернії 381
61. Камінь Довбуша . . . 385
62 Козацька бандура . . . 388
63. Пума американська . . . 405
64. Вид Видубецького монастиря у Київі — рис. Т. Шевченка 408
65. Ґуцулка 424
66. Ґуцул 425
67. Камінь Багатир над Днїпром 428
68. Селяне з Садагори на Буковинї 440
69. Розношене короваю . . 445
70. Ікона Покрови з молящими ся Запорожцями в Никополї . 448
71. Думка 465
72. Судня рада — рис. Т. Шевченка 468

ЗОРЯ

ІЛЮСТРОВАНЕ
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ПИСЬМО ДЛЯ РОДИН.

Р. XIII.

Виходить у Львові 1-ого і 15-ого кождого місяця в обємі півтрети аркуша.
Передплата виносить: на цілий рік 6 злр. [для заграниці 6 руб., або 12 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр.
Одно число коштує 30 кр.

1892.
У Львові
1 (13) сїчня.

Редакция, адмінїстрация і експедиция у Львові, при ул. Академічній Ч-о 8.
Рукописи мають бути писані правописею „Зорі“. Твори узнані редакциєю непридатними до поміщенн, звертає ся авторам [на їх кошт] без поясненя причин.

Ч. 1.

НА ПЕРЕЛАЗІ.

Минає заспана ніч;
Вже на сьвіт благословить ся;
Про Новий Рік весела річ
От-от усюди розлетить ся.

Старий Сатури не спить, сидить
На перелазі „для параду“,
Де слїдом день за днем біжить
У тую вічную леваду.

І рік старий туди прилився,
Аж ледві ніженьки волочить;
Звичайно дїдови вклонився
І мостить ся, щоб перескочить.

„Тривай!“ — Сатури загомонів:
Попереду признай ся сину,
Чи все гаразд ти поробив,
А то намну тобі чуприну!“

І каже той: „Робив я те,
Чого бажала в сьвітї доля;
За що-ж чуприну намнете,
Коли моя не винна воля?“

Сатури на його придивився
І гнївно по косї залянав...
„Ти, каже, і брехать навчився!
А хто-ж-то ніс тобі подрянав?“

— „Се... Чайченко так удружив,
Промовив той і засмутив ся:
Пошелестїти захотїв
І просторікать заходив ся.

Поетів наших осьміяв,
Чорнилом лїру їх облянав;
Я дуже заступать ся став,
А він, завзятий, ніс подрянав“.

Проф. Др Омелян Огоновський.

21464
ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ ИП. 21464

Старий Сатури зареготавсь,
„Ну, добре-ж, каже, любий сину!
Хоч трохи лиха і набравсь,
Не жаль, бо за свою родину.

Ну, перелазь! Гляди-ж мінї,
Шануй ся там, у царстві славнім!
Вклонись кумі Старовинї,
Усїм бувальцям стародавним“.

І, крехчучи, старенький рік
За перелазом опинив ся:
„Прощайте!“ він гукнув
І — зник... був і нема, неначе снив ся...

* * *

Туман розвіяв ся, як дим;
Румяний ранок виглядає
І сьвітом золотим своїм
Лїси і гори обливає.

Устало сонце; Новий Рік
До нас поважно виступає,
А Кенир дїд, мов молодик,
З гори віршує-посипає:

„Зійшла „Зоря“ на Новий Рік
І ясно сьвітить в поле наше.
Пошли вам, Боже, довгий вік!
Нехай радїє щастє ваше!

Нехай вам доленька сама
Дарує всякую навинницю,
Людий дотепних до письма
І гарних творів паровицю!

Дай, Боже, жити без біди,
Не убивать, як кажуть, муху,
А любо пить вино, меди
І на потуху варенуху!“

Леонід Глїбів.

За громаду.

Хроніка одного села на Поділю — К. Т. Подоленка.

I.

Воля, воля, воля, воля! От яке незабутне, мало незабутне, а сьвяте слово не сходило з уст не одного міліона Українців, коли Цар звелів визволити народ на волю з під тяжкого кріпацтва. Господи, що то за радістна вість була! Настав таки давно бажаний і сподіваний час, — настала воля! Кому судилось і лучилось діждати і пережити серцем і розумом отсей давно бажаний і сподіваний час, — то той в віки віків його не забуде. То був великий празник для України. Не даром по всіх дзвінницях в дзвони дзвонили, по всіх церквах молебні правились і щиро молились Українці великому Богови. Не було на сьому празникови ні онійства, ні сварки, ні бійки, — а скрізь по всіх закутках України тілько й чути було: воля, воля, воля! Горді і щасливі люде плакали і сьміялись, обнімались і цілувались, неначе на Великдень христосувались; тішились, аж серце в кожного сьміялось.

Оттак зострічали отсей незабутній празник і в селі Гетьманцях. Давно Гетьманці його ждали і таки діждались. Діждавшись, всім селом, і старе і мале, потягли до церкви. Людей було повно не тілько в церкві, але й кругом церкви і в дзвінниці. Зійшлись люде, неначе на Йордань. На кого тут не споглянеш було, усяке так весело дивилось, неначе зроду нащини не зазнало, або на новий сьвіт народилось. От скінчилась і служба божа, вийшов панотець з вівтаря і почав читати царський указ. Читав він так поважно, немов Сьвяте Письмо. Усі слухали, затаївшись. Прочитав батюшка указ, перехрестив ся, людям уклонив ся і почав їх поздоровляти з волею. Господи, як важко зітхнули тут люде, ті що стояли в церкві, а за ними і ті, що стояли навкруги церкви і в дзвінниці.

— Спасибі, спасибі, батюшко! — загули разом стихла веселі люди, а сльози у декотрих так і покотились з очий. Не видержав і сивий батюшка, заблищали сльози і на старих очах. Добрий батюшка ще раз вклонив ся людям, повернув ся, перехрестив ся на образи і пішов в вівтар.

Оттаке то було сьвято в Гетьманцях назад тому вже коло тридцяти літ.

* * *

Село Гетьманці на вигляд чудове село і хороше село, як тілько може бути хороше село на нашій славній Україні. Ось воно широко розкинулось по обидва боки невеличкої річки Росоші. Усе село кутаєть ся в роскішних садках. На весні то воно так і вбирає в себе очи; як розцьвітуть ся черешні, вишні, груші, сливи і яблуні, тоді здаєть ся, що якась величезна сила залила молоком усе село. Невимовно хороші Гетьманці у таку пору, коли дивитись на них з дзвінниці, з котрої можна скинути оком на все село. Одно тут не впада на очи і не тішить серця: це панський двір, навкруги обсаджений старими, вже сухими тополями, де панують вже посесори-жиди. Зараз за двором роскинув ся на південь до Росоші не то садок, не то ліс панський, огорожений колись-то високим частоколом. Тепер з того саду сталось таке, що як-би старий пан встав з домовини, то й не пізнав-би його. Високий частокіл подекуди жиди-прислужники посесора і сам посесор забрали на топливо. Самі лучші, самі дорогі дерева в саду, повиховувані самим старим паном, рубають ся жидами, як попало і де попало. Ще більше тут не тішить очий і серця величезна панська палата з баштами по краям і високими вікнами. Зелена фарба на даху злиняла і бляха почала ржавіти і тріскатись. Жовта фарба, якою розмальована була з надвору палата, геть вже злиняла і стіни почали лупитись. Нічого тут не тішило очий, навіть раниною весною. Жидівська рука все тут зневічила.

Чиї-ж се Гетьманці і хто в них панує? Гетьманці, колись-то славні на всю околицю, навіть на весь повіт, ще недавно належали до польського ґрафа Казімира Лагоди, а тепер по смерти його дістались по запису його жінці ґрафині Каролінї Лагоді. Графиня не довго сумовала по чоловікови: не минуло й півроку, як вона взяла у жида Боруха Каца десять тисяч карбованців, віддала йому на дванайцять літ в посесию Гетьманці і приселок до них Пасинки, а сама майнула в волоську землю. Там вона незабаром собі знайшла якогось молодого маляра Волоха, зійшлась з ним і тепер вже шестий рік тратить на нього всі доходи з Гетьманців і Пасинок, тішучи себе надією, що з того Волоха вийде славний маляр на ввесь сьвіт.

Хто-ж такий, який з себе і в собі посесор Гетьманців і Пасинок? А посесор Гетьманців і Пасинок єсть ніхто інчий, як Борух Кац, той самий Кац, котрий назад тому кільканайцять літ насилу упросив ся в старого покійника ґрафа в село і прислужував коло двору, і за мешуриса. І тяк собі за попихача, а жінка його Файґа почала торговати таки в Гетьманцях всяким нікчемним крамом. За свій крам вона брала більше всячиною, аніж грішми; брала вона з людей і борошно і пашню, і кури, і гуси, і яйця і всяку інчу живність. Через пять літ Каци вже так забогатіли, що взяли і від людий і від пана в аренду коршми в Гетьманцях і Пасинках. Оттут-то і пішла робота в Каців; — робота теж не легка: кожний день треба було їм бути на сторожі, дивитись на право і на ліво, відрізняти бідного від багатого, слабого від сильного, до всего приглядуватись, все рознюховати, скрізь розкидати розумом. Здоровий, ще й молодий Кац пильнував як міг, гаразд усїв ся на аренді і почував вже, що вибиваєть ся з палок в піря. Худа, ряба і хоть не так здорова Файґа була проте-ж найлучшою помічницею в кожному ділї чоловіка. Вона тілько ще більш ніж Борух трусилась над кожним новим ділом і копійкою, гірше його боялась ворогів своїх, більше молилась Богови, дужче лаялась з мужиками і бабами, котрих тяжко ненавиділа, а тим часом брала з них все, що можна було загарбати в свої руки. Так обоє Каци турбовались по цілих днях — з раня до вечора, а часами і в ночи. Файґа ще й тим більше турбовалась від Боруха, що дуже любила своїх дітий, надто бідкалась коло них, годувала їх, пестила і часто лічила їх зовсім здорових. Любила вона ще й сама коло печі поратись. Не диво, що на сій аренді Каци скоро й забогатіли. Розбогатівши добре, хтіли Каци вже вибирати ся в повітовий ґород, щоб завести там крамницю, аж тут як на те заслаб старий ґраф і незабаром помер. Борух Кац, як похітний жид, заподіг ласки у ґрафині, пожичив їй десять тисяч карбованців і взяв в посесию Гетьманці з Пасинками на дванайцять літ. На посесії пішло Кацам ще лучше, ніж на аренді. Каци стали значно богатіти. А ґрафиня тим часом зовсім закрутилась з Волощині і тратила гроші з своїм коханком, як навіжена. Оттут Каци і стали в пригоді ґрафині Лагоді. Коли тілько треба було ґрафині гроший, Каци зараз таки діставали їх, — за те обережені старими ґрафами ліси гетьманські стали один за другим переходити в жидівські руки. Немилосердно і зимою і літом валились в обох дубових і в третьому чорному лісї столітні величезні дуби, ясені, явори, клени, граби і всяке інче дерево. Дерево одно за другим валилось, — гук-гуком ішов по лісї, а земля аж стогнала. А Каци богатіли та богатіли. — Минуло чотири роки на посесії і Каци вже віддали старшу дочку Сару заміж за рудого Сруля Зекцера, сина богатого куніця. Для зятя Борух Кац взяв в посесию сусідне з Гетьманцями велике село, подароване казною якомусь значному ґенералови з Німців.

Панує поки Кац в Гетьманцях тай годі. Воно як правду казати, то Каци обоє ще навіть не пруть ся в пани, як ось інчі жиди-посесори. Гроші вартніщі для них, ніж панство. Вони і тепер обоє вбирають ся як прості жиди, їздять на простій бричці і навіть не захотіли жити в палаті, а оселились собі в невеличкім будинку, де колись жили окономи панів.

Палата стоїть вже занехаяна чотири роки: тим-то вона і стала така погана і сумна. За те завжди в яку хочеш добу — вид на село Гетьманці дуже чудовий. Ось і тепер на дворі рання осінь; вид села змінив ся, але неспоганів. Садки бриніють ще лучше, ніж на весні. Листя на одному дереві зовсім почервоніло, на другім пожовкло, а на третьому ще зеленіє; усе це переливаєть ся в садках усякими тонами і надає їм чимало краси. А тут ще на яблунях рясно красують ся червоно-бурі, всї в плямах, як в ластовинні циганки, дуже хороше ясують на сонці червоні боки саблуків, немов облиті

свіжою кровю; гарні і зелено-жовті горнячки, що́ гнуть гілля блунь геть аж до землї. А нїжні біло-жовті папірівки здаються янтаровими кульчиками на яблунях. Та тут одних зимових яблук не перелїчити. Коли дивити ся в осени з дзвінницї на Гетьманцї, то кожний садок в селї здаєть ся квітником, а все село чарівним килимом. Оттакі-то чудові села на нашім милім Подїлю.

Шо-ж Гетьманцї, що люде думають-гадають? На таке питання тілько і можна сказати, що в Гетьманцях, як і кругом по селах, усе глухо якось поводить ся.

II.

По самій серединї Гетьманцїв, високо над річкою Росошою, стремить мов одрубана, ґранїтна скеля; з під скелї бє з джерела хороша та погожа вода. Колись-то, ще за старого ґрафа, все це місце було вибруковане каменем і вода текла з вимурованої криниці через два дубових жолуби. Тепер і слїду не зісталось від тих жолубів; криниця виглядає зовсїм простою криницею, хоч води і тепер в нїй чимало, — так що стало-б на все село. Від криниці веде в гору наскісь мала стежка; по сїй стежцї вибиралась в гору дївчина з повними відрами води. Доволї було раз глянути на сю дївчину, щоб нїколи вже не забути її хорошого і дуже привабного виду. Се і єсть перша по красї дївчина на всї Гетьманцї. Дві чорні, довгі і густі коси в два рази, неначе вінцем обкручували її голову, непокірливе волося, що́ повибивалось із заплетених кіс, гарно красило трохи запалений сонцем лоб дївчини. Великі, ясні, карі очи горіли огнем і вабили до себе молодих хлопцїв; в її очах сьвітились і добрість і любощі. В селї її так і прозвали „квіткою“. Неодному вже молодому парубкови впала в очи квітка-дївчина. Тим часом в серцї квітки-дївчини був закуточок тілько для одного милого; їм одним вона жила і тїшилась і більше нїкого знати не хотїла. Звалась наша квітка-дївчина — Орисею.

Вийшовши по крутій стежцї на рівну дорогу, Орися проворно перекинула коромесло з відрами з правого на лїве плече і пішла далї вулицею. З перших воріт лїворуч прожогом вибігла на зустріч Орисї найлучша її приятелька і однолїтка Гандзя, дївчина жвава, гостра і вже просватана.

— Стій, Гандзю, не кваплся серденько, — дзвінким голосом промовила Орися, а то ще перейдеш мінї дорогу з порожними відрами; най я лучше перейду тобі з повними.

— Цур йому! Та де-ж таки я-б тобі перейшла дорогу з порожними! Хіба я божевільна, чи що? Отсе так вигадала! Ти лучше скажи, де сьогоднї зберемо ся вулицею? — цїкаво спитала Гандзя у Орисї.

— Я-б бажала, — тихо вже відповіла Орися, — щоб як і вчора, біля нашої оселї.

— Ну, то й добре: бо і я так в думцї собі мала зібрати ся біля вашої оселї і навіть вже Марусї про се переказала.

— То й добре, Гандзю, перекажи тілько і другим дївчатам.

— І хлопцям, — лукаво додала Гандзя.

— Еге, і хлопцям, — сьміючись відповіла Орися.

Довго-б ще приятельки балакали собі оттак, як-би не вийшла з хати мати Гандзї і не закричала, щоб та мерщій бігла по воду.

Мусїли вони розійтись.

На порозї хати зустрів батько Орисю словами:

— А знаєш що, доню?

— Що, тату? — полохливо спитала Орися.

— Не полохай ся, а біжи-но лучше в клуню, та поможи там Василеви завидна упорати ся з ячменем, бо я вже так натомив ся, що і плечий не можу звести.

— Добре, тату, — охоче відповіла Орися і, вилївши відер воду в дїжечку, побігла на тік, на поміч Василеви.

Василь з першого погляду не був похожий на свою сестру. На зріст він був дуже високий, а до того худий, тілько його карі та ясні очи показували, що він брат Орисї. Брат з сестрою жили добре, як рідко.

— Добрий вечер тобі Василю! — привитала Орися брата, прожогом вбігаючи в клуню.

— І тобі, — спокійно відказав видимо стомлений Василь.

— Помагайбі, Василю!

— Спасибі, спасибі.

— А чим-же я тобі тут можу запомогти?

— Мітлою.

Орися, граючись, схопила в руки мітлу і знову запитала:

— Яким-же кінцем тобі змітати?

— Про мене, яким хочеш, тілько поглянь Орисю на то, що нас скоро захопить тут і ніч.

— Ой, не сердь ся, братіку, — сказала Орися і почала змітати мітлою колоски і грудочки землі з провіяного ячменю.

Вже дїло в клунї було на скінченню, коли се несподівано на дворі почав гавкати Рябко́.

— Чи ти, Василю, чуєш, що наш Рябко́ на когось гавка. Десь хтось чужий прийшов до нас.

— А хто-ж, як не старости до тебе, — з усьміхом відказав Василь.

В Орисї і мітла випала з рук.

— Чи справдї старости? — спитала Орися і важко вітхнула. Кров разом кинулась їй в лице, і серце застукало в грудях.

Василеви жаль стало сестри; він знав від кого її серце ждало старостів; він знав, як вірно вона любить Петра Стиртюка і як той щиро в ню закохав ся.

Оцей Петро і є той милий, котрим одним Орися жила і зза которого нїкого більше знати не хотїла. Не видержала тепер бідна дївчина; скоро сльози покотились з очий і вона впала на груди братови і почала більш молити, нїж питати:

— Скажи, скажи мінї, братіку Василю, від кого-то старости? Може? Може?... — і вона не договорила.

— Пожди, Орисю, то ще непевна річ, що до нас старости прийшли, а ти вже піклуєш ся об тім, від кого вони. Не плач-бо. Дасть Бог, усе буде гаразд, — потїшав Василь сестру.

Орися хотїла засьміятись, та тілько скривилась.

Заспокоєна трохи, Орися хотїла знову взятись за мітлу, коли це мати покликала її з клунї. Вона митьтю кинула мітлу і побігла до матері. На порозї сїний її зустріла мати і тихенько промовила:

— Орисю, серце, причепурись трохи, там в господї тебе ждуть старости.

Тими тихими материними словами, як молотом, вдарено було по голові Орисї; серце її на хвилину наче перестало бити ся і в грудях сперло дух; — сердечна не могла і з місця рушитись. Добра мати причепурила їй трохи коси на голові, пригладила волося, що́ роскішно понависало було на лобови, здмухнула куряву з сорочки і плахти, і ввела за руку в господу.

В господї на покутї сидїв батько з старостами. Старости були самі заможні і поважні ґосподарі в Гетьманцях — Максим Стецюра і Архип Михальчук. Орися не памятала, як вона ввійшла в хату і навіть не привиталась з старостами. В неї закрутилась голова і в очах потемнїло. Тільки глянувши на поважних старостів, їй впало на думку, що ті старости не від Петра.

— От вам і наша дочка, — заговорив веселий батько; — хоч і не прибрана, але вже яка є, така й буде.

— Яка вона є, то другої вже й не треба, — сказав Максим Стецюра і скинув оком на Орисю.

— Ну, доню, — заговорив вже з повагою в голосї батько: — Кланяй ся старостам, та похвались рушниками, що придбала, чи може не придбала, — то тодї і старости від тебе одпурають ся. Оце маєш, доню, — докінчив ще поважнїще батько, — старости від Семена Нечепури.

Орися стояла коло печі, неначе камяна, а це десь і голос в неї взяв ся і сили десь набралось сказати батькови:

— Тату, я не хочу за Семена йти... я, я... я не можу...

— Що? Що таке?! — запитав сердито батько і встав з лави.

— Я, тату, не можу йти за Семена, — ледве вже виговорила Орися, — бо я... я...

— Цить, — перебив її батько, у котрого вже й рука піднялась була на нещасну Орисю, але він митьтю опанував ся і опустив руку; старий постеріг, що не тілько не годить ся,

але й грішно навіть лаятись, а не то що битись в такий час, коли в господі сидять старости.

Старости були ні в сих, ні в тих; нічого такого їм і на думку не спадало. Вони повставали з лави і взялись за шапки,

— Прошу вас, вибачайте, — перепрошував і разом просив батько старостів; — сядьте ще на хвилину; се дівка, — показав він пальцем на Орисю, — так не второпала собі добре, що воно і до чого йде і сама не знає, що говорить.

— Може воно так і є, — заговорив стиха Максим Стецюра; — ми своє діло зробили, тепер ви робіть своє. Може вона й справді ще добре не второпала до чого оце все наше діло стосуєть ся, най собі поміркує на волі. А тепер, покищо, бувайте здорові. Бог ще нас приведе до вас, — під кінець заспокоїв Максим розгніваного батька.

III.

Старости з хати, а Василь в хату. Глянувши на батька, а пісьля на сестру, він зразу постеріг, яке тут діло скоїлось.

— А! Так ось воно що?! Признавай ся, — грізно закричав батько на Орисю, — з ким ти вже встигла спізнатись?

Перелякана дівчина затрусилась, як осиковий лист, і крізь сльози плачучи, промовила:

— Тату, я ні з ким ще не спізналась... я тілько щиро і вірно полюбила Петра Стиртюкового.

— Петра! Попівського наймита, злодійського сина!... Його ти проміняла на ґосподарського сина?! Ах ти проклята!...

Роздратований батько замірив ся вже був рукою на дочку, але Василь загородив собою сестру і підставив свої груди під тяжкі батькові кулаки.

— І ти, і ти за одно з проклятою, — ще грізніще закричав батько на сина і почав водити по хаті очима, щоб схопити що небудь в руки. Сей замір постеріг Василь, вхопив сестру, і митьтю вискочив з хати на двір.

— Геть, геть, прокляті з хати! Щоб ваша тут і нога не була, а то прибю, вбю! — грізно кричав роздратований батько, але одначе не посьмів вибігти на двір: бояв ся наробити сорому на все село. Хоч він і крутий був батько, а все таки чоловік звичайний.

— От прокляті дїти, — репетував в досадї батько. — От як вони шанують батька. В ні віщо ставлять батька; по своєму всяке хоче зробити, на своєму хоче встояти... Так-бо ні-ж, не так буде, а буде так, як я поставлю, як я захочу, — грізно крикнув батько і стукнув так кулаком по столї, що аж шибки в вікнах забренїли.

— Та не сердь ся-бо так дуже Якове, тихо промовила мати, котра давно вже неворушимо стояла коло печі.

— Ні, я таки на своєму поставлю, — грімнув Яків і ще раз стукнув кулаком по столї.

— Буде так, як Господь дасть, — несьміливим голосом промовила мати.

— Ні, буде таки так, як я хочу!

— Усе Господь: проти Бога не підеш.

— Бо і ти може за одно з поганцями? — визьвірив ся Яків на жінку.

— Гай, гай! — стиха відказала жінка. — Хіба-ж я ворог своїй дитині?!

— Та й я не ворог, і добра бяжаю їй, — заговорив вже тихіще Яків і сїв на лаву, коло столу.

Мати вийшла в сїни до Орисї, а в хатї остао ся один Яків. На самотинї злість його минула і на нього найшов сум.

— Гай, гай! — сказав він сам собі, низько спустив голову і замислив ся. Він пригадав собі, як назад тому скілька днїв він, як здавалось тодї йому, добре улагодив оце сватання таки в господі Омелька Нечепури, батька молодого Семена, першого ґосподаря в селї і першого багатиря.

А діло було так: назад тому скілька днїв, як раз в празниковий день Омелько за четвертою чаркою по приятельськи заговорив до Якова:

— От я, Якове, ти знаєш що?

— Ні, не знаю, а що? — спитав Яків і зразу постеріг, що Омелько має щось дуже цїкаве сказати.

— А мене, Якове, знаєш?

— Знаю, та ще й добре.

— Ото, Якове, в мене, славити Бога, є вже в лїтах син.

— А в мене, Омельку, дочка.

— Так ото-ж, Якове, кажу, що в мого сина діло за старостами не стане.

— Та і в моєї дочки, Омельку, певно рушники вже напоготові.

— Так значить сьому ділови вже й кінець?

— І вінець, — додав весело Яків.

— Так випємо ще по одній! — попросив Омелько.

— Випємо, свате, — сказав Яків ще й ногою тупнув.

Оце батьківське сватання вважалось вже ділом зовсім скінченим. Омелько не дозволив-би собі зломити своє слово і навіть радий був, що се діло так швидко і просто склалось. Він знав Якова Муляра і жінку його Параску, як людий поважних в селї, знав він добре і всї достатки їх дочки Орисї, о котру, як йому звісно було, дуже закохав ся його син Семен. Ще раднїйший був сьому сватанню сам Яків.

— Оттак розумні батьки мудрують з своїми дїтьми, — говорив сам собі Яків, їдучи до дому від Омелька. Пригадав він оце все і знову злість стала підходити йому під серце.

Тут ввійшла в хату Параска і стала поратись коло мисника.

— Залиши свої горшки з мисками, — сердито заговорив Яків до жінки, — та піди, та скажи оттій своїй любій дочцї, щоб і нога її не посьміла ступити на порозї хати до того часу, поки вона не відцураєть ся сама від злодійського сина, не покаєть ся передомною і не скаже, що піде заміж за Семена. Іди, та так просто їй і скажи.

Від такого приказу коло серця стиснуло в доброї Параски. Вона добре знала свого чоловіка, знала, що він, як раз на чому став, то вже держав ся того до кінця. В сінях вона довго стояла над Орисею, котра за слїзми і сьвіта божого не бачила, — всє просила її не плакати, а накінець не вдержалась сама, заплакала і собі.

В ту добу коло самих воріт їх оселї несподївано для Параски полилась чудова пісьня. Сьпівало разом кільканадцять голосів. І та чудова пісьня полилась і розлилась по всій оселї Якова по садочку, по всїх Гетьманцях... Ото вже й пісьня скінчилась, а чудовий голос її ще довго лунав далеко-далеко навколо Гетьманців, по нивах, долинах і гаях. Чудова пісьня розбудила Орисю, розворушила в неї почуття; вона встала на ноги, витерла рукавом сорочки сльози і хотїла вийти з сїний, але так і не вийшла. Стала коло сїнешних дверий і замислилась.

Коли це Гандзя раптом і голосно, неначе під самим ухом Орисї засьпівала:

Калино, калино,
Чого в лузї стоїш?
Чом не розцвітаєш?
Чи суші боїш ся,
Чи дощу бажаєш?

За Гандзею засьпівали дівочі голоси, а там і всї парубочі. Чудовий засьпів і самі слова пісьнї були знайомі Орисї; вона колись і сама зачинала цю пісьню, але перше та пісьня не мала на ню такого впливу, як тепер. Тепер вона постерегала, що в тій пісьнї виливаєть ся велике, невсипуче горе, таке горе, яке тепер її саму гнітить.

Суші я не бою ся,
Дощу я бажаю, —
Думаю — гадаю,
Як зацвісти маю?

Зацвіла-б я біло, —
Мене люде знають,
Зацвіла б червоно, —
З гільлям обламають.

Молода дївчино,
Чого смутна ходиш?
Чого смутна ходиш,
Чом не заговориш?

Не видержала тут сердешна Орися; тяжке горе знову підступило під серце і знову вона залилась слїзми. Бідна вона не знала, що той, кого вона так вірно любить, в ту саму хвилину, коли сльози, немов річкою, полились з її очий, тільки що надійшов безжурний на вулицю до гурту сьпівавших. Не знала, що коханий Петро так близько коло неї. Вона тілько що перед сим згадала про нього. А він і справді безжурний в ту хвилину нічого не відаючи і не знаючи, гордо виступав, надходячи до гурту. Він був здоровий і моторний парубок; на вид він був не дуже гарний; були в Гетьманцях кращі від нього хлопці, але його постать так сама і кидалась в вічи. Його скорійше можна було запримітити між інчими. Густі чорні кучері, неначе смушева шапка, покривали його голову. Вид його був сьміливий, постать горда, а очи горіли огнем. Він

З ярмарки.

був письменний. Ще змалку він попав в наймити до батюшки і там з батющиними дітьми самохіть вивчив ся читати й писати. Ще й до того він був найлучшим стиртником на всі Гетьманці; ніхто лучше його не вмів вивершити стирту, навіть хоч яку велику і високу, і ніхто лучше його не вмів подавати снопи в барабан. Було чим Петрови і гордувати. Недармо його шанували й жиди, і сам посесор Кац.

— Тобі-б, Петре, можна було-б і раньше прийти, — зустріла його словами Гандзя, котра знала всї його стосунки з Орисею.

— Як-би можна було, то-би і приїшов раньше, — спокійно відповів Петро.

Оглянувши всїх, він насупив ся і легенько зітхнув.

— Чого так тяжко зітхнув, Петре? — знову спитала Гандзя.

— Бо мінї на серцї легко, — з усьміхом відказав Петро і повернув ся до товаришів.

Як не бачу Петруся,
Аж від вітру валю ся...

засьпівала раптом і несподївано для всїх Гандзя, а за нею вже й всї:

Ой лихо не Петрусь,
Біле личко чорний вус...

Петро зняв шапку і низько уклонив ся дївчатам.

— Не до тебе пєть ся, не кажи й здоров, — відказала йому одна з дївчат і дзвінко засьміялась, а за нею й ще скілька дївчат.

— Як не до мене, то й не до мене, — відказав Петро, та й почав і собі сьпівати густим басом.

Тихо вийшов з воріт сумний Василь, привитав ся з товаришами, взяв за руку Петра і повів його вулицею вниз до річки.

Запримітивши це, декотрі дївчата перестали сьпівати і почали шептатись. Скоро пісьня зовсїм замовкла. Тут враз всї заговорили, чом оце Орися не виходить.

— Гандзю, забіжи-но ти на хвилиночку до Орисї і виведи її до нас, — голосно на всю вулицю сказала одна дївчина.

— Нї, не піду я туди, бо в них певно щось недобре скоїлось в хатї; не дурно Василь такий сумний вийшов з двора і повів чогось Петра в долину, — відказала Гандзя.

— А справдї що так, — додав один з парубків.

— Та нам найлучше зараз-же розійтись, — промовила стиха Гандзя і скинула ском на свого коханого чорнявого Андрія, що́ все коло неї вертїв ся.

Тихо, сумно і несподївано раньше, чим в інчі вечори, розійшлась в той вечір гетьманська молодїж по хатах.

(Далї буде).

З скорбних пісень.

Не ранком веселим, не в південь ясний
Прийшла Ти до мене — Богиня Весни!
Вже сонце сховалось, вже ніч на дворі,
І небо похмуре, нїгде нї зорі,
І в серцї у мене холодна вже кров,
Вже не загорить ся весняна любов...
Вже й Ти не розважиш ту журбу і нуд,
Що́ пали на серце за вкраїнський люд...

О. Конiський.

Лялька.

Щира і мила, сама з тою лялькою схожа,
Граєш ся з лялькою ти, моя дївчинко гожа!
Чорні їй коси розчешеш, у сукню вдягаєш,
В стьожки червоні, в намисто ясне убираєш, —
Вдінеш їй в уха серéжки, обуєш їй ніжки,
То їй головку піднимеш, то схилюєш трішки;
Стиснеш до лонь своїх щиро і щиро милу́єш,
І в оченята і в губки рожеві цїлуєш;
Грать ся-ж обридне тобі, тодї ляльку нїкчемную
Схопиш за ніжку та й кинеш у закуток темний!
Я прозираю, дитино, далеко і дуже:
Жаль мінї ляльки і нянькы, маленький мій друже!
Ти і не бачиш, як роки за роками плинуть...
Щирому серцю на сьвітї не довго загинуть!
З ляльки малої ти станеш огря́дна дївчи́на,
Зачервоніє твій вид молодий, як калина,
Очи, мов сонце на сходї, огнем загорять ся...
Люди захочуть з тобою, як з лялькою грать ся...
Сьвіта по правдї й завча́су тобі не покажуть,
Дум, що́ почнуть полоши́ти тебе, не розважуть;
В лю́бляче серце твоє заглядати не будуть;
Сил, що́ даремне дрімають в душі, не розбудять;
Ле́ститись стануть і стануть до нiг твоїх линуть,
Щоб, як обридне, у закуток ляльку закинуть!

Я. Щоголїв.

Весняні сьпіви.

(Спогад).

Зима була на дворі, давно вже сьнїг покрив зеленую руту, а мінї в думцї чогось весняні спогади стоять, весняні сьпіви бренять!... Чого се так? — не знаю. Хто знає, чого йому часом веселого лїтнього ранку з очий сльоза покотить ся, або чого йому суворого зимового вечора весня́ний по́дих згадаєть ся? чого? Хто знає?...

* * *

Згадалось мінї, як тихого весняного вечора сиджу було я в своїй одинокій хатинцї на хуторі, серед степів харківських, то згадую свою рідну Волинь і шлю до неї свої думки сумнії. Сонечко стоїть низько на заходї й червонить своїм сьвітлом горячим спечений степ. Ось пройшла череда й на дорозї курява встала, — червона, мов дим пожару, здаєть ся вона проти західнього сонця. Хуторяне заметушились: гукають, заганяють товар. Малі хлопці стовпились біля криниці, коний напувають. Гомін, гамір... Далї все стихло, тілько у мене під вікном я чую якісь тихі голоси. Ото-ж хуторяне збирають ся „на колодки“. Що вечора так вони збирають ся під моїм вікном і ведуть розмови, нераз аж до пізнього вечора.

— Хоч-би Господь дощику пісłав! — чую я початок розмови. Що вечора завжди розмова починаєть ся тими словами й слова ті бренять зовсїм не так байдужо, як звичайна розмова „о погодї“, — нї, я чую глибокі зітхання при тих словах. Видно, що то говорить ся зовсїм не „для годить ся“.

— Еге-ж! як-би то дав Бог! А то хто його зна, що й робити, хоч бери, та переорюй все поло вдруге! — обізвав ся журливо один ґосподар.

— Пізно вже переорювати! — додав другий.

— Оттак буде, — вкинула одна молодиця, — і так того поля, мов украдено, а тут ще все вигорить, та й що-ж будем робити?

— Що? Прийдеть ся знов у панї здіймати ґрунти.

— У панї? Знов у неї? Щоб так було, як торік, що більше було пстім позову за гроші, нїж самих тих гроший?

— А що-ж маєш робити?...

Спільна розмова затихла, тілько чутно було уривчасті слова, з якими часом одна сусїда оберталась до другої. Здалека доносились різні сьпіви: — то сьпівали парубки та дівчата, сходячись на „вулицю“.

Ось пройшов парубок вулицею. Йшов він тихо, недбало похитуючись; подерта свитина висїла у нього на однім плечи. Проходячи біля хати він завів пісьнї:

Гей! та виріс я в наймах, в неволї,
Та не знав я долї нїколи!
Та гей!....

Висьпівуючи він ішов до греблї. Там біля греблї під вербами були другі колодки, отам то й збиралась молодь на вулицю. На колодках під моїм вікном збирались тілько старі. Сидїли правда тут дві ще зовсїм молоді молодички і журливо поглядали вони в той бік, де шуміли верби над греблею.

Єсть у полї дві зірницї,
Ото-ж мої брат-сестрицї! Гей!...

пронеслось немов на відповідь тій бурлацькій пісьні, що тілько що замовкла. Се сьпівав молодий москаль, що прийшов „на побывку“ в своє село, але в тім селї, окрім землї та старої хатини, нїкого рідного у нього не було. Почувши пісьню свого товариша, наймита, москалик і собі подав голос, виходячи з хати. От вони зустрілись і пішли в-двох до греблї. Було здалека чутно, як пара молодих голосів виводили:

А нї роду, нї родини,
А нї вірної дружини!
Гей!...

Розмова під моїм вікном знову розпочалась.

— А чули ви, що на завтра кликано до волости?

— Чого?

— Та, кажуть, що там мають читати щось таке про той позов за наші ґрунти. Наша пані таки не дарує свого!

— Свого? коли-б же то було її! а то-ж воно наше було за дїдів за прадїдів!

— Еге! За дїдів було так, а за внуків буде інак! От іще нас перше попотягають по судах добре за ту дїдівщину!

— Попогягають, бодай їх чорти тягали!

Голосний гомін зняв ся в цїлій громадї. Не можна було розібрати течії розмови, тілько часом з гомону спільного виринали слова викрикнуті чиїмсь грубим, зважливим голосом: „Нї, годї!... таки того не буде!... Що моє, не твоє!“...

А сьпіви все більше, все голоснїйше лунали по хуторі. Он іде дївчина швидкою ходою. Її огрядна постать гарно вирізуєть ся в сьвітлї молодого місяця, що вже зійшов на тихому небі. Стрічка має за віночком вродливої дївчини, її гарне убрання, та ясне намисто і в вечері здалека видно.

Вона дївчина бідна, але завжди вбираєть ся краще від ґосподарських дочок, бо їй дбати нема на кого, вона робить сама на себе.

Ой хоч-же я убогая,
Візьміть мене люде,
А вже-ж тобі, вражий козаче,
Паронькы не буде!...

якось надто голосно і зважливо висьпівує вона.

„Ой дай-же нам, Боже, та на рушничку стати!“...

задзвенїли зненацька тоненькі голоски трьох по́друг, дївчат молоденьких, що́ бігли швиденько на вулицю, немов утїкаючи від когось.

Хутко замовкли одинокі сьпіви, а під вербами загули сьпіви двох великих гуртів дївчат і парубків. Розлягають ся тії хори по хуторі і линуть далеко-далеко, в степ розлогий, перебивають один другого, то спільно лунають, то знов затихають, і чутно тоді тілько сьпів соловейків, що́ по садочках щебечуть. Потім знов те дзвінке голосне щебетання заглушають ще голоснїйші сьпіви челяди.

Сидить голуб на дубочку, голубка на вишнї,
Скажи, скажи, серце, правду, що в тебе на мисли?...

виводить парубочий гурт.

Порадь мене дївчинонько, як рідная мати,
Ой чи мінї женити ся, чи на тебе ждати...

перебивав дївочий гурт. Далї обидва гурти збили ся і, замість пісьні, залунав дзвінкий сьміх.

Стара громада затихла; хто прислухáв ся до сьпівів на „вулиці“, хто думав якісь поважні думи, а деякі вже й по хатах розійшлись, і тілько молоді молодички провадили стиха якусь жалібну розмову, либонь якесь хатнє лихо одна другій розказували.

А соловейки в садках щебетали, голосно-дрібно, і радісно і немов тужливо, тая пісьня котилась-лилась та єднала ся з сьпівами. Спільне щось було в обох тих сьпівах.

Коли се з вулиці понеслись поважні гуки. То сьпівали обидва гурти разом:

„Набирали некрутоньків в неділеньку вранцї“...

Ох, либонь не одного серце між старою громадою затремтїло при тій пісьні...

Через який час під вікном на колодках не було вже нїкого. Громада тихо розійшлась поєди́н ї. Молодь ще довго висьпівувала під вербами, але й вона втомилась нарештї і почала розходитись. На різних кутках відгукували ся ще довго легкою луною пісьні дївчат, що́ вертались до дому.

Місяць так ясно блищав на темному небі. Темнїли верховіття верб там далеко над греблею. Соловейки притихли на хвилину, теж умовкли. Все кругом уже спало. Тілько якийсь парубок, ідучи вулицею сьпівав:

„Ой не спить ся, не лежить ся і сон мене не бере!“...

Його пісьня так виразно лунала серед нічної тиші і розходилась по мовчазному степу. Хлопець іде і зникає у вечірній сутїнї. От і не видно його. Тілько зза греблї здалека лине його пісьня:

Сьвіти, сьвіти, місяченьку і ти, ясная зоря!
Та просьвіти доріженьку аж до милої двора!...

Волинь 1-ого грудня 1889 р.

Леся Українка.

Історія літературы рускои.

Написавъ Ом. Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[17. Иванъ Франко].

(Дальше.)

Въ повѣсти „Захаръ Беркутъ“ зъобразивъ Иванъ Франко громадскій побутъ карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ. Хоча-жь вонъ користувавъ ся народными переказами про ту давну давнину, то все-жь у своѣмъ писаню помагавъ собѣ богато своєю фантазією, щобъ змалювати таку картину, яка єму принадобила ся въ теперѣшнихъ обставинахъ суспо́льного житя. Вже-жь бо насуває ся намъ пытанє, чи въ XIII. вѣцѣ могли ще въ карпатскóй Руси истнувати патріярхальнй порядки самоуправы й суду громадского? Правда, що въ карпатскихъ горахъ давнй демократичнй порядки могли довше удержатись, нѣжь на долахъ галицкои Руси, але-жь тй горы вже своєю природою не дуже сприяли розвоєви дружнои федераціѣ громадъ, — ба й въ поодинокихъ селахъ не могло бути суцѣльного громадóвства тому, що люде жили тамъ бóльше спорадичными хуторами, нѣжь сумежными хатами[1]). Опрóче самъ авторъ пише, що въ сусѣдствѣ Тухольскои верховины жило чи-мало бояръ[2]). Тй-жь бояре зó своими дружинами вплывали ачей деструктивно на давнй порядки громадскй. Хоча-жь мы й притакнули-бъ авторови, заявляючи, що такій демократичный побутъ въ тóй давнинѣ мóгъ у насъ истнувати, то не могли-бъ мы сказати, що типы Захара Беркута й єго сына Максима вважають ся зовсѣмъ имовѣрными. Авторъ каже, що Захаръ въ дволѣтнбй своѣй вандрóвцѣ зайшовъ до черцѣвъ у Скитѣ (Манявскóмъ), и що, пробуваючи тамъ рóкъ, почувъ вóдъ старця Акинтія оповѣданя про громадскй порядки въ Новгородѣ и Псковѣ, — що бувавъ въ Галичи й въ Киевѣ, и що зъ дволѣтньои вандрóвки вернувъ ся новымъ чоло-

[1]) Д-ръ Ф. Папée доказує, що ще въ конци XIV. вѣку „Сколя“ и „Тухля“ були пустыми полями („Skole i Tucholszczyzna“. Napisał Dr Fryderyk Papée. Lwów, 1891; str. 17).

[2]) „Захаръ Беркутъ“. У Львовѣ, 1883; стор. 7. 89.

вѣкомъ, — „громадянином“[1]. Коли-бъ же Беркутъ ажъ тогдѣ ставъ громадянином, то де-кому зъ насъ могло бы здаватись, що до того часу въ Тухольскôй верховинѣ не було громадскихъ порядкôвъ, та що ихъ позаводивъ у-перше Беркутъ! Вже-жь и самъ авторъ каже, що Захаръ, вернувши ся домôвь изъ вандрôвки, переконавъ ся, мабуть-то для єго братôвъ-селянъ нема иншого ратунку й иншои надѣї, якъ тôлько добре уладженє и розумне веденє та розвиванє громадскихъ порядкôвъ, громадскои спôльности и дружности[2]). Та ба, по словамъ Франка, Беркутъ „вынѣсъ изъ Скитского монастыря, вôдъ старого монаха Акинтія, прихильность до старои рускои вѣры!“[3]) — изъ-за чого вôнъ на ясноï полянѣ въ печерѣ моливъ ся Дажбогови, „найвышому творцеви житя“. — Одначе можна сумнѣватись, чи въ тыхъ давныхъ часахъ, коли черцѣ були вельми богомôльнй й правовѣрнй, мôгъ чернець Акинтій зъєднувати собѣ прозелитôвъ для тои „старои рускои вѣры“? Коли-бъ же таке до-стоту стало сл, то де-хто мôгъ бы се вважати дивнымъ, що Захаръ „не навчавъ нѣкого старôй вѣрѣ“, та що навпаки вôнъ навчавъ всѣхъ „пошановаю для чужого переконаня и чужои вѣры“[4]).

Захаръ зове ся въ повѣсти „Тухольскимъ бесѣдникомъ“[5]). Хоча-жь авторъ запримѣтивъ, що князь Данило бувъ „чоловѣкъ незвычайный, симпатичный и, по-своєму, якъ на тй часы, досыть демократичный“[6]), то однако вложивъ вôнъ въ уста Беркутовй ось-якй слова, сказанй Тугару Вовкови: „Самъ бачишь и знаєшь, що вôтця й опѣкуна мы въ князю бачити не можемо. Отець знає свою дитину, єи потребы й бажаня, — а вôнъ (князь) не знає насъ и не хоче знати! — Не отцемъ и опѣкуномъ мы уважаємо твого князя, але карою Божою, зôсланою на насъ за грѣхи нашй, вôдъ котрои мусимо вôдкупуватись щоденно рôчными даннами. Чимъ менше мы о нѣмъ знаємо, а вôнъ о насъ, тымъ лѣпше для насъ. И кобы вся наша Русь могла позбути ся єго зъ всѣма єго ватагами, то певно була бы ще щаслива й велика!“[1]) Сй та иншй слова Беркутовй пригадують намъ слова Демостена, высказанй въ бесѣдахъ противъ Филипа, короля македоньского. И справдѣ, Захаръ говорить иногдѣ такъ, неначе-бъ учивъ ся на взôрцяхъ бесѣдъ Демостена. Але-жь ядренистымъ и мудрымъ словамъ гôрняка-Златоустого ще не дивуємо ся, — бувають тямущй селяне, що́ своєю второпною бесѣдою не постыдали-бъ ся и супроти вченого чоловѣка; — опроче Беркутъ бувавъ въ Києвѣ, Галичи й въ Скитѣ Манявскôмъ, то й мôгъ дечого хосенного навчитись. Але-жь не розумѣємо, вôдки мôгъ єго сынъ Максимъ набути такои мудрости въ тактицѣ воєннôй, що самъ-одинацятый зъумѣвъ оперти ся навалови одного вôддѣлу орды монгольскои?

Памятник Богдана Хмелькицького в Кіеві.

Ба, вôнъ радивъ Тухольскôй громадѣ, не спиняти Монголôвъ передъ тѣсниною, а впустити ихъ въ кôтловину, бо вôдтакъ можна-бъ ихъ обступити й вырубати до послѣднього, або выморити голодомъ! Далѣ радивъ вôнъ громадянамъ, поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ й повыносити зъ села все добро.

Вôдтакъ Мирослава зъявилась амазонкою не-абыякою! Покинувши батька пôшла она до Тухольцѣвъ и навчала ихъ робити машины-метавки. Тôлько-жь Мирослава бачила такй метавки на мурахъ въ Галичи, а Максимъ доказавъ чи-малои тактики воєннои, хоча не бувавъ въ свѣтѣ и крôмъ медведѣвъ не видѣвъ дотôль иншихъ напастникôвъ. И ось ту дочку боярску полюбивъ Максимъ, побачивши єѣ на ловахъ. Се-жь ще нѣчого дивного, що Тухольскій легинь подобавъ собѣ гарну боярску дочку, — Мирослава бо вызначувалась справдѣ вдачею демократич-

[1]) ibid., стор. 44—45. — [2]) ibid., стор. 45. — [3]) ibid, стор. 145. — [4]) ibid. — [5]) ibid., стор. 9. — [6]) ibid., стор. 62.

[1]) ibid., стор. 61–62.

ною. Одначе се є трохи неимовѣрнымъ, що Максимъ, промовивши до Мирославы за-ледви кôлька слôвъ и не знавши, чи боярôвна схоче бути єго дружиною, озвавъ ся до Тугара Вовка, коли вертавъ ся зъ ловôвъ: „Боярине! вôддай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своєи!“[1]) Та й въ загалѣ характеристика Максима являє ся намъ не зовсѣмъ ясною. Якъ бо выправдати Максима, котрый хотѣвъ показати Монголамъ выхôдъ изъ тои западнѣ, въ яку були попались? Вже-жь самъ Вовкъ не хотѣвъ вѣрити, щобъ Максимъ „подавъ ся на таку зраду!“ Та отъ, Тухольскій леґинь сказавъ боярынови, що теперь „воєнный часъ, та що вôйна учить всякои штуки“[2]). Мабуть хотѣвъ вôнъ тою штукою позбути ся лише своихъ ланцухôвъ, а впрочôмъ мôгъ догадатись, що Монголы не покористують ся тайнымъ пôдземнымъ хôдникомъ, по-за-якъ вода що-разъ бôльше заливала долину. Хочь отже Максимъ очищає ся вôдъ закиду зрады, то все-жь вôдъ тыхъ хитрощѣвъ падає тѣнь на ясну й величну стать сего леґиня.

Про характеристику-жь боярина Тугара Вовка запримѣчаємо, що она є доволѣ консеквентна, тôлько не можемо собѣ пояснити єго вôдносинъ до Петы. Сей бо монгольскій проводырь обѣцявъ єму въ нагороду за вѣрну службу всѣ горы въ дѣдицтво, ба й велике князѣвство карпатске, а Тугаръ Вовкъ каже до себе, що, якъ бы вôнъ по трупахъ монгольскихъ дôйшовъ до власти-силы, то обернувъ бы ся лицемъ противъ нихъ[3]), — значить, Вовкъ зрадивъ бы Монголôвъ, тôлько-жь вôнъ забувъ, що єму, „подвôйному“ зрадникови, не було-бъ захисту пôдъ рукою князя Данила. Вôдтакъ годѣ выправдати того, що Вовкъ лишивъ свою дочку саму-одну въ шатрѣ монгольскôмъ, коли зъ однымъ вôддѣломъ орды выправивъ ся, заняти вхôдъ до шляху Тухольского! По-що-жь бравъ єѣ батько зъ собою, коли ѣхавъ до Монголôвъ, — вже-жь въ сусѣдствѣ єго жили бояре, то чей мôгъ вôнъ свою дочку ввѣрити опѣцѣ якои боярынѣ? Але отъ, якъ бы Мирославы не було въ шатрѣ монгольскôмъ, то бегадыръ Пета не бувъ бы ѣй передавъ талисману-перстеня, що опôсля ставъ ся вельми придатнымъ въ єи вандрôвцѣ до Тухлѣ и въ дальшихъ єи рицарскихъ змаганяхъ.

Вкôнци не хоче ся намъ якось вѣрити, щобы въ Тухольскôй кôтловинѣ всѣ Монголы загибли! Мала ватага могла ще въ водѣ запертои долины потопитись, але-жь авторъ повѣсти розказує, що въ Тухольску кôтловину вваливъ ся Бурунда зъ десятьтисячнымъ своимъ вôддѣломъ. Така-жь орда потребувала-бъ до свого розмѣщеня простору не-абы-якого, — Тухольска кôтловина була-бъ для неи за-мала. А впрочôмъ така страшенна сила монгольска зъумѣла-бъ выдобути ся зъ тои западнѣ, дарма, що Захаръ Беркутъ и Мирослава полохали єѣ своими машинами-метавками. Вôдтакъ здає ся намъ, що образъ загибели Монголôвъ въ тôй кôтловинѣ бувъ бы бôльшь художницкій, коли-бъ довга подѣя рѣзнѣ й мотлошеня ворогôвъ не зъявляла за богато прикметъ сензаційныхъ. Все-жь таки не заперечуємо творови Франка высокои стôйности литературнои. Нѣ-въ-однôмъ иншôмъ писаню не проявивъ авторъ стôлько поетичного вôтхненя й теплого чутя, скôлько єго добачаємо въ „Захарѣ Беркутѣ“. Описъ ловôвъ въ самôмъ початку повѣсти — се справжній мистецкій малюнокъ, що може бути окрасою нашого пантеону просвѣтного, а зъображенє рицарскои вдачѣ десятьохъ молодцѣвъ пôдъ проводомъ Максима супротивъ нагôнки Тугаровои вважає ся картинкою прекрасною. Зъ-помѣжь иншихъ частинъ сеи повѣсти вызначує ся дiяльоґъ Мирославы зъ Максимомъ въ наметѣ Тугара Вовка[1]), и картинка побуту того боярина зъ дочкою Мирославою въ лѣсѣ у старого Захара[2]).

* * *

Приступаємо теперь до огляду тыхъ образкôвъ зъ житя робучого люду, що ихъ выдавъ Франко (1890) пôдъ заголовкомъ „Въ потѣ чола“[3]). Про тѣ образки каже Драгомановъ, що они будять прихильнôсть для нашого простого люду и кличуть освѣченыхъ людей именемъ самои освѣты, обернутись до того люду, якъ до брата, що заробляє собѣ и бôльшôй части другихъ верстовъ хлѣбъ у потѣ чола[4]). А вже-жь Драгомановъ бажає, щобы громада побачила, скôльки-то поту и навѣть кровавого поту потекло зъ чола самого писателя, поки вôнъ узявъ ся малювати поты чола другихъ людей, — скôльки текло єго й тодѣ, коли вôнъ писавъ свои повѣсти[5]).

Въ сѣй збôрцѣ образкôвъ Франка надруковано двацять повѣстокъ и новель. Ось и они: 1. Лесишина челядь. 2. Два приятелѣ. 3. Мулярь. 4. Малый Миронъ. 5. Грицева шкôльна наука. 6. Оловець. 7. Schön-Schreiben. 8. Наднѣ. 9. Самъ собѣ виненъ. 10. Слимакъ. 11. Добрый заробокъ. 12. Хлопська комісія. 13. Исторія моєи сѣчкарнѣ. 14. Циганы. 15. Лѣсы и пасовиска. 16. Довбанюкъ. 17. Домашній промыслъ. 18. Маніпулянтка. 19. До свѣтла! 20. Мѣжь добрыми людьми[6]).

Сѣмнацять изъ тыхъ творôвъ надруковано вже давнѣйше въ мовѣ руско-украиньскôй; — образокъ п. з. „Migarz“ выдавъ авторъ въ Варшавскôй Prawd-ѣ 1887. р., а новелю „Manipulantka“ въ часописи Kurjer Lwowski 1888. р. У-перве помѣщено въ сѣй збôрцѣ тôлько повѣсть „Мѣжь добрыми людьми“.

По нашôй думцѣ не всѣ тѣ повѣстки й новелѣ принадоблять ся до сеи збôрки; — изъ неи можь выдучити повѣстки „Два приятелѣ“, „Малый Миронъ“, „Хлопська комісія“, „Исторія моєи сѣчкарнѣ“ и „Довбанюкъ“. Повѣстка бо „Два приятелѣ“ має прикмету бôльшь шуточну, дарма, що оба парубки-друзяки втѣкають вôдъ рекрутчины, того-то страховища молодыхъ громадянъ. — „Дивна дитина“ малый Миронъ бажає тôлько „мыслити“ на самотѣ, то-жь вôнъ ще не знає злиднѣвъ житя. — У „Хлопськôй комісии“ бачимо злодѣя, вхопленого за крадѣжь, котрого вôдтакъ хлопы страшно мучили, заки-бъ єго живого вôдставили до суду. Але злодѣй утѣкъ зъ рукъ присяжного и ставъ дальше красти. Отже годѣ такого легкодуха переступця причислювати до тыхъ людей, що працюють въ потѣ чола. — Вôдтакъ въ шутливôй повѣстцѣ „Исторія моєи сѣчкранѣ“ головный дѣячь не дуже побиває ся роботою тяжкою. Люде зовуть єго „деревлянымъ философомъ“, а вôнъ самъ каже про себе, що „Богъ давъ єму легку руку до майстерства, що вôнъ усе, що тôлько ввиґ

[1]) ibid., стор. 37. — [2]) ibid., стор. 158. — [3]) ibid., стор. 114.

[1]) ibid., стор. 137—140. — [2]) ibid., стор. 146—150.

[3]) Литература: 1. Передне слово М. Драгоманова въ збôрцѣ образкôвъ зъ житя робучого люду п. з. „В потї чола“. Львів, 1890; стор. I—IV. — 2. Критично-литературна оповѣстка А. Ханька (Крымського) въ „Зорѣ“, 1891; стор. 56—57; 75—78. — 3. Критика Евгенія Левицкого въ „Народѣ“, 1891; стор. 47—50; 75—77; 110—114.

[4]) „В потї чола“: Передне слово; стор. II. — [5]) ibid., стор. IV.

[6]) Въ кôнци тои збôрки образкôвъ зъ житя робучого люду помѣщено „Поясненє менше уживаныхъ слôвъ“ (стор. 310—320).

дѣвъ очима, то зробивъ руками“[1]). А коли вôнъ купивъ собѣ сѣчкарню, то бажавъ собѣ полекшу зробити, щобъ рѣжучи сѣчку не мучитись при ручнôй скринцѣ. — А вже-жь мѣжь робучими людьми зовсѣмъ не можна поставити ходачкового шляхтича, пана Городинського, котрого люде прозвали Довбанюкомъ. Се-жь бувъ чудакъ, щó дуже часто згадувавъ давну Польщу, а „думы шляхетськои мавъ стôлько, що хочь и графови не встыдъ бы було“[2]).

Найлучшими образками въ тôй збôрцѣ суть отъ-сй три: 1. Лесишина челядь. 2. На днѣ. 3. Манiпулянтка.

„Лисишину челядь“ зъобразивъ авторъ въ напрямѣ реальнôмъ зъ закраскою романтичною. Стара Лесиха — се вѣрный типъ невсыпущои господынѣ, що супроти своєи челяди була дуже сукриста и тверда. Та невеличка була єи челядь: донька Горпина, сынъ Гнатъ зъ жôнкою Анною и хлопчина-наймитъ Василь, щó пасъ худобу, та щó єго прозвали Галаємъ тому, що при худобѣ въ лѣсѣ все лишь выгалайкувавъ[3]). Батьки Василя були богатенькй, але якъ померли на холєру, то перейшовъ вôнъ у чужй руки; — въ тыхъ-то рукахъ изслизло майно, а сироту дали на службу до старои Лесихи, заголомшивши молоду голову та затоптавши останню искорку дитячои свободы й живости. Бѣдный хлопець ставъ тумановатый, и неразъ запускавъ худобу въ царину. Все-жь таки спѣвавъ собѣ за-любки то коломыйки, то думки, а иодѣ затягъ де-що зъ псалтыри та гласôвъ церковныхъ, хоча не бувъ письменный.

Прегарно змалювавъ авторъ картину жнивъ на нивѣ Лесихи. — „Господи помагай!“ сказала Лесиха й перша взяла жмѣнку спѣлого, колосистого жита, перша зробила перевесло, звязала снопокъ и вôдставила єго на бôкъ. То первачокъ, вôнъ на урожай значить. — „А ну, до роботы!“ промовила она, и три жôночй головы схилились до землѣ краснѣючи. Въ рукахъ заблискотѣли серпы, захрустѣли твердй стебла жита, пôдтинанй блискучимъ зубчастымъ зелѣзомъ, — жменя за жменею паде на землю... И поволи-поволи зъ загальнои тишины й одностайного хрупаня стебелъ вырѣзує ся чудовый, срѣбный а тихенькій голосочокъ Горпининъ. — „Гей, ты нелѣпо якась!“ крикнула Лесиха до невѣстки, „чи вже лишаєшь ся? — вже тобѣ руки покулило, чи що?“ — Анна слабосильна й такъ, не змагала на найширшôмъ загонѣ йти по-рôвно зъ другими; — она лишилась була майже о пôвтора снопа зъ заду. — „Що-жь бо вы, мамо, мене нынѣ вчепили ся, якъ оса!“ вôдповѣла Анна. „Хиба не видите, що не можу борше жати, бо загôнъ широкій? Ваша прилуда [крайный загôнъ] не тото; — лацно вамъ выварачати!“

Се розлютило Лесиху. — „О, дивѣть ми ся на ню, яке смѣле та угурнé! Ще й своє рыло ставить напротивъ мене! Ей, небого моя! Кобы менѣ борзо вечôръ, прийде Гнатъ зъ косовицѣ, не будешь ты така широка!“ — Анна хотѣла ще щось вôдповѣсти, але Горпина шепнула до неи: „Дай спокôй, сестрице! Мама все мусять теркотати. Жнѣмъ разомъ!“ — Анна замовкла, а сердечна Горпина зачала єѣ все пôджинати, — майже пôвъ загона собѣ забирала. Десь зъ-перегодомъ Горпина затягла другу пѣсню, и вôдтакъ Анна заспѣвала несмѣло. — „Отъ, щó ѣй на головѣ! Господыня моя зателепана! якй спѣваночки выводить!“ сказала Лесиха гнѣвно. — „Дайте бо вы, мамо, Аннѣ спокôй!“ зъ серцемъ вôдказала Горпина. „Щó васъ за говорѣнка напала? Нѣ говорити, нѣ плакати, нѣ смѣяти ся не даєте, ще й спѣвати бороните! Яка мара далѣ вытримає у васъ?“ — „Но-но! розтрѣскоталась ся, сороко куцохвоста!“ скрикнула мати, — „волишь жати та тихо бути! Не бôй ся! знаю я, де у тебе раки зимують! Лишь ми не мовчи, то й ты будешь знати, по чому локоть борщу!“

И зновъ одностайно и нонуро йшла робота... Вже нашй три женчики пополуднували й не спочиваючи взяли ся зновъ за дѣло. Ажь ось якійсь косарь зъ-пôдъ лѣса зъявивъ Лесисѣ, що єи три коровы въ вôвсѣ. А зъ лѣса долѣтало галайканє и верескливый спѣвъ Василя: „Ой тамъ, на горбочку ‖ сидѣвъ дѣдько въ черепочку, ‖ а мы єго не пôзнали!“.. „Гей мати-жь моя, мати, ‖ пусти мене погуляти!“... „Го-о-о-а-усподи, воззвахъ тебѣ, услыши мя!“... — „Ахъ, чортôвъ накоренокъ! уже зновъ змалювавъ! Бодай-же-сь изъ себе печѣнки выкричавъ! Василю — гей! Ту-у-мане вôсѣмнацятый — на! А не видишь, що коровы въ шкодѣ — га?“ — „Господи помило-о-ой!“ пiшовъ вôдгукъ изъ лѣса...

Мѣжь тымъ косарь вхопивъ косу на плече та побѣгъ самъ выганяти коровы зъ вôвса. Вôгнавъ ихъ у лѣсъ, а незадовго чутно було крикъ и ревôтъ Василя. — „А тото-то!“ приговорювала Лесиха. „Най зъ нього таки и третю шкôру здôйме, слова єму не скажу! Най пантрує худобы, а не галайкоче!“

Вечерѣло. Женчики дожали нивки, а Лесиха промовила якось ласкавѣйше, якъ звычайно: „Ладный деньокъ буде завтра. Богу дякувати, щосмо ся нынѣ ту обпорали! Завтра треба буде ячмѣнь на Базарищи схопити!“ — „Ладна нôчь буде нынѣ“, прошептала Горпина, легко покраснѣла и зôтхнула. Анна-жь усмѣхнула ся до неи, та якось сумно, мовь крôзь сльозы. Она одна знала про тайну Горпининого дѣвочого серденька, про єи любовь до чорнобрôвого парубка Митра Грома. — „Ну, чого стоите?“ крикнула Лесиха. „Анно, хопты узбирати коровамъ до припусту! Ты, дѣвко, бѣгай, телята напôй! Ну, борше!“

Уже геть-геть змеркло ся. У Лесихи затоплено въ печи, щобъ зварити вечеру й приладити те, щó тамъ треба було на завтрѣшнiй цѣлый день. Дѣдъ Заруба голосно говоривъ молитвы, сидячи на припѣчку, а Василь наслухавшись сварки Лесихи й вôдобравши зо два бухнаки межи плечи, полѣзъ на пѣчь и заснувъ, не чекаючи вечерѣ. Ажь ось увôйшовъ у хату Гнатъ. — „Ты на, Галаю! быки поприпинанй?“ крикнувъ вôнъ. — „Поприпинанй, поприпинанй!“ вôдповѣла Анна. Та отъ, Гнатъ учепивъ ся єи, що она кинула серпы пôдъ самымъ порогомъ. — „Ой, небого моя!“ гримнувъ вôнъ на жôнку. — „Лишь ты не пантруй моєи працѣ, якъ ока въ головѣ! Не маєшь свого щó розмѣтувати! Не принеслась ми ту нѣякого вѣна!“ — Анна замовкла та лишь погадала собѣ, на-щó вôнъ єѣ бравъ, коли видѣвъ, що она бѣдна сирота. — „Ну, спати!“ кликнула Лесиха. — „Ты непотрѣбе! огонь въ печи погаси!... чуєшь?“ озвалась она до Анны. — „Горпино! воды ще нема! Рушай по воду, а хутко!“

Анна почала порати ся, а Горпина побѣгла по воду. — „Мамо!“ промовивъ Гнатъ; „не высылайте єѣ нѣколи вечеромъ за водою!“ — „Або чому?“ спыталась Лесиха. „Та хиба не знаєте?“ сказавъ Гнатъ. „Той довгоносый

---

[1]) „В поті чола“; стор. 160.

[2]) ibid., стор. 190. — Повѣстка „Довбанюкъ“ є частиною автобіографіѣ Франка. Вôнъ розказує, що мати єго часто прогодовувала того Довбанюка, та що, бувши хлопцемъ, зъ сѣльскими товаришами неразъ бѣгавъ за тымъ чудакомъ, п... являючи дитячй вытребеньки.

[3]) Крôмъ тои челяди бувъ ще дѣдъ Заруба, щó сидѣвъ дома.

Громикъ, онъ изъ-за дороги, щось дуже до неи...“ „Що?“ верескнула Горпина, — „таже я єму волосє обмыкаю на єго капустяной головѣ!“...

Гнатъ лягъ уже на постѣль, а Лесиха довго ще сапала й воркотѣла ходячи по хатѣ. А коли Анна вступила ся за Горпину, то вôдкрикнувъ на постели Гнатъ: „О, якій ми ту зъ неи адукатъ! А не пôдешь ты спати, ты робôтнице моя неплачена!“ — Тихо стало въ хатѣ, тôлько Анна не лягала ще спати, — она задумалась и зъ-тиха заспѣвала собѣ. А на выгонѣ пращала ся Горпина зô своимъ любкомъ. — „Чи не дармо я єѣ люблю?‘ подумавъ собѣ Митро. — „Чи вôддасть єѣ стара Лесиха за мене? Треба робити-заробляти що-силы, а чи що зъ того выйде?“... Зôтхнувъ важко, вытягъ сопѣвку зъ-за пазухи й заравъ тужно. — „Гôрка моя доле!“ прошептавъ вôнъ, и спѣваючи повернувъ до бѣднои хаты, де жила єго стара мати.

* * *

Супроти сего принадного романтично-реального пи-оить сумовито-понура, реалистична картина „На д. ъ котрôй авторъ зъобразивъ „страшенну пропасть мѣжь одьми а людьми“[1]). Дѣя вôдбуває ся въ арештѣ Дрогобыцкои „комуны‘ (городскои управы), куды запроторено молодого „цюпасника“, Андрѣя Темеру. Цѣле єго житє пройшло въ бѣдности й недостатку, въ важкôй боротьбѣ а прокормленє, за науку. Вôнъ кôнчивъ школы круглымъ сиротою, вдержуючи ся своєю працею. По матурѣ вôнъ для поправленя свого здоровля поѣхавъ до одного свого товариша въ горы, и тамъ пôзнавъ сестру єго, Ганю. Авторъ пише, що „незвѣстне доси чутє любови до женщины пробудило ся въ Темерѣ, почало будити єго молоду кровь, отворило зъ-вôльна єго очи на дѣйстне житє, розвѣяло книжковый туманъ, крôзь котрый вôнъ доси мало добачавъ дѣйстного житя. А й нове университетське товариство, середъ котрого вôнъ опинивъ ся, навело єго на новй думки, розчинило передъ єго очима новй погляды на житє, на цѣль науки, на цѣль освѣты й всѣхъ людськихъ змагань. И єго давне минуле стало передъ нимъ у иншôмъ свѣтлѣ, многй зъ ґимназіѣ вынесенй переконаня та вѣруваня розвѣяли ся безъ слѣду. Се була важка внутрѣшна боротьба, довга й руйнуюча, и тôлько любовь пôддержувала єго въ нѣй, додавала єму силы“...[2]).

Хоча-жь Андрѣй та Ганя любили ся щиро, то Ганинй родичѣ заказали єму бувати въ ихъ домѣ, а бѣдну дѣвчину присилували выйти за-мужь за другого. Андрѣй переболѣвъ сесю страту, „глядѣвъ на ню супокôйно“. Але-жь Ганя не забувала єго наукъ и обѣцяла єму „оперти ся окружаючôй погани, розвивати ся й стояти за свободу, за добро“[3]). Андрѣй живъ собѣ вôдтакъ у Львовѣ. Хоча-жь бѣдувавъ та „лихо лихомъ латавъ“, а все-жь живъ та працювавъ и вчивъ ся. Ажь ось приперло єго ѣхати до Дрогобича, щобы побачити ся зъ Ганею хочь на деньокъ. Ну, й побачивъ ся! Выѣзжаючи зô Львова не бравъ зъ собою нѣякихъ паперôвъ, анѣ паспорта, и вôдтакъ середъ дороги здыбали єго жандармы та й завели до Дрогобицкого староства. Староство-жь выпытало, щó й якъ? и казало завести єго на стражницю Дрогобицкои комуны, де капраль не довго зъ нимъ вовтузивъ ся, та запхавъ єго въ „казню“.

Темера зъ-разу стоявъ у дверьохъ арешту немовь остовпѣлый. Густый сумеркъ смолою вдаривъ єго въ очи и на хвилю ослѣпивъ ихъ до-разу. Въ темнôй тюрмѣ вôнъ зъ-першу не мôгъ доглянути нѣкого й нѣчого: стоявъ коло дверей й обзиравъ ся довкола, слухавъ, чи не почує голосу людського, — але не чувъ нѣчого. Ажь по якôмъ-ось часѣ око єго на стôлько привыкло до сумерку и натýжилось, що вôнъ мôгъ докладнѣйше розглянути своє нове житло. Ось на сѣннику пôдъ стѣною лежавъ пакаючи люльку кремезный дѣдъ, а при ногахъ єго кунявъ чорноволосый жидокъ. Того дѣда звали Панькомъ, вôнъ служивъ колись въ вôйску й бувъ въ Италіи, — а про жидка говорили, що вôнъ бувъ „изъ кишеньковыхъ майстрôвъ“. На другôмъ лôжку лежавъ приземистый чоловѣкъ середнихъ лѣтъ, щó звавъ ся Стебельскій та бесѣду свою зъ Темерою закрашувавъ словами нѣмецкими й латиньскими. Арештанты вважали єго чоловѣкомъ ученымъ, хочь у него въ головѣ не всѣ свои були дома. При ногахъ Стебельского лежавъ на суконнôмъ петеку молоденькій бойчукъ Митро. Вôдтакъ на иншôмъ лôжку лежавъ ще селянинъ изъ Дорожова, де люде, по словамъ дѣда Панька, все сварили ся за моє и твоє и такъ уже на тôмъ помѣшали ся, що вкôнци нѣхто не знавъ, щó моє, а щó твоє. — Иншй-жь арештанты мѣстили ся на пôдлозѣ: пôдъ стѣною коло самыхъ дверей спавъ якійсь старый жидъ, а побôчь него сидѣвъ пяный и обôдраный мужикъ зъ Опакои, котрый часто плакавъ, що лишивъ у хатѣ дѣточокъ самыхъ безъ крôшки хлѣба. Вôдтакъ въ темнôмъ кутѣ лежавъ парубокъ майже зовсѣмъ голый, бо годѣ було назвати одежою сорочку, зъ котрои мавъ на собѣ тôлько й всего, щó ковнѣръ, рукавы и подовжну шмату, звисаючу долѣ плечима ажь до пояса. Ноги єго були попухлй, мовь коновки, и въ загалѣ видъ єго бувъ такій страшный, що Темера пригадавъ собѣ тыхъ американьскихъ дикарѣвъ, щó ѣдять землю. Вôнъ звавъ ся Бовдуромъ, але арештанты звали єго „бурґеромъ“ або ґаздою тому, що вôнъ въ казни найдовше зô всѣхъ сидѣвъ.

Коли Андрѣй Темера розглянувъ ся въ арештѣ, то стало єму такъ холодно й тѣсно на серци, неначе-бъ отсе хто єго зъ вôльного, ясного свѣта вкинувъ у глубоку криницю и вôнъ упавъ на єи дно розбитый, замороченый. — „Такъ я справдѣ на днѣ!“ думалось єму, — „на днѣ суспôльности, а отсе довкола мене що-жь? якъ не пóдинє суспôльности? — що-жь? якъ не тй выклятй парiѣ, нацѣхованй страшнымъ, ганьблячимъ клеймомъ — бѣдности“[1]) Не диво про-те, що вôнъ бажавъ якъ-найскорше зъ-вôдси выдобутись! — „Ехъ! кобы-то швидко й зовсѣмъ бути вôльнымъ!“ прошептавъ вôнъ зôтхаючи. „Почалась бы нова робота, новй змаганя, и чень бы бодай що-тó зробило ся! Але треба взяти ся порядно, взяти ся всѣмъ до купы, не тратити на боки нѣ часу, нѣ грошей! Треба вчити ся, много вчити ся, та не тôй мертвеччинѣ, котрою забиваютъ головы въ ґимназіяхъ. Ахъ! не богато чоловѣкъ закоштувавъ правдивои науки, але якимъ же-жь то иншимъ, свѣжимъ духомъ вѣє вôдъ неи! Якъ липне до неи душа! И чому тôлько люде опираютъ ся ѣй, зъ горы, зъ погордою дивлять ся на єи здобутки? Чи тому, що вона тыхъ здобуткôвъ не выдає за оконечну, беззглядну правду? Ахъ! а людямъ треба ще повати, котра бы зъ горы диктувала: такъ маѣ бути! — треба ще писанія, котре

---

[1]) „В поті чола“, стор. 68.
[2]) Ibid., стор. 90. — [3]) Ibid., стор. 92.

[1]) Ibid., стор. 66.

становило бы початокъ и конецъ мудрости, по-за-котрымъ усе було-бъ або фальшиве або злишне... Та нѣ, не довго трѣвати-ме нановане поваги! Зъ усѣхъ боковъ устають живѣ умы и палять и палять тоту стѣну, що тысячѣ лѣтъ заслоновала очи людей. Кобы швидше — останній ударъ! Кобы швидше воля, ясна якъ день, широка якъ свѣтъ, знаюча тôлько природу и любовь братерську!“[1])

Вôдтакъ Темера зновъ задумавъ ся и сказавъ самъ до себе: „А може всѣ тѣ нашѣ думы, нашѣ змаганя, нашѣ боѣ, — може все те опять тôлько одна велика помилка, якихъ тысячѣ пронумѣли доси, мовь густѣ вѣтры, по-надъ чоловѣцтвомъ? Може праця наша на-нѣ-на-що не здала? Може мы будуемо дорогу по-за шляхомъ, кладемо мѣсто на безлюдному островѣ? Може найблизше поколѣнѣ пôде зовсѣмъ не туды, лишить насъ на боцѣ, якъ памятникъ безплодныхъ змаганъ людськихъ до непотрѣбнои цѣли? Ахъ! така думка краѣ серце, грызе мозокъ! Та що-жь! и вона можлива! И на таку крайнôсть мы мусимо бути готовѣ, и скоро-бъ дорога наша показала ся несхôдною зъ природными законами загального розвитку, зъ вѣчными людськими змаганями до добра и загального щастя, — заразъ вертати!“[2])

Мѣжь-тымъ на тôмъ днѣ проявляли ся драстично-сумовитѣ сцены зъ побуту арештантôвъ. Отъ, Дорожôвскій селянинъ прожогомъ вчепивъ ся до Бовдура за те, що той выбравъ ёму зъ „файки“ решту тютюну и ставъ грызти „мачку“. Селянинъ пôдôйшовъ идъ Бовдурови й кулакомъ ударивъ его такъ сильно зъ верха въ голову, що „бургеръ“ ажь ковтнувъ головою о стѣну. Вôдтакъ замѣсць вôдповѣди Бовдуръ ногою що-силы копнувъ селянина въ живôтъ. Коли-жь той замахнувъ ся кулакомъ на Бовдура, то сей выплюнувъ усю вже перегрызену мачку ёму въ лице... Незабаромъ вчинилась колотнеча Бовдура про хлѣбъ. Зъѣвши швидко свôй хлѣбъ вôнъ мовь мара пôднявъ ся зô свого кута й пôдступивши до бойчука Митра зъ простягнутою рукою, сказавъ рѣзко: „Митре! дай хлѣба!“ — „Та коли бо въ мене самого ма́ло, — не буде чимъ завтра й поснѣдати, заки принесуть свѣжій“. Але Бовдуръ налягавъ на хлопця, щобъ конче давъ ёму свого хлѣба. Коли-жь дѣдъ Панько вступивъ ся за Митра, то скоилась сварка мѣжь дѣдомъ а Бовдуромъ, котра притихла ажь тогдѣ, якъ Темера выдобувъ зъ кишенѣ добрый кусень хлѣба й подавъ ёго Бовдурови. Панькови-жь сказавъ Темера, що може собѣ купити хлѣба, бо въ него в пятьдесять риньскихъ, що́ ихъ взявъ задаткомъ вôдъ того, до котрого ѣхавъ. Якъ се почувъ Бовдуръ, то дивнымъ, страшнымъ поглядомъ подививъ ся на Андрѣя. Вôнъ ще державъ у руцѣ ёго хлѣбъ, не дякувавъ, не говоривъ нѣчого, але здавало ся, немовь се Андрѣй давъ ёму не кусень гарного, пшеничного хлѣба, а розпалене зелѣзо въ руку, такъ скривило ся цѣле Бовдурове лице, такій якійсь дикій, неописаный выразъ приняло оно!...

Другого дня напала на Бовдура зновъ шальга голодова, и вôнъ вчепивъ ся до чорноголового жидика, закричавши: „Я ѣсти хочу, — голоденъ!“ И ось пôдоймивъ вôнъ оба кулаки й разомъ, мовь двѣ довбеньки, спустивъ ихъ на голову жидика. Мовь сокирою пôдтятый повалився той до долу, а кровь зъ носа й зъ рота булькнула й полила ся на хлѣбъ, на помôстъ, на ноги Бовдура. Тогдѣ жидикъ мовь скаженый обома руками впивъ ся нôгтями въ попухлѣ Бовдуровѣ ноги. Бовдуръ зарепѣвъ зъ болю, почавъ кôпати ногами, але не мôгъ позбути ся жидика. Вхопивъ его одною рукою за волосѣ, а другою почавъ гримати въ плечи, — але жидикъ не пускавъ, а чимъразъ глибше вдавлювавъ острѣ нôгтѣ въ Бовдурове тѣло, ажь зъ-пôдъ кождого нôгтя выступила кровь. Опôсля зчепили ся оба разомъ, и вже не видно було, хто кого бѣ, штовхаѣ, дре, калѣчить...

На крикъ обохъ борцѣвъ влетѣвъ до казни капраль зъ трѣпачкою въ руцѣ, и деревянымъ держакомъ почавъ на-ослѣпъ цѣлити ихъ обохъ, куды попало. Коли-жь они ще не пускали ся, то розлюченый капраль „почавъ обохъ частувати кôнцями чобôтъ по-пôдъ ребра“. Ажь тымъ способомъ вдалось ёму розбронити борцѣвъ. Якъ вôдôйшовъ капраль, то Андрѣй подавъ Бовдурови кусень свого хлѣба. — „Не треба менѣ твого хлѣба! — жри самъ! дави ся!“ ревнувъ Бовдуръ и шпурнувъ поданымъ хлѣбомъ пôдъ лôжко. Андрѣй задеревѣвъ зô страху та зъ дива, а бойчукъ Митро полѣзъ пôдъ лôжко, пôднявъ хлѣбъ, обтеръ, поцѣлувавъ и положивъ передъ Андрѣёмъ.

Третього дня сказавъ Бовдуръ Андрѣёви, щобъ велѣвъ принести кварту горѣвки. Якъ-же-жь вôнъ опôсля вхопивъ фляшку, то вôдъ-разу выпивъ трохи-не пôвъ кварты. Вôдтакъ Андрѣй хотѣвъ вкроити хлѣба, та дôзнавъ ся, що ёго нôжь десь подѣвъ ся; — Бовдуръ выймивъ ёго въ ночи зъ Андрѣёвои кишенѣ. — Настала зновъ нôчь: сплять арештанты, важко дышучи густымъ, затхлымъ повѣтрёмъ. Тôлько Бовдуръ не спить. Ось вхопивъ вôнъ нôжь и зъ-тиха почавъ пробирати ся идъ лôжкови, де спавъ Андрѣй; — взявъ ёго за-повперекъ, пôднявъ до горы й нечутно положивъ на земли. Андрѣй спавъ твердо, а тôлько дôткнувши головою мокрои пôдлоги, стрепенувъ ся и закричавъ крôзь сонъ: „Ганю, ратуй!“ — Бовдуръ думаючи, що Андрѣй збудивъ ся, швидко налягъ ёму колѣномъ на груди, лѣвою рукою хопивъ за горло, а правою ставъ ёго рѣзати... „Де грошѣ? давай грошѣ!“ шепотѣвъ вôнъ надъ Андрѣёмъ. — „Охъ!“ стогнавъ Андрѣй, — „грошѣ... въ староствѣ, вôдобр...“ Не докôнчивъ. Вôстрё ножа въ тôй хвили перетяло голосницю, перетяло жилы, ажь до кости... Андрѣя Темеры не стало, — Бовдуръ клячѣвъ надъ нимъ, мовь громомъ прибитый; — грошѣ вôдобрано въ староствѣ, — значить ся, вôнъ задармо зарѣзавъ Андрѣя.

Бовдуръ вставъ, переступивъ черезъ трупа, пôдôйшовъ до дверей и обома руками що-силы загримавъ... Незабаромъ прилетѣвъ капраль, держачи въ руцѣ лѣхтарню. Скоро-жь тôлько вôдчинивъ двери, то Бовдуръ пястукомъ що-силы зацѣдивъ ёго межи очи, такъ, що вôнъ безъ памяти впавъ на землю! На крикъ капраля прибѣгли полиціяны й побачили, що середъ казнѣ лежавъ трупъ Андрѣя, та що коло него нахиленый клячѣвъ Бовдуръ и мочивъ руки въ ёго крови. И наразъ дивна змѣна зробила ся зъ Бовдуромъ: „ёго рисы, бачилось, мякли, лагôднѣли; — зъ очей зчезъ гнилый блескъ свѣтячого порохна... Здавало ся, немовь на-ново людскій духъ вступаѣ въ те тѣло, що́ доси було мешканёмъ якогось бѣса, якопсь дикои, звѣрячои душѣ. И наразъ сльозы градомъ покотили ся зъ Бовдуровыхъ очей... Вôнъ лицемъ припавъ до кровавого Андрѣёвого лиця и важко-важко зарыдавъ: „Братчику мôй! що́ я зробивъ зъ тобою! — за-що́ я тебе вѣку збавивъ? Свята, ясна душечко, прости мичѣ, нелюдови!“...

[1]) Ibid., стор. 113—114. — [2]) Ibid., стор. 114.

Коли-жь полиціяны казали Бовдурови зъ-вôдси выходити, то вôнъ, пôдвѣвши очи и гнѣвно поглянувши на нихъ, крикнувъ: „Прокляте на васъ, посѣпаки! Адѣть!“ — и вôнъ приложивъ руку до раны Андрѣя, передѣлюючи єѣ долонею въ-поперекъ на двѣ половины, — „адѣть! отсе моя половина, а отсе ваша половина! — Не бôйте ся! тутка я спокутую за обѣ, але тамъ є ще Богъ справедливый, то вôнъ буде вмѣвъ розпôзнати, котра моя половина, а котра ваша!“

Опôсля закували Бовдура въ кайданы, а коли полиціяны забрали єго зъ собою, то Стебельскій обôзвавъ ся не-своимъ голосомъ: „Pereat homo, crescat humanitas!“

(Дальше буде).

1. До студій над Ст. Руданськимъ.

Ст. Руданський належить без сумніву до найбільше талановитих українських поетів серед тих, щó появили ся по смерти Шевченка. Що правда головне дїло єго житя, пересьпів Ілїяди Гомера, при всїй натуральности вислову і поодиноких мітких зворотів, треба вважати невдалим; пересьпів Руданського має одну кардинальну хибу: він не дає вірного вображеня о оріґіналї. Ми не можемо зрозуміти резону, для якого поет, котрий в інших разах мав таке вірне чутє форми, для пересьпіву Ілїяди вибрав розмір зовсїм невідповідний, розмір лїричної пісьнї [шемат 2 (3+3) або 2 (2+2+2) в роді нпр. „Ой умру я мати через єдиную, Через єдиную дочку вдовиную“]. Признаюсь особисто, що при всїм інтересї для перекладів з чужих мов на нашу я не міг нїколи одним духом прочитати цїлу рапсодію Ілїяди в пересьпіві Руданського, хоч з великою любостю прочитав одним духом цїлу половину Одиссеї в пересьпіві Петра Байди.

Так само не можна назвати вдатними єго історичних поем „Мазепа“, „Скоропада“, „Павло Апостол“, „Полуботок“, „Велямін“ і др., котрі остатними роками видруковані були в „Ватрі“ і „Калєндарях“ Просьвіти. Вони інтересні як документи історично-лїтературні, щó показують нам, чим в ту пору (1860—61 р.) займав ся в Петербурзї молодий студент медицини. Думка — написати поетичну хроніку Гетьманщини — думка сьмілива, хоч і пахне троха середними віками часами ріжних Chroniques rimeés, Reimchroniken і т. і. Але виконанє єї у Руданського вийшло зовсїм школярське, майже без нїякої поетичної стійности.

Вся лїтературна слава Руданського поки що основуєсь на єго пісьнях лїричних, а головно на тзв. сьпівомовках. Говорю „поки що“, бо може сподіване повне виданє єго творів принесе нам новий матеріял до оцїнки творчости поета, а головно єго поему „Цар-Соловей“, котру колись хвалив дуже д. Нїщиньский в розмові з нами і котра тепер мала віднайти ся. Пісень лїричних Руданського не богато, та всї вони мають високу стійність артистичну, виявляючи хоч не дуже глибоке, та щире чутє, чесну та правдиву душу поета. Д. Петров в своїх „Очерках исторіи украинской литературы“ зробив Руданського учеником Кольцова. Є в тім троха правди, та не багато. Форма пісень Руданського де в чому нагадує форму Кольцова, але зміст, духова фізіономія у обох поетів такі відмінні, як відмінна вдача Українця-Подільянина від воронїжського Москаля. Ся тема варта-б була спеціяльного розбору.

Найоріґінальнїйшим і заразом найбільше народним явив ся Руданський в своїх „Сьпівомовках“, в тих коротких ешчних анекдотах, котрих сюжет звичайно взятий з уст народа і прибраний в летеньку, сказати-б можна куцу форму народної коломийки. Тут автор наш виявив усї добрі і слабі прикмети свого таланту: незвичайне майстерство форми і народної мови, живість і простоту вислову, делікатний гумор, котрий мов погідний, добродушний усьміх розлитий над усїми тими творами, але заразом недостачу ширшого фільософічного погляду на житє людське і народне і невелику творчу спосібність при живій фантазії зверненій радше на мінятюроване дрібних фактів, нїж на оживленє і обхопленє широких дїевих чи житєвих горізонтів.

Я сказав уже, що теми Сьпівомовок Руданський брав з уст народних. Се чує кождий читаючи ті творы, але доказати се поки що не можемо, поки не будуть зібрані з уст народа оповіданя, щó послужили єму за взірець. Се конечно потрібне між іншим і для оцїнки того, на кілько власної творчости проявив Руданський в оброблюваню сирого матеріялу устного. В отсїй замітці я хочу зробити початок в тім напрямі, подаючи до прилюдної відомости і вводячи до купи деякі матеріяли, що у мене є під рукою. Шукаючи народних жерел Сьпівомовок Руданського увага наша в першому ряді звертає ся на ті твори нашої устної словесности, котрі сам поет записав з уст народа. Твори ті є опубліковані в збірці українських казок і оповідань п. Драгоманова. Думаю, що в повнім виданю творів Руданського не повинно бракувати тих народних оповідань, записаних поетом; адже-ж нпр. впорядчик творів Любена Каравелова помістив у першім томі пісьнї народні записані тим болгарським поетом і великим патріотом.

Для ужитку впорядчика творів Руданського подаю тут спис матеріялу етноґрафічного, записаного з уст народа.

В збірці М. Драгоманова „Малорусскія преданія и разсказы“ маємо ось які оповіданя записані Ст. Руданським, майже всї високої етноґрафічної і язикової вартости.

1. Сотвореніе и благословеніе міра Богомъ и Сатанаплоxъ (стор. 89—91).
2. Сотвореніе Адама, чорта, женщины. Грѣхопаденіе (стор. 91—92).
3. Адамъ земледѣлецъ и сотвореніе коня (стор. 92—93).
4. Смерть Адама и преблаженное дерево (стор. 93—94).
5. Потопъ и птахъ носорожець (стор. 95—96).
6. Царь Давидъ (Судъ съ Богомъ и псалтырь) (стор. 96—98).
7. Іосифъ Самсонъ и Соломонъ — Давидовы дѣти (стор. 98).
8. Премудрий Соломонъ (стор. 99—103).
9. Христосъ въ яслахъ (копи и волы) (стор. 109).
10. Святыя пятницы (стор. 144—145).
11. Красныя яйца (крашанки) (стор. 145—146).
12. Люди прежніе и будущіе (велитни и пигмеи) (стор. 383).
13. Происхожденіе Ирота (стор 385).
14. Тица коня (стор. 386).
15. Происхожденіе камбалы (стор. 386).
16. Скопки (рѣчныя молюски) (стор. 386—387).
17. Лѣсъ (стор. 387).
18. Заговоръ отъ бишихи (стор. 389).
19. Забота Бога о дѣтяхъ. (Смерть) (стор. 401).

Як бачимо, майже весь матеріял, достачений Руданським впорядчикови „Малор. нар. преданій“ — казочно-апокрифічного змісту. Оповідань, котрі можна-би вважати прототипами єго Сьпівомовок, нема тут ані одного. Чи є які оповіданя, записані Руданським у збірці Чубінського. („Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-русскій край і т. д. Юго-Западный отдѣлъ, I. II.“), сего ... знаємо, бо в тій збірці, виданій не систематично і досить недбало, при більшій половині матеріялу не приписано, хто єго записав, а при значній части не подано, ані хто, ані де записав дане оповіданє. В усякім разї вище вичислених 19 пєс, записаних нашим поетом, творять гарну збірку, котру варто включити в повне виданє єго творів.

Іван Франко.

Оповістки і критичні замітки.

Вправы нѣмецкй для третьои клясы школъ середныхъ. Л. Германъ и К. Петелєнцъ. — Для рускои молодежи приладивъ Д-ръ Ом. Калитовскій. — Львів, 1891. Накладом фонду краєвого. Стор. V+290 в 8°. Ціна з оправою 1 злр. 20 кр.

Граматика латиньска для першои и другои клясы школъ гімназіяльныхъ — Д-ра Жигмонта Сахоленича. II

ся другого выданя за дозволомъ автора на языкъ рускій переложивъ Романъ Цеглиньскій. — Львів, 1891. Накладом фонду краєвого. 84 стор. 8°. Ціна з оправою 60 кр.

Хоч до сего часу маємо тілько одну руську ґімназию у Львові [инша ґімназия є в Перемишлї], то все-ж таки завдячуючи пильности і запопадливости учителїв тої-ж, як також підмозї з фонду краєвого наукового, не тілько посїдаємо тепер вже майже всї підручники шкільні для цїлої ґімназиї для всїх предметів, але також бачимо, як ті підручники виходять в чим раз лїпших виданях як що до внутрішної грясти, так і що до зверхної форми. Чим раз більше в тих-то підручниках очищує ся язик, усталюють ся граматичні форми, уодностайнює ся наукова термінольоґія і упрощує ся правопись. То дїє ся як в підручниках написаних оріґінально, так також в переложених. Що до остатних, то треба завважати, що для перекладів вибирає ся підручники чим раз лїпші під зглядом дидактичним і науковим, приноровлює ся їх до вимог, природи і складнї язика руського [українсько-руського] і уважає ся особливо на чистоту мови. Тим всїм вимогам відповідають два найновійші підручники, котрих заголовки ми вище подали. Тілько що до другого підручника можна-би закинути дещо менше важного. Насамперед по що в латинській граматицї аж два руські терміни на деякі граматичні назви на пр. імена *зборові* або *збірні*; *матеріяльні* або *знадібкові*, Числівники *основні* або *головні*, *сполучник* або *союз*. Треба рішитись на одну з тих назв. Дальше, коли написано *послѣдній* (конець), то треба було консеквентно писати: *послѣдня* (часть), а не послѣдна, як сего вимагає деклїнация приложників о мягко закінченім тематї. Так само належало консеквентно написати: „*я пѣвъ бы, я нпсъ бы. я пбшовъ бы*“, — а не: „*я бы пѣвъ, я бы нпсъ*“ і т. д., тим більше, що попереду всюди положено зовсїм правильно частицю „бы“ по глаголї. А з огляду на граматику шкільну д-ра Ом. Огоновського, після котрої ученики мають писати, треба було написати 7 над. „*въ чбмъ*“ а не „*чѣмъ*“, так як всюди по *ч, ж, ш, щ* первістне *е*, перейшовши в дусї язика руського вперед на *о*, стиснулось відтак на *і* (*б*). Впрочім не належить вводити дісгармонії з граматикою шкільною. — Відтак лїпше може було-б заступити слїдуючі слова літературними руськими: замість *цѣха* — *знамя*, зам. *леговиско* — *леговище*, зам. *окервавлений* — *окровавлений*. зам. *добыча* — *добич* (2. п. *добычи*), зам. *низькій* — *низкій*, зам. *ся форма приходить* — *находить ся* і т. и. Чи неправильнїйше писати *вбсьмь* (2. над. *осьми*), як *вбсѣмъ?* Наконець не доглянено мабуть в коректї похибки: abl. plur. окінченє ïbus зам. ibus (стор. 8). Додати треба, що обі книжки вийшли в принадній оправі і по досить низкій цїнї.

Ів. Кокорудз.

Справозданє директора ц. к. ґімназіѣ академічнои у Львовѣ за рбкъ шкбльный 1891. — Львів, 1891 р. 19+52 стор. 8°.

Дирекция руської ґімназиї у Львові почала від 1876 р. видавати свої справозданя окремо за кождий рік шкільний. Отсе ось (в надолистї) появилось таке справозданє за рік 1891. Побіч статї, як там сказано, наукової, містить воно часть урядову. Ту подано спис учителїв, зміни в зборі учительскім, плян науки, темати до задань письменних в клясах висших, спис приборів наукових, нотатки про екзамен зрілости, про фонди і запомоги, хроніку закладу і спис шкільних книжок, приписаних на р. шк. 1891—1892. З сего віддїлу цїкаві для нас отсї дати: До екзамену зрілости сїдало 29 учеників, з котрих съвідоцтво зрілости дїслало тілько 18. Оплата шкільна в обох курсах виносила 4560 злр., а в клясї приготовляючій 315 злр., на прибори наукові зложено 862 злр. 90 кр. — 20 школярів побирало стипендії в загальній сумі 1717 злр. 50 кр. Окрім по приватних хатах мешкали школярі: в інститутї руського товариства педаґоґічного 63, в бурсї Ставропигійській 9, в інститутї „змартвихстанців“ 7, а в бурсї Народного Дому аж 2! При кінци справозданя додано статистику школярів, їх клясифікацию, приписи шкільні [illegible] родичів і опікунів. Ґімназия мала 8 кляс [illegible] віддїли] і 1 клясу приготовляючу. [illegible]90 клясифіковано 397 (з ґімн.) + 49 [illegible]зом одже 446, — а в р. 1891 — [illegible] початком 1891 р. вписалось 455+49= 504]. Найбільше школярів записалось до кляс I (101), II (61) і III (66). З клясифікованих одержало першу клясу з відзначенєм 26, першу клясу 261, поправку з 1 предмету 92, а решта кляси 2 і 3-тю. З вписаних школярів було латинського обряду 10, а всї решта руско-католицького.

Яко „наукова“ розправа фіґурує в справозданю одинокої ґімназиї, що має право містити розвідки в руській мові, на стор. 1—19 Nestoris Chronicon. Caput 57—67 in Romanorum sermonem conversa! Для несьвідущих дїла мусимо сказати, що в справозданях галицьких польских ґімназий містять ся розправи з польскої історії, літератури, етноґрафії, або з инших наук, і то майже виключно в польскій мові; винятки від сего правила суть дуже а дуже рідкі. Русини одначе мусять все робити не так як другі люде. На 19 розправ, поміщених досї в 16 справозданях, є в рідній мові тілько 7, а в чужих мовах ажь 12!!! Не есть-же се добровільна абдикация з прав, прислугуючих рідній мові?!.. Особливо-ж шан. автор. сегорічної розправи має надмірне уподобанє до мертвої мови, бо сам помістив вже таких розправ 7 [в рр. 1878, 1884 (дві), 1887, 1888, 1889 і 1891]. Не помогли наші тамтогорічні замітки на той самий темат (гл. „Зоря“ 1890 р. Стор. 268). Звертаємо одже ще раз на те увагу того, до кого се належить, а то можна побоюватись, що переклад Нестора ще довгі-довгі літа оздоблювати ме справозданя львівської руської ґімназиї. Чи шан. д. перекладчик думає, що ті, в котрих руки попадаєсь таке справозданє, так дуже зацїкавлюють ся Нестором? Або, чи не найде ся вже який цїкавійший сюжет до розправи наукової над вправи в перекладах? Як-же-ж під тим зглядом незвичайно цїкавійше презентує ся от хоч-би Справозданє директора самбірської польскої ґімназиї в котрім помістив учитель п. Іляріон Грабович обємисту (стор. 1—84) розправу під заг. Przyroda w pieśniach ludowych polskich i ruskich!

В рідній мові, поміщено одже на жаль тілько часть урядову. І яка се мова?! Ось взірцї: *Содержанє, окресы* (літературы), *одра, розпросторонення, занятія, настоятелямъ, соглашившись, возникла настоятельствомъ, превосходнымъ, составленя, искренно, благодарственнымъ, завше, доповнительній, посѣдательныхъ, пбзнѣйше ся унормує* і т. и., і т. и. — ажь по просту сором писати. Як дуже не вважає ся взагалї на правильність мови і на яку небудь консеквенцию съвідчить се, що зараз на першій сторонї части урядової стоїть видруковано „*совѣтникъ*“ консисторский, п. к. *радця* шкбльный“! А що до імен, то справдешний хаос: *Омелянъ* і *Емиліянъ* [сего „Емиліянъ“ найбільше: в тім любуєсь автор части урядової „Справозданя“], — *Олекса* і *Алексей* та *Алексій*, — *Остапъ* і *Евстахій* і т. и. Правопись — дуже неодностайна: *хтось* і *ктось*, *відзначенье*, і *вбдзначенє*, *екстернисты* і *екстерністы*, *абитурієнты*, *бібліотека* і *абітурієнты*, *бібліотека*, — раз: *Помпилія. Поликрата, стилистичныхъ, релігія, крестъ Цицерона*, — то знов: *літургіка, религія, хрестъ, фізика* і т. д. Таке недбальство в редакції „Справозданъ“ і легковаженє рідної мови та приписаної в ґімназиї правописи повторяють ся на жаль з року на рік. Чи буде сему вже раз конець?! Пора вже, крайна пора!

Домонтар.

ДР ОМЕЛЯН ОГОНОВСЬКИЙ.

[Портрет на стор. 1.]

Серед народу українсько-руського появляють ся від часу до часу виняткові одиниці, котрі не стараючись о почести, славу, розголос і взагалї о річи, що тілько мають приманї і чару для звичайних людий, серед глубокої тишини працюють вельми совістно цїле житє, з витревалим посьвяченєм власних вигід і користий, з дійстним відреченєм себе, для добра свого рідного народу, для слави дорожшої всього вітчини... Але мимо цїлої справдї подиву гідної їх скромности цїлий наш нарід, як широка Україна-Русь, бачить в них

своїх героїв ідеї, мужів вибраних, щоби єму були прикладом а тихою своєю працею приносили великий пожиток, — бачить в них свою славу та гордощі...

До таких людий належить у нас безперечно Др Омелян Огоновський, професор руської мови і літератури на ц. к. університеті львівськім і довголітний голова товариства „Просьвіта“. Він родив ся 8. серпня 1833. р. в Григорові, селі давного стрийського околу в Галичині, де отець єго Михайло був тогдї сьвящеником. Найстарший з-поміж 12 дітий перевів дитячі літа в домі батьківськім. Школи нормальні [нїмецькі] і 6 кляс ґімназіяльних кінчив в Бережанах, а 7. і 8. клясу в ґімназиї академічній у Львові, де й в 1853. р. зробив екзамен зрілости. Укінчивши відтак теольоґію в 1857. р., обняв в маю 1858. р. суплєнтуру катедри мови руської в академічній ґімназиї у Львові. В цвітни 1859. р. поставлено єго заступцем катихита в другій [нїмецькій] ґімназиї у Львові, а в цьвітні 1860. р. зложив він екзамен на катихита ґімназияльного. Тодї то слухав він викладів з клясичної фільольоґії і також з польского язика [викладів з руської мови і літератури Якова Головацького слухав передше, бувши слухачем теольоґії]; на тій підставі став суплєнтом руської мови і клясичної фільольоґії в ґімназиї академічній у Львові. Відтак в липні 1863. р. здав екзамен з клясичної фільольоґії на низшу, а з руського язика на цїлу ґімназию, в падолисті-ж 1867. р. зробив екзамен з грецького і латинського та й з польского язика на цїлу ґімназию. Між тим зробивши чотири риґороза достунив на львівськім університеті в 1865. р. степеня доктора фільозофії і свобідних штук. В грудні 1863. р. іменовано єго дійсним учителем клясичної фільольоґії при львівській академічній ґімназиї, а в червні 1868. р. краєва рада шкільна затвердила єго на посаді учительскій і надала єму титул професора. В червні 1867. р., по уступленю проф. Як Головацького, поставлено єго суплєнтом катедри руської мови і літератури в університеті львівськім. В каю 1869. р. пробуваючи у Відни, мав нагоду познакомитись з методою викладів професорів університетських Міклошіча, Фридріха Міллера, Валєна й Гофмана. Щоб достунити катедри дійстного професора руської мови і літератури в університеті львівськім написав наукову розвідку під заг. Ueber die Praepositionen in der altslovenischen und ruthenischen Sprache. Сю розвідку оцїнили професори Міклошіч і Ант. Малецький. Відтак 3. грудня 1870. р. іменував єго цїсар звичайним публичним професором, на котрій посаді остає ся він до сегодня. Вкінци 14. падолиста 1881. р. Академія наук в Кракові іменовала єго своїм членом-кореспондентом.

Літературні змагання проявляв Др Ом. Ог—ий подекуди ще тодї, коли був школярем ґімназияльним: нїмецькі стишки писав він, бувши учеником V кляси, а відтак в VII кл. намагав ся писати драму в мові нїмецькій. На ниву рідного письменства являє ся вже в пятьдесятих роках: тодї то поміщував руські стихи й повістки в „Зорі галицькій“ і в віденськім урядовім „Вістнику“. В альбомі „Зоря галицка“ на рік 1860 надруковав Богдан Дїдицький єго епічний стихотвір „Крест“. В 1863. р. зладив „Третю руску читанку для шкіл народних“, а в 1864. р. написав історичну драму в 5 дїях „Федько Острожський“, котра приладжена самим автором до потреб сцени в 1882. р. збогатила немало нашу драматичну словесність, і з огляду на справдешню вартість літературну, як неменше з огляду на зміст збуджуючий чувства патріотичні має поводжене і почесне місце в репертоарі нашого театру. Згадавши про театр належить завважати, що поетичним „Привітом“ Др Ом. Ог—ого заінавґуровано урочисте отворенє руської сьвятині Мельпомени 1864. р. в „Народнім Домі“. В 1871. р. видав: Linguae palaeoslovenicae specimina quaedam e monumentis ab A. Vostokov et Fr. Miklosich collectis. По році 1871. починають сипатись праці Дра Ом. Ог—го справдї немов з рога чародійного. Нема дійсно українсько-руської часописи, де би не поміщувались єго більші чи менші розправи; чимало вийшло також окремими книжками. Ті єго пізнійші праці можна поділити на такі віддїли:

I. Статї й твори літературні і наукові в руській мові:

1. Маркіяна Шашкевича жизнь і літературна дїяльність. Річ виголошена на декляматорськім вечері, устроєнім заходами товариства „Просьвіта“ в память поета д. 7. липня 1872. р. [„Правда“. 1872 р. стор. 157—163].

2. Короткий погляд на історию язиків словинських, особливо-ж на історию язика руського. Слово інавґураційне, сказане в салї промоційній при отворенію наукового року 1871/72 в університеті львівськім. [„Правда“. 1872 р. Стор. 220—236].

3. Критично-естетичний погляд на декотрі поезиї Тараса Шевченка. I. До Основяненка. [„Правда“. 1872. Стор. 431—441] II. Посланіє: І живим, і мертвим і ненародженним земликам... [„Правда“. 1873. Стор. 24—38]. III. Погляд на важнїйші думки Шевченкові [Ibid. Стор. 114—125]. IV. Неофіти [Ibid. Стор. 166—172; 197—201; 227—232]. V. Тополя [Ibid. Стор. 456—464]. VI. Гайдамаки [„Правда“. 1879. Випуск III—VI., і окрема відбитка]

4. Погляд на Квітчину повість „Маруся“ [„Зоря“ 1880. Стор. 267—269; 279—281.

5. „Правда руская“. Збірник найдавнїйших прав руських з XI віка Погляд літературно-історичний. [„Газета школьна“. 1875. Ч-о 13].

6. Замітки історично-літературні про руські школи в 16 і 17 віці.

7. Мелетій Смотрицький, єго жизнь і дїяльність.

8. Петро Могила, єго жизнь і дїяльність в справі просьвіти Руси.

9. „Слово о полку Игоревѣ“. Поетичний памятник руської письменности XII віку. Текст з перекладом і з поясненями. — Львів 1876 р. XLIV+136 стор. 8°.

10. Короткий погляд на історию літератури руської від Татарщини до кінця XVIII століта [„Зоря“ 1881. Ч-а 21—24].

11. Згадка за руські учебники богословські [„Сіонъ галицкій“. 1882. Стор. 229—302; 336—339; 366—368].

12. Історія літератури руської [в „Зорі“ від 1886 р. і в окремих відбитках: Часть I, II. 1. 2, III. 1, 2., — доси надруковано 160 аркушів.

13. Гальшка Острожська. Трагедия в 5 дїях [„Зоря“. 1887. Ч-а 1—14 і в окремій відбитці].

II. Критика.

1. Настя. Драма в 5 дїях Дениса з-над Серета. Львів, 1872. [„Правда“. 1872. Стор. 382—388].

2 Письма К. Н. Устиновича. Часть I. Поэми історичні. У Львові, 1875. [„Правда“. 1876. Стор. 185—190].

3. „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“ — П. Житецкаго. Кіїв, 1876. [„Правда“. 1877. Стор. 212—221 і 246—255].

4. Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen von Franz Miklosich. Wien, 1875 [„Правда“ 1876. Стор. 231—236].

5. Vergleichende Wertbildungslehre der slavischen Sprachen von Fr. Miklosich. Wien, 1876. [„Правда“ 1877. Стор. 332—337 і 372—377].

6. Юрій Горовенко — Красючепка. Львів, 1885. [„Ватра“ збірник Вас. Лукича. Стрий, 1887. Стор 142—147].

7. Моєму критикови. Відповідь А. Пипінови на єго статю „Особая исторія русской литературы“. Вѣстникъ Европы. Петербургъ 1890. Сентябрь. Стор. 241—274 [изъ „Дїлї“ 1890 р. і в окремій відбитці].

III. Книжочки для просьвіти народа.

1. Оповіданє про житє сьв. мучеників Бориса і Гліба — Львів, 1875, Книжочка 36. тов. „Просьвіта“.

2. Житє Тараса Шевченка. Читанка для селян і міщан. — Львів, 1876. Книж. 37 тов. „Просьвіта“.

3. Повістки для дїтий. — Львів, 1876. Книж. 38 тов. „Просьвіта“.

4. Оповіданє про житє сьв. великомученика і лїкаря Пантелеймона. — Львів, 1882. Книж. 67 тов. „Просьвіта“.

5. Маркіян Шашкевич Про єго житє і письма. Читанка для селян і міщан — Львів, 1886 Книж. 95 тов „Просьвіта“.

IV. Книжки шкільні.

1. Д-ра Фердинанда Шульца — Книжка для вправи в язиці латинськім призначена для низших кляс ґімназияльних — в перекладі руськім. — Львів, 1872. Друге виданє перероблене 1883.

2. Д-ра Фердинанда Шульца — Граматика латинська. Приладив до науки в школах середних. Львів, 1874.

3. Хрестоматия староруська. Текст з поясненями, додатком граматичним і словарцем — Львів, 1881.

4. Граматика руського язика для шкіл середних. Львів, 1889.

V. Твори в інших мовах.

1. O przyimkach w językach starosłowieńskim, ruskim i polskim. (Rozprawy Akademii umiejętności w Krakowie wydziału filologicznego. Tom V.) — 1877 p

2. Einige Bemerkungen über die Sprache der altpolnischen Sophienbibel. (Archiv für slavische Philologie. Band IV). Відень, 1879.

3. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. — Львів, 1880. — 244 стор. 8°.

4. O ważniejszych właściwościach języka ruskiego. (Rozprawy Akademii umiejętności w Krakowie wydziału filologicznego. Tom X. 1883).

5. Kleinrussen. Etnographische, geschichtliche und literar-historische Studie. (Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch-Gruber. Zweite Section, Band XXXVII. Стор. 16—34). Сю статю переклав Йосиф Барвінський на мову руську під заг. „Русини під взглядом етнографічним“. [„Дѣло“, 1886 р.].

Тепер приготовляє Др. Ом. Ог—ий нове повне виданє „Кобзаря“ Шевченкового, котре вийде коштом товариства імени Шевченка.

Всї праці нашого високоученого і вельми трудолюбивого професора дїхують незвичайна совістність в обробленю заду-маного предмету, чиста і цьвітуча мова, поправний стиль, ясний виклад — і рідка скромність. Вони суть окрасою не тілько нашої літератури, але і цїлої фільольогії славянської. Заслуги проте д-ра Ом. Ог—ого для українсько-руської науки незвичайні: він у нас в тім зглядї безперечно перший ясний сьвіточ і справдешна гордість України-Руси. Слава про ученого професора-патріота залунала по всїх сьвятинях науки, — і чужі люде величають імя знаменитого Русина-Українця. А чим-же-ж Русь Галицька пошановала великі заслуги свого найкрасшого сина? Члени товариства „Просьвіта“ від 31. мая 1877 вибирають Д-ра Ом. О—ого своїм головою. Довголїтна дїяльність голови товариства „Просьвіта“ велика. Ніяка справа не обійде ся без єго пильної і совістної участи, а розважний єго провід, щирі заходи і невсипуща праця около розвою товариства поставили „Просьвіту“ в ряді найповажнїйших, найбільше заслужених і вплывових наших товариств. — Відтак годить ся завважати, що загальні збори товариств „Просьвіта“ і „імени Шевченка“ імепували д-ра Ом. Ог—ого почесним членом дотичних товариств.

Велике поважанє, з яким цїла Русь-Україна відносить ся до д-ра Ом. Ог—ого, виявилось голосним виразом на 3. вічу у Львові, котре в звістній справі василіянській одноголосно вибрало єго між иншими на речника нашої кривди перед престіл монарший; а треба завважати, що в депутації василіянській він, яко одинокий сьвященик, був єдино компетентним речником справи так глубоко дотикаючої нашої народности.

На становищи педагогічнім, яко професор найдорожшого скарбу Руснів по предках, бо українсько-руської мови і літератури на ц. к. університеті львівськім, розбуджуючий замилованє до рідної бесїди, Д-р Ом. Ог—ий не має рівного собі що до ясности, совістности і докладности викладу. Незрівнаною сердечностию, рідкою солодкостию характеру і незвичайним тактом уміє собі від разу з-єднувати на все серця молодих слухачів, заким вони, пізнавши єго блиснше, почнуть цїнити за єго справдї чималі праці і заслуги для українсько-руської народности. Єму також треба дякувати за те, що вже четвертий рік істнує під єго проводом руський фільольогічний семінар при катедрі руської мови і літератури на львівськім університеті. Давнїйше удержував Д-р Ом. Ог—ий семінар приватний, теперішній же є публичний, затверджений ц. к. міністерством просьвіти. Се вельми хосенна інституция для вчуеня українсько-руської мови і літератури. За свою одначе невсипущу дїяльність на користь руської молодїжи і українсько-руської науки Д-р Ом. Ог—ий не тїшить ся прихильностию професорів-Поляків, котрі єго не хотять вибрати ректором університету: боять ся мабуть, що він виголосив-би інавґурацийну руську мову ректорську, та що яко ректор став-би членом клюбу руського в галицькім соймі...

Трийцять лїт минуло від хвилї, коли Д-р Ом. Ог—ий взяв за перо, щоби ним служити дорогій вітчинї, нашій безталанній Руси-Україні. І працює безнастанно серцем і духом, ніколи не струджений, не змучений. Тож честь єго щирій працї, честь справдешній заслузї для вітчини!

Василь Лукич.

СУЧАСНА ЛЇТОПИСЬ З ЖИТЯ СУСПІЛЬНОГО.

Минулу осїнь можна назвати часом ювілейного торжества видатнїйших сьвіточів европейської науки між старійшими ученими. Найбільше сьвят випало на долю Німеччини, властиво Берлїна. Щоб там не говорили про Німців, а не можна не признати, що, беручи народів en masse, Німці між народами Европи народ найбільше осьвічений. В Німеччинї найбільше шкіл, починаючи з елєментарної і кінчаючи університетами: досить сказати, що сам тілько Берлїн видає на осьвіту своєї людности 12 мілїонів марок! Тим-то у Німців високо стоїть і наука і письменство, тим-то німецький народ найбільше дав і дає учених і письменників. Ото-ж і торік поміж ювілеями учених і письменників Европи найбільшу вагу мали Гольц, Вірхов, Мішлє [Німці], Брандес [Датчанин].

Сьвяткованє ювілеїв ученних і письменників не можна не вважати за звичай вельми добрий, морально вельми користний, за звичай, що визначає той, чи сей ступінь осьвіти, цівілїзациї і культури народу. З нашого погляду сьвяткованє ювілею ученого, чи письменника єсть торжество не тілько ювілята, а ще більше торжество того народу, до якого належить ювілят; разом з тим ювілей стає ознакою вдячности осьвіченої публїки ювілятови за його працю і сьвідчить, що вона вміє шановати своїх робітників на ниві найвищої, але ж мабуть і найтяжшої працї. Треба знати, що доля письменника і ученого, як і взагалї доля робітників мисли — доля тяжка не тілько морально, але й материяльно: ми не говоримо тут про тих кількох вибраних, що судило ся і поталанило їм за свої прані придбати десятки, часом і сотні тисячів... Таких щасливців — вельми мало. Візьмім масу робітників мисли і подумаймо про їх долю. Візьмім на пр. хоч наших українсько-руських, а переважно галицько-руських письменників. Чи може хто назвати хоч одного з них такого, щоб спроміг ся по людськи жити з своїх літературних заробітків? Згадаймо житє Заревича, В. Шашкевича, Федьковича, Свидницького, Кулика, Зїньківського!... Що як не тяжкі злидні вкоротили їм віку! На превеликий жаль публїка українсько-руська цїлком не дбає і нехтує матеріяльну сторону житя письменників; та на превеликій сором і самі письменники досї занадто мало пікловали ся щоб убезпечити своє житє під годину недугу, або житє своїх вдів і дїтий про случай смерти. У нас нїхто досї не поміркував про те, що давно-предавно треба орґанізовати асоцияцию про запомогу ученим і письменникам, їх вдовам і дїтям. Таке товариство повинно було народити ся 30 лїт тому назад і стало-б воно тим нестеменним каменем, на котрому і будував ся б храм розвою українсько-руської науки и письменства. Але се така справа, що за неї й тепер не пізно взяти ся. Схаменїм ся, люде добрі! Вже-ж се не чиє більш дїло як самих письменників і нова спілка повинна знайти собі симпатії серед публїки а більше за все симпатії і притулок в товариствах Шевченка і Просьвіта.

Яка скупа доля для трудовників науки і письменства, коли вони йдуть честно стежкою сьвіта і правди, не збочуючи ні в банки, ні в „комітети“, ні до інчих яких жерел скорої наживи, добре буде знати, коли ми, звістно в рисах тілько видатнїйших, порівняємо долю і материяльні добутки житя двох Українців — професора харківського університету Олександра Потебні і харківського мілїонера Івана Харитоненка, померших торік 30 Листопада Обидва вони — дїти незможних батьків, найпаче Харитоненко, бо син простого крестянина з сумського повіту [а Потебня з сусїднього роменського повіту]. Потебня досяг високого ступня осьвіти, Харитоненко — лєдві скінчив елєментарну сїльску школу. По смерти Потебні лишила ся у Харкові не вельми значна каменица, Харитоненко лишив сину одиначикови, чоловікови вже 40 лїт, сорок мілїонів грішми, більш як 50 тисячів десятин землї і вісїм цукрових фабрик!

Вертаємо ся до видатнїйших ювілеїв.

Сїмдесять лїт минуло Гельмгольцеви ще 19/31 серпня торік, але ювілей його справляли в Берлїні в кінцї жовтня ст. ст. через те, що в серпні були ще вакациї і звичайно, учені були в роз-їздї; сьвятковати ювілей 2 листопада нов. ст. призначили тому, що назад тому 49 рр. в сей саме день Гельмгольц одержав звання доктора. Слава старезного Гельмгольца, яко ученого лїкаря і фізика, відома на цїлий сьвіт і нам нема що про неї говорити. Так само відома слава і другого німецького ученого Вірхова. На ювілей Гельмгольца пошанованя йому визначили не тілько бенкетом, але мармуровим бюстом ювілята, золотою медалию на честь його і значним грошевим фондом.

Ювілейний бенкет, споруженний 27 листопада ст. ст.

в Берлїнї фільозовським товариством на честь 90-лїтнього професора Кароля Мішлє [по предкам Француза] звертає на себе увагу між иншим з того боку, що здаєть ся на цїлий сьвіт Мішлє перший чоловік, котрому судило ся на 90 році свого віку зробити ся звичайним професором. Треба знати, що Мішлє цунко тримав ся фільозофії Геґеля і придбав собі навіть назву „останнього геґелїянця“. Уряд єдине за се не сприяв Мішлє і довгий час систематично не хотів зробити його звичайним професором, лишень тепер на 90-лїтній ювілей вволив загарливе бажанье старого геґелїянця і зробив його звичайним професором університету.

Професори київського університету заходили ся спорудити кілька прилюдних відчитів, а зібрані гроші повернути на користь голодних. До відчитів пристала уся професура, але публїка показала, що їй не до відчитів... З Київських часописів знати, що відповідно людности такого великого міста як Київ, публїка майже не ходить на відчити. Найбільший збір ледві-ледві переситав досї за сотню руб., а то були й такі відчити, що збору з них було 8 руб.! З відчиту навіть професора В. Б. Антоновича було зібрано щось менше 50 руб.! Трохи чудно, але се певний доказ тому, що десять лїт темноти, захланности і приголомшення, що править реакция, не марне минули і дали відповідні плоди. Шкода тілько що жати доводить ся не тим хто сїяв.

Опріч голоду, що постиг великий обшир Росії, не минуло ї і друге, що ширяє скрізь по Европі, жручи великі жертви людські: говоримо тут про заразливий недуг — інфлюенцу. В Льондоні, в Відні, в Петербурзі, в Київі, в Берлїні і Копенгазі добре хозяйнує вона, і на лихо досї лїкарі не повдбали проти неї відповідної зброї: воно й не диво, бо медицина досї не відає ще дійсного жерела сего заразливого недугу, тому й лїкарі борють ся з інфлюенцою єдине палїятивами, радячи проти неї хінїну, антіпірину та самоновійшу салїпірину: а взагалї, як повідав нещо давно знаменитий берлїнський лїкар Гергардт: „недужому треба повного спокою, постелї і догляду лїкаря.“ Одна нїмецька часопись, говорячи про сей недуг, подала цїкаву звістку: вона повідає, що коли р. 1800 в Берлїнї прокинула ся була інфлюенца, так і тоді лїкарі подавали майже дословно ту саму пораду: і тоді було оголошено, щоб недужі тримали ся постелї, спокою, лїкарського догляду і з поради лїкаря уживали хінїну. За цїлий майже вік поступ в боротьбі з недугом не великий.

Отже коли вже в столицї Нїмеччини нема певної ради і запомоги проти недугу, так що дивного, що по селах України, як пишуть до нас, „люде мруть наче мухи“. В Росії взагалї медицинська запомога стоїть низько, а найпаче по тих губерніях, де нема земства. До таких безталанних країн належить і велика частина України правобережної: Київщина, Волинь і Поділє. З урядової статистики бачимо, що на пр. на Волинї, котра обширом своїм рівна з Галичиною, усїх антик 81, усїх лїкарів 187, а на Поділю 107 антик і 213 лїкарів. Пересїчно, виходить, один лїкар більш нїж на $12^1/_2$ тисячів людности. Але ще-б і то було гаразд, коли-б воно і дійсне так було: та то-ж треба уважати, що всї лїкарі і антики перебувають по містах та по великих місточках, а хто-ж там лїчитиме на селї? Хіба що Господь Бог! Тим то знов таки не диво, що річно на Волинї і Поділю на самі лишень заразливі недуги і під такі роки, коли нема епідемії, западає десять процентів людности!

Смолянський.

Олександер Корсун.

[Посмертна згадка].

25-ого листопада сього року умер в селї Антинівцї біля Таганрогу давний український поет і один з перших орачів на українській літературній ниві — О. Корсун. З біографії його мало що відомо. Се певне тим, що Корсун, почавши літературну діяльність в 1840 році, написав дуже не багато, не встиг розвити літературні сили і незабаром замовк зовсім, неначе відцурав ся того діла, за котре так щиро колись брав ся. Покійний був родом з панської української семьї, родив ся в тім-же селї Антинівцї біля Таганрогу, учив ся спершу, мабуть, дома, як і більшість панських дітей того часу, а докінчав осьвіту в харківському університеті. Се було в 1840 році, коли в Харкові жили Гулак-Артемовський і А. Метлинський, а біля Харкова доживав віку старий Квітка-Основяненко. Літературна діяльність сих трьох видатнїйших письменників того часу, не вважаючи на всї тяжкі обставини, серед яких наше письменство мусїло пробивати собі стежку до ширшого простору, у всякім разї будила симпатії до українства і викликала нові, молоді сили до праці на полї рідного письменства. З автобіографії Костомарова бачимо, як під виливом тих письменників і перших збірників творів устної народної словесности будились і зростали ті симпатії у Костомарова, котрий тоді саме теж кінчав університет в Харкові і виступив вже на літературну ниву, видавши в Харкові в 1838 році „Саву Чалого“, а в 1839 і 1840 р. два збірники віршів: „Украинскіе баллады“ і Вітку“. Тоді-ж саме в Харкові з'явило ся разом стілько молодих письменників українських, що була навіть змога місцевими силами спорудити цїлий літературний збірник: Сніп. Український оворочник на 1841 рік. Зкрутив А. Корсун. Харьків 1841 р. 222 стор. 8°. Ціна 1 р. 50 коп.

Збірник сей єсть діло щирости і енергії молодого студента Олександра Корсуна, що з-умів згромадити молоді літературні сили і впорядкувати доволї гарний на той час літературний збірник. Перші літературні проби Корсуна були надруковані в московському журналї „Маякъ“ за 1840 рік Ч-а 5 і 9. Се були дві лїричні ньєси. В збірнику „Сніп“ помістив він сїм віршованих перекладів з чеської мови і декілька власних віршів, окрім того „Українські повірья“ переказані віршами. Тут-же вперше надрукована траґедія Костомарова „Переяславська ніч“, талановиті поезії студента Петренка, гумористична поема діякона Кореницького „Вечерниці“, вірші семінариста Писаревського і деякі инші твори. Збірник сей доволї симпатично повитала тогдїшня критика.

Скінчивши в тому-ж році університет „кандидатом правничих наук“, О. Корсун виїхав з Харкова і ніби порвав літературні звязки, принаймні ми не бачимо його праці в дальших літературних збірниках українських, як от „Молодик“, що виходив в тому-ж Харкові в 1843 і 1844 роках, або „Южнорускій сборникъ“ А Метлинського (Харків 1848 р.). як не бачимо теж ніяких зносин з Костомаровом та иншими товаришами; та й нові писателї, що з-явили ся незабаром, як от Кулїш та инші, здаєть ся не мали з Корсуном ніяких звязків. А про те він не зразу занехаяв українське письменство: в журналї „Маякъ“ за 1842 р. (т. III. і IV.) і за 1845 р. [Nr. 21 і 26] бачимо більше десятка його віршів, котрими, здаєть ся, він і закінчив свою діяльність на полї українського письменства.

З усїх літературних творів Корсуна найбільшу вагу мають „Українські повірья“, котрі він переказав справді згідно з народними повірьями і переказами, прибравши до того доволї складні вірші, скомпоновані тонїчним розміром і чистою народною мовою. В останніх віршах Корсун найбільше наслїдував Метлїнському або Гулаку-Артемовському і взагалї не виявив або не встиг виявити значної поетичної здатности.

З 1845 року Корсун зовсім зник з української літературної ниви і навіть в часи найбільшої літературної діяльности на Україні, на пр. в кінці пятьдесятих або з початку шістьдесятих років, коли видавала ся „Основа“, зовсім не відгукнув ся. Може се залежало власних, особистих, невідомих нам причин, або може і з ним стало ся те саме, як з иншими писателями українськими, що після переполоху, який наробила халена, що в 1847 році спіткала братчиків Кирило-Методіївського товариства, надовго або й зовсім на віки замовкли; а може й те, що Корсун просто одстав од віку, коли палка і глибоко зворушаюча муза Шевченкова повела українство геть далеко вперед од того темного славянофільства, яке виявляв Корсун ще з молодих лїт в передмові до своїх „Українських повірьїв“. Шкода велика, що на всї сї питання, за недостачою біографічного матеріялу, ми найбільше не маємо жадної одповіди. Як-би там не було, а з 1845 року Корсун нїчого по українськи не друковав. Тільки смерть його давнього товариша Костомарова пробудила його від довгого та [illegible] році він зладив російський переклад

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 21464

трагедії Костомарова „Переяславська ніч“, котрий і надрукував в І-ій книжці журнала „Сѣверный вѣстникъ“ за той рік, а в 1890 році в 10-ій книжці журнала „Русскій Архивъ“ надрукував свої спомини про Костомарова, по правді кажучи, зовсім малозначні.

Міні не довелось бачити і особисто знати Корсуна, але в 1885 році зовсім несподівано я одібрав від його листа, в котрому він роспитував ся про „Покажчик української літератури“, прохав прислати йому і писав, що має видавати другу частину „Снопа“, для котрої у його зібрані матеріяли ще в сорокових роках. Лист був невеличний, але щирий, теплий. Я дуже зрадів сьому і незабаром вволив волю Корсуна, післявши йому всї потрібні книжки, а в листї прохав його написати міні за себе і про те, що він має до своєї збірки: одже на сей лист чомусь я не відібрав ніякої одповіди і на сьому наша переписка, так несподівано почата, перервала ся. Корсун тоді був мировим судьдею і жив в селї Антиновці біля Таганрога. Після того я мав вістки від одного земляка з Ростова на Дону, що Корсун, яко мировий судьдя, заслужив собі добре імя і мав від усїх повагу. З коротенького некрольогу, надрукованого в Ч-ї 289 ґазети „Одесскій Вѣстникъ“, довідуємось, що років три перед сим Корсун вже на 70-му році свого віку залишив службу і жив приватно в Антиновці, покладаючи все своє життя на запомогу простим людям і дїлом і доброю порадою, через що всї люди дуже любили його; коли-ж рознеслась вістка про його смерть, то навіть з околичніх сел зібрало ся дуже багато народу, котрий з великим жалем і ревними сльозами проводив до могили свого добродія. З того-ж некрольогу довідуємось, що Корсун мав на думці в 50 роковини після виходу збірника „Сніп“, се-б-то в сьому році, видати другу частину того збірника, для котрої було у його доволї матеріялу віршами і прозою, але тяжка хвороба не дала йому довести до краю се дїло і незабаром звела його в домовину. Будемо сподївати ся, що близькі йому люди, шануючи память і волю небіщика, не дадуть загинути його праці і виявлять сьвітови зібрані ним матеріяли, котрі у всякім разї повинні бути цікаві для історії нашого письменства.

М. Уманець.

НАШІ ІЛЮСТРАЦІЇ.

З ярмарки [на стор. 5].

Байдужно розмістившись на малім, легкім, деревлянім возї вертають три хазяїни, потомки козарлюгів, з накупленими знарядями домів. Вже вечорїє, а заклопотаний та й утомлений хлопчина-погонич з довгою пугою дармо стараєсь прискорити повільну ходу лінивих волів. А батькам ні в думці! Накаючи люльки оглядають образочки в книжці, що батько купив для „вченого“ сина-погонича, а там звенить собі один степову думочку на купленім в місті теорбані.

ЛІТЕРАТУРА.

Дрібні вістки. Коштом ред. „Правди“ вийшла перша пісьня поеми льорда Байрона „Дон Жуан“ в пересьпівї П. Куліша. Книжка обіймає 56 стор. 8°. — Рівночасно вийшли дальші аркуші 6. і 7. (стор. 81—112) Гомерової Одисеї, котрі обіймають цілу пісьню 20 і частину 21-ої. Редакция „Правди“ оповіщає, що пісьня Одисеї, котрої друк скінчить ся в марції с. р., стане друковати Гомерову Іліяду в перекладї В. Байди. — Накладом ред. „Дзвінка“ вийшла книжка „Пригоды Донъ Кіхота. Зъ испаньскои повѣсти переробивъ Миронъ“. Книжка видана виразним друком і оздоблена 13 гарно виконаними ілюстрациями. Ціна книжки, обіймаючої I—IV стор. життєписи М. Сервантеса і звісток про его повість Дон Кіхот та 1—122 стор. віршованої повісти, коштує тільки 30 кр. — Руської історичної бібліотеки, видаваної під редакцією проф. Ол. Барвінського, вийшов вже том XIV і обіймає монографії М. Костомарова Руїна і Гетьманованіе Бруховецького. Ціна книгарська 1 зр. 40 кр.; хто набуває з попередними томами, може дістати за 1 зр. 20 кр. — Цензура дозволила друковати рукопись Божа нива та инші оповідання П. З. Р-оїї, викинувши з їх оповідане „Як я у городі вчив ся“, — а заборонила: „Молодик“ збірник пісень Я. Жарка, — „Вінок“ збірник віршів та листів В. Кулика з его біографією і передмовою М. К., — і популярно-наукову книжку М. Загірньої: „Що у середині у землї та чого земля вогнем вибухає?“ — Подано до цензури оповіданя В. Чайченка: Сама, зовсім сама, — Дїти і Утікачка, — а також оповіданє У. П-ка „Настя“. — В Одесї Товариство запомоги бідним ученим і письменникам має незабаром видати літературно-науковий збірник призначений на продаж для запомоги „голодающим“ в Росиї, в тім збірнику між иншим буде надрукований дуже цікавий лист Т. Шевченка, в котрім має ся звістка про его загублену поему „Іван Гус“. Лист буде надрукований автографом разом з замітков проф. Кочубінського. — „Часопись правничa“ за другий піврік 1891 вийде в місяці сїчні 1892, а в 1892. р. буде виходити чвертьрічно.

Василь Лукич.

Історія запорожських козаків. Д. І. Еварницький зачав тепер друковати повну і систематичну Історию запорожських козаків. В І. томі зображене цїле внутрішне житє Запорожців, склад війська, домашне житє, одежа, збруя, церковний устрій, охорона границь, відносини до сусідів, походи сухопутню і морем, торговля, промисл, домашне господарство, школи, канцелярия, почтові тракти і т. і. В І. томі буде крім того около 30 рисунків, виготовлених то зі старих ґравюр, то з давних річий запорожських, то з альбому артиста І. Є. Рєпина.

Степовик.

ШТУКА.

У петербурґській Академії Художеств відкрита тепер виставa картин двох художників — жанриста Рєпина і пейзажиста Шішкіна. В обох салях натови великий, особливо в неділї. Більш усього народу стоїть перед картиною Рєпина „Запорожцы“. У ґазетах про неї пишеть ся більше ніж про усї остатні картини того-ж автора-маляра [а всїх він їх виставив 298]. Кажуть, що картину сю Рєпин малював коло 10 років, що їздив він і на місце бувшого Запорожжя і на Кубань, здобуваючи ескізи і етюди для сієї довгої своєї роботи: пишуть, що сила, з якою вимальовані у його „лицарі“ з їх відвагою, сердешним гумором і козацьким завзяттєм занадто велика, так що декому може здавати ся, що це не люде і тини, а карикатури: коли-ж добре додивити ся, то це не більше, як вірна репродукция часу і звичаїв запорожських.

Не беручись оцінювати картину Рєпина зі сторони малярської техніки і загальної естетичної вартости її, передамо лише зміст картини, якою вважаєть ся вона зрітелеви. Насамперед кидаєть ся у вічи голісїнька спина здоровенного запорожця, що сидить схиливши ся з лївого боку низенького столу; перед столом потилицею до зрітеля розвалившись на бочцї другий такий-же здоровенний запорожець, а вправо від столу теж спиною до зрітеля стоїть ще один у кобеняцї. Остатні фіґури стоять або сидять за столом і en face і en ¾ і в профіль. По середині столу у центрі картини писар пише щось гусячим пером, трохи усьміхаючись і прислухуючись до того, що навкруги його з усїх боків підказують йому Запорожці. Дехто з них сьміють ся аж за боки береть ся, дехто тільки ухмиляєть ся, потягаючи з люльки, дехто прислухуєть ся підсьміюючись, а инші додають від себе слова з ганьбою до ґрамоти, що пише писар у відповідь султанови на його гордий лист, заславший до коша. Один розбишака з лївої сторони слова свої закріпляє кулаком по голій спинї товариша, що сидить перед їм. У катальозї сказано, що це кошовий Ів. Дмитр. Сірко і Запорожцї у 1680 р. пишуть звісний лист до султана Магомета IV, текст котрого передаєть ся з такими або другими варянтами. Одежа на членах товариства яка тільки мога: той — в жупанї, той — в свитцї або кобеняцї, той в киреї, а той скинув по пояс сорочку; голови голені з чубами-оселедцями; пистолї, шаблї, ятаґани, рушницї, а у одного є й бандура. Поза головами деяких виднієть ся табор у степу з огоньками, де готуєть ся обід. Воля без холопа і пана, завзятість і старих і молодих, і чепурно одягнених і трохи не голих роблять враженьня якоїсь дикої сили; правдоподібно, що сю картину будуть перемальовувати і розповсюднювати по ілюстрациях.

Між портретами, яких Рєпин виставив 34, є й портрет Т. Шевченка в сюртуці і без баранкової шапки; щоб змалювать його Рєпин користував ся багато деякими портретами нашого кобзаря, гіпсовою маскою, знятою з обличчя його пісьля смерти, і, як кажуть, зумів зазначити той мелянхолійний погляд, яким поет відрізняв ся від других, ховаючи у йому свої гірки думи...

В другій половині жовтня отворено в Петербурзі виставу українських крайобразів Н. Е. Лунда. Найбільшу увагу звертали образи: „Перед бурею“, — „Ніч“ і „Захід сонця в степу“.

ТЕАТР.

Українська драматична трупа М. Кропивніцького в Одесі. З 22 листопада по 5 грудня сього року гостювало в Одесі товариство українських артистів під орудою М. Кропивніцького і виставило за сей час 15 спектаклів, бо в деякі дні ставило навіть по два спектаклі — в ранці і ввечері. Трупа ся, як відомо, склала ся коло трьох років перед сим, коли Кропивніцький мусів відстати від трупи п. Садовського. Як більші сили тої трупи лишили ся всі з Садовським, довелось Кропивніцькому закладати зовсім нову трупу, вербуючи до неї зовсім нові, молоді, нікому ще не відомі сили, — і треба правду мовити — Кропивніцький з-умів за сей недовгий час скомпонувати справді дуже гарну трупу. Се було під силу тільки Кропивніцькому з його широкою на всю Україну популярністю і з його великим орґанізаторським талантом, за який з давна вже вшановано його по заслузі іменем батька українського театру. З прежніх артистів до його пристали: торік — славна артистка п. Затиркевич і сей рік — п. Манько з трупи Старицького, решта — все молоді сили, котрі до того ніколи ні в якій трупі не були і пристали до Кропивніцького цілком новаками. От з такими новаками, пісьля недовгої науки, Кропивніцький почав виступати спершу в не виликих містечках, як от в Александрії, Єлисаветі, Катеринославі то-що і тільки торік, коли став міцно почувати ся на силах, зважив ся він поїхати з молодою трупою в Петербург, де слава його ще більше виросла, а сей рік, ідучи в друге в Петербург, по дорозі з Криму завитав на два тижні до Одеси. Сі два тижні на довго зістануть ся в памяти Одесян — любителів українського театру. На превеликий жаль, обидва більші театри в Одесі саме на той час були позаймані італійською оперою і російською драмою, то Кропивніцький мусів ставити свої спектаклі в так званому „новому театрі“ — дуже тісному і невигідному. Не вважаючи на се, публіка не то що відвідувала спектаклі Кропивніцького дуже щиро, а можна сказати — хмарою сунула в театр, найчастійше дуже трудно було добути білєт і треба було заздалегідь про се клопотатись. Тай справді, було на що і на кого подивити ся. Почнемо з репертуара. Нам нераз доводилось писати про ту незгоду, яка панує між українськими драматичними товариствами, через віщо кожне товариство має свій окремий репертуар і не поділяєть ся ним з іншими. А через се кожна трупа сама за себе дбає і не може мати великого репертуару. Тим часом в останній сезон в Одесі Кропивніцький, крім давних своїх пьєс і пьєс Старицького, виставив аж шість нових пьєс, котрих Одесяне ніколи не бачили. Маючи на думці незабаром зробити перегляд сих пьєс [Дуже просимо. *Ред.*], ми поки що назвемо їх. Найбільший успіх мала нова пьєса Кропивніцького: „Зайди-голова“ — пьєса широко задумана, виконана у всіх подробицях цілком правдиво і по своєму змісту глибоко поучаюча. За невеликий час вона ставилась в Одесі двічи, по волі публіки, як значилось в анонсі, бо справді кожний, кому не довелось попасти в перший спектакль, прочитавши рецензії в ґазетах і чуючи звід-усіль похвали новій пьєсі, бажав її бачити. Глибоке враження робить теж друга нова пьєса Кропивніцького: „Дві семьї“, де разом з умілою основою бачимо добре обмальовані типи сучасного народнього життя, тільки, нам здаєть ся, фарби над міру густі і темні, неначе на сій пьєсі відбив ся вплив драми Толстого „Власть тьмы“. У всякім разі сі дві пьєси, ми певні, надовго займуть поважне місце в українському репертуарі. Нова комедія Кропивніцького: „Чумир“ — по своєму змісту, розвитку і всій будові власне не комедія, а фарс і до того дуже розтягнутий і оброблений не рівно, а через се перша дія дивить ся з великою цікавостью, друга викликає багато веселого сьміху, а 3 і 4 цілком нудні. Більше вдалою єсть нова його оперетка: „Пісьні в лицях“. Сюжет її надто вже невигадливий, а за то в пьєсі багато сьпівання і пісьні підобрані з великим умінням і смаком. Пьєса „Підгіряне“ Гушалевича давно відома Одесянам, але тепер вона поставлена була в переробці Кропивніцького, відчого багато виграла. Шкода тільки, що Кропивніцький лишив без переміни музику Вербіцького, в котрій чуєть ся багато чогось церковного і ненароднього, окрім пісьні косарів, котра вже всім уподобалась і була просьпівана хором, по волі публіки, аж тричі. Нарешті згадаємо про нову пьєсу молодого драматурґа артиста трупи Кропивніцького Д. Суслова: „Галя Русина“. Пьєса ся багато де в чому нагадує драму Карого: „Безталанна“ [Хто винен?]. І справді вона не єсть самостійна. Сюжет її, як і „Безталанної“, однаково позичений з знаменитої драми Стеценка „Доля“, надрукованої в Харкові ще в 1863 році, а про те розвиток драми і деякі оріґінальні сцени виявляють у автора не абиякий талант, і можна сподівати ся, що з нього виробить ся дотепний драматурґ. Крім сих пьєс цензура недавно дозволила Кропивніцькому ще дві його нових пьєси: драму „Титарівна“, сюжет котрої взято з поеми Шевченка під тим-же заголовком, і драму „Олеся або добре зерно між половою“, де автор виводить взаємини інтеліґенції і селяньства і дуже умілo скористував ся тією плутаниною і ненормальностью, які панують тепер на сеті поміж людьми різного стану. Сю пьєсу довелось нам почути в читанні самого автора і ми сьміло кажемо, що, при доброму виконанні на сцені, якого можна сподівати ся від трупи Кропивніцького, вона стане оздобою нашого репертуару. Обидві сі пьєси будуть вперше поставлені в Петербурзі, куди виїхало товариство Кропивніцького.

Скажемо тепер про саму трупу. Звичайно найбільшою силою в трупі єсть сам п. Кропивніцький, про котрого дуже багато було писано і нам нема чого в сім разі додавати, хіба лиш те, що тепер він грає тільки ролі старих людей, хоч амплуа його не змінило ся — се ролі простаків, резонерів або комічні так звані характерні ролі, в котрих він, нам любо засьвідчити, зістав ся таким-же великим артистом, яким ми знали його ранійше. Знаменитий комік-буф п. Манько в трупі Старицького часто брав ся за ролі непідходящі. Кропивніцький цілком вірно оцінив його великий талант в ролях коміків-буф і ми бачили Манька в останній сезон тільки в сих ролях, що напевне додало йому ще більше слави. З нових артистів, талант котрих визначив ся і розвив ся в трупі Кропивніцького і під його впливом, перше місце займає Д. Суслов, в солях героїв, коханців і взагалі молодих людей з сильною вдачою або палких [Микита — в „Дай серцю волю“, Степан, в „Невольнику“, Роман — в „Дві семьї“, і Василь — в пьєсі „Зайди-голова“ і т. д.] В ґрі його багато огню, експресії і тієї духової сили чуття, яка так чарує нас в ґрі перворядних артистів. По силі таланту, нам здаєть ся, що Суслав не поступить ся перед п. Садовським, котрий перевисшає його своєю постатью і голосом. Другий артист, вихованець Кропивніцького — п. Левіцький. Він дуже гарний в ролях комічно-поважних, особливо в ролях сільських ґлитаїв, чмирів, жмикрутів і сільських сіпак. При сильному комічному талантови, він ніколи не вкидаєть ся в шарж, ніколи не переборщає, ґра його дуже проста і реальна. З другорядних артистів визначаєть ся п. Чубатий, а про решту можна тільки сказати, що в малих ролях вони не псують ансамблю. При трупі Кропивніцького, як і при всякій иншій українській трупі, повинна бути і маленька російська трупа, котра звичайно грає маленькі російські пьєси і набираєть ся найбільше з людей, мало талановитих, бо удержання разом двох гарних труп коштувало-б надто дорого. Але в трупі Кропивніцького єсть на російські ролі один дуже гарний артист — п. Михайлов, котрому тільки в маленьких і нехарактерних ролях нігде було, як-то кажуть, розійтись, щоб вложити всю силу свого таланту. Тільки раз ми бачили його в українській пьєсі „Чумир“ в ролі сільського пяниці-писаря, де він міг виявити свій талант вповні, і справді, ґра його

звернула на себе спільну увагу — такого втілення типу, такої правдиво артистичної гри трудно було сподівати ся від молодого, мало спиткованого артиста, котрому напевне доля судила заняти місце поміж перворядних артистів. Поміж сьпіваків солістів перше місце безперечно належить п. Арцимовичу, тенору, якому немає рівні в инших українських трупах; шкода тільки що в грі він не виявляє ніякої здатности і так він мабуть і зістанеть ся добрим сьпіваком і ледаченьким актором. Вже перед виїздом з Одеси Кропивніцький приняв до свого гурту ще одного дуже доброго сьпівака — п. Стодолю, баритона.

Жіночий персонал трупи Кропивніцького трохи біднійший від мужеського. Окрасою трупи єсть безперечно пані Затиркевич-Карпінська. Всїма признано, що такої великої артистки на ролї свекрух, сварливих жінок і молодиць покотух, як п. Затеркевич, не було й не має в инших українських трупах. З молодих артисток визначаєть ся п. Зарницька на ролї драматичних ingénue. Вона дуже недавно на сценї і не вспіла ще придбати досить сценічного досьвіду, а проте можна сказати, що з неї виробить ся значна артистична сила, бо в її голосї і грі виявляєть ся щире чуття і багато енергії, котрі разом з доброю, виразною дикцією роблять сильне враженія на глядача. Багато їй сприяє ще й те, що п. Зарницька разом з тим і дуже гарна сьпівачка. Голос її сопран сильний, чистий і орудує ним вона цїлком вільно. Не малі симпатії здобула собі і друга артистка — пані Суслова, котра в ролях молодих дівчат дуже мила, але не згірша і в ролях молодиць. В перворядних ролях і то в амплуа драматичних ingénue виступала часто і п. Нїмченкова, але про неї можна сказати, що вона має добру школу, а таланту дасть-Біг; на її гри можна дивитись, бо все, як то кажуть, на своїм місци, а проте гра її не робить ніякого враженія. Другорядні жіночі ролї в трупі Кропивніцького заступлені слабо. Як бачите, трупа Кропивніцького не велика, але на всї перворядні ролї єсть в ній значні артистичні сили, тим-то кожна пьєса виставляла ся з повним ансамблем, окрім лиш деяких невеликих жіночих ріль. Хор теж невиличкий, та скомпонований дуже добре. Танцюристи теж гарні, тільки танцї ставлять ся часом надто штучно, через що іноді тратить ся характерність танця.

Взагалї треба сказати, що в трупі Кропивніцького видко добру орґанїзацию і лад. Недостаток її — спільний всїм теперішнїм українським трупам. Се те, що при невеликому складї трупи на всї особливі амплуа з поміж перворядних артистів немає дубльорів, а се дуже шкодить дїлови, бо не кажучи вже про такі оказії, як хвороба або що, артистам приходить ся грати що дня, часом навіть і по дві ролї, а се неминуче відзиваєть ся на грі артистів. Але сей недостаток незабаром буде усунений. Ми маємо певну звістку, що Кропивніцький цїлком погодив ся з Садовським. Для сього він і поїхав в Петербург, де тепер пробуває трупа Садовського. Там вони і всї найголовнїйші спільники з обох трун мають виробити подробиці з-єднання, по якому з обох трун має скласти ся одна велика трупа з найголовнїйших артистичних сил під орудою Кропивніцького і Садовського*). Ся трупа буде взірцевою на всю Україну і певне, що вона поведе дїло українського театру далеко краще, нїж при теперішньому розладї. Нарештї подїлимось з читачем ще одною доброю звісткою, котру ми, як і попередню, чули від самого п. Кропивніцького. З-єднана велика українська трупа має на той рік після масниці виїхати в Париж, а відтїля мабуть і в инші великі міста европейські, де буде ставити переважно українські оперети і пьєси з сьпівами. Дїло се з матеріяльного боку зовсїм убезпечене а що до орґанїзації і успіху, то за се нам порукою досьвід і таланти таких артистів, як Кропивніцький, Садовський, Заньковецька, Затиркевич і инші, аби тільки поміж ними був лад і пановала товариська згода, того ми їм найбільше бажаємо від щирого серця.

М. Неїжмак.

*) [Обі трупи вже з-єднались в одно велике товариство, котре дає вистави в театрі Панаєва, а в четверги в театрі Неметті *Ред.*]

БІБЛЇОГРАФІЯ.

Подає Василь Лукич.

а) книжки.

Дон Жуан, поема лорда Байрона. Переспів Панька Олельковича Кулїша. — Львів, 1891 р. 56 стор. 8°. Ціна 20 кр.

Пригоды Донъ Кіхота, зъ испаньскои повѣсти переробмвъ Миронъ. — Львів, 1892 р. IV+132 стор. 12°. Ціна 30 кр.

У наймы. [Образокъ зъ жытя Днипровського повиту 1887/8 року] Дмытра Марковича. — Петербург. 1891 р. 24 стор. 16°. Ціна 10 коп.

Оповидання Грицька Чулая. — Київ, 1891 р. 36 стор. 16°. Ціна 20 коп.

Наука для родичѣвъ, якъ мають выховувати свои дѣти. Написавъ Иванъ Кабаровскій. [„Выдавництво народне у Львовѣ". Рік X. Книжочка 10. Місяць Жовтень]. — Львів, 1891 р. 24 стор. 16°. Ціна 7 кр.

Слово о полку Игоря. Переложивъ зъ староруского и пояснивъ для селянъ К. Фалькевичъ. [„Выд вар. у Львовѣ". Рік X. Книж. 11. Місяць Листопад]. — Львів, 1891 р. 40 стор. 16°. Ціна 10 кр.

Могила въ поли, историчне оповѣданє написавъ Сельскій Душпастырь. [„Выд. вар. у Львовѣ". Рік X. Книж. 12. Місяць Грудень]. — Львів, 1891 р. 38 стор. 16°. Ціна 8 кр.

Днѣпрова Чайка. **Писанка.** — Львів, 1891 р. 16 стор. 16°. Ціна 5 кр. [На стор. 15—16 поміщений вірш Юр. Федьковича „Писанки"].

В. Чайченко. **Дума про княгиню-кобзаря.** [Казка зъ народнього поля]. **Смерть Отаманова.** — Львів. 1891 р. 16 стор. 16°. Ціна 5 кр.

Днѣпрова Чайка. **Казка про сонце та єго сына.** — Львів, 1891 р. 20 стор. 16°. Ціна 5 кр.

Прибудь розумъ щасти буде! **Розмова Русина зъ Турчаньского повѣту зъ посломъ Константиномъ Телишевскимъ въ справѣ угоды.** Выдавъ М. Павликъ. — Львів, 1891 р. 14 стор. 8°. Ціна 10 кр. На заголовку поставлено мотто: Errare humanum est, sed in errore perseverare diabolicum.

Науки надгробнй для сельского народа. Сочинивъ Исидоръ Воробкевичъ, православный протоіерей и ц. к. професоръ. — Чернівці, 1891 р. 57+3 нен. стор. 8°. Ціна 35 кр.

Короткій выкладъ науки вѣры и обычаѣвъ для христіянскои молодежи и женыховъ. За позволеньемъ власти духовнои написавъ Анатолій Долиньскій, парохъ Якторова и Унева. — Львів, 1891 р. 189 стор. 8°. Ціна 75 кр.

Семе звычайне генеральне собраніе „Народнои Торговли" і т. і. отбувшеся дня 21 н. ст. жовтня 1891 року во Львовѣ. — Львів, 1891 р. 24 стор. 4°.

Исторія русской Этнографіе. Томъ III. **Этнографія малорусская.** А. Пыпина. — Петербург, 1891 р. 425 стор. 8°. Ціна за всї 4 томи 10 руб

Свадебныя пѣсни у малороссовъ и великороссовъ м. Дмитровки. Собралъ свящ. Г. Сорокинъ. — Київ, 1891 р. 54 стор. 8°. Ціна 30 коп.

Н. Леопардовъ и Н. Черневъ. **Сборникъ снимковъ** съ предметовъ древности, находящихся въ г. Кіевѣ, въ частныхъ рукахъ. Вып. III и IV (въ одномъ томѣ). — Київ, 1891 р. XII табл. + III і 29 стор. тексту.

б) періодичні виданя.

Правда. [Том IV. Випуск XII. За місяць грудень 1891 р. 313—376 стор. 8°]. Зміст: Українські гумористи та штукарі, етнографічна студія Івана Нечуя-Левіцького. Антін Головатий запорозький депутат і кобзар, Н. Уманця. Весїлє в Ковалївці, етнографічні записки Н. Колцуняка Безвиглядність соціяльної демократії, стаття з нїмецького Дра Е. А. Шефлє. Вісти: З Стрийщини і з Київа. Патріотична праця, вірш Сивенького. Політичний радикалїзм. Дїяльність руських товариств і інститутів. Бібліографічні замітки. Некрольоги: Княжна Репнїна, професор Потебня, мілїонер Харитоненко. Переписка Редакциї і оповіщеня на окладцї. — До сего виписку додано: Пісню Головатого записану від проф. Потебні і окладку.

ПОСМЕРТНІ ОПОВІСТКИ.

Варвара княжна Репнїна вмерла в Москві опівночи 26 падолиста 1891 р. на 83 році свого віку. Дочка колишнього ґенерал-ґубернатора „Малороссіи" була в найтяжших для Шевченка хвилях єго найщирійшою приятелькою і протекторкою. Не задоволена житєм на Україні вона перебрала ся в Москву, де й прожила остатні сорок лїт і тут добродійними дїлами придбала собі великої слави і подяки не менше як і в своїм рідним Яготині, в Полтаві і в Київі. Память про княжну Репнїну доти не вмре на Україні, доки житиме память про незабутного по віки вічні автора „Княжни" і инших творів, написаних Шевченком підчас перебуваня його в Яготині у Репнїни і в околицях його. В архіві „Просьвіти" є автоґраф листу покійної, писаного нею до Шевченка 20. марта р. 1845 з Яготина, дарований товаристу Вп. нашим письменником О. Я. Конїським. Пером їй земля!

Впорядник части літературно-наукової Василь Лукич. За редакцію відповідає: **Василь Тисовський.**

Видає Товариство імени Шевченка. З друкарні Товариства імени Шевченка — під зарядом К. Беднарського.

Р. XIII.

Виходить у Львові 1-ого і 15-ого кождого місяця в обємі півтретя аркуша.
Передплата виносить: на цілий рік 6 злр. [для заграниці 6 руб., або 12 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр.
Одно число коштує 30 кр.

1892.
У Львові
15 (27) сїчня.

Редакция, адмінїстрация і експедиция у Львові, при ул. Академічній Ч-о 8.
Рукописи мають бути писані правописею „Зорі“. Твори узнані редакциєю непридатними до поміщеня, звертає ся авторам [на їх кошт] без поясненя причин.

Ч. 2.

Заповіт Ярослава Мудрого.

I.

Умираючи князь Ярослав
Заповіт своїм дїтям покинув,
Щоб Україна-Русь — край наш любий,
У руках у синів не загинув.
В заповітї тому написав Ярослав
Коротеньке та мудреє слово:
„Ви любіте ся, дїтки мої,
„Та шануйте один ви другóго,
„Та щоб згода між вами була,
„Вас бо ненька одна породила,
„І тодї вас нїщо не зляка,
„І не зломить ворожая сила;
„А як буде незгода у вас,
„То загинете ви, мої дїти,
„Та загубите й край дорогий, —
„Буде лихо він тяжке терпіти“.

II.

Поховали сини свого князя-отця
Тай Вкраїною правити стали,
Але батьків сьвятий заповіт
Залишили вони, занедбали.
І Україна-Русь, наша мати сьвята,
Повила ся у тугу та горе, —
Росплило ся по нїй князюваня нове
Мов хвилясте неситеє море:
Брат на брата війною пішов,
Ізлигавшись з чужою ордою,
І заплакала Русь, застогнала круго́м,
Полила ся недоля рікою.
Не ора́ч тодї в полї сьпівав,
А на нивах круки закричали
І крилату свою, величезну сїмю,
На обід, на крівавий скликали.
І злїтались як хмара круки
Тай довбали козацькі очи,
А вже решту сїроми-вовки
Доїдали у темнії ночи.

III.

Та пройшли тії смутні часи,
За одмінами бігли одміни, —
Відмінилось усе, тілько той заповіт
Не змінивсь аж до нашої днини.
Ми читаєм його, заучаєм його,
Та нема і тепер у нас згоди,
І панують над нами давно
То одні, то другії народи.
І втягнулись ми щиро в ярмо,
Вже щирійше не можна втягнутись,
Бо все рідне, своє, нам зробилось чуже,
До чужого-ж ми стали горнутись.
І безпечно нам в шкурі чужій,
Ми забули що є у нас мати,
Ще й без сорому кажем під час:
„Україні-Руси вже не встати!“

* * *

Правда, любі мої, патріоти-брати,
України-небоги синочки!
Правда, сестри байдужні мої,
Удовиці старенької дочки!
На́що здав ся вам край дорогий?
За́ що вам свою неньку кохати?
Ви зросли, живете, непотрібна тепер
Вам убогая рідная мати!

М. Школиченко.

За громаду.

Хроніка одного села на Поділю — К. Т. Подоленка.

(Дальше.)

IV.

Неначе цьвяха в серцї вбив, неначе молотом по голові вдарив, — оттак тою новою звісткою вразив Василь Петра. Стиснуло коло серця в Петра, здавило йому дух в грудях. Довго він похожав з Василем попід вербами над Росошою, розважував з ним свою тугу та горе і як що не перебирали, ні на чім не могли стати.

— Роби, Петре, як сам гаразд знаєш, — сказав сумно Василь, прощаючись з Петром.

— Ох, Василю, Василю, коли і в мене голова кругом пішла і сам я тепер не знаю, що мінї дїяти. Я тілько знаю, що за нами правда, за нами повинен бути і Бог.

Невеселі розійшлись молоді і щирі приятелї. Нїколи вони ще такими не розходились.

Вернув ся Василь до дому геть вже пізно. Батько вже давно спочивав. Не спали ще мати і Орися. Вони сумно, мовчки сидїли, та ждали Василя. Почувши Василя, Орися вибігла йому на зустріч аж до воріт.

— Ну, що, що казав Петро? — спитала Орися, а сама аж затремтїла.

— Що-ж тут можна сказати! — промовив понуро Василь, а далї щоб розважити хоч трохи сестру, він додав нїби весело: — Та Петро все вірить в те, що за вами правда, значить, за вами повинна бути і сила і Бог.

— Господи, Господи! — крізь сльози промовила Орися. — Чого-б я тілько не зробила, чого-б я тілько не дала, щоб батько самі переїнакшили все; та я-б... — так і недокінчила вона далї.

— Пождем трохи Орисю, може й справдї, як каже Петро, усе гаразд буде.

— Та це він все так... та тілько може ще що-небудь можна спробувати, — сказала Орися так, що Василь зразу постеріг, що вона має щось собі на думцї.

— Роби, Орисю, усе, що знаєш, я тобі рука в кожному твоєму дїлї.

— А може ти, Василю, будеш проти того, на чім я стала, бо воно таки дуже незвичайне, — сказала несьміливо Орися і пильно подивилась в вічи Василеви.

— А що-ж оце такого ти придумала?

— Цить, мовчи, Василю, — тихенько промовила Орися; — он батько вийшли з хати і простують на тік. Най батько й мати поснуть, то тодї я все тобі розкажу і як що можна, то так і зробимо.

Не більш як через годину Орися з Василем вийшли тихо з двору за ворота.

— Так ти, Орисю, — тихо промовив Василь, — зоставай ся тут, або йди в двір і там посидь на приспі коло хати, а я, як хоч, то побіжу і знову вернусь, тай як можна, то вже й не один;... може воно і справдї вийде так добре, — говорив вже Василь сам до себе, повернувши на шлях, що прямував горою до повітового города.

Орися мов камяна стояла коло воріт і очима водила за братом, поки він не счез в нічній темряві. Вона стояла боса, тілько на плечі накинута була свитка, а повітря було вже холодне і від холоду вона тремтїла, як в пропасниці. Кругом неї все було тихо, тілько де-де по селї гавкали собаки. Невеселі думки роїлись в голові нещасної Орисї; вона вже перестала і плакати, бо всї сльози виплакала. Довго вона так стояла, коли це посеред тиші почулась чиясь бесїда. В Орисї застукало в грудях і вона митью схопилась рукою за ворота. Дві чорні постатї почали виявлятись в нічній темряві і наближатись до неї.

— От тобі, Орисю, і сам Семен; поговори з ним, як вмієш і о чім знаєш, а я піду спати, бо завтра зраня треба буде братись з батьком за нескінчену роботу.

Минуло скілька хвилин; мовчала Орися, мовчав і Семен.

— Семене! — стиха і сумним голосом перша заговорила Орися.

Семен почувши знакомий і коханий голос, забув все, подав ся вперед і силоміць обняв Орисю.

— Орисю, серце моє, голубко моя! — палко промовляв він, цїлуючи в вічи дївчину.

Орися силою вирвалась з рук Семенових, стала поодаль від нього і важким голосом сказала:

— Нї, Семене, не слїд тобі так силоміць робити, так не годить ся, так я не можу...

— Орисю, серце моє, чи невже ти мене таки не полюбиш? — запитав Семен і в голосї його чулись і любощі і докір. — Орисю, — заговорив далї він так любязно і так палко, що міг-би вразити кожне серце дївоче, — скажи-ж мінї, скажи, що повинен я робити, щоб ти мене полюбила? Скажи... і я все зроблю. Чого хоч проси у мене, що хоч загадуй, я все зроблю, я на все готовий для тебе, бо я тебе вірно люблю і вічно буду любити.

Не розумом, а серцем постерегла Орися, як глибоко і щиро любить її Семен і як, значить, йому трудно буде відрікнутись від неї. Постерегла і заплакала.

— Орисю, серце моє, чого ти плачеш? Скажи мінї, я для тебе все зроблю. — говорив усе одно Семен, і справдї готовий на все для Орисї, щоб тілько запобігти в неї кохання.

— Семене, — ще тихіще крізь сльози промовила Орися, — я тілько одного хочу в тебе просити... — і вона на хвилину замовчала. Семен насторожив уха.

Семене, прошу я в тебе, як ласки в Бога, і перепрошую: покинь, забудь мене, бо я другого вже вірне люблю.

— Не мене... другого... — сумно сказав Семен і низько опустив голову, але митью неначе прокинув ся і палко заговорив: — Нї, нї! Я не покину тебе, бо люблю тебе, щиро люблю, люблю так, як нїхто вже тебе не може полюбити.

— Нї, Семене, не розривай ти мого серця, не нївеч ти мене, не вбивай ти мене... я люблю і по смерть любитиму Петра... Я скорїще утоплюсь, а нїж занехаю його. Відцурай ся лучше ти сам від мене.

— Забути тебе, відцурати ся від тебе, тодї, як я тебе так щиро і вірно люблю?! Ой, Боже мій милий! Як мінї відцурати ся? — промовив Семен неначе сам до себе.

— Скажи, мерщій, — відповіла Орися, — своєму батькови, а пісьля моєму, що ти роздумав і не хочеш вже сам мене сватати.

— Нї, Орисю, не можу я сам на себе брехати, не можу, не можу..., бо я тебе люблю, — і Семен знову подав ся вперед і простяг руки до Орисї, але доволї було для неї підняти злегка руку, і він зупинив ся і опустив руки.

— Орисю, дай мінї виждати який час... Надія мене не кидає... Може ти мене хоч кришечку полюбиш, а тодї, тодї...

— Нї, нї, Семене, — перебила його Орися, — не можу, не можу... Я тобі сказала вже, що скорїще накладу на себе руки, а нїж розстану ся з Петром. Семене! — почала дальше просити Орися таким голосом, що кожний постеріг-би, що він ішов від самого серця, — зроби мене щасливою! Одно твоє слово, і ми будемо щасливі!

— Орисю, чи певна ти в тім, що будеш щаслива з Петром?

— Буду, буду! — мерщій відповіла Орися і в голосї її чулась певність.

— Ой, Боже мій милий, що мінї тут робити? — ще раз запитав Семен.

— Відцурай ся від мене, зроби нас щасливими. Бог побачить твою добрість і так тебе не оставить. Я сама буду просити Бога, благати Матїр Божу, щоб вони і тебе наділили щастєм.

— Нехай буде так... Я зроблю по твоєму... але знай, що не я тебе, а ти мене цураєш ся. І я, я таки тебе не забуду, по смерть не забуду... Бувай щаслива! — голосно сказав Семен, махнув важко обома руками і повернув до дому.

Орися цїлу нїч, до самого раня простояла-б на однім місци коло воріт оселї, як-би не вийшла мати і не повела її спати.

V.

Знову стало кругом тихо в Гетьманцях; знову запанувала над селом нерушима тиша. Селяне втихомирились і вже спочивали після своєї нелегкої роботи і чималої для кожного турботи. Заснула вже і Орися, правда неспокійним сном, але все таки заснула. Не спав тільки Петро. Він вже раз зібрав ся був лягати, але зараз-же почув, що сон його не бере; він встав і накинув свиту на плечі. Йому чогось стало душно і тяжко в його низенькій і маленькій хатинці; душа його бажала волі і простору. Він вийшов в свій садочок, що прийшов ся як раз над скелею, обік котрої торкались води Росоші; тут вільніще зітхнув, але спокою не знайшов. Думи одна другої сумніщі роєм роїлись в його голові і розривали серце і душу його. Петро, вірний син своєї роскішної країни, тепер був далеко від неї, всю його душу обняло до дна тяжке і невсипуче горе. Він тепер не примічав тої чудової роскоші, що кругом нього і над ним панувала в його маленькім садочку. А ніч, хоч то було в осени, була прехороша і чарівна. Такі ночі бувають тільки на Вкраїні. Повітря було хоч не тепле, але і не зовсім холодне і до того надто чисте і приязне. Нїчого цього не примічав Петро. Він навіть не звернув уваги на те, що кругом нього панувала нерушима тиша. Коли це він глибоко, глибоко зітхнув, втяг в себе чимало сьвіжого повітря, здрігнув ся і став оглядати ся кругом. Тут він підняв очи до неба, митьтю опустив їх, після знову підняв і довго-довго вже не міг відвести їх від неба, того безмірного, чарівного, ясно-блакитного неба, де тьми-тьмущі зірок і зірочок мигали, блищали і сяли, та своїм промінням обливали його і весь садочок.

— Боже! як тут хороше та гарно! — сказав Петро і сам трохи злякав ся свого голосу. Черешні, грушки, яблуні та вишні, що непорушно стояли в садочку, здали ся йому чогось якимись грізними сторожами нічної тиші. Тут йому і на думку впало, що він один-один в садку; він спогадав Орисю і став кругом оглядати ся, неначе-б-то шукав її очима. Очи його скоро зупинились на чудовній і фантастичній купі верб, котрі сплелись з лозами і нахилились вниз верхами, та злегка торкались гільлям до самої річки. А кругом була така тиша, що навіть чути було, як риба в воді вигравала і скидалась. Довго неначе вкопаний стояв Петро на однім місци, стояв, дивив ся, слухав і мовчав. Він навіть вже не думав, не міркував і не пригадував нїчого; він сам не зміг-би сказати, як він себе чув... На сході сонця вже почало було трохи прояснятись небо; Петро глянув туди і розчумав ся.

— Час, час спати, — сказав він сам собі, важко зітхнув і повернув до хати, але з первого-же ступня зупинив ся: його вразило сьвітло в віконцях хати.

— Що-б це воно значило? — задав сам собі питання Петро, і скорою ходою попрямував до хати. На порозі він спинив ся на хвилинку, угледівши свого батька, що сидів на лаві, низко схиливши голову, в обідряній свитині і дірявих постолах.

— Добра ніч вам, тату, — спокійно в голосї привитав він батька, тай ввійшов в хату.

— А! Гм!... — промимрив сивий батько. — Це ти, сину? Де-ж ти до цеї пори пропадав? — питав батько хрипким голосом, ледві вимовляючи слова пяним язиком.

— Та я тату, не пропадав, а тут коло хати спочивав.

— Гм... спочивав, кажеш ти... добре синку! А як-же ти тепер хозяйнуєш? — допитував ся батько, піднявши трохи знову голову і заплющивши очи.

— А як бачите, тату, хозяйную з ласки Бога.

— Добре, сину, добре... А чим ти тепер будеш приймати батька? Ось, — промовив він далі гнівно і грізно, — твоя суча мати нїчим не хоче мене приймати.

— Моя мати — не суча мати, та й нїчим вас приймати, — сердито вже відказав Петро.

— Батька нїчим приймати?! Ах ти, вражий сину... — гнівно крикнув батько.

— Може ти будеш їсти мочені сухарі з сіллю? — спитала Петрова мати, щоб заспокоїти пяного і гнівного свого чоловіка.

— Дурна ти з своїми моченими сухарями, а ще й стара... — роздратував ся ще більше старий. — Та я в своїх жидів і булок не їм. Давайте мині чого небудь теплого, зваріть мині гречаних галушок, та тілько з салом.

— Нї, тату, — відказав Петро, — не час тепер заходитись з галушками. Пора лягати спати і вам. Мати тепер щось нездужають: не час і не годить ся їм тепер коло печі поратись, а мині завтра вранці на роботу треба іти.

— Цить, вражий сину!

— Ідіть, тату, прошу вас, спати, а то знову, як і перше підіймете лайку, після бійку і знову наробите сорому на все село.

— То ти, собачий сину, береш ся мене учити... Ах ти... — старий хотїв підняти ся з лави, але вже не зміг; ноги не служили йому.

Петро щоб не визвати батька на бійку, вийшов з хати, і спересердя так грюкнув дверима, що розбита шибка в віконці вилетїла геть аж на двір. Це вже не вперве йому так приходилось морочитись з пяним батьком. Бувало і гірше цього. Допре-ж цього йому вже нераз приходилось вирівати з пяних рук батька немощну матїр. Сам він не бояв ся батька, бо більше нїж в три рази був дужчий від нього, але нїколи він не дозволив собі і доторкнутись до нього Він тілько сторонив ся від батька. І тепер він зостановив ся в сїнях коло дверий і ждав, чи не почне батько бійки з матїрю. Але хвалити Бога, в хатї стало тихо. Пяний батько вилаяв ся, простяг ся на лаві і скоро заснув.

Петро вийшов на двір і вже через вікно зобачив, як мати спокійно тричі перехрестила пяного батька, тричі сама перехрестилась, перехрестила свою вбогу постіль і лягла спочивати.

— От сьвята мати! — промовив сам до себе Петро. — Таку матїр не можна не шанувати; — він глибоко зітхнув і перевів думку ва Орисю. — І Орися буде така; другою вона не може бути, — запевняв він сам себе і собі тричі перехрестив ся, та й лїг на приспі коло хати.

А й справді мати Петрова була навдивовижу всім добра і правдива. Вона нїкого в селї не то що не скривдила, але навіть не зобидила словом. Всї її любили і поважали, хоч вона і дуже бідна була. В Гетьманцях її так і звали, то правдивою то нещасною Настею. Зла недоля слїдком ходила за Настею. Ще за панщини вона зосталась сиротою разом з своєю менчою сестрою Мартою. Після смерти батьків їм дістав ся ґрунт, але, з дозволу старого пана ґрафа, ним користував ся їх далекий родич, а Настя з сестрою росли і виростали по чужих людях. Таки ще за панщини пан проти волї Настї видав її пятьнайцятилїтку заміж за Остапа Солодаря — парубка як парубка, але всім в селї було відомо, що молодий Остап ще парубком любив часами випити більш нїж треба. Пан розпорядив ся дати молодим половину наділу, що приходив ся Настї, і молоді Солодарі заходились ґосподарювати. Ґосподарювала більше сама Настя, бо Остап зістав ся більшу половину року з батьком своїм на солодівні коло панської винокурнї. Другого року як побрались Солодарі, родив ся в них син Петро. І, Господи, як втїшилась сином молоденька Настя. Вона навіть перестала піклуватись тим, що Остап щодня приходив до дому пяний. А тут незабаром і воля нахопилась. Остап схаменув ся, покинув винокурню, зарік ся пити і налагодив ся ґосподарювати, спроміг ся на пару бичків і заходив ся коло свого садочку, що як ми знаєм прийшов ся над самою річкою. В садочку він зовсім закохав ся, посадив першого року немало дичок, на другий рік прищепив їх і розвів малий сливнячок і вишнячок. Тілько ґосподарство не пішло на руку Солодарям. Воно таки Остап не вмів ґосподарювати, бо змалку не привик був до тяжкої хліборобської праці, — і більше кохав ся в садочку, а з поля не мав користи. То сяк, то так, а три роки то все таки вони хозяйнували, може-б по полам з лихом ґосподарювали-б, як-би не спіткало їх тяжке лихо. Четвертого року пішла в Гетьманцях і кругом по селах пошесть на худобу. Солодарі позбулись своєї коханої пари волів. Пропали воли, пропало і все їх ґосподарство. Остап махнув на все рукою і знову почав пити. Він навіть вже не кохав ся в своєму садочку, котрий як на то дуже гарно розріс ся. З того часу і почалось лихо для Настї. Вісїм літ вона ще боролась з тим лихом в своїй хатї, оплачуючи без помочи Остапа всї податки. Пятеро дітий вона мала за той час і всї

вони перемерли, більше з голоду та нужди; один Петрусь жив на велику втіху нещасної матери. Настав осьмий голодний рік, як побрались Солодарі. Податків і подушного нічим було оплатити; нужда заставила Солодарів віддати ґрунт з хатою і садочком в найми, щоб сплатити податки, самим іти в комірники, а Петруся віддати в наймити до попа. Тут Остап на все махнув рукою, ні до чого не мішав ся і паняв ся знову на службу в винокурню, котру тримали вже жиди; ходив він завжди в латаній свитині, дірявих постолах і що заробляв — все пропивав. Коло дванайцять літ оттак бідувала Настя, поки Петро не став на ноги і не впало йому на розум покинути наймитувати і сісти хозяїном на материній ґрунт. Не легко то йому було прогнати приблуду шевця з материної оселі і відібрати ґрунт від дядька, що приходив ся йому аж в третіх. Ходив він і до волосного і до мирового посередника і перед ним вмів виправити своє право на материю оселю і ґрунт. Волосному писарови то повинен був дати три карбованці за те, що той написав йому жалобу в волость, — таки більш жалобу до самого себе, — та й ще мусів пообіцяти писарови пять карбованців, як тілько він на сході поверне діло в його сторону і видасть йому лист на право оселити ся на материній оселі і заняти материй ґрунт. Петро скоро і на це згодив ся. Перед жнивами якось розпочав Петро оце своє діло, а пісьля жнив вже й сів на місци. Хата була обідрана, Петро взяв ся до верху і почав латати покрівлю, а мати почала обмазувати, а пісьля білити її В три дні вони спорядили як могли хату і запросили до себе батюшку осьвятити всю оселю.

— От тепер ти, Насте, заспокоїш ся за плечима такого сина, як Петро, — говорив на прощання батюшка; — а ти, Петре, шануй ся, не пий, будь завжди чесним і правдивим, — таким, як я тебе знаю, і Господь милосерний не оставить тебе так без нагороди. Як найдеш подружжя, то я і даром повінчаю вас, — закінчив сьміючись батюшка і почав благословити Солодарів — стару Настю з Петром, бо старого Остапа не було при хаті, він десь на ту пору з жидами виїхав аж до Бердичова. Тричі поцілував Петро батюшку в руку і провів його аж за ворота своєї оселі.

Ввійшов Петро в хату і лекше йому зітхнулось, а мати його в той вечір до півночи молилась Богови і била поклони за сина, за чоловіка, за себе і за весь мир християнський.

Тільки Петро, як розумний чоловік, знав, що на сьому діло його ще не скінчилось; дядько його в третіх нахваляв ся, що як тілько він хоч раз несправно заплатить податки за ґрунт і оселю, то зараз-же громадою віднїме від нього все: оце саме пообіцяв йому зробити той-же самий волосний писар, взявши від нього два карбованці; від Петра він взяв всего вісім карбованців. Прочувши про це, Петро і поставив з матірю на тім, щоб ґрунт свій віддати на спіл своїм сусідам по оселї — Охримови та Павлови Колїсниченкам, а самому ходити на поденну роботу до посесора і половину заробітку відкладати на податки. Що дня ходив Петро на роботу до Каца і вертав ся до дому хоч і стомлений, але щасливий; він знав, що робить на матір і на себе, знав і певний був в тім, що дома його жде мати з вечерою. Пісьля вечері він виходив на вулицю і приставав до гурту, сьпівав і жартував як поводилось між гетьманською молодїжю. Тут він вперве звернув увагу на Орисю Мулярівну. Скоро вони, вільні обоє, і щиро закохались.

Осінь тоді була тепла і суха; дощу не було і не було. Люди почали гомоніти про неврожай. Петро став задумувати ся.

— А що, — міркував він, — як Бог покарає неврожаєм і весь заробіток мій піде на хліб, та й нічим буде сплатити податки, то тоді і справді дядько віднїме і оселю і ґрунт. Він богатий, громада його послухає, а ще заплатить добре писарови, то той все діло поверне на його користь.

Довго похожав Петро по садочку і розкидав розумом, як-би йому не попастись знову в біду.

— Як що не прикладай. — голосно сказав він, — а грошй треба, от і прийдеть ся обернутись до Каца. Піду, лишень, я на пораду до своєї неньки.

На тихій пораді з матірю, Петро постановив піти до Каца і зацисатись на порцию.

VI.

Порция — це теж кріпацтво, та-ж панщина, тілько, правда, куплена. Видумали оці порциї посесори жиди, бо вони дуже вигідні для них. Мусїли люди іти на порциї і до Каца. Він давав, глядючи по парубкови, вісїмнайцять, а то і двайцять карбованців і законтрактував кожного робітника в волости, щоб він цїлий рік відробляв два робочих днї що тижня. Петро законтрактував ся за двайцять карбованців.

Тепер вже скоро рік мине, як Петро став на порциї у посесора. Порцийними грішми він сплатив всї податі, а на заробляні харчував ся, та й ще купив матери нові шкапові чоботи, собі-ж купив сиву шапку і пів куцого кожушка до зимової роботи. В роцї ні одного дня не голодали. І мати і син тїшились своєю долею. Мати як вміла і могла працювала коло хати, не ходила вже на заробітки і поздоровшала.

— Більш як на двайцять літ дав мінї віку син, — говорила мати своїй сусїдї Улянї Колїсниченковій. — Роди, Боже, оттаких синів всїм добрим матерям. Одного я бажаю і прошу кожний день у Бога, щоб йому вірне і добре подружжя попалось. А вже Петро на порі і в москалї його не візьмуть, як одинця.

— Та йому тепер все на руку іде, — заспокоювала стару Настю Уляна, — і тут не без щастя діло обійдеть ся. Він бо такий огрядний, а що путящий, то кожне в селї знає; йому під пару тілько й може стати найкраща дівчина в селї.

— Бог-би за вас, Уляно, говорив, та спасибі вам і за ласкаве слово. А тим часом бувайте здорові: тра йти лагодити вечерю для сина, — прощаючись додала стара Настя.

Дорогою в неї з голови не виходила Орися Мулярівна. І треба було так лучитись?! Треба було їм зсійтись і покохатись? — думала все стара Настя і головою похитувала. — Лучше-б він був зсійшов ся з другою рівною собі, щоб діло без всякої суперечки обійшлось. І, Господи! Єсть-же в селї і молоді, і моторні і гарні, навіть і добрі дівчата. Оттаку-б я і любила-б і догожала-б їй, а вона-б поважала і його і мене...

З такими думками заснула старенька Настя і в ту ніч, коли Петрови не спалось пісьля необачного сватання Орисї Семеном Нечепурою.

Не більше двох годин в ту ніч спав Петро. Батько, мати ще спали, а він вже прокинув ся, спустив ся до Росошї, вмив ся, поробив що треба коло хати і потяг до посесорського току на порцийний день. Тік стояв зараз за селом коло панського саду. До току було більш як пів версти від оселї Петра, і мати виносила йому обід на тік.

Стук та гам молотїльної машини, покрики споквола погоничів машинних коней, регіт, сьміх і охання чотирьох десятків робітників, — все це разом змішалось в один гомін, котрий далеко розлягав ся по Гетьманцях і нагадував кожному на те, що в посесора на току кипить робота. З самого рання оттут робота так горить; вже четверта часть скирти пройшла через барабан машини, з-явилось на току пів ожереду соломи; а робітники ще не вгамувались. Вéсело здорові парубки кидають з скирти тяжкі снопи пшениці, котрі летять вниз і важко падають на землю; більш ніж десяток дівчат та хлопців підхоплюють снопи і відносять в клуню, де інчі вже складають їх коло станку машини. Двоє робітників тілько те і роблять, що розвязують снопи і подають сидячому коло барабана — барабанщикови. Кожному тут відведена своя робота. Хто раз тут взяв ся за граблї, зчищати колоски, що́ осипають ся з снопів, той вже до кінця дня не випускає їх з рук; хто взяв ся за мітлу — підмітати зерна, — держав ся її теж до кінця. Зрання до пізнього вечера не випускають з своїх рук лопат ті, котрі взялись за них, щоб відмітати чисте зерно пшениці на сторону до віялки; зсипщики зерна теж роблять своє діло до кінця дня роботи. Найтяжче тут місце коло барабану машини. Тут один невмілий і незугарний рух, і барабанщик міг на віки збути ся всїх пальців на руцї, а то і всеї руки. Тут потрібна і сила і зручність, щоб як слїд підхопити розвязаний сніп, добре на лету розпластувати його і вмілими руками вставити в барабан і зараз-же не зводючи з барабана очий, знову руками підхоплювати новий сніп, совати його в барабан, і так до самісенького вечора. Не легка ся робота.

Прийшла в гостину.

Тепер біля барабану красував ся Петро Стиртюк. Весь в куряві, як борошном обсипаний, сидів він на особливім стільчику, як на тронї, і визначав ся над усїма робітниками. Не одна дївчина скидала цїкавими очима на огрядного і моторного Петра. За те сам Петро нї на кого і не моргнув очима; окрім барабану він нїчого другого не бачив; він навіть не примічав і не чув тієї колотнечі, гуркотнї, стукотнї, крику і сьміху, що́ гомоном розходились в клунї і кругом по току.

Довго о́сторонь милував ся на Петра і на всю робочу челядь старий Андрій Довбанюк, заможний і поважний ґосподар в Гетьманцях. Довбанюк ішов з свого поля, дорога йшла через тік, ворота були відчинені, він і завернув на тік, хоч там і нїкого не було з його хати. День вже був на вечірньому прузї; робоча челядь видимо була притомилась. Дївчата вже перестали балакати і підіймати на сьміх хлопців. В одного Петра, здавалось, була невгавуча сила; він кремезно сидів на своєму місци і виду не показував, що втомив ся, хоч тієї ночи дуже мало спочивав.

— Усе, усе тут гарно, хороше, — промовив стиха сам таки до себе старий Андрій Довбанюк, озирнувши ще раз старими очима Петра і всю робочу челядь, — та то погано, що всїм тут користують ся тілько одні жиди; вони тут всїм і верховодять!... — Він глибоко зітхнув і став собі ще дальше осторонь.

— Ну, зиво, зиво, дївцата! — заохочував робочу челядь Сруль, молодий, рябий ще й до того кривий жидок прикащик посесорський.

— Зиво, зиво! — передражнила Сруля одна дївчина і всї кругом неї засьміялись.

— Зиво, зиво, дївцата! — гримнув в кулак на стиртї парубок і підняв сьміх на весь тік.

А Сруль байдуже: він сам осьміхав ся і похожав поміж челядю, щоб нїхто не відставав від роботи.

— Сце одна копа! — закричав Мордко, другий прикащик, котрий лїчив снопи, щоб знати скілько змолочено в день і скілько копа видає чистого зерна.

— Сце одна копа, сце! — загомонїло разом кілька веселих дївочих голосів і всї знову засьміялись.

Через пів години Мордко крикнув на стиртї: „Сабас!“ — снопи перестали летїти зверху на низ.

Скоро Петрови подали до рук останнїй сніп і Сруль на всю клуню крикнув: „Ґерехт!“ Петро зняв паса з великого колеса, барабан стукнув в останнїй раз і затих. Спокійно і гордо зійшов Петро з свого місця, розняв руки і став потягати ся здорово, скільки сили; по суставах його так і захрустїли всї кісточки; декотрі дївчата то аж здрігнули ся від того хрусту костий.

— Ну, що-ж тобі полекшало, Петре? — з осьміхом запитала його Гандзя.

— А як бач, так і полекшало, — теж з осьміхом відповів Петро.

— Викачай ся [illegible], то все як рукою здійме, — додала друга цїкава дївчина.

— Ану, лишень, покажи Христе, як то людинї можна викачатись, — відрубав Петро і всї кругом його засьміялись.

— До ко́ла, до ко́ла! — скликувала на току Гандзя дївчат, — разом всї підем до касиєра для обрахунку. Скоро зібрала ся коло Гандзї вся юрба дївчат і Гандзя перша розпочала пісню:

Повій, повій, буйний вітре,
Звідкиль тебе прошу;
Візьми-ж тую тяжку тугу,
Що на серцї ношу!...

Молодїж раптом підхопила і пісьня, невеселая пісьня полилась і розлилась по всему селу.

Петро останнїм вийшов з току. Прикащики навмисне оставили його, щоб почастувати горілкою, хоч йому, як порцийному, на той день не слїдувало давати горілки. Жиди дуже добре цїнували Петра, як найлучшого барабанщика і догожали йому всїм, а тим більше, що скоро вже кінчив ся його порцийний рік. Петро випив одну по другій дві чарки горілки, закусив шматком чорного хлїба і пустив ся доганяти своїх. Коло самого села він зустрів ся з Андрієм Довбанюком, котрий споквола мірною ходою прямував теж до села.

— Здорові були, дядьку! Добри́-вечір вам, — привитав Довбанюка Петро.

— Здоров будь, козаче! Постій, тілько, не ганяй ся так, а стань зо мною в ногу. Оттак, так... А добре ти, козаче, робиш! З тебе повинен вийти путящий ґосподар. От як-би я мав дочку, то зараз-би вас і поженив.

Петро важко зітхнув і мовчав.

— Не легко тобі, козаче; бачу, що не легко; знаю і чого: усе мінї моя стара розказала; розказала і про старостів, і про Якова, і про дївчину, та й про тебе таки.

Петро ще важче зітхнув, та все мовчав.

— Нїчого, хлопче, не піддавай ся, кріпись; якось-то воно, як той казав, буде, — утїшав старий Довбанюк Петра, котрий йому дуже подобав ся. — От як-би я тобі міг чим запомогти, то зараз-би поміг. Пожди-но, Петре, а може ще й запоможу тобі, та-ж Яків мій кум...

— Ой, дядьку, зробіть ласку; я в вік вам не забуду цего, — заговорив тут палко Петро і став посеред дороги і Андрія зупинив.

— Та йди бо, козаче, в ногу, і не кричи так на всю вулицю, — сказав сьмiючись Довбанюк. — Он, бач, на воротах стоїть Гапка Щурова, а ся, як ти сам гаразд знаєш, така баба, що як що почує, то не тілько перекрутить, а ще й свого достачить в троє.

Петро замовчав і скоро розпрощав ся з Довбанюком, щиро подякувавши йому за його ласку і прихильність.

Короткою бесїдою з Андрієм Довбанюком Петро несказано втїшив ся.

(Далї буде).

З БОЄВИХ ПІСЕНЬ.

То не буйні вітри́ налетїли,
То не сизі орли клекотїли, —
Налїтала ворожая сила,
Мов та хмара наш край обложила.
Тільки-ж не лакайтесь,
Сестри і брати, —
Рідний край нас кличе, —
Мусимо іти!

Вороги наші ниви топтають,
В нївець наше добро повертають, —
Те, що нам від дїдів ще зосталось, —
Ворогам на поталу досталось.
Тільки-ж не сумуйте,
Сестри і брати, —
Лихови пораду
Мусимо знайти!

Де пишались зелені садочки,
Там стирчать самі голі пеньочки;
Де була яка людська оселя,
Там тепер сама гола пустеля.
Годї-ж бо ридати,
Сестри і брати, —
Мусим ратувати
Рідніï хати́!

А із лю́дьми!... О, Боже мій милий!
Що тут тілько із лю́дьми робили, —
Їх і мучили, й сїкли, й рубали,
І без лїку у бран забирали.
Станьмо-ж всї до бою,
Сестри і брати!
Смерть тому, хто схоче,
З бою утекти!

А дївчата... О, рідні дївчата!
Чи на те-ж породила вас мати,
Чи на те ви цвіли-ризцвітались,
Щоб із вас вороги насьміялись?

О, лютійше бийтесь,
Сестри і брати!
Гине ворог, гинуть
Лютії кати!

М. Загірня.

На сьвятий вечір.

На землї й на небі сьвято.
А природа як-би мати
Рівно всїх обдарувала:
В густе білєчко прибрала
І палату і хатину,
Срібнов парчев дорогов
Заслонила всї віконця...
Місяць з зірков золотов
І богатим, і убогим
Сьвітить, сьвітить срібнорогий
Пливучи горов.
Ой не піду я в палати
На покої блискучиї,
Я не годен вгамувати
Гадки вільно пливучої!...
Від тих блесків мальованих
Духом ледовим несе,
Зверха шовки дорогії
А нутро червак гризе...
Така радість на недоли
Збудована, — нї, нїколи
Не зманить мене!
А піду я у гостину
Межи сїльські сїрі стріхи
До убогої хатини;
Там від серця йде потїха:
Несуть „дїда“ на покутє,
Батько хлїб благословить,
До повали мечуть кутю,
При вечери сьпів дзвенить,
Жвава щира йде розмова.
Мов криштальна у діброві
Річенька журчить.....
Гамір по хатах стихає.
На дворі дївчина нишком
В зьвіздах доленьку читає.
Край села десь під віконцем
Колядують. Гаснуть зорі.
Сьвітлії пливуть
Хмарки. День ся з ночев боре...
Скорше, скорше тут
Блисни ранку новий, ясний,
Най відродить ся нещасний
Убогий мій люд!...

Ходовичі 5. сїчня 1888.

Олександер Колеса.

ЗУСТРІЧ.

Я вже давно оселивсь серед степів і рідко буваю у містї. Нема чого: придоби мійські мене не тягнуть, а хвилї життя розумового добігають до мене й сюди. То мене й не тягне у місто.

Але одного разу, недавнечко, справа так склала ся, що неминуче треба було до міста. Довелось їхати. Поїхав по залїзницї, за сутки став, де треба.

Гуркот, гомін, поспіх так і обняли мене, як уступив я у те місто. Санки скриплять по снїгу, снуючи туди й сюди, трамвай гуготить, люди туди й сюди снуваґають. І все це у тїсних вулицях, що́ високими будинками пообставлювано — мов ярмарок у глибокому яру. Гучно, похіпно, клопітно і тїсно, зовсїм тїсно. Нї, треба швидче відціля тїкати. Справив своє дїло, зазирнув у бібліотеку, забіг у театр — та й до дому лагодюсь. На останцї пішов дещо купити хлопцям своїм — подарунок з міста. Іду собі, поспішаю ся, а по вулицї народу багато — той тебе, а того ти зачепиш. Та мабуть більш чепляв, бо нїколи було гаятись. Уже доходив во тієї рамницї, куди мінї треба, аж тут зненацька з розгону набіг на якогось добродія, що́ теж поспішавсь, як і я. Штовхнувши ся, ми зупинили ся, і глянули один на о́дного. Перед мене стояв чоловік чималий на зріст, у повному кожусї з пишним комїром, у картузї з червоною околицею. Обличчя повне, темна борода, очи... Боже мій, де я бачив сї очи, цї гарні карі очи? Де я їх бачив? Я згадував це і зовсїм забув попрохати вибачення за свою незвичайність. А добродій, бачучи, що я втупив у його очи, і собі зупинивсь, вдивляючи ся в мене. Це тягло ся з пів хвилини, може й більш, коли я нарештї догадавсь сказати що треба і вже ми розходились, як я зненацька згадав, у кого були цї очи...

— Хиле́нко! Семене! — скрикнув я.

Добродій зупинивсь знову, пильно глянув на мене...

Ми пізнали о́дин о́дного.

— Василю! яким способом? Та чи це ти?

— А вже-ж, — кажу я.

— Про тебе й чутки усї загинули! Де ти єсть?

— Та оце-ж тут, — кажу.

— Та нї, де живеш, що робиш? Росказуй!

— Та що-ж я роблю? те, що й робив...

— Учителюєш і досї?

— Еге-ж... А ти тут як? Кажи ти, у тебе цїкавійше щось мусить бути.

Але у цей саме час над нашими вухами розітнуло ся:

— Позвольте-с! — і чиясь дебела по́стать о́дсунула нас одного од о́дного.

— Однач, тут балакати не зовсїм зручно — краще йти. Ти куди? — спитавсь Семен.

— Та я ось тут у крамницю до Страхова.

— Ну, потім підеш до Страхова, а тепер ходїм зо мною. Будемо балакати, а там прийдемо до мене.

— Та я...

— Що ти?

— Іхати сьогоднї увечері лагодивсь...

— І завтра поїдеш. Ходїм до мене!

І Семен ухопив мене під руку і потяг за собою. Хоча я й хотїв їхати, але для такої зустрічі залюбки волїв зостати ся і йти з Семеном. Бо я знав цього Семена здавна, ще в ті щасливі роки великих надій, великих замірів, коли

Nichts war so hoch und nichts so ferne,

куди-б нас не заносили крила наших мрій; тоді, як впевнені в тому, що історичні епохи минають і находять ледві десяток „гарних“ людей забажа цього, ми ли, що вже ця нова епоха прийшла, що вже —

Нїчим отверзли ся уста,
Прорвалось слово, як вода,
І дебр-пустиня неполита,
Сцїлющою водою вмита, —
Прокинулась!..

Ще тоді ми з їм деклямували цї гарячі події змученого серця. Потім уже ми побачили, що не потекли веселі ріки, не ожили степи й озера і що шляхи зостали ся верстовими, як і були. Багато тоді людий зрекло ся усього того, чому вклоняло ся і вклонило ся тому, чого досї зрекло ся. Багато!.. Але Семен не зрік ся, він усто́яв. Не дурно він казав: „забвенна буди десница моя, аще...“ Потім довелось нам розстати ся, ба, й загубити один о́дного. Я поїхав на село і щороку все далї й далї посувавсь у степові розлоги, ховаючись у рідних селах по ба́лищах степових, а Семен зостав ся у містї. Листувати ся з тієї дикої пущі, у яку мене закинула доля, було зато́го неможливо і ми з Семеном зовсїм розрізнили ся. Але я довго не міг забути струнької зручної постаті, гарних карих очий з ласкавим поглядом, серця, щирого до всякого доброго порівання, рук, охочих до праці коло улюбленого дїла. Ми всї любили за це Семена, а найбільше за його добру душу і за його щирість, а дехто навіть за одмітну, суто вкраїнську

вроду. Він не був ґенієм, навіть талантом не був, а був просто кебетливою і розумною, а найголовнійше — чесною людиною, такою, за підмогою котрих тільки й можна зробити що небудь доброго на сьвіті. Таким він зостав ся у мене в згадці і мене трохи вразило, що стрів я його не такого, якого згадував. Ні його огрядність, ні борода, ні обличчя поблїдле, ні мова, — а ні навіть одежа не нагадували мині колишнього Семена... Тільки по очах я його й пізнав, та й очи вже мов пригасли...

Це все згадувало ся мині у той час, як ідучи вкупі і не знаючи з чого почати балакати, ми декільки хвилин обидва мовчали. Я думав про те, акий тепер зробив ся Семен, а він мабуть теж саме думав про мене і ми ніяк ще не могли знайти той спільний для нас „пункт доторкання", котрий поєднав-би нас одного з одним. Перший почав Семен:

— Ну, кажи-ж, як живеш? що робиш?

— А що-ж я там роблю? Діло відоме. От дуже цїкавійше це про тебе спитати ся.

— Е! братіку! Ніколи про це думати — діла багато! — І по Семеновому обличчю промайнуло мов невдоволення.

Я змовк, а Семен, вернувшись через кільки хвилин до початку розмови, сказав:

— Ось підожду, прийдемо, покажу тодї, як живу — побачиш, що не погано.

І він осьміхнув ся так, як осьміхають ся цїлком вдоволені з свого становища люди.

— Ось побачиш... Та ось уже і моя кватиря.

Ми зупинились перед бучним ґанком чималого будинку.

— Ти сам тут живеш, Семене? — питаю ся.

— Сам.

— Одначе, ти нїчого живеш!

— Та побачиш! — каже.

Увійшли. Саля велика. Мебель мабуть не дешева. У гостювальній мягкі крісла, малюнки у золотих рямцях по стїнах, килим мягкий, — аж ноги топнуть у його... За округлим столом на канапі якась пані — не стара і не молода немов, не гарна й не погана.

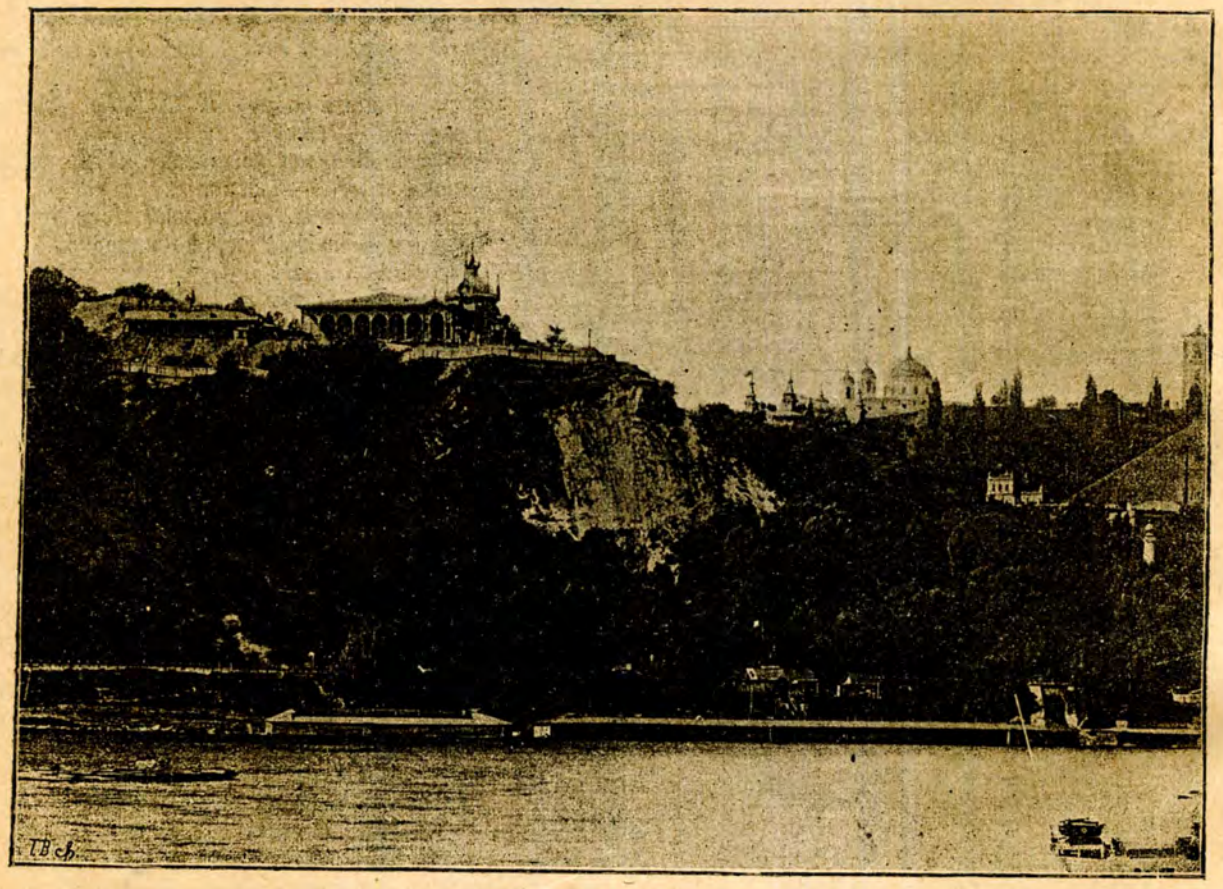

Вид Кіївa з Днїпра.

— Чому-ж це про мене цїкавійше?

— А тому, що ти жив тут у місті, у осередку цівілїзації, у...

— Ну, ну! То що, що я тут жив? Ти кажеш, що твоє життя не цїкаве — воно мабуть і так, бо справдї, що-ж там цїкавого? Дорід — недорід, писар, урядник, вівцї, сїно, солома... Докучило!

— Ого! кажу я — ти он як націвілїзував ся.

— А ти думав як? Ти думав, що я й досї шукаю тих... ідеалів під сїрою свитою? Ні, голубчику, мині вже не вісїмнайцять років.

— Ну то що, що не вісїмнайцять?

— А те, що ось служу!

— І високо заліз?

— Та так собі...

— З начальствующих уже-б то?

— Трохи. Живемо помаленьку. Я принаймні задовольнений. Їсти-пити є що... Маю надію на більший „оклад". Слава Богу до чогось добув ся...

— Ну, а народня просьвіта, популярні книжки для народу?... Знаєш, колись усе ти захожувавсь?

— Здраствуй, Варечка! Довго ждала? — спитавсь у неї Семен, руку цїлуючи, і зараз і мову одмінив — на вулицї зо мною закидав по українському.

— Моя жінка Варвара Степанівна! Мій приятель... — рекомендує Семен і регочеть ся.

— А ти й не знав, що я оженивсь? А я умисне хотів тобі сюрприза зробити. Ще покажу тобі дітий — побачиш.

Останню фразу Семен сказав по українському. Панїя здивовано глянула на його і якось кисло ворушачи губами зупинила ся в його, чого це він сьогодні так спізнив ся. Семен якось зігнувсь, мов йому стало трохи нїяково і почав щось там казати спершу про якесь там діло Хотяєва у Палатї, котре його загаяло, потім про зустріч зо мною, але панї не дала йому добалакати і, сказавши, що обід жде, пройшла у їдальню, а ми з Семеном за нею. У їдальні вже дожидало нас троє дітий з нянькою, якась там старенька вже собі добродїйка у чепцеви і в бабівській одежі і ще якийсь добродій — очевидьки урядовець — з бакенами у віцмундирі. Семен познайомив мене з обома, назвавши добродїйку „тьотушкою" (мабуть жінчина, бо в його тїток — я добре знав — не було), а добродія своїм товаришем. Потім показав мині

трьох дітий — двох хлопчиків і дівчинку — чистеньких, тендітних. Семен перецілував ся з ними, назвав „молодцями“, — і ми всї посідали за стіл. Випили по чарці і розмова на деякий час увірвала ся — тільки й чути було, як плямкали губи та цокотіли ложки й ножі об тарілки. Пісьля першої страви, як уже трохи підживились, почала ся у Семена з добродієм розмова знов про те-ж таки „хотяєвське діло“, потім про якогось „столоначальника“, потім ще про якусь казуїстично-офіціяльну каверзу... Добродій балакав поважно, викладав справу докладно — навіть ґрафічно зображав, малюючи щось пальцем по столу; Семен реготавсь, часом лаяв то того, то іншого; пані щось грімала стиха на дітий, котрі не так щось сидїли та не так щось їли; стара добродійка мовчала і все стягала собі на плечі великий шалевий платок; я теж мовчав, бо не мав змоги уступити до їхньої спеціяльної розмови. Одного тільки разу якось розмова торкнула ся до мене і панїя спиталась, де я „зволю служити“, а почувши одмову, промовила зневажливо: „А!“ і більш не звертала на мене жадної уваги. А я дивився на Семена і нїяк не міг собі уявити, що це той самий Семен, котрого я знав років вісїм-девять назад...

Обід тягсь довго, бо Семен любив попоїсти — не дурно він так поситійшав. До обїду додавало ся ще путяще вино. Семен неодмінно схотїв випити за нашу зустріч і випив не одну повну — зробивсь веселий, говіркий і все правив то про те, то про се. Обід скінчив ся і „дами“ пішли кудись до себе; поважний добродій теж пішов (він знов був якийсь родич жінці Семеновій і ходив обідати до їх), а ми з Семеном пішли до його ґабінету — „одпочити і кофе попити“, як висловив Семен.

Через кільки хвилин Семен, попрохавши вибачення, скинув сурдута і лїг на канапку, радючи мінї скористувати ся з другої. Але мінї лягати не хотїло ся... Семен-же, роскушуючи пісьля смачного обіду спокійно пихкав циґаркою і казав, прищулюючи очи:

— Ну що-ж, не погано я влаштувавсь? Нїчого? Можна жити?

— Можна, але-ж...

— Але-ж... — перехопив мене Семен. — Але-ж що? Звісно, діла багато: у нас усякі там одміни... Роботи багато...

— Та нї, я не про те!

— А про що?

— Та про те кажу, що дивно мінї, що так сталось.

— Дивно, що з нїчого зробилось щось? Це правда. І мінї дивно, чого ти там сидиш у своїх степах.

— А я дивую ся, чого ти тут сидиш?

— Я?! — і він широко розкрив свої очи.

— Еге, ти.

— Як це так?

— Та так! Чого ти тут сидиш, що робиш?

— Що я роблю? Хіба я тобі не казав, що я роблю? Діло роблю!

— Я й не кажу, що ти без „діла“ сидиш. Але згадай, про яке діло ми колись мріяли, до якого діла себе готували?

— Ат! він он про що! Ну, хлопче, це було та минуло.. На те були ми молоді. А тепер...

— А тепер-же що? А тепер треба затоптати усе те, чому тоді вклоняв ся, занехаяти усї ті ідеали правди?...

— Стій! стій! Ідеали правди? Хіба я топчу правду? Хіба я живу неправдою?

— Як дивити ся на це... З погляду формального ти не робиш нїякої неправди — не крадеш, но вбиваєш.

— А з погляду морального, — підхопив насьмішкувато Семен, — роблю?

— Еге. Те діло, котре ти робиш, ти робиш, яко наємник і всякий наємник зробить його також добре, як і ти, може краще навіть. Але од тебе треба було сподївати ся іншого. На тобі лежав обовязок дати більше, бо більша частина праведности одкрила ся тобі.

— Так! багато кажеш, та нїчого слухати! Що-ж то таке, за віщо я мусїв бороти ся, длячого робити?... Стій, стій! я знаю, що ти скажеш. Я знаю, що ти зараз повернеш до свого націоналїзму. Але-ж, братіку, наука — безсторонна і позітивна наука — вже довела всю безпідставність національних змагань.

— Яка-ж це наука? — питаю ся.

— Ат! наче не знаєш! — махнув рукою Семен.

— Не знаю! Нїчого не чув про таку науку. Навпаки — знаю і виразно бачу, що наше сторочча єсть саме тим часом, коли національні змагання вбивають ся у силу, дужчають і з-являють ся там, де їх і не сподївали ся. З-являють ся і роблють ся все більшою і більшою силою. Подивись на молодих Славян, на французькі, гішпанські так звані провінціяльні літератури. Подивись на наших нарешті Галичан...

— Що там подивись! Нїчого дивить ся! Про Ґіґо, Доде, Міссе, Кальдерона всї знають, а про твої ті літератури нїхто не зна.

— Не знають раз через своє лїнивство до всякого знаття, а вдруге — тим, що не легко запримітити пупянок серед пишних квітів. Трохи часу — квіти може завянуть, а пупянок пишним цьвітом процьвіте. А що до славянських літератур, то вже й тепер починають їх потроху знати і скоро взнають їх більш, тодї, як розвивши ся ширше, придбають вони знáчіння не тільки національне, а і вселюдське.

— А, кажи! Комашині дїла. Краще робити на ширшому полї...

— Та ти-ж не робиш і на ширшому? Ти-ж занехав усе те, що колись шанував, і — вибачай — вклонив ся золотому тельцеви.

Ці слова вразили Семена. Він аж скочив з канапки і його очи зайняли ся.

— Се-б то як, спитавсь він, се-б то — зробивсь падлюкою!

— Ти сказав!

— Гаразд! я сказав. Нї, ти так сказáв. О, звісно, ти там живучи по своїх степах та викохуючи улюблені мрії та удаючи з себе борця за правду і таке інше, маєш змогу так казати. Ну, так що-ж? Що з того? А як інакше жити не можна? А як інакше давить, гнітить тебе? А як інакше просьвітку нема?

— А хіба тепер єсть тобі просьвіток? Хіба тут сьвіт?

Його обличчя мов з болю потягло. Він декільки хвилин мовчав, потім крутнув головою і одмовив:

— Який можна, такий єсть. Маю що їсти й пити. А чого більш?

— Ти знаєш добре чого: не „о единомъ хлѣбѣ“...

Семен одвернув ся і змовк. Протягло ся кільки хвилин мовчки. Нарештї він забалакав:

— Нехай і так: не „о единомъ хлѣбѣ“... Але хіба я забув про це? Хіба я не думаю, не читаю? Хіба мене не зацїкавлює розумова і моральна дїяльність людська?

— Але ти сам добре знаєш, що це не те. Ти знаєш, що сказано: хто не за мене, той проти мене. Запитавшись свого власного сумлїння, ти побачиш, що мусїв жити інакше, а значить...

— А значить я раб лїнивий і лукавий? Та ще й перекінчик? Так! хай так! Але що ви, ви, раби праведні зробили? Ми хитали ся, ми вагали ся і повернули у цей бік, бо більша сила туди тягла. А ви не хитали ся, ви твердо йшли, у вас мабуть — о! мабуть: „Нема зерна неправди за собою“ — чом-же ви не піддержали, не підсилили нас, не оживили нашого погасаючого духу?

— Але-ж...

— Нї, не „але-ж“ — дай мінї доказати! Я „пес недостойний і смрадний“ — нехай так, але-ж і пес має право оправдовувати ся! І я оправдуюсь. Я кажу: де-ж ваша робота? Де її послїдки, результати? Де вироблена своєрідна література, котра роздмухала-б погасаючий дух усїх тих, хто вагаєть ся, котра єднала-б усїх до купи, до одного дїла? Де вона, ця проводирка?

— Але-ж ти забуваєш, що перешкоди з боку...

— Стій! І я тодї скажу: і про мене ти забуваєш, що і у мене були перешкоди з боку. І я можу тим виправлятися. Може для мене особисто ті перешкоди були ще більші. Цим не виправиш ся. Коли вже „без зерна неправди“, так „без зерна“! Коли були перешкоди, то одсунь їх, а не одсунув, похилившись — зробивсь падлюкою — ти сам це сказав.

— Та не хилимо ся-ж ми...

— Хилите ся! Ще Тарас сказав: „І хилитесь, як і хилились!“ Хилитесь! коли хочете нам докоряти, так уперед

на себе гляньте, на своє „бервено“ у оцї. А перешкоди одсунь і свого здобудь. Тодї й я повірю в силу і правду твого дїла. Бо тільки те правдиве, що виходить цїле з усїх перешкод і хоч як, а восторжествує...

— Ти забуваєш, що не завсїгди так...

— Не завсїгди, але тут так! Будьте силою і не кидатимуть все серед шляху. З вавкою панькатись та плакати не пособить. Jeder ist seines Glückes Schmiedt! Здобудь, завоюй собі, а не кажи про перешкоди. Оттодї-б инше дїло, як-би ви мали таку силу, що змогла-б керувати всїм, змогла-б направляти всїх до доброго! А тепер що?

Я чув усю правду Семенових слів і серце моє защеміло. Але у с я правда усе-ж була ще не тут. І я сказав Семенови:

— Ти забуваєш, що ми саме тим досї і не могли досягти нїчого твердого й дужого, що між нас було дуже багато перекінчиків.

— Таких, як я? Правда! Сьвята правда! Але-ж ще більш було у вас (і єсть) баглаїв і ледарства, і недбальства!

І це була правда. Але цїєю правдою можна було тільки обвинуватити нас, а не виправити Семена. Я сказав йому це і додав те, що завсїгди було моїм девізом:

— „Претерпѣвый до конца той спасенъ будетъ“...

Семен нїчого не одмовив...

. . . . . .

Більш ми з Семеном не бачились.

В. Чайченко.

Історія літературы рускои.

Написавъ Ом. Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[17. Иванъ Франко].

(Дальше.)

Андрѣй Темера й Бовдуръ — се двѣ передовї постати въ образку „На днѣ“. Темера вважає ся типомъ теоретика-соціялиста, а Бовдуръ — се персонификація переступника, що̀ впавъ на дно суспо̀льности.

Темера являє ся противникомъ „мертвеччины, котрою забивають голову въ школахъ,“ — во̀нъ закоштував уже „правдивои науки“, котра не узнає панованя поваги, и про-те проповѣдує во̀нъ вольну любовь и всесвѣтне братерство, — ба, во̀нъ бажає, щобъ уже разъ прийшло до останнього удару, во̀дъ якого провалила-бъ ся тота стѣна, що̀ тысячѣ лѣтъ заслонює очи людей... Та гадавъ бы хто, що Темера, по̀знавши „правду“, не покине єи до ко̀нця житя, — такъ нѣ! Во̀нъ не є певный, чи праця єго на-що придасть ся; — во̀дтакъ каже, що во̀нъ зъ товаришами може будують дорогу по-за шляхомъ, що може найблизше поколѣнє по̀де зовсѣмъ не туды, куды они йдуть, — що може лишить ихъ на боцѣ, якъ памятникъ безпло̀дныхъ змагань людскихъ до непотрѣбнои цѣли! Темера готовъ на таку крайно̀сть и каже, що, коли-бъ дорога єго показалась несхо̀дною зъ природными законами загального розвитку, то во̀нъ готовъ заразъ вертати ся![1]) — Мы-жь пытаємо ся: чи таке змаганє репрезентанта соціяльно-поступовыхъ идей може зватись консеквентнымъ и посто̀йнымъ? Чого-жь выступати противъ поваги й противъ „писанія“, — чого згнущатись надъ мертвеччиною дотеперѣшньои науки, коли самї речники всесвѣтного братерства й поступу не суть певнї, чи ихъ борня противъ истнуючого суспо̀льного ладу доведе до-путя? — Та й въ загалѣ характеристика Темеры не зовсѣмъ вдоволяюча. Во̀нъ любить Ганю, котра переймає во̀дъ него поступовї науки й готова стояти за свободу, за добро. Та отъ, она выходить за-мужь за другого, а Темера поглядає на сю страту супоко̀йно! Во̀нъ бо довѣдує ся во̀дъ Ганѣ, що она й опо̀сля не забуде нѣколи єго науки, — що єи чоловѣкъ поможе ѣй, стояти за свободу й добро, такъ якъ они колись собѣ прирѣкали. — Хиба-жь можна бути супоко̀йнымъ, втративши надѣю на подружє зъ любою дѣвчиною? — а коли Темера успокоивъ ся, то по-що навѣдувавъ ся во̀нъ до Ганѣ, колио на до свого чоловѣка прихилилась серцемъ, и той обѣцювавъ ѣй, помагати въ змаганю єи до правды й добра?

Коли-жь Темера опинивъ ся на по̀диню суспо̀льности, то якось-то не зовсѣмъ природно було, думати въ тюрмѣ про своє дѣло, про свою любовь! Се-жь помѣтивъ и самъ авторъ, коли до свого героя звернувъ ся зъ отсею апострофою: „Ехъ, голово молода, запалена, самолюбна! Въ свято̀мъ своѣмъ запалѣ ты й не бачишь, якї самолюбнї всѣ твои думки, всѣ твои змаганя! Адже-жь дѣло твоє, хоть и йде до всесвѣтного братерства и вселюдського щастя, — чи не для того воно тобѣ таке миле, таке дороге въ то̀й хвили горя, що воно твоє дѣло, що въ нѣмъ сходять ся всѣ т в о и мысли, бажаня, переконаня и цѣли, — що працювати, а навѣть терпѣти для него справляє тобѣ приємно̀сть? Адже-жь людина, котру ты любишь, хоть и нѣчимъ єи не вяжучи, хоть и зрѣкаючись єи посѣданя, хоть и бажаючи ѣй щастя зъ другимъ, — адже-жь тота людина хиба-жь не тымъ тобѣ мила, що при нѣй уплыли найщасливѣйшї хвилѣ т в о г о житя, що єи поцѣлує й доси горять на твоѣмъ лици, що дотыкъ єи нѣжнои руки й доси тремтить у твоихъ нервахъ? Ехъ, голово молода та самолюбна! Покинула-бъ ты на часокъ займати ся собою, потѣшати себе! Поглянула-бъ ты довкола себе пильно, уважно, братерскимъ, люблячимъ окомъ! Може-бъ ты побачила близь себе нещасливѣйшихъ во̀дъ себе! Може-бъ ты побачила такихъ, котрї на се дно суспо̀льного гнету не принесли зъ собою нѣчого, нѣчого: нѣ думки яснои, нѣ споминокъ щасливыхъ, нѣ блискучои, хоть-бы обманливои надѣ!“...[1])

Видимо про-те, що молодый „самолюбъ“ Темера не може зватись непохитнымъ речникомъ любови братерскои. Во̀дтакъ годѣ мовчки поминути тї слова О. Ханька, котрыми во̀нъ въ „Зорѣ“ оцѣнює вдачу Темеры. — „Андрѣй Темера“, каже во̀нъ, „бѣдкаєть ся, чому це люде не липнуть до соціялизму („правдивои науки“)? „Чи тому?“, (пытає ся Темера) „що вона своихъ здобутко̀въ не выдає за оконечну, безвзглядну правду? Ахъ! а людямъ треба ще поваги, котра бы зъ-горы диктувала: такъ має бути! Треба ще писанія, котре становило бы початокъ и конець мудрости, по-за котрымъ усе було-бъ або фальшиве, або злишнє!...“ „Еге-жь, пане Темеро!“ каже дальше Ханько, „власне, черезъ те, що въ тыхъ здобуткахъ „правдивои науки“ не бачимо мы „безвзгляднои правды“, а багато дечого ще непевного! Тутъ вагу має не послухъ „писанію“, а щось инче: Хиба-жь треба заразъ̀сѣнько й полинути за новою думкою то̀льки черезъ те, що вона

[1]) „В поті чола“, стор. 114.

[1]) ibid., стор. 105.

нова?! Не треба озирати ся, чи часомъ не химера то?! А вже-жь не можна хапати ся за тіи теорії, въ якихъ не певнї сами ихъ прихильники... Ото-жь, якъ-що хто не соціялистъ, це ще не значить, що вонъ рабъ поваги авторитету „писанія“. Докажетъ, що громадовство єдино спасенна стежка, и побачите, що не такъ тодї однесуть ся всї до васъ!“[1])

Менше вдоволяє насъ характеристика Бовдура. Авторъ розказуе, що Бовдуръ страждавъ и бїдувавъ водъ малечку, що сїльскї дїти згнущались надъ нимъ, зовучи его байстрюкомъ, знайдою. Водтакъ заявляє авторъ, що якъ бы бїдному не все вїтеръ у очи вїявъ, то бы може бїдный и бїднымъ не бувъ[2]). Але-жь авторъ называє Бовдура „самолюбною, дикою натурою“[3]). Запаливши село, де живъ, Бовдуръ прийшовъ въ Бориславъ. Тамъ стоваришувавъ ся вонъ зъ однымъ такимъ-же круглымъ сиротою, якъ и вонъ самъ. Маючи добрый заробокъ Бовдуръ немовь голодный вовкъ ївъ безъ тямки, проїдавъ усе, що заробивъ и ходивъ мало не голый. Тогдї-то подобавъ вонъ собї одну бїдну робо́тницю, але его „дика натура“ стала ще дикїйшою при той тихій, лагодній и добрій людинї. Вонъ єї бивъ-побивавъ и трохи перегодя нагнавъ водъ себе. Коли-жь той побратимъ оженивъ ся зъ сею сиротою, то Бовдуръ розпивъ ся, и водъ того часу въ его головї не було вже нїякои думки, — только гуркотївъ шумъ, мовь млынове колесо. И отъ, той „звѣрь“ вбиває Темеру въ арештї, бо хотївъ водобрати ему грошї, щобъ насытити ся до-волї й пити пива-вина бутельками такъ, абы стало за всї разы. Та кобы сеся траґедія скончилась убійствомъ Темеры, то Бовдуръ у своїмъ звѣрячомъ нестямї явивъ бы ся лишь консеквентнымъ переступникомъ. Ажь ось, нї сїло нї пало, кає ся вонъ наразъ свого злочину, хоча що йно мочивъ руки въ крови зарѣзаного Темеры. По словамъ автора „немовь на-ново вступивъ людскій духъ въ те тїло, що доси було мешканємъ якогось бѣса, якось дикои, звѣрячои душї“[4]). Здає ся-жь, що Бовдуръ розкаявъ ся лишь для того, що вбивъ Темеру, не добувши его грошей; — але-жь сумнїваємо ся, чи бувъ бы вонъ просивъ „святои, ясноі душечки“ о прощенє, коли-бъ вбивши свою жертву захопивъ бувъ у свои руки тї пятьдесять риньскихъ. Такій Бовдуръ, якимъ авторъ змалювавъ его до до вбійства Темеры, не могъ опосля каятись свого злочину, — тє тїло, що доси було мешканємъ якогось бѣса, якось дикои, звѣрячои душї, не могло вже зъелектризуватись нїякою катастрофою!

А вже-жь критикови Е. Левицкому є по-нутру осьта метаморфоза, що проявила ся въ души Бовдура; — вонъ пише, що се сталось зовсїмъ „натурально“. Ось и его слова: „До злого наклонювало Бовдура только бажанє, хочь трохи зажити щасливїйше, а бажанє те могло сповнитись только злымъ, деморализацією. Що такъ було, сему винній не вонъ, а житє, ладъ суспольный, сама суспольность. И нынї, коли власне такій страшный поступокъ не сповнивъ его надїй, коли Бовдуръ побачивъ, що вонъ не осягне того, що бажавъ, вонъ стрепенувъ ся, въ нїмъ прокинувъ ся давный Бовдуръ, зъ неопсованою душею, зъ щирымъ, добрымъ людянымъ серцемъ. Настала криза, и въ той кризї Бовдуръ побачивъ, що вонъ поступавъ зле, бо хотївъ жити, а инакше жити не могъ. Вонъ побачивъ, що вонъ тутъ завинивъ только тымъ бажанємъ уживаня, що горїло въ его души, але, що те вело его до проступку, сему вонъ не виненъ. Сему винній люде, що згнущали ся надъ нимъ, винній тї, що не бачили въ нїмъ чоловѣка, а звѣрину, котру треба выскувати, — винній тї, що пхнули его въ тоту нору, водбираючи ему все, що ему яко чоловѣкови належить ся. И той вплывъ житя зрозумївъ наразъ Бовдуръ. Якъ кождому, що сповнивъ злый вчинокъ, але не зъ своєи вины, такъ и Бовдурови опосля сеи кризы здавало ся, немовь все, що только лихого вонъ зробивъ, спало ему зъ душї, и водсувало ся десь далеко-далеко водъ него, наче-бъ се було дїло не его рукъ, а чиєсь чуже, на що вонъ зъ-далеку споглядавъ холодно, розважно, безъинтересовно. Зъ Бовдура ставъ вже иншій чоловѣкъ, и сей чоловѣкъ побачивъ, що до злого его змушували други, другї не вонъ. Вонъ почувъ, що водродивъ ся, що не въ усьому вонъ самъ виненъ, а винній тї, хто зробивъ зъ него сего водражаючого, одичїлого, захланного Бовдура“[1]).

А вже-жь намъ здає ся, що самъ авторъ выправдуе иначе той страшный злочинъ Бовдура. Ось бо читаємо въ повѣсти „На днї“, що тои ночи, коли Бовдуръ задумавъ убити Темеру, на ґанку арешту полиціяны-вартовї балакали ось-якъ: „Но и що-жь?“ говоривъ одинъ, — — „не застали вже того бѣдолахи живого?“ — „Нї, акуратъ, якъ прибѣгли, то ще бувъ трохи теплый. Та де? — горло ажь до самои кости перерѣзавъ!“ — Господи!“ бубонївъ другій, — „вѣдай уже конець свѣта настане! Такій народъ зробивъ ся поганый, такъ одинъ на другого ворогуе, дыхати братъ брату не дае! Ну, та чи мавъ же той серце, такого молоденького...“ Ту загремїло й Бовдуръ не дочувъ полиціяновыхъ словъ...[2]) Мабуть не помилимось, коли скажемо, що авторъ симъ епизодомъ хотївъ доказати, неначе-бъ то Бовдуръ рѣшивъ ся до свого злочину подъ вражѣнємъ тои говорѣнки полиціянобъ. Се значило-бъ, що въ чоловѣка нема вольнои волї, та що импульсъ до дїлъ подають ему иногдї зовнѣшнї вражѣня, котрї мовь-то приневолюють его до выконаня такихъ чинобъ, якихъ вонъ въ нормальномъ станї душї може-бъ и не допустивъ ся. Такъ мабуть думавъ авторъ. А вже-жь годї тутъ диспутувати про стойность такои думки, по-за-якъ и мїжь соціялистами-теоритиками лишь деякї зъ нею годять ся.

Водтакъ наводимо ще отъ-сю примѣтку А. Хванька про реалистичный малюнокъ деякихъ подробиць въ образку „На днї“... „Це оповѣдання повне що-найкровавѣщихъ або обриджуючихъ сценъ, якї похвалити не можна. Не конечно стїсняти ся законами естетики, — це такъ; та й самый предметъ вымага часомъ кровавыхъ сценъ. Але Франко именно любуєть ся въ ихъ и подае ихъ намъ надто за-любки. Коли бють ся арештанты та розъюшують обличчя одно 'дному, то Франкови очевидячки мало тыхъ поражаючихъ, страшенныхъ подробиць, якї имъ намальовано: вонъ ще примушуе кровь дзюрити на хлїбъ. Читачь изъ жахомъ бачить цї страховиды, мовь передъ очима, а Франко ще наддае порывание: „Залускала ручка о костки, загепала о набрескле, напухле тї-

[1]) „Зоря“, 1891; стор. 76. — [2]) ibid., стор. 106.
[3]) ibid., стор. 107.
[4]) ibid., стор. 119.

[1]) „Народъ“, 1891; стор. 113.
[2]) „В поті чола“, стор. 115.

ло, мовь о подушку, — а борцѣ ще не пускали ся, ще не переставали кричати, мовь пацюки, котрымъ незручный рѣзникъ лихо встромивъ нѡжь у груди. Капраль розлютивъ ся й собѣ-жь, почавъ обохъ частувати кѡнцями чобѡтъ по-пѡдъ ребра“[1]). — Майже щѡ сторѡнка сеи новелѣ то й вамъ подѡбна болѣзна картинка: тамечки докладно оповѣдаѥть ся за харкотиння на стѣнѣ, надъ головою сплячого жида, тамъ Бовдуръ выбльовуѥ пожуту мачку въ лице Дорожѡвського ґазды,... тамъ рука застромлюѥть ся въ перерѣзане, издрѡгаючеѥ ся горло, тамъ далѣ — кровь, кровь, скрѡзь кровь... Пытання, на-що то? на-що таке надъуживання правъ реальнои школы? Ще можна розумѣти тѝ картины цього роду, котрѝ маютъ певну цѣль, вмовляютъ въ насъ огиду до мерзоты и тымъ можуть чинити добротворный, моральный вплывъ. А у Франка ѥ багато такого, щѡ болѣзно дратуѥ одниѝ лишь нервы“...[2])

Такожь по нашѡй думцѣ зъображеня такихъ драстичныхъ сценъ вменшаютъ стѡйнѡсть реального твору „На днѣ“. Подѡбныхъ реалистичныхъ малюнкѡвъ въ иншихъ повѣстяхъ Франка не добачаѥмо, хиба що натякнемо про двѣ натуралистичнѝ картинки въ оповѣданю „Місія“. Ось бо читаѥмо тамъ, що въ часѣ страшного голоду пѡсля рѣзанины 1846. р. въ захѡднѡй Галичинѣ батько патра Ґавдентія, бѣдный Мазуръ, зарѣзавъ свого сынка Йонтка передъ Рѡздвяными святами. И „покапала кровь въ миску, пѡдставлену жѡнкою Мазура, — кѡлька разѡвъ легко стрепенувши ся сконавъ хлопчина. Його тѣломъ опровадили свята“...[3]) А далѣ розказуѥ авторъ, що патеръ Ґавдентій, выѣзджаючи на религійну місію на Пѡдлясѥ ночувавъ за кордономъ Галичины въ однѡй опущенѡй сѣльскѡй хатѣ. „Тяжка, безконечно довга була та нѡчь для патра Ґавдентія! Самъ-самѣсѣнькій, запертый въ опущенѡй хатѣ — вѡнъ не мѡгъ анѣ на хвилю заснути... Невеселѝ думы ворушилисъ въ його головѣ и прогонювали сонъ зъ його повѣкъ; але може ще дужче прогонювали його иншѝ недогоды: затхлый воздухъ пустки, тверда, тѡлько зъ соломы, вереты и соломяннои подушки зложена постѣль, и блощицѣ, котрѝ выголоднѣвшись, зъ усѣхъ кутѡвъ въ пѡтьмѣ такъ налазили, такъ и впивали ся въ його тѣло! ...Першѝ укушеня блощиць вытискали зовсѣмъ не побожнѝ проклятя зъ його горла; вѡнъ почавъ ширити руками по своѣмъ тѣлѣ, роздавляючи множество тыхъ насѣкомцѣвъ, котрыхъ вѡдразлива вонь ще дужше дразнила його нервы“...[4])

Хоча-жь оба головнѝ типы въ образѣ „На днѣ“ (се-бъ-то типы Андрѣя Темеры й Бовдура) не можуть зватись природными, то все-жь сей реальный твѡръ потрясаѥ сильно душею читача. Опроче типы дѣда Панька, бойчука Митра, Дорожѡвского ґазды й чудака Стебельского вважаютъ ся зовсѣмъ вдатными, дарма що Е. Левицкій называѥ Стебельского типомъ „доволѣ нездецидованымъ“[5]). Вже-жь той чоловѣкъ, щѡ въ ѥго головѣ не всѣ свои суть дома, не може „позувати на велику оригінальнѡсть“, не може „стояти сповитымъ немовь мрачнымъ туманомъ въ тѡй ґалєріи интересныхъ постатей“[6]).

[1]) ibid., стор. 102.
[2]) „Зоря“, 1891; стор. 77.
[3]) „Ватра“. Літературный збѡрникъ. Выдавъ Василь Лукичь. Въ Стрыю, 1887; стор. 63.
[4]) ibid., стор. 81.
[5]) „Народ“, 1891; стор. 114. — [6]) ibid.

Вѡдтакъ думаѥмо, що типъ сердечно-наивного бойчука Митра змалювавъ авторъ за-для того, щобъ влагодити пригнѣтаюче вражѣнѥ, яке вытворюѥ ся въ нашѡй души тымъ траґично-сумовитымъ образомъ. А по-за-якъ контрастомъ тѣни й свѣтла пѡдноситъ ся неразъ художницка стѡйнѡсть образа, то супроти понурои тюрмы змалювавъ авторъ такожь принадну картинку сусѣднього ґимназіяльного городу, де по крученыхъ стежкахъ ходили въ празничнѡмъ строю люде всякихъ станѡвъ, а всѣ веселѝ, свобѡднѝ...[1])

Коли авторъ въ образку „На днѣ“ хотѣвъ вказати на раны суспѡльного орґанизму, то въ новели „Маніпулянтка“ ставъ вѡнъ речникомъ еманципаціѣ жѡноцтва, зъобразивши незавидну долю молоденькои сироты Целѣ, котра за-для кусника хлѣба служила експедиторкою на почтѣ.

По смерти батька й матери ставъ Целею опѣкуватись ѥѣ дѣдусь, а коли й той умеръ, то молода маніпулянтка перейшла жити до пана Темницкѡго, щѡ бувъ приятелемъ небѡжчика дѣдуся и при смертельнѡй постели обѣцявъ ѥму, пѣклуватись долею бѣднои сироты. Пристарковатый Темницкій бувъ пенсіонованый урядникъ и мавъ жѡнку о пять лѣтъ вѡдъ себе старшу й глуху якъ пень, та й одного сына, щѡ скѡнчивъ у Вѣдни медицину и практикувавъ при тамошнѣй клініцѣ. Той-то Темницкій бувъ собѣ веселый „старичокъ“, щѡ славивъ ся смѣхованцемъ, и мимо семого десятка лѣтъ не позбувъ ся охоты до авантурокъ, або, якъ вѡнъ самъ говоривъ, до „маленькихъ зворушень“. Вѡнъ поглядавъ неразъ ласымн очима на гарну маніпулянтку и дратувавъ ѥѣ зъ насмѣхомъ, называючи ѥѣ панночкою зъ нового, вченого, самостѡйного поколѣня.

Коли-жь молодый Темницкій приѣхавъ до свого батька й побачивъ Целю, то ставъ и вѡнъ до неи лицятись, ба, авторъ новелѣ пише, що батько й сынъ „порозумѣли ся цѣлковито“ про свои вѡдносины до принаднои сироты[2]). Саме-жь тогдѣ, коли докторъ задумавъ обплутати гарну маніпулянтку своимъ сильцемъ, явивъ ся духомъ-сторожемъ ѳи Семіонъ Стоколоса, щѡ займавъ ся ґазетярствомъ и щѡ по батьку одержавъ фѡльварочокъ зъ трицяти морґами землѣ недалеко Львова. Свою любовь до Целѣ выявлявъ вѡнъ тымъ, що ходивъ за нею мовь тѣнь и писавъ до нен листы, котрыхъ она по-найбѡльше не читала. Въ одномъ такѡмъ листѣ сказавъ вѡнъ про обохъ Темницкихъ тѡлько одно: „Стережѣть ся, панѣ, зарѡвно батька, якъ и сына!“[3]) Але-жь Целя не злюбила добряги Стоколосы й не звертала уваги на щиру ѥго раду.

Побѡчь Целѣ змалювавъ авторъ ще два иншѝ типы маніпулянтокъ: понурои Грозицкои и живои Ольги Невѣрскои. Вѡдтакъ вказавъ вѡнъ на три шляхи, котрыми йдуть жѡнки въ службѣ публичнѡй. Ось и слова автора: „Шляхомъ на-право йде купка жѡнокъ, у котрыхъ въ серцяхъ горе житя, розчарованя и риґоръ службовый высушили вѡдмолоджуюче жерело чутя й людскои самодѣяльности. Се жѡнки бюрократки, котрѝ непохитно пильнуютъ своихъ обовязкѡвъ въ житю, але жѡнки зъ дуже затѣсненымъ круговидомъ житєвыхъ интересѡвъ, симпатій и антипатій... Другимъ шляхомъ на-лѣво йдуть

[1]) „В поті чола“, стор. 63.
[2]) ibid., стор. 229.
[3]) ibid., стор. 221.

истоты якъ-разъ противній тамтымъ, живій, палкій й бажаючій жити, повній запалу до працѣ, повній посвященя и стóвчутя, але власне для того наражений на найтяжшій покусы, на найбóльшій небезпеки й помилки. Въ тóй груп нема одностайности й уніформы; ту кожде лице — справдѣ вóдмѣнна физіономія, ту повно руху й контрастóвъ: смѣхъ роздаєсь и розпука глухо стогне, а здовжь шляху, котрымъ пройшла ся громадка, вóдъ часу до часу лишає ся якійсь недовѣдомый останокъ: то трупъ, то калюжа крови. — А третій шляхъ — середній. Иде нимъ дуже мѣшана, найчисленнѣйша компанія. Є ту жóнки загартованій досвѣдомъ, котрій зъ тяжкои житєвои боротьбы вынесли прецѣнь чутливе серце й душу непорочну; — є молодій панночки, котрыхъ щасливый темпераментъ хоронить вóдъ екстраваґанцій, а молодóсть вóдъ рутины, — натуры гармонійнй, зъ живымъ чутємъ и бажанємъ дѣяльности, але керованй бóльше розумомъ, нѣжь чутємъ. Боротьбы и внутрѣшнихъ роздвоєнь и ту не хибне, — не хибне блудóвъ и помилокъ, бо де-жь ихъ хибує въ дѣлахъ людськихъ? Але скарбъ найдорожшій, людськóсть, гóднóсть и индивідуальнóсть людська въ тóй громадцѣ хоронить ся свято, переносить ся якъ найцѣннѣйше наслѣдіє все напередъ до далекои, красшои будущины“[1]).

Першимъ шляхомъ поступала панѣ Грозицка, котра була вдовою по якóмъ-ось збанкротованóмъ купци й зó свого скупенького, почтового зарóбку мусѣла выховувати троє дрóбныхъ дѣтей. Тому-то вгинала ся она пóдъ тягаромъ грызоты й працѣ не стóлько бюровои, скóлько домашньои, и той тягаръ выгасивъ въ єи серци всяку искорку веселости й радóсного погляду на свѣтъ. Пунктуальна въ сповнюваню своихъ обовязкóвъ, була она такожь не менше строгою й риґористичною зглядомъ другихъ. Працюючи пóдъ єи холоднымъ, чисто-бюрократичнымъ окомъ, чула Целя подвóйно тягаръ и одвѣчальнóсть своєи службы.

Другимъ шляхомъ ишла молода Ольга Невѣрска. При живóй своєй вдачи похитнулась она на сѣмъ шляху: пóзнала ся зъ якимъ-ось академикомъ, щó мавъ зъ нею женитись, але передъ пóвъ рокомъ покинувъ єѣ, подавши ся на судову службу въ Босніи. Бѣдна Ольга отрунлась. И подумала собѣ Целя, що Ольга, не хотѣвши своимъ упадкомъ скомпромитувати своихъ товаришокъ, вóдважилась на злочиньство. Вóдтакъ Целя почула перестрахъ передъ такимъ геройствомъ тои нащаснои дѣвчины, „котру формалистичнй й бюрократичнй душѣ назвуть упавшою и легкодушною“[2]).

Третимъ шляхомъ вандрувала мабуть Целя, хочь авторъ не сказавъ сего выразно. При живóмъ своѣмъ чутю и бажаню дѣяльности она кермувалась бóльше розумомъ, нѣжь серцемъ.

Стоколоса дóзнавшись, що Целя єго не любить, вóдписавъ єй, що вже не буде доѣдати єй своимъ видомъ, — що продавши свою реальнóсть выѣзджає зó Львова на довшій часъ. Мѣжь-тымъ молодый Темницкій зъумѣвъ полонити серце гарнои Целѣ, а коли она розказувала єму про смерть своєи товаришки Ольги, то вóнъ натякнувъ на те, що служба — то неволя. Одначе Целя вóдповѣла єму, що противно, те реґулярне, пóсля годинника розмѣрене житє вспокоювало єи думки, чинило єѣ здоровѣйшою, поважнѣйшою, вдоволеною. Вóдтакъ заявивъ вóнъ маніпулянтцѣ, що для неи розóрвавъ заручины зъ панною Амалією Шмидтъ, дочкою протомедика Вѣденьского головного шпиталю, котра є наслѣдницею пóвъ-міліоновои фортуны, — тóлько бажавъ бы вóнъ, щобъ Целя єго полюбила й покинула почтове бюро, де она сидить на публичнóй выставѣ, „на тóмъ ринку, де безстыднóсть и брутальна сила штовхають ся въ боротьбѣ о кусникъ хлѣба“[1]). Опóсля сказавъ вóнъ Цели, що вóдвезе єѣ до старои тѣтки въ Станиславовѣ, де она пробувала-бъ, поки все приготовило-бъ ся до слюбу. Якъ се почула Целя, то подала она докторови листъ, писаный до него Амалією Шмидтъ. Той листъ найшла була на сходахъ стара Осипова, що услугувала маніпулянтцѣ, й думаючи, що вóнъ призначеный для неи, подала єй те письмо. Въ тóмъ-же були рахунки за пранє, за мытє пóдлоги й за чищенє чобóтъ, — за роботы служницѣ Темницкого, що звалась Амалія Шмидтъ. Супроти такихъ явныхъ доказóвъ своєи пóдлости докторъ збивъ ся зъ пантелику; — зъ силуваным усмѣхомъ спытавъ ся вóнъ маніпулянтки: „Ну, панно Целино! и що-жь зъ того выходить?“ — „Нѣчого“, сказала Целя, — „окрóмъ хиба того, що вы словомъ чести запевняли, що ваша байка зъ панною Амалією правдива. Значить, теперь я знаю, яка ваша честь!“ — „Але-жь се жартъ, невинный жартъ!“ — „Такій самый невинный, якъ той, котрый вы хотѣли зó мною зробити! О, теперь я васъ зрозумѣла! Теперь я знаю, що вамъ завадила моя служба! Знаю, до якои тѣтки вы хотѣли мене завезти! Знаю, въ якóмъ значѣню вы хотѣли мене зробити своєю“...[2]). И заливаючись горячими слѣзми, въ знесилю Целя впала лицемъ до подушки. Мѣжь-тымъ докторъ высунувъ ся зъ єи кóмнатки, а замѣсць него стара Осипова, мовь мати, нахиляла ся надъ плачучою Целею. Пóзно вспокоилась маніпулянтка й довго не могла заснути. Житє выдалось єй такимъ тяжкимъ, небезпечнымъ и зрадливымъ, якъ тому, хто заблудивъ у лѣсѣ, повнóмъ гадюкъ, вовкóвъ и труючого сопуху.

На другій день черезъ Осипову вымовила она старому Темницкому помешканє, а зъ-полудня по урядовыхъ годинахъ на почтѣ поспѣшила до старои Невѣрскои, котра приняла єѣ сердечно мовь рóдну доню. Коли-жь Целя розказала єй свою пригоду зъ докторомъ Темницкимъ, то старушка крѣпко обняла єѣ и сказала: „Моє дитятко золоте, бѣдне! Ходи до мене! займи те мѣсце, котре такъ нагло опорожнила люта смерть. Будь менѣ за дитину! Будемо любити ся, будемо ратувати одна одну. А тыхъ, когрй пасуть на нашу погибѣль, нехай Богъ судить, якъ самъ хоче!“ Целя цѣлувала старушку въ зóвялй руки, обливаючи ихъ слѣзми.

Сю новелю написавъ авторъ вельми складно пóсля пляну, напередъ обдуманого. Характеристику Целѣ зобразивъ вóнъ вдатно, зладивши психольоґичну студію про сю маніпулянтку, щó зъ тяжкои житєвои боротьбы вынесла чутливе серце й душу непорочну. Она служила на почтѣ, котру авторъ назвавъ „машиною“, щó „высмоктує молодóсть, жвавóсть и свѣжóсть працюючихъ у нѣй женщинъ“[3]). А вже-жь незавидна була доля Целѣ, коли й стара служниця Осипова ось-якъ высказала свій поглядъ на єи службу: „Кождому, хто тóлько хоче, вóльно на

[1]) ibid., стор. 259—260.
[2]) ibid., стор. 243.

[1]) ibid., стор. 264.
[2]) ibid., стор. 265—266.
[3]) ibid., стор. 236.

васъ дивити ся". Адже-жь паннунця що-день сѣмь годинъ сидить тамъ за решѣткою, мовь на выставѣ. Хто хоче, може прийти й обзирати паннунцю, скѣлько єго воля, и паннунця не може єму сего заборонити"[1]). Вѣдтакъ и старый Темницкій смѣявъ ся бѣднѣй дѣвчинѣ, докоряючи ѣй ось-якими словами: „Коротке волосєчко, синенькій панчошечки, служба въ канцеляріи, самостійне житє, степъ широкій, свѣтъ отвертый,... панны савантки, обсервантки, маніпулянтки й еманципантки, нове поколѣнє, рѣвноуправненє зъ мужчинами, житє на власну руку, здобуванє будущины, — вже мы що знаємо, то знаємо! Знаємо, що женщина — все женщина... Все має тѣлько одну мету, — здобувати серця мужчинъ, полювати на мужѣвъ, уловляти вселенную зъ вусами!"[2])

Авторъ помѣстивъ почтову маніпулянтку мѣжь робучими людьми, що працюють въ потѣ чола. Коли-жь оно справдѣ такъ є, то по-що-жь теоретики-соціялисты проповѣдають еманципацію женщинъ? — по-що добиватись до того, щобъ якась машина высысала молодость, жвавость и свѣжость працюючихъ у нѣй женщинъ? Мабуть тѣ машины не такій дуже страшній, коли сучасный свѣтъ поступовый прямує до того, щобъ якъ найбѣльше жѣноцтва около нихъ горнуло ся. Коли отже жѣноцтво хоче станути побѣчь мужчинъ и хѣснуватись правами еманципаціѣ, то й мусить вразъ зъ ними працювати въ потѣ чола. Такъ отже поставляє ся альтернатива: або жѣноцтву не перти ся до тыхъ машинъ, або займати зъ резиґнацією своє мѣсце въ службѣ такій, яка домагає ся працѣ въ потѣ чола.

Хоча-жь авторъ писавъ сю новелю пѣсля пляну, добре обдуманого, то все-жь вытворивъ вѣнъ цѣлу ситуацію трохи неприродно. Єму треба було, щобъ Целя жила у старуго Темницкого та до не-хочу слухала двозначныхъ слѣвъ старого джиґуна, бо инакше не мѣгъ бы вѣнъ своєи займаючои новелѣ довести до путя. Адже-жь до приѣзду молодого доктора зъ Вѣдня жила Целя вже пѣвъ року въ домѣ Темницкого и день-у-день слухала шутокъ-вытребенькѣвъ веселого фацеціониста про еманципантки. Хиба-жь не лучше було-бъ для молодои маніпулянтки заздалегѣдь покинути такого химерного „таточка" и переселитись до матери своєи подруги, Ольги Невѣрскои, якъ се опѣсля справдѣ стало ся? Одначе поетамъ вѣльно не зважати на такій дрѣбницѣ, и вѣдтакъ укладають они плянъ своихъ творѣвъ такъ, якъ се имъ принадобить ся.

А вже-жь мѣгъ бы дехто се закинути авторови, що въ єго повѣстяхъ рѣшуча якась подѣя засновує ся иногдѣ на нежданій дрѣбници, котра якось нескладно вяже ся зъ природнымъ розвоємъ дѣѣ въ оповѣданю. Отъ и въ новели „Маніпулянтка" розвязка интриґи засновує ся на листѣ, що єго стара Осипова знайшла на сходахъ и вѣддала Целинѣ. Се-жь бувъ листъ Вѣденьскои прачки Амалиѣ Шмидтъ, писаный до доктора Темницкого. Та й нѣгдѣ правды дѣти, придабашки зъ найдеными листами вважають ся застарѣлыми моторами дѣѣ въ повѣстяхъ новѣлы романтичнои, и не можуть теперь вдоволити читача тымъ, що въ оповѣданю проявляє ся неначе „deus ex machina".

Хоча-жь бѣльшій образки „На днѣ" и „Маніпулянтка" змалювавъ авторъ зъ великимъ артизмомъ, то все-жь творча єго сила проявляє ся красше въ дрѣбныхъ єго повѣсткахъ, котрій не суть студіями психольоґичными, але вважають ся неначе фотоґрафіями зъ житя суспѣльного. Сюды належать найпаче ось-якій образки: 1. Грицева шкѣльна наука. 2. Schön-Schreiben. 3. Слимакъ. 4. Добрый заробокъ. 5. Лѣсы и пасовиска.

(Дальше буде).

[1]) ibid., стор. 216.

[2]) ibid., стор. 223–224.

ОПОВІСТКИ І КРИТИЧНІ ЗАМІТКИ.

До мырового! Жартъ въ одн. діи Л. И. Глибова. — Петербург 1891 р., 16-ка; 39 стор., ціна 15 коп.

Зміст жарту д. Глібова „До мирового" якорить ся на суперечці двох панків, щирих приятелів — Пундика та Дерези. Сцена показує середину хати заможного чумака Василя Голуба. Жарт починаєть ся з того, що в хату входить весела ґосподиня — Ганна Голубиха і починає сьпівати: „Ой казали вражі люде, що я заміж не піду". Просьпівавши сюю пісьню, вона починає росказувати як ії судять люде за те, що вона носить добрі плахти, коралї та т. і., натякають і про те, що чоловік дома не сидить. Але-ж Ганна говорить: „Мінї байдуже! Аби жив та здоров був мій чоловік, а про тих, що брехнею живуть... нехай вони стеряють ся!" Тим часом в хату входять три козаки, Ганнині та Василеві знайомі. Ґосподиня починає витати та частувати своїх гостий. Козаки випивають і кожний з них силкуєть ся підійти Ганнї до вподоби. Один вихваляє саму ґосподиню, другий і ґосподиню і ії чепурненьку хату, а третього трохи обідив Бог — не наділив йому красної мови, і він проказує тілько ті слова, що говорять його товариші. Розмова переходить на пісьню: „Чоботи, чоботи ви мої", сьпіває і незабаром пісьля сього гостї виходять і більше вже не з-являють ся. Не встигає Ганна прибрати пісьля гостий у хатї, як приїздить Пундик і входить в хату разом з своїм візником — Гордієм. Скинувши з себе вовчу шубу, Пундик заводить з Ганною розмову і оповідає їй, що іде оце до мирового скаржитись на п. Дерезу. Здивована Ганна не йме віри, щоб була сьому правда: „Позов? каже вона, — на пана Дерезу?! Що се ви, добродію кажете? То-ж ваш щирий приятель! Ви-ж з ним з однієї чарки запіканку пєте!"... — „Який він мінї в біса приятель?!... Був колись приятель!... А тепер собака!... От що! Знать я його не хочу! От що!" І Пундик росказує Ганнї, як посварив ся він з своїм приятелем. Уся біда скоїлась у їх за те, що Пундикови свиня залїзла до Дерези у клуню, а той з наймитами давай її „дручками гатити;" Пундик почув свинячий писк, вискочив з хати тай крикнув на Дерезу: „Що це ти, шибенику, робиш? Та я тебе з пірям, з насїнням!... Дереза ти собача!" А Дереза тодї круть-верть своїми руками тай подав Пундикови через тин дві дулї: — „Ось, каже, тобі на! Се тобі до смаку — сьвіжі, прямо з дерева!"... — „Розобідив мене, каторжний, так що й сказати не можна!..." Скінчив Пундик своє оповідання. Вислухавши се, Ганна спробувала вговорювати Пундика помиритись, але той не згоджуєть ся і в одну душу до мирового тай годї! Нарештї Пундик просить Ганну спрягти йому яєшеньку: — „З сальцем, з сальцем... так, знаєш, як я люблю, — щоб шкварчала!" — додає Пундик. Ганна згожуєть ся і виходить у другу хату готовити спряженю. Пундик, зоставши ся в хатї один, починає міркувати, що як-чи то воно було любо, коли-б скрізь було тихо та мило, щоб не було на сьвітї таких собак, як Дереза. Незабаром Ганна входить в хату взяти на пряженю перчику, а тут як раз виздить у двір і пан Дереза; його Ганна та Пундик побачили у вікнї. Пундик збентежив ся, йому не хотїлось дивити ся Дерезї у вічи, а тут-же лихо, не знає де дітись; він прохає Ганну сховати його куди-небудь; та не хоче: — „Що се ви добродію, вигадали! — каже вона; — „ще слава піде!..." Поки се та те, і Дереза входить. Пісьля деякої розмови з Ганною, Дереза теж просить її спрягти яєшню, і теж додає: — „Знаєш, по моєму — в очко,

в очко!...“ Ганна обіцяє і виходить знову. Дереза сідає за стіл, здіймає з себе дорожню пляшку, дістає срібну чарку і промовивши: „Нехай нашим ворогам буде тяжко! та кинувши при сім слові оком на Пундика, випиває чарку запіканки. Пундик бурмоче сам собі: — „Тобі собаці!... Подавив ся-б ти! і т. і, але дивлячись на запіканку раз-по-раз сльовує, бо згадуючи приятельску любу бесіду біля запіканочки у його котить ся слина. Після сієї, досить цікавої сцени, входить Ганна і вносить спряженю. Дереза встає, підходить до Ганни і хоче взяти спряженю, але тут підбігає Пундик і бере собі. Заводить ся суперечка: той каже це мінї, а той — мінї. Нарешті мисочка перериваєть ся пополам і спряженя разом з черепям падає до долу. Суперечка переходить на гострі докори, на лайку; Ганна тікає з хати, а пани невгавають і лають ся. Дереза згодом опамятовуєть ся і знову сідає до своєї запіканки. Випиваючи та розхвалючи свою запіканку, він, ніби-то ненароком і не зразу навертає Пундика на мирову, але той брикаєть ся. Дереза тоді, промовивши на бік: „Я його урезоню іншим маніром!“ — Наливає чарку запіканки, ставить її на столі, а сам виходить з хати, навідатись до коний. Пундик, составшись у хаті сам, ласо позирає на чарку, тупцяє по біля неї, довго вагаєть ся і нарешті випиває ту запіканку. Дереза, повернувши у хату та зирнувши на порожню чарку, лукаво кривить ся і промовляє: — „Мороз добрячий, аж запіканка вимерзла! Се штука! Неначе той Німець, що штук-манір робить: ковть — тай нема четвертачка!.. (на бік) Колись було ми з паном Пундиком ще не такі штукманіри робили: було як почнемо ковтати вишнівочку — одну й другу пляшечку осушимо... О-хо-хох! Було колись, та минуло ся!...“

Пундик (до себе): О-хо-хох! Минуло ся!

Дереза (до себе): А як ухоплю було скрібку, та почну награвати... А ну, було каже пан Пундик, — ужар лишень „журавля“! От я й почну було (сьпіває):

Та внадив ся журавель, журавель,
До бабиних конопель, конопель... і т. и.

Пундик слухає, ворушить пічима, а дагі запалюють ся; Дереза тоді пританцьовуючи підходить до Пундика, бере його за руку і обидва затинають завзятого гопака. Нема чого й казати, що після сього наступає мир, згода, випивання і т. і. Цікаво помирились сї вороги; на приклад:

Дереза: Прости мене, братіку!

Пундик: І ти мене!

Дереза; І в друге!

Пиндик І втретє!

Після сього цілують ся, частують ся і незабаром їдуть до дому, обіцяючи привезти Ганні за розбиту миску: один — три мішки борошна, а другий — льону і пшона.

Ми навмисне так докладненько розказали зміст, щоб читач бачив, як жарт д. Глібова дуже похожий на жарт д. Старицького під загол.: „Як ковбаса та чарка то минеть ся й сварка“. Прочитавши жарт „До мирового“ і приміточку автора: „Сюжет позичений“, нам здало ся, що він позичений не де інде, як у д. Старицького. Але знаючи Вп. Автора, як вельми талановитого українського письменника, нам не хотілось вірити, щоб він позичав сюжет задля свого жарту із жарту д. Старицького, і ми не помилились. Правда, ми не знаємо відкіля позичений сей сюжет, але що позичений він не у д. Старицького, то сьому сьвідчить авторська приписочка у самім кінці жарту, надрукована дрібненькими літерами: „Р. Б. 1862. Черниговъ“. Коли приміточку сю ми, навіть приймемо за друкарську помилку, знаючи, що судові статути затверджені тілько в 1864 р., а зведені по Чернигівщині в лютім 1869 р., і що „до Мирового“ в 1862. р. тягнути свого приятеля Пундикови було не можна, то і на це ми маємо досить вірні звістки, що жарт д. Глібова ще в 1870 році був привезений у Київ і там його читали. Певна річ, що жарт написаний не в 1862 р., а в 1869. Жарт-же д. Старицького надрукований у перше в 1881 р. в київському збірнику „Луна“, хоч під ним не написано коли він скомпонований, але відома річ, що д. Старицького, яко письменника, і в 1869 р. зовсім ще не чутно було Але-ж обидва автори могли скористуватись сюжетом з одного і того-ж таки джерела! Можли-б!... Але порівняючи сї два жарти один до другого, ми бачимо, що у д. Старицького чимало є точнісенько таких самих виразів, які читаємо у д. Глібова. Ми ухиляємось наводити тут приміри, бо думаєм, що коли хто зацікавить ся сим, то може легко зробити і сам. Не вдаючись також і в оцінку, котрий жарт виконаний краще, ми тілько скажемо, що у д. Глібова він написаний легкою, чистою мовою і дуже хороше обмальовані натури наших Українських, хуторних панків; про їх ніяк не можна сказати, що вони не Українці, хоч-би жарт сей написаний був і не українською мовою. Не має в жартї також нічого і штучного, все в йому складаєть ся реально і натурально; не найде в йому читач і таких невигласних виразів, як напр. у жартї д. Старицького — „шпонька свиняча“ і т. і.

Нам тілько здало ся, що сцена Ганни з козаками вставлена якось не до речи, вартости жартови вона не додає ніякої, і коли автор написав її тілько на те, щоб краще обмалювати Ганнину вдачу, то і це лишнє, — її досить видно з першого її монольогу, і сцена з козаками розтягнула тілько трохи жарт, головна мета котрого показати публіці тілько суперечку двох щирих приятелів — Дерези та Пундика.

Мусій Ш—ко.

Українська книжка на селї.

I.

З того часу, як панський полиха́ч зробивсь самостійною людиною з горожанськими правами, питання про широко захоплюючу всьогонародню осьвіту є одним з найважливійших питаннїв у кожної нації. У нас Русинів-Українців, се питання має ще більшу вагу, бо поле народньо-просвітньої дїяльности затого єдине поле, що на йому ми можемо хоч що небудь робити. У той час, як инші нації, щоб досягти своєї мети, мають усякі способи, ми не істнїємо ні полїтично, ні економічно яко нация і можемо виявляти свою дїяльність тільки одним способом, на одному тільки полї — просьвітньо-літературньому. Зрозуміло тепер, що коли ми хочемо чого небудь досягти, мусимо покласти всю силу на сю роботу.

От же хоч і яка-б там забарна була просьвітна робота, все-ж можемо сказати, що дїло просьвіти ніколи не одурює і що ті результати, що́ дає воно, суть найтвердїйшими і найміцнїйшими підвалинами національній самостійности. Осьвічений самосьвідомий народ з-уміє досягти усяких прав і — що найголовнїйше — з-уміє вдержати їх у руках, з-уміє скористувати ся з їх, — у той час, як народ без сьвітла людського і национального самопізнання завсїгди губить і те, що має, хоч-би й дуже багато мав Тим то нам нема раціï занепадати духом з того поводу, що тільки на сій постатї можемо хоч що небудь робити, бо хоча мусимо робити довго і робити тяжко, але того, що досягнемо, не одніме в нас ніяка сила.

Але-ж як тільки ми подумаємо проте, що і як мусимо робити, та зараз-же зупиняємо ся перед фактом перворяднї ваги. Від рішення тих питаннїв, що́ становить їх цей факт, залежить не тільки той чи инший напрямок нашої дїяльности, але навіть і сама результатність тієї дїяльности. Факт цей — розділення нашої нації на дві частини, зовсім не однакові по скількости: інтеліґенцию а народ. Обидві частини належуть до однієї нації, обидві сини однієї землї, обидві люблять [хоч, може, й не однаково] свій край, — але й тільки-ж! У всьому иншому їх розділя зато́го безо́дня са́ме та, що ділить несамосьвідомий патриярхальний сьвітогляд від льогічньої думки, котра́ будує науку, та від громадської самосьвідомости. Був такий час, коли цієї безодні не було, або вона була дуже невелика, — се було тоді, як і пан, і мужик розумів релїґію одним розумінням, і віра в відьом складала частину з сього розуміння; як і пан і мужик знав тільки одну поезію — народню, тільки одну науку — ту, що її вчила сама природа. Але з того часу, як невпокійний людський розум звернув на шлях раціоналїзму та як з початком письменства з масси почали оббірати ся осьвіченїйші розуми, що́,

невдовольняючись елементарним переказом, становлять питання льоґічньои думки та персональної поетичної творчости,— се перше єднання наївної масси в одному первобутньому сьвітогляді зникає, і та масса роспадаєть ся на дві вищезгадані частини.

На віки роспадаєть ся?

Запевне — ні, а тільки доти, поки обидві частини стрінуть ся, війдуть ся знову — тільки вже на вищому ступіні думки, на вищому ступіні самосьвідомого вже сьвітогляду.

Коли це буде?

Де-хто каже, що се буде тоді, як всї осьвічені люди одягнуть ся невідмінно у драну свиту і повезуть гній на поле, пронявши ся думкою, що розумова приия — фікиия. Тодї буде „золотий вік", і всї люди будуть браті.

Другі трохи лукаво кажуть, що такий час ми вже вижили, хоча тодї й не було золотого віку. І сї другі думають, що далеко краще буде, як що хлїбороб повезе гній на поле не в драній, а в цілій свиті і згадувати ме за плугом сьвітових ґеніїв, що́ назначили шлях людській думці, а вернувшись до дому, — читати ме Шекспіра.

Ми схиляємось до других і насьмілюємось думати, що не понижаючи розумовий свій по́рівень досягне інтеліґенция єднання з народом, а навпаки — підіймаючи в гору по́рівень народній.

Признаючи таким побитом за справжнюю національною інтеліґенцією право на керування в справі всенародньої просьвіти, ми насмілюємо ся цїлком повстати проти того, зовсїм нам антипатичного, напрямку, що́ помічаємо його в інтелєктуальній роботї трохи чи не всїх европейських народів, а по части — і в нашій українській. А са́ме помічаємо ми, що інтеліґенция, думаючи й роблячи, думає й робить про себе й на себе. Вона творить лїтературу [я кажу тут звісно, не про вкраїнську інтеліґенцию, а взагалї про інтеліґенцию], котру́ зо всїми її тонкощами та викрутасами може зрозуміти тільки спеціяльно вихований смак сьогочасного інтеліґента, сина fin de siecle, так са́ме, як тільки спеціяльно вихований [чи краще: зопсований] смак може вподобати собі тонкі ёрісєs, в котри́х нїчого гарного не знаходить простий здоровий смак та простий здоровий шлунок; вона творить штуку може й великої артистичної вартости [відповідно сьогочасньому кодексови], але-ж у всякому разї таку, що має вона сього віку доти, поки має віку сьогочасне становище інтеліґентної ґрупи, а потім, так са́ме, як і лїтература, буде здебільшого зрозуміла тільки з коментарями і цїкава тільки історикови... Дехто каже, що інтеліґенция навіть права так робити не має і доводить свою думку на наш погляд досить непереважними доводами: але ми не будемо торкати ся тут сієї речі, бо вимагає вона ширшого висліду, покажемо тільки на те, що інтеліґенції нема нїякої користи так робити.

Справдї: поки інтеліґенция щиро бажає, щоб безодня проміж нею та народнїми массами засипалась, щоб не було мужика та пана, а був тільки осьвічений розумний син свого народу, то вона робить навпроти власного-ж свого бажання. Така дїяльність, що́ не робить здобутку інтелєктуальної роботи приступнїйшими народови, а навпаки — ще більш їх від його віддаляє, — запевне не засипле, а зробить ширшою згадану безодню. І що з того може бути?

— Порівняємо інтеліґентну ґрупу до „простолюдної" масси: перша — крапля в морі проти другої. Невже-ж можна сподївати ся, що ся крапля здолає сповнити своїм смаком — море? Невже можна думати, що жменька людий, котра схотїла-б, без о́гляду на мужика, іти своїм шляхом інтелєктуального розвитку, могла-б колись не́будь привернути до себе величезну мужичу массу або хоч і просто — істнїти на сьвітї, не будучи роздавленою тією массою тодї, як та масса самостійно, довгою стежкою темної блуканини, не вийде на якийсь видніїший, хоч може, й неправий шлях?

Можуть сказати: Але-ж се невикрутна річ: інтеліґенция дійшла до тонкого розумового розвитку і мусить іти сим шляхом; силкувати ся відміняти її дїяльність, се значить силкувати ся зупиняти культурний хід. Чим-же винна інтеліґенция, що народ не може розуміти напр. усієї краси тонкої артистичности, котрою принято високі твори сьогочасної лїтератури та штуки? Інакше не може бути!

Насьмілюємось думати, що інакше може бути, і це на підставі історичнього прикладу: грецький мужик розумів Гомера та високоартистичну скульптуру. Коли-ж наш мужик не розуміє наших високих творів, то ми насьмілюємось думати, що в сьому винен вкупі з багатьма иншими обставинами, також і той спосіб інтелєктуальної роботи, що істнїє серед інтеліґенції. У той час, як грецький скульптор або поет, лїплючи статую, чи складаючи поему, важив на увесь грецький народ, ми важимо в своїх роботах тільки на саму інтеліґенцию.

Скажуть: але-ж грецький поет чи скульптор тим і міг важити на увесь грецький народ, що сей народ осьвічений був увесь. А я скажу: а хто-ж його осьвітив? А ще: а яке-ж народ осьвітить ся, розівєть ся, коли ми нїколи не почнемо розвивати його — се-б то: у всякій своїй інтелєктуальній дїяльности важити не на самих себе тільки, а й на сей народ.

Але що-ж робити, коли народ такий далекий від інтеліґенції? Що робити, коли те, що його інтеліґенция вважає за найвищу красу, народ недбало минає, не розуміючи?

Не рушаючи вже того питання, що розуміння краси часто й густо буває умовним в ті чи инші епохи і що через те са́ме народ, вільний від умо́вного по́гляду, і не помічає сієї умовної краси, — ми тільки скажемо одно: а по чо́му-ж ви знаєте, що народ справдї не зрозуміє тієї краси й правди, що втїляєть ся в справдї високих творах?*) Чи дали ми народови змогу побачити сї твори, а на себе чи взяли працю— придивити ся до його поглядів на їх та зрозуміти ті погляди? Мині здаєть ся, що нїхто з інтеліґенції, кажучи щиро, по правдї, не скаже, що ми це зробили, а признає, що ми просто рішили питання заздалегідь: не зрозуміє та й годї!— і пішли своїм відрубним шляхом, і вже не знаю, о скільки наблизились до справжньої правди та краси, творячи таку лїтературу, про яку згадувано трохи вище. А коли так, то мусимо відкинути се наше рішення і постановити друге вже на підставі фактів.

Тільки шляхом експеріментальним можемо ми здобути тут правдиву відмову на наші питання: чи зрозуміє? що зрозуміє, а що ні? А відсїль уже самі виникатимуть виводи, що́ са́ме робити, на́ що більш важити в справі цїлонародньої осьвіти.

Сама затого лїтература може мати на народ такий вплив, який мала у Греків штука; тільки з лїтературою (поки) можемо ми найлекше і найшвидче познайомити народ і взнати його погляди на неї. Ось через віщо нам і доведеть ся почати з неї.

З сього погляду всякі, хоч-би й найдрібнїйші уваги над тим, як са́ме народ чита книжки, як їх розуміє, що́ в їх йому подобаєть ся і що — ні, чого він вимага від їх — мають чималу вартість, бо на підставі масси таких уваг можна буде робити виводи, важливі і всякому просьвітному дїячеви взагалї, і письменникови, — а ще більш так званому письменникови для народу, — особливо.

Кільки років минуло, як я живучи на селї, мав щастя придивляти ся до народнього читання, робити деякі спостереження, чинити деякі уваги. Пісьля того доля понесла мене далеко від села, але мої уваги, мої замітки зістали ся в мене записані. Мині здаєть ся, що вони може будуть цїкаві людинї, що́ зупинилась-би над вище згаданими питаннями. І ті спроби, і ті уваги — все не, дрібничка, звісно; але-ж великого дїла — познайомити інтеліґенцию з народнїми поглядами на лїтературу — і не може зробити одна людина: се буде їй несила вчинити. Але-ж кожна людина може робити спроби і да-

*) Мушу ту зауважити ось що. Далї в сій-же таки замітцї стрінемо ся з-тим фактом, що мої читачі знароду зо́всім не полюбляють о́писів, природи і то навіть у таких майстрів сього дїла, як напр. Гоголь. Се наче-б то доводить до тієї думки, що народ справдї не розуміє „краси". Але-ж — спитаю ся — питання про домістність таких о́писів у артистичному творі чи порішене вже? Чи не істнїє думки, що таких о́писів там не треба? Чи не доводив цього — і досить непереважно — ще Лєссінґ у своєму „Лаокоонї"? А опісля того хіба не порушала ся ця справа — от хоч-би в нашій та в найближчій нам лїтературі — російській? [Див. статї Подолинського „Реалїзм в штуцї" в „Зорі" р. 1883. та К. Арсенєва „Пейзажъ въ современномъ русскомъ романѣ" у „Вѣстнику Европы" р. 1885, V.] А коли так, то чи певні ми, що ті описи справдї є „красою" творови?

ти від себе хоч дещо, хоч крихту до гуртового скарбу. Такою крихтою й є оці побіжні замітки, в котрих подаю частину з того материялу, що маю.

(Далї буде).

Б. Вільхівський.

СУЧАСНА ЛІТОПИСЬ З ЖИТЯ СУСПІЛЬНОГО.

В часописях росийських читаємо звістки, що в Москві Грузини, Вірмени, Поляки справляють свої вечерниці прилюдні з чисто-національним характером. От на пр. 21. грудня ст. ст. Вірмени справили вечір з такою програмою: водевіль на мові вірменській, вірменські вірші, пісьні, танці, живі картини з історії і з житя Бірмен. Радіємо ми отсім проявом національного руху на чужині живучих народностий, але укупі з тим сум огортає нас і журба серпом ходить по серцю, бо мимо волї встає пекуче питання: чому наші Українці не справлять ні в Москві, ні в Петербурзі, ні де інде за межами України свого українсько-руського вечера? Вже-ж певна річ, що там Українців більш ніж Вірменів або Грузинів; певне, що й начальство не заборонило-б; ще певнійше, що праці і заходів на такі вечерниці не богацько треба, найпаче коли українські трупи гостюють в Москві або в Петербурзі. Значить: бракує тілько приводу. А бракує його тому, що серед Українців не то що бракує, а трохи чи не цїлком нема национальної сьвідомости, патриотизму, национальної поваги і людського заповзяття. За те — нема що й казати!.. Може хто попрікне нас за такий докір і яко на доказ українського патриотизму на чужині вкаже на успіх наших труп, от хоч-би, мовляв, і тепер в Петербурзі: театр повнїсенький і наші так енергічно ляскають в долоні і гукають акторам „браво!“, що навіть „Новое Время“ і „Новости“ благають: „Господа Малороссы!“ вгамуйте ся!.. Так! овациї трупам факт; але він сьвідчить не про патриотизм, а лишень про ділєтантизм в патриотизмі. Та й те сказати: галас взагалї есть ознакою недорослости... Робота сьвідома не гукає про себе, дїєть ся вона тихо, за те жваво, міцно.. До того-ж оплески і „браво“ — добутки штуки, чия-б вона не була, чи Ольдриджа, чи Сари Бернар, Люки, Верещаґіна, Рєпина і т. і. До слова про останнього. Любий наш земляк Рєпин [він родом з Чугуїва в Харківщині] показує в Петербурзі в салї Академії художеств свою нову картину. Між шестома сотнями картин, виставлених в Академії — „Запорожцї“ Рєпина видають ся над усї. Рєпин намалював запорожську раду, взявши ту годину, коли рада р. 1680-ого компонує відповідь на лист турецького султана Магомета IV. Видатнїйші знавцї про сю картину кажуть, що „се натуралїстична апотеоза запорожської Сїчи, козацької вольности і відваги“. „Чужинець тілько мов з сїєї картини спроміг ся-б виробити собі цїлком певне і вірне розуміння історії, духа і побиту козацького“... На картинї бачите, що десь в степу під відкритим небом зібрала ся Рада писати султанови відповідь. Кликнули писаря, посїдали округ столу, знати що вже по чарцї, по другій смикунули і пильнують гуртом скомпонувати відповідь та таку, щоб була їдка, різка, зразлива. Кожен хоче вставити і своє слово і всї аж заливають ся з реготу. Худорлявий писарина ледві постигає писати і тежь усьміхаєть ся, бо ще з роду не трапляло ся йому писати відповіди з такими приказками. В одній часописи читаємо, що до Рєпина не було ще таких правдивих, суще характерних, суцїльних типів запорожських. Картина Рєпина, кажуть далї, есть „суща подія в исторії росийської штуки малярської“. Щож дивного, коли перед подією зупиняєть ся публїка, задивляєть ся на неї і бє поклони! Дивно-б було, коли-б інакше було. Але чи можна-ж з сего виводити щобудь про патриотизм, про розвій национальної сьвідомости?

Ба! коли-б на Україні була добре розвинена така сьвідомість, чи вже-б наші часописи були такими, якими вони є? Чи вже-б досї не було у нас стипендій Шевченка? Чи вже-б досї не було дешевого „Кобзаря“. Нагадавши Шевченка подамо дуже милу і, здаєть ся, певну звістку: С чутка, що названий брат Тарасів — Вартоломей купив на власність у міста Канева ту землю-могилу, де спочивають кістки нашого Кобзаря. Досї Вартоломей Григорович держав її в оренді. Таки дав Бог, що дожили ми до того часу, що Тарасовим кісткам не загрожує опинити ся серед жидівських могил... Тепер друга черга: зберегти в селї Моринцях ту хату, де родив ся Тарас, і зберегти її такою, якою вона є. Ми заневне відаємо, що торік наш письменник О. Я. Конїський захожував ся, щоб оборудувати сю справу, і гроші на се є, хоч може й не стілько, скілько треба на те, щоб придбавши хату і увесь ґрунт Тарасового батька засновати там школу садовництва і шовковництва, а сего вимагає побит і нужда муринськои людности, добробит економічний, котрий вельми і вельми підупав.

Мусимо ще раз зняти річ про голод в Росиї, властиво про добутки його, що деякі з них прийшли ранїйше ніж можна було сподївати ся. Перш за все визначила ся сумна невдатність земців справити ся з голодом і завчасно оборудовати купівлею і постачанєм хлїба, а ще гірше визначила ся люта, паскудна, хижа неморальність глибока людий, що наняли ся постачити в голодні ґубернії збіжя. Так от купецька фірма Луї Драйфуса в Одесї, понявшись постачити в Самару 1050 ваґонів збіжя, стала мішати в зерно „всякую дрянь“ і намішала стілько сьмітя і інчої всячини, що в Самарі не взяли Драйфусівської „пшениці“ і приказщиків сїєї першорядної фірми Шехтера і Кульберґа закинули в острог. Ще гірше стало ся в Петербурзї: мійська рада загадала своїй управі придбати 350 тисячів пудів борошна; управа вирядила свого урядника-члена до Либави, де якийсь Німець і поняв ся. Коли-ж почав він в листопадї возити борошно, так ту визначилась страшенна фальсифікация: в тому борошнї, що вже було зложене в мійських коморах, значить і приняте було вже управою в Петербурзї, показала ся цїла половина вапна, піску і т. і.; самого піску в тому борошнї знайдено 7 фунтів в пудї. Значить: коли-б була управа не доглядїла ся, так німецькі купцї були-б продали замісць борошна — самого піску не менш 50 тисячів пудів і взяли-б за його не менш 75 тисячів рублїв! Славно!

От моральність і чесність, так хоч на зразок. Шо-ж тут дивовати ся, що крестянин Буличов, в казанській ґуб., не маючи чим годовати семью, підпалив свою хату на те, щоб взяти за неї з асикурациї премію... Він і взяв її, але як виясували сьвідки в судї, повернув не на хлїб, а на пропій, на горілку.

Еге! Америка от-от справляти-ме велике сьвято: з-єднані держави Північної Америки сьвятковати муть 400 літній ювілєй. Ювілєй і вистава у містї Чікао дїйсне будуть сьвідчити торжество науки, цівілїзациї і культури, якого люде спроміжні досягти, жнвучи повною волею, не відаючи наших евроьейських пут. Америцї є що сьвятковати, єсть чим пишати ся перед Европою. Прикро і тяжко згадати, що Европейцї, відкривши Америку, першим дїлом завели там невольництво. Вже 2. лютого р. 1494 Іспанцї вивезли з Америки в Европу 12 кораблїв повних полонених тубольців і повернули останніх на невольників. Колюмб радив яко мога частійше вивозити з Америки в Европу такий „крам“. Повертаннє тубольців американських на нивольників уважали тоді навіть за потребу реліґійну і казали: чим більше привезено буде до Іспанії невольників з Америки, тим більше недовірків буде повернено в христіянство — ergo до спасення душ. Правда, королева Іспанії зараз-же заборонила продавати більше людий привезених з Америки, але се не спинило Европейців заводити невольництво в самій Америцї, виправдуючи його неминучими потребами економічними. Знаємо, що невольництво в Америцї скасовано 30 р. назад і скасованя коштовало тяжкої кервавої війни. За те тепер, як сьвідчить знаменитий анґлїйський письменник Джемс Брайс, в Америцї по всїх станах людности, і по всїх кутках краю знати достатки околишних потреб для людського щастя, достатки засобів, щоб вдовольнити нужди материяльні; нема там жадної перешкоди добувати осьвіту... Павперизму зазнає тілько шість великих міст, куди лине еміґрация з Европи. Досить згадати собі, що північні держави американські мають 345 висших шкіл, в них 4670 професорів і 67623 студентів. Звістно, що високій осьвіті Американців сприяє не сама тілько школа, а геть більше умови і обстави-

ни політичного і соціяльного устрою і життя. Осьвіта народної каси в Америці стоїть врівень з осьвітою середніх станів в Европі. Вишина осьвіти довела американську масу до доброго побуту економічного і рівність вихована демократичним устроєм усіх орґанізацій, виховала своєю чергою другу високу сьвідомість; сьвідомість потреби не тілько корити ся присудами більшости, але шановати голос більшости; отся то сьвідомість і сьвідома любов Американців до рідного краю переняла їх почутєм, що така покірливість волї більшости і шанованнє такої волї єсть не тілько потреба, але моральний обовязок кожного чесного чоловіка. Сему, опріч усіх інчих причин, сприяє і те, що більшість ніколи не надуживає своїх прав. Варто великої уваги нашої ще от яка річ. В Америці панує повнісенька свобода релїґії; церква цілком відлучена від держави; молись собі кожен як хоч і якому хоч Богови; будь собі яким хоч раціоналїстом, чи атеїстом, ніхто тобі того не заборонить. Одначе, як сьвідчить Брайс, вплив і вага релїґії по Південних державах Америки вельми значні, се знати з того, „як часто народ ходить до церкви і купує книжки релїґійного змісту; як часто заводять ся орґанізації добродійні за приводом релїґійних спонукань і з якою шанобою більш осьвічена частина людности стосуєть ся до християнського вчення“. По деяких невеличких кістах одна церква припадає на кожен тисяч людности. Явне невірство проповідувало ся там в прилюдних відчитах, але чи досягло воно успіху? Про се, каже Брайс, чути цілком супротилежні думки. З книжки Брайса запевне знати, що вплив релїґійний не тілько по численности, але й по інтелїґентности людий, що йому підлягають, більш міцний і широкий, ніж де будь в Европі, не минаючи навіть Анґлії. „Успіх Американців, — каже Чарльс Елїот, — в орґанізації релїґійних інституцій: церквів, семінарий, шпиталїв — належить до таких заслуг американської демократиї, яким нема рівних в минулому.“ Що року зростають і пишають ся нові такі інституції і піклуєть ся про них не держава, а мілїони інтелїґентної людности. Що-ж так високо тримає релїґію і її вплив поруч з повнісенькою свободою совісти і слова? Ба! Ні що більш як та-ж сама свобода зміцнена осьвітою і волею духа і життя політичного і соціяльного укупі з вихованьнєм моральним*). Отож бачимо, що американським Північним Державам є що сьвятковати. Та вже опріч усего інчого, сам Едісон стоїть яко слава і торжество великих успіхів науки. Про се ми ще поговоримо інчим разом, а тепер скінчимо звісткою, що подала ґазета Presse, звісткою доволї збентежливою. Вона повідає, що якийсь інжінїр математично вираховав, що місто Чікао неминуче підчас виставы мусить провалити ся. По його рахунку ґрунт під Чікао не спроможен видержати на собі величезний тягар тих будівль, які будуть споружені про всесьвітню виставу через що ґрунт осяде і місто з виставою провалить ся. Інжінїр запевняє, ніби то вода з озера Мічігана так підмила землю під Чікао, що шар ґрунту, на котрому стоїть місто, завдовшки має ледві 16 ступ., значить слабкий на те, щоб видержати на собі виставу і її будівлї і Чікао провалить ся завглубшки на 40 ступ.

Певна річ, що ся чудна звістка не забентежить Американців так, щоб вони лишили справу виставы.

Смолянський.

*) Отсї то умови вільного життя, осьвіти і морального виховання роблять не можливим такі незвичайні вчинки, який от в грудні с. р. став ся в Київі: Якісь дві ґімназистки VIII кляси, значить дівчата 17—18 літ і ґімназисти з ґімназиї клясичної стоячи в церкві Софійського собору 6. грудня, саме тоді як ішла Служба Божа, так непристойно поводили ся, що полиция мусїла вивести їх з церкви, а куратор учеб. округа заборонив після сего ґімназистам і ґімназисткам ходити до Софійського Собору. Не можна не вболївати сему факту, яко добутку неволї, темноти і повної недостачи елемєнтарного виховання морального. Ми не можемо післати отсїй молодїжи нашого докірливого слова, нашої ганьби; але подвійно засилаємо теж саме батькам, що так добре виховують молодїж. Можна бути й зовсїм без віри, але прилюдно зневажати народні сьвятощі, зневажати їх хоч-би й не з думкою зневаги, а лишень з одного духового недомислу, з легковажіння, — все-ж таки річ бридка і стидка, навіть і там де релїґія пїлком знехтована, а істнує яко урядова формальність. Дивуємо ся ми і куратором. Хіба заборона ґімназисткам ходити до Софійського Собору помежи лиху і хіба не дасть їм те саме вчинати в другій якій церкві?! Болячки темноти і недостачі моральности треба гоїти доброю осьвітою, вихованьнєм почути морального і власної повази, а не поліцейськими заборонами. Ще раз благаємо нашу молодїж українську більше і уважнїйше мірковати над своїм поводженьним.

С—ий.

ОЛЕКСАНДЕР ПОТЕБНЯ.

[Посмертна згадка].

Нема щастя, нема долї нашій Україні. Кидають її дїти один за одним, а нещасна вдова схилила низенько до долу свою голівоньку. Вона вже й не плаче, а тільки якось тихо та важко зітха. Шкода, бач, дїтий. Хоч і сироти вони, хоч і поніївечені, а все-ж рідні. Вона-ж, сїромаха, їх виховала, доглядала, а тепер сумно дивить ся, як один за одним зникають — її найлюбійші, найдорожші дїти.

Не заросла, мабуть, ще й травицею могила Василя Мови, не припала ще й снїгом могила Зїньківського-Певного, а вже нова втрата, нова могила... А насипали ми тую могилу над дуже талановитим і вченим фільольоґом, що цілих 30 років невпинно працював на користь і славу Славянщини — над професором харківського університету Олександром Потебнею.

Олександер Потебня родив ся року 1833-ого в Полтавщині, у роменському повіті. Походив він з шляхетського роду вкраїнського. Про свої літа дїточі і перші кроки на науково-літературному полї пише він в своїй автобіоґрафії*) ось що:

„Я вчив ся в радомській ґімназиї [в колишньому царстві польському], де мій дядько по матери був учителем. Року 1851-ого, не маючи ще й 16 літ, вступив я на харківський університет яко слухáч права. Мої товариші познайомили мене з М. Ніговським, що тоді був слухачем першого курсу медицини. Він любив і вмів дотепно збирати українські народні пісні. Саме тоді під зарядом М. Ніговського була невеличка книгозбірня, що складала ся з українських творів, або з творів дотикаючих України. Сією книгозбірнею я користував ся і вона мала вплив на мою дальшу наукову працю. Другого року, дякуючи пораді М. Ніговського, я перейшов на історично-фільольоґічний виділ і тодї-ж таки став „казьоннокоштним“ слухачем... Завдячуючи П. Лаврівському, я познайомив ся з граматикою Ф. Мікльошіча і з працями Караджіча. Поміж іншими книжками, що впливали на мене, скажу про твір Костомарова „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи“, що в дечому мінї не подобав ся, — а також про твір Бушаєва „Объ эпической поэзіи“.

Ол. Потебня зложив останні екзамени на університеті р. 1856-ого і став кандидатом. Позаяк він був „казьоннокоштний“, настановлено його покоєвим дозорцем в першій харківській ґімназиї, бо не знайшло ся зайвої посади вчителя. По півроччу мав він можливість кинути сю посаду, і послухавши ся ради П. Лаврівського, почав лагодити ся на катедру славянської фільольоґії. Коли зложив сей екзамен, полишено його на університеті. Року 1860-ого він боронив маґістерську дісертацию „О нѣкоторыхъ символахъ въ славянской народной поэзіи“, — а р. 1862-ого поїхав за границю, був і в славянських землях, і за рік повернув ся до дому. До р. 1874-ого Ол. Потебня був доцентом, а відтак надзвичайним і звичайним професором на катедрі московської мови і письменства. Умер по тяжкій хворобі листопада 29-го о 4-ій год. по обіді на 58-ому році свого життя.

Що до наукової дїяльности Ол. Потебнї, то я не маю можливости подати самостійну критику, бо на се треба митця, який мабуть не забарить ся з критичним оглядом наукових творів небіщика. Згадаю тільки, що за 30 літ наукової дїяльности Ол. Потебня над 40 моноґрафій і статій що до фільольоґії та мітольоґії на ґрунті фільольоґічному. Більшість сих праць дотичить України [як на пр. Объясненія малорусскихъ и сродныхъ пѣсенъ, Веснянки, Колядки, Щедровки, Замѣтки о малорусскомъ нарѣчіи, Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго і т. і.]. Його дїяльність найкраще дасть ся схарактеризовати сими кількома словами д. В. Лошанського**):

*) Дивн „Исторія русской этнографіи“ О. Пипіна. Петербургъ, 1891 р. Том III. Стор. 147—154. Автобіографія написана по московськи.

**) Дивн „Отчетъ Императорскаго русскаго географическаго Обще-

„Вивченьнє наукових праць Ол. Потебні поможе зрозуміти кожному читачеви, яку має вагу і яка може бути користь з певного оброблення української мови навіть задля вивченьня і розвою нашої власної літературної мови. Познайомивши ся з дослідами Ол. Потебні, кожен дійсне осьвічений Москаль зрозуміє, скільки сьвіту кидає знайомість з мовою вкраїнською на історичний розвій нашої загально-літературної (?) мови, яку ми, Москалї, переборщуючи любимо вважати виключно за власну".

1-ого грудня о 8 год. зранку винесли домовину з небіщиком до церкви університетської, де вона стояла, аж скінчили обідню і панахиду. Церква була повнїсенька; були самі пани та підпанки, бо простих, як звичайно, полїция не пускала. Небіщик лежав в домовинї поважний та спокійний. На віку домовини лежало 6 вінків, між котрими було три срібних. Кожен вінок був з написом: „Отъ редакціи и сотрудниковъ журнала „Кіевской Старины", — „Незабвенному товарищу Историко-филологическій факультетъ", — „Отъ Совѣта Императорскаго Харьковскаго Университета Александру Афанасьевичу Потебнѣ", — „Отъ Историко-филологическаго Общества", — „Незабвенному Учителю". Сей останнїй був від 20-ти фільольоґів-слухачів (і тільки 20!).

Між звичайними лежав один оріґінальний вінок, сплетений з стиглого жовтого колоса, між якими були розтикані квітки: блакитні несмертельники і білий ромен. На білій биндї чорними фарбами було надруковано: „Від Українців-слухачів О. О. Потебні 1891 р. листопада 29". Мимоволї він нагадував стиглу вже ниву, на якій сїяв небіщик. Насїння його рівно й дотепно сипало ся з працьовитої руки, але не долїтало до свого ґрунту, що так бажав приймити його, щоб винестити, виплекати й виростити в буйну рослину. Його підхоплював могутний крутїнь і заносив геть далеко на північну чужину, де вже воно зійшло й стигне... Чужі люди користують ся з його, а тим часом ми, мов ті старцї, побираємо ся по під чужими вікнами...

Гірко нам кидати грудку такої землї на сьвіжу могилу та ще й земляка, та правда і ідея повинні завжди бути над усе. Годї сподївати ся Україні користи від московських і нїмецьких творів про Україну. Хіба вже не за досить посїяно нашими батьками на московській ниві? Хіба через усї 30 роки кільканайцять сот студентів не жало тую ниву, слухаючи переконуючі слова науки, правди й любови свого великого вчителя Ол. Потебні? Чули й слухали... а про те нетям та темрява що до национального права людини, нетерплячість та ненависть до всего, що бажає мати в своїй хатї свою правду й волю... Нї, не користна чужа нива, бодай вже нам її не засївати!... Та хіба-ж на нас не чекає й своя цїлина?

На такі думки наводив той вінок невеличку купку вкраїнської молодїжи, що несла домовину, або йшла за нею з головами низко похиленими...

На могилках усї вінки тримали в руках, аж поставлено хреста, а потому їх гарненько повішали на його. Ректор університету д. Алексїєнко сказав виразно й дотепно, звичайно по московському, промову ось якого змісту: „Ми ховаємо ту великого вченого. Його дослїди суть глибоко-наукові, де нема й слїду змагання партийного, або якого пристрастя, і вони цїлком підуть в спільну скарбницю всїєї людскости. Його наукова праця, його наука нїколи не вмре, — вона перельлється ся в його студентів і дасть ріст... Нїколи, поки сьвіт, ми не втратимо його, як вченого!... Але-ж ми втратили чоловіка! В наш сумний і безлюдний час, коли навколо така темрява, коли так бракує людий з осьвітою, людий ідеї — се велика, велика втрата!... Як чоловік, се була найгуманнїйша, найосьвіченнїйша душа. І до сїєї душі не дотикались звичайні людські клопоти, людські дрібниці, він був поза них, бо він жив ідеєю. І най життя його буде взоровзором для сьогочасної молодїжи, тому хто підупадає морально; най воно буде за підставу, нам, товаришам, — най воно буде повсякчасним взірцем! Мир Твоєму порохови, чесний робітнику! Земля Тобі пером!..."

Іван Степовик.

НАШІ ІЛЮСТРАЦИЇ.

Прийшла в гостину [на стор. 25]. Молодиця українська вибрала ся при сьвятї в гостину до подруги молодих лїт. Мабуть давно вони з собою не бачили ся, не одно мають собі розказати, то-ж і бесїда їх так оживлена і інтересна, що з-за неї забувають на чарки. Академікови А. К. Трутовському повело ся підхопити удачно тип сїльської цокотушки та й вірно змалювати внутрішню обставу просторої „хати на помостї". Кладені сьтїни, віконце, мисник, горюча лямпадка перед уквітчаними богами, ослони, здоровий стіл застелений білою скатертю, скриня: все те дише простотою, але й сьвіжостю та й якою-то широкою наче-би степовою вільностю.

ЗАПИСКИ, ВІСТКИ І ЗАМІТКИ.

Обшир і скількість Русинів-Українцїв. Обшир, заселений українсько-руським народом в межах етноґрафічних, виносить 13.000 кв. миль, се є більше як цїла Франция, Австрія і Італія вкупі. З того припадає на обшир України майже 12.000 кв. миль, а — Галичини і Буковини 1000 кв. миль. Обшир землї, заселеної Українцями в Бесарабії, в сїдлецькій, люблинській, гродненській, минській, курській, воронїжській ґуберніі і на Донщинї виносить 200 кв. миль, на Волинї 1.300 кв. миль, в Катеринославщинї 1.230 кв. миль, в Київщинї 925 кв. миль, на Подїлю 763 кв. миль, в Полтавщинї 905 кв. миль, в Таврії 1.150 кв. миль, в Харківщинї 989 кв. миль, в Херсонщинї 1.290 кв. миль, в Чернигівщинї 952 кв. миль а в Чорноморщинї 1.830 кв. миль. Скількість Українців переходить 25,000.000. З того припадає: На Донщину, Воронїжчину, Курщину, Гродненщину і давне царство польске 2,500.000; на Бесарабію 250.000, на Закарпатську Русь 200.000, на Буковину 240.000, на Галичину 2,832.000. В Росії на Волинї є Українців 2,321.000, в Катеринославщинї 1,910.000, в Київщинї 3,026.000, на Подїлю 2,516.600, в Полтавщинї 2,780.000, в Таврії 1,118.000, в Харківщинї 2,344.000, в Херсонщинї 2,138.000, в Чернигівщинї 2,183.000 а на Чорноморщинї 1,265.000. **О. Стодольський.**

Могила Ст. Руданського. Недавно довелось мінї їхати поуз Ялту і згадав я, що тут жив колись і помер наш щирий патріот, наш вельми талановитий поет Степан Руданський. І дуже мінї забажало ся подивитись на його могилу та поклонити ся його тлінним останкам. І пішов я на могилки та питаю тамтешнього вартового: — Чи не знаєте, дїду, де тут могила Руданського? — „Дохторя?" — Еге-ж. — „Ходїм-те... Я його ще живого знав". Повів мене старий у гору по головній алеї, і за кілька хвилин зупинившись показує на зелений кипарис: „Оттут його сховано... а онтам лежить його дитина... Син був тут „півчим", а дочка десь в Одесї живе". Подивив ся я і сум обгорнув мою душу... Анї огорожі, анї хрестика... Тільки травиця зелена та два-три деревця. Могила поета на головній алеї і місце чимале. Можна-б добру огорожу зробити и поставити поки хоч якого небудь монумента з написом а то мине ще кілька років, помруть старі люди, помруть, борони Боже, дїти поета і тодї вже нїхто либонь і не покаже, де лежати ме його тїло, де похована та щира людина, що так страждала і бідкалась недолею свого народу, де заспокоїлось те чуле серце, що так палко любило і так гаряче кохало свою рідну Україну... Нїхто, кажу, не покаже, бо Ялта, то есть місто без жадних традициий, без вчерашнього навіть дня, позаяк більшість має там часове мешканне, а решта тільки за копійкою й женеть ся... Велика буде шкода, коли загубимо і сю милу та дорогу могилу, як вже загубили не одну, не дві... Руданський, як звістно, помер року 1873-ого. Незабаром мине вже й 30 лїт. Здаєть ся, що до того часу можна було б дещо зробити задля памяти поета, аби тільки була охота, аби земляки згодились з тим, що се есть їх обовязок моральний. Есть у нас три великі міста, де купить ся национальна осьвіта і звідкіль треба сподївати ся ініціятиви що до сего діла. Мінї здаєть ся, що від усіх блище сї справи дотикають ся Одеси, бо раз вона блище до Ялти, а вдруге, як доведось мінї чути, там уже чимало було балачки про

ства за 1890 годъ". Петербург, 1891 р. Стати: „Объ этнографическихъ и лингвистическихъ трудахъ профессора Харьковскаго Университета А. А. Потебни" на стор. 24.

се і вже давненько лагодять ся дещо зробити, та мабуть чекають на попа, шоб благословив... Ото-ж, як-би Одеса взяла на себе ініціятиву, то й другі вже тодї з миру, ковляв, по нитцї — та й зробили-б хоч дещо.. Чи до дїла, кажу, панове? Як що до дїла, то гаразд поміркуйте об сїм, тай з Богом, залишивши хоч на який там час: „моя хата з краю...“

Іван Степовик.

ШТУКА.

Ілюстрована Україна. „*Нива*“ 1891 р. Ч-а 41—52.

Мечтатели — М. Зощенка [Ч-о 43].

Двоє дїтий, що задумчиво дивлять ся через пліт кудись далеко...

Возвращеніе съ неудавшагося заработка — Котляревського [46].

Сорвался съ качелей — Іжакевича [47].

Парубок і дївчина забавляють ся на гойданцї. Він розгойдує дошку, а вона кричить, щоб ще лїпше розгойдав. В тім нараз шнури рвуть ся, дївчина зависає в воздусї держучись шнура, а парубок падає на землю. Люди, що стоять коло гойданки, в першій хвилї перелякавшись — дивують ся, як се могло статись. Відтак біжуть до хати за водою, і дають першу поміч.

Любимцы — Котляревського [48].

Чорноока сїльська молодиця годує своїх любимців. „Цїп-цїп“, кличе вона їх до обіду, — і кури, когути, голуби і інша домашна птиця вертячись коло її ніг, хапає зерно, що добра господиня розкидає цілими пригорщами.

Гаданье — Іжакевича [52].

Образ представляє звістний у нас звичай на св. Андрія з балабушками.

Василь Лукич.

ТЕАТР.

Нові твори. Захаренко написав оперету в 3 дїях, а в 4 картинах під заг. „Червонї черевики“, котру саме тепер виставило товариство А. Саксаганського в Одесї. — Григорий Гремїв написав комедию „Шляхта“, в котрій вельми вдатно зобразив побут дрібної шляхти на Українї. Комедия невдовзї буде подана до цензури.

Рух наших театрів. Товариство під управою Ів. Біберовича почавши від 5 н. ст. грудня 1891 дає вистави в Станїславові. — Трупа А. Саксаганського гостювала в Херсонї, а тепер грає в „Русскомъ театрѣ“ в Одесї, де пробуде до посту. — Товариство М. Старицького переїхало з Катеринослава до Єлисаветграду, де й почало грати від 26 грудня. — Трупа М. Кропивницького давала вистави враз з товариством М. Садовського в Петербурзї, відтак виїхала до Пскова; тепер грає у Варшавї в театрї „Ельдорадо“. Товариство М. Садовського пробуває тепер в Москвї. — Трупа під орудою Дворниченка виставляє свої спектаклї в Моршанську (повітовім містї тамбовської губернії). — Товариство під орудою Соколова грає в Євпаторії в Криму, а трупа Деркача поїхала у Закаспійський край.

Я...ко.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Подає Василь Лукич.

а) книжки.

Буковиньскій православный Календарь на рôкъ переступный 1892. Рочникъ XIX. Выданємъ и накладомъ літературного товариства „Руска Бесѣда“ въ Чернôвцяхъ. — [Виданя „Рус. Бесїди“ в Чернівцях Ч. 113]. Містить календарію, устав церковний, часть інформацийну, анонси і часть літературну під. заг. „Буковиньскій Альманахъ на рôкъ 1892“. — В р. 1891. Стор. 32+43+46+101+17 в 8-ку. Ціна 50 кр.

Зміст „Буковинського Альманаха“: Нова Січа, вірш Ю. Федьковича. Брати, оповїданє Євг. Ярошинської. Мій перший поцілунок, образок з жвтя Дан. Млаки. Бідний Генрих, поема Гартмана фон Ауе; вільна перерібка Ів. Франка. Проф. Єрофтей Пігуляк (з ілюстр.) Проща до Кевляру, пересьпів з Гайне М. Стависького. Дещо про вихованє. Не згинем, ні, Українцї! — вірш Буковинчука. Дещо про мотилїв (з ілюстр.). Перстенець ворогам в господарстві. Добрі ради, Вас. Вашковецького. Дещо сьмішного (старі приповідки з новим кінцем). — В тексті портрети: д-ра Олекс. Огоновського і гетьмана Богд. Хмельницького.

Д-ра Жигмонта Самолевича **Вправы латиньскй. Часть I. для першои клясы.** Пôсля пятого выданя, значно змѣненого и переробленого професоромъ Томою Солтисїкомъ, на язык руский переложивъ Романъ Цеглиньскій. — Львів, 1891 р. 119 стор. 8°. Ціна прим. з оправою 80 кр.

Що має робити „Просвѣта“ на основѣ нового статуту. Написавъ Д-р Кость Левицкій. [Книж. тов. „Просвѣта“ Ч° 140, а перша за 1892 р.]. — Львів, 1892 р. 30 стор. вел. 16°. Ціна 10 кр.

Статутъ товариства „Львôвскій Боянъ“. — Львів, 1891 р. 14+2 нен. стор. 32°.

Зъ новымъ рокомъ 1892. Найщирѣйшй бажаня всего найлѣпшого складає зъ глубокимъ поважанємъ Вашъ Листоноша. Станіславôвъ. 1. сїчня, 1892. — Стор. 4 нен. 8°. Містить дві поезії: 1. З новим 1892 роком. 2. Многих лїт.

На новый рôкъ! На хромолїтографованій картї фолїо вірш, що зачинає ся словами: „З новим житєм, з новим роком спішимо ся в колядою“... Підписано: „З всеглубоким почтенієм Коминарски робôтники“. — Краків. літографія М. Сальба.

Д. Л. Мордовцевъ. **Царь безъ царства.** Романъ изъ исторіи послѣднихъ дней царства Имеретинскаго. — Петербург, 1891 р. VIII+334 стор. Ціна 1 руб. 75 коп.

— — — **Великій расколъ.** Историч. романъ въ 2-хъ частяхъ. Изд. 2-ге. — Петер., 1891. Ціна 2 руб. 50коп.

— — — **Замурованная царица.** Романъ изъ жизни древняго Египта. — Петер., 1891 р. Ціна 1 руб. 50 коп.

— — — **За чьи грѣхи?** Повѣсть изъ временъ бунта Розина. — Петер., 1891 р. Ціна 1 руб.

— — — **Тимошъ и Фанатикъ.** Историч. повѣсти. — Петер., 1891 р. Ціна 80 коп.

Przyroda w pieśniach ludowych polskich i ruskich. (Die Natur in den Volksliedern der Polen und Ruthenen). Napisał Hilaryon Grabowicz. — Самбір, 1891 р. 84 стор. 8°.

Praktische Grammatik der kleinrussischen (ruthenischen) Sprache für den Selbstunterricht von Michael Mitrofanowicz. — 1891 р. 184 стор. 8°. Ціна оправного примірника 2 марки або 1 зар. 10 кр.

б) періодичні видання.

Дѣло [1891. Ч-а 217—292]. Оповідання і начерки: Жіль Кльобека — Папірос (217 і 218). М. Е. Салтикова-Щедрина — Баранетямучий (221). Ел. Оржешкової — А... В... С... (222, 223, 225, 226 і 229). І. Потапенка — Крилате слово (231, 232, 234—236). Вінк. Косяневича — Злодій (256 і 257). Стеф Пятки — Завіщанє (278 і 280). Розправи: Драгана — Сучасна Болгария (219, 220, 254 і 281). Др Ул. Целевича — Послїдні історичні вісти про опришків XVIII-ого віку а) Іван Бойчук, другий наслїдник Довбущука. б) Ще деякі переказ і легенди про Олексу Довбущука (238, 240—243, 245, 249, 251—253). Омел. Партицького — Галичина і Поділє в 2 віці по Христї (260, 262 — 265, 267, 268, 270, 271 і 273). Час середньо-европейський (274 і 275). Юл. Пашкевича — О що властиво ходить? Відповідь на напасть К. Селецького (283—286). Чи буде що з того? (287—288), В. Щ—р—т: Поляк про Федьковича (292).

Народна часопись [1891. Ч-а 215—291]. Оповідання і казки Ел. Оржешкової — В зимовий вечір (215—219, 223—226 і 229—231). Ерн. Додета — Лишити на почтї (227 і 228). Волод. Горста — Як граф Федя станув знов на ноги (232 і 233). Льва Толстой — Кілько земї потребує чоловік? (236—238). Жоржа де Нейрбрін — В зимову пору (239). Над чорним ставком (240). Мавр. Покая — Вернувши домів (241—244). Автара Солтана [Переклад Павла Кирчова]. При стрілецькій ватрі (245—249, 253—257, 260—264). Юр. Еберса — Сивий кучер (268—270, 275—280 і 282—283). Кам. Лемонє — На сьвятого Николая (273—274). Ом. — Заробок на сьвята (288). Г. Фортінє — Зеркало (289). Їй де Мопасан — Боклажок (290-291). Розправи: Середньо-европейський час (220—222). Д-ра Льва Петровського — Дещо із гігієни: Про недуги жолудкові (234—235). Чи будуть люди колись літати (250—252, 258—259). Хіна і хінін (265—267, 271—272). Шануймо очи (281). Гоненє христіян в Хіні (284—285). Варівки і дні феральні (287).

Кіевская старина. [Декабрь. Томъ XXXV.—345—508+14+4 нен. +129—144 стор. 8°]. Зміст: Старинныя возрѣнія на самоубійство и отголосокъ ихъ въ народныхъ обычаяхъ Южной Руси, О. Левіцького. Путешествіе Императрицы Екатерины II въ южную Россію въ 1787 г., Г. В. Есипова Каменный затонъ и Бѣлозерское городище на Днѣпрѣ Л. Падалки. Обращеніе русской церкви въ латинскій костелъ, В. Храневича. Знахарки новаго типа, В. Марковича. Записки Михаила Чайковскаго. Александеръ Ал. Корсунъ, В. Науменка. Исидоръ Ст. Коперницкій. В. А. Архимандритъ Леонидъ, Н. Сумцова. Алексѣй Ал. Гатцукъ, В. Н-ка. Документы, извѣстія и замѣтки. Библіографія. Къ рисунку. Объявленія. Приложеніе: 1) Комора въ Потокахъ, рис. Т. Г. Шевченка. 2) Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича.

ВІД АДМІНІСТРАЦИЇ.

Передплатники всї (одже й заграничні), котрі до кінця лютого 1892. року зложать цїлорічну передплату, одержать з кінцем марця безплатно прегарний портрет Тараса Шевченка. — Просимо о вирівнанє залеглостей і о присиланє передплати. — Сьвяткуюче Число вишлемо лише Передплатникам.

Впорядчик части літературно-наукової Василь Лукич. **За редакцію відповідає: Василь Тисовський.**

Видає Товариство імени Шевченка. **З друкарнї Товариства імени Шевченка — під зарядом К. Беднарського.**

ЗОРЯ

ІЛЮСТРОВАНЕ
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ПИСЬМО ДЛЯ РОДИН.

Р. XIII.

Виходить у Львові 1-ого і 15-ого кождого місяця в обємі півтретя аркуша.
Передплата виносить: на цілий рік 6 злр. [для заграниці 6 руб., або 12 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр.
Одно число коштує 30 кр.

1892.
У Львові
1 (13) лютого.

Редакция, адміністрация і експедиция у Львові, при ул. Академічній Ч-о 8.
Рукописи мають бути писані правописею „Зорі“. Твори узнані редакциєю непридатними до поміщеня, звертає ся авторам [на їх кошт] без поясненя причин.

Ч. 3.

За громаду.

Хроніка одного села на Поділю — К. Т. Подоленка.

(Дальше.)

VII.

На порозї мати зустріла Петра звісткою, що в село приїхав васильківський купець Онуфрий, скуповувати яблука, та инчу садовину.

— То й добре, мамо; завтра заходимось коло садочка; я маю два вільних днїв і до жидів, хоть вони і просили, не піду; най вони там скрутять ся собі, — сказав Петро. — А щоб нам справитись в один день з садком, то я піду до Охріма і візьму їх Григорка на цілий день.

— Іди, іди, сину, — просила мати, — бо мінї вже остогидло доглядати садка, а ті хлопці, оце по жнивах, то так і лізуть через окіп; вже покрали всї соняшники. Добре, що хоч я сливи завчасу струсила і посушила; вийшло таки аж дві мірки сливочок.

— Добра з вас, мамо, хозяйка! Ви, либонь, ще й вишень насушили?

— Насушила, синочку; насушила і грушок; будемо мати свій узвар аж до нового плоду.

— За те, мамо, я вам куплю нового кожуха на Різдво.

Мати тихенько зітхнула, спогляпула на сина добрими очима, та й подала на стіл миску гарячого куліша.

— Їж, сину, — просила мати: — куліш добрий, густий; вкинула крупів, картоплї, квасолї і буряків: усе своє сину, — весело говорила вона, взявшись сама за ложку. Вона завжди ждала Петра з вечерою.

А новий кожух, то так у снї і приснив ся старій Настї; та ще який кожух! Увесь він був з молодих баранів, а зверху білий-білий, ще й до того всего з шовковими червоними кутасиками. О такім кожусї вона марила, ще як була дівчиною.

Михайло Старицький.

На другий день рано встав Петро, пішов до Колїсниченків, розбудив Григорка, взяв на плечі дві драбини з воза і приніс до дому. Мати вже поралась з обідом коло печі.

— Ти, Григорку, — командував Петро, — полїзь на горище, там найдеш двоє лещат, а по за хатою привязані до стріхи держала до них; найдеш, принеси до мене, а я поки звяжу драбини до купи. Та мершій, Григорку, бо чуєш по садах вже робота у людий кипить. Так воно й видно, що Онуфрий в селї. Ось воно вже в нас, як кажуть, садові-празникові днї. А все Онуфрий!...

Онуфрієм по просту звали гетьманські люди васильківського купця Онуфрия Митрофановича Дорошенка, родом таки з самого Василькова, повітового го́рода київської ґубернії. Дорошенко кожний рік наїжжав в село і забирав на пуди сьвіжі та сухі яблука та инчу садовину. Він завжди розраховував ся на чисті грошї, а не квітками, і чесно: Гетьманцї за те його дуже любили і ждали його кожний рік, як дорогого гостя. Він до кожного вмів обернути ся з теплим словом, а знакомих хозяїв, то запрошував до себе на київську горілку. Київську скоро розпивали і тодї брались до гетьманської. В селї наставав справжнїй садовий празник. Одні тут починали пити в Онуфрия, а кінчили дома, або в коршмі; другі на радощах, що одержали

за садовину чисті гроші, частували і себе і приятелів, а инчі, то пили на радощах, що ще одержать гроші від Онуфрия.

На другий день, як приїхав в село Онуфрий, Гетьманці, немов бжоли в пасїці, загули і клопотали ся по своїх садочках. Дівчата таки зраня почали сьпівати свої пісьні, та перегуковались одна з другою через один, а то і через два садки. Хлопці дражнили дівчат, а то і собі починали сьпівати своїх пісень. Гомін-гомоном ішов по всїх Гетьманцях. А робота все таки не стояла, а кипіла.

Петро впорав ся вже обірвати дві горнячки і половину саблука, а тут вийшла мати і почала звати на обід.

— А що, мамо, — озвав ся з драбини Петро, — як-би нам та таки тут в садочку пообідати?

— А нїчого, синку, можна і в садочку; та тілько несила вже моя горшка з борщем сюди винести; а я сьогодня, як на те, зварила борщ в більшенькому горшку, — сказала мати.

— Об сїм вам, мамо, нїчого турбовати ся; з горшками як і з борщом ми зуміємо упоратись. А тепер ось ще в чім річ: — не зайве було-б ради такого дня і тее... по чарці, як то і в людий буває, бо чим і ми не люди?!

— Добре ти, сину, кажеш, як що в тебе єсть зайва копійчина.

— Оввa, щоб в мене та не було! Розміняю карбованця, а для такого дня куплю горілки. А в вас, мамо, я знаю і посудинка єсть.

— Єсть, сину, пляшечка, ще й чиста.

— Так ви, мамо, — порядкував Петро, — готуйте що треба, я піду за борщем, а ти Григорку, мерщій на одній нозї, як то кажуть, збігай в коршму і візьми три крючки горілки; не забудь там сказати, що то горілка для мене, то тебе жиди не обдурють — і повні крючки дадуть: вони мене добре знають. Григорко з радости аж підскочив, пішов колесом аж до воріт, вхопив пляшку з рук матери і швидко пустив ся до коршми. Не вспів Петро винести горшка з борщем в садок, а Григорко вже вернув ся з горілкою.

— Біжи, Григорку, ще в хату, та візьми з печі горшка з кашою, то за одним заходом скінчимо весь обід.

— А і то правда, — додала мати, — і поставила дві миски в холодочку під грушкою: одну для борщу, а другу для каші; для хліба і соли вона розістлала на траві рушник. Ніж для хліба був гострий; деревляні ложки чисто вимиті.

Петро налив повну чарку горілки і подав матери:

— Благословіть, мамо, — сказав він, — а ми вже за вами і собі випємо.

Мати взяла лївою рукою чарку, правою перехристилась і почала помаленьку пити горілку, утираючи усе правим рукавом губи. Помаленьку вона таки випила всю чарку і віддала її Петрови.

Випили і Петро з Григорком та й взялись до борщу.

— Мамо, якого-ж нам ще щастя треба? — весело запитав Петро; — мінї-б тілько...

— Вірне подружжя, — досказала мати і зітхнула; зітхнув син.

— Нїчого сину, — потїшала мати; — не побивай ся, заздалегідь. Бог, знаєш, не без ласки, а козак не без долї. Вірне та любе подружжя від тебе не втїче.

— А по такій мові, будьте, мамо, здорові! — весело знову заговорив Петро і налив матері повну чарку горілки.

— Оце, сину, тілько для тебе випю ще трохи; випивши з пів чарки, мати закашлялась і передала Петрови чарку.

— Тепер, мамо, я за ваше і ще за чиєсь здоровя буду пити, — сказав ще веселїще Петро.

— Пий, синочку, пий на здоровячко, — сказала мати, та чогось і головою почала хитати. Мабуть на думку їй прийшла Орися.

— Де це, мамо, в нас взялась просяна каша? — спитав Петро, взявшись до каші.

— Та це я, сину, і забула тобі сказати, що виміняла в Опанасихи. Я в неї взяла два ґарцї пшона, а їй маю віддати три мірки дрібної картоплї; дрібна картопля нам зовсїм непотрібна, а їй пригодить ся, бо вона годує кабанця.

— Та й добра-ж з вас хозяйка, — сказав ще раз Петро, уплїтаючи кашу з борщем.

— А все, сину, за твоїми плечима. Маю вже на зиму вінок, та й чималий, цибулї, маю повен горщок часнику; буде картопля своя; будуть свої буряки, буде й капуста. Тілько, Петре, тра кадібцї до бондара віднести, щоб понабивав обручі, бо будуть текти.

— Добре, мамо: от візьму грошї за садовину і справлю все, що треба до хозяйства.

— Ще, сину, маю одну річ сказати тобі, — сказала мати і пильно так заглянула в вічи синови.

— А що таке? Говоріть мамо, я все зроблю, що ви тілько скажете.

— А от маю я скілька горсток конопель; єсть там і плоскінь; матїрку я збила качалкою і сімячко зашила в торбину: буде в піст молоко до каші, ще й на насїння зістанеть ся. Біда тілько, що я сама не зможу намочити свої горсточки, а, Господи, як хочеть ся спромогтись на свою сорочку.

— Чом-же ви мінї, мамо, та раньше не сказали сього? Я все, що належить ся, зробив-би, — вже трохи невесело промовив Петро.

— Та де тобі, сину, возити ся коло такої роботи, — зітхнувши сказала мати.

— Та воно-ж можна і наняти собі робітницю для тої роботи. Того добра не аби скілько у вас! За злотий, а може трохи й більш, то всякий візьметь ся сю роботу зробити.

— А так, так, сину, Марійка запросила в мене злотий і береть ся не тілько намочити, але й розставити мокрі коноплї на нашому таки березї.

— То й добре, мамо; завтра-ж покличте її на роботу.

— Оттепер буду мати собі роботу на всю зиму і таки діждусь своєї сорочки.

Так розмовляючи і пообідали вони. По обідї Петро зараз знову заходив ся коло саблука, а мати пішла начиня мити. Оставалось Петрови обірвати до кінця саблук, дві циганки і одну ренетову яблуню. До полудня як раз Петро впорав ся з садком.

— Тепер, мамо, ви посидьте з хлопцем коло яблук, а я піду на село і роспитаю у людий, де Онуфрий на сей раз осїв ся, — говорив Петро, взуваючи чоботи.

— Добре, сину, тілько не барись там, — відповіла мати і почала з купи відбирати для себе дещо лучшее з яблук.

VIII.

На селї коло коршми Петрови сказали, що Онуфрий заїхав і на сей раз, як і в ті роки, до Омелька Нечепури. Ся звістка дуже образила його. Йому не так нудно було зострічатись з Омельком, як з Семеном. Але нїчого було робити, тра було йти.

На дворі Нечепуровім нїкогісенького не було. Двері в хату були зачинені. За то по гомону в садку було знати, що там назбиралось чимало людий. Петро й пішов на гомін.

Посеред чималого саду на ослонї під величезною черешнею сидїв Онуфрий з Омельком і з трьома другими гетьманськими хозяїнами; коло них стояло ще кілька хозяїнів і вели бесїду. Осторонь трохи від них молоде парубча з дівчиною-сестрою вибирали з свого воза яблука і бережно накладали в особливу корзину, що стояла на десяткових, чи як їх у нас називають — вакзальних терезах. Всї яблука Онуфрий приймав на вагу і платив по пять злотих від пуда.

Петро не то щоб несьміливо, а так споквола, тихою ходою наближав ся до людий.

— Здорові були! — разом привитав ся він до всїх, піднявши свою сиву шапку.

— Здоров, козаче, — відповів за всїх сам Онуфрий густим і трохи сипким голосом. Це був кремезний чоловік, лїт, так коло сорока. — А з чим Бог тебе привів? — приязно спитав він Петра.

— Та здебільшого зібрав яблук; чи не возьмете?

— А чому-ж? Давай сюди, хоч сто возів. А в тебе, молодче, скілько буде? Чи то може ти не парубок, а ґосподар?

— І парубок і ґосподар, — відказав сьміючись Петро.

— І парубок кажеш, і разом ґосподар! Ось воно що! То-то ти такий і огрядний. А жидам, як ось другі, нїчого з саду не продав? — запитав Онуфрий.

— А не діждуть вони! — з серцем відказав Петро.

— Оце по козацьки відрізав! А то ось другі мелють,

що самі жиди їх підвели. Тебе, козаче, правда, не підведуть?

— Не підведуть, а вже підвели.

— Як-же це воно так: і не підведуть і вже підвели? — спитав окружний.

— А так: голова в мене на плечах єсть; знаю я чого жиди варті і скілько їм можна няти віри, а все таки мусїв стати на порції до нашого посесора Хапуна.

— Е! як я бачу, то всї одним миром мазані; всї ви в одно туркаєте, що нужда заставила більшу половину села запродати свої садки жидови, та ще й якому? — Кривому Срулеви.

— А таки правда, що нужда, — відповів спокійно і поважно Петро. — А то докажіть такої: як прийде пора платити податї, дайте на наше село хоч пятьсот карбованцїв; ви-ж бо кожний рік берете садовини з села більш, як на тисячу карбованцїв.

— От куди стрельнув! — сказав сьміючись Онуфрий і встав з лави; видно було, що Петро образив його. — А проценти мінї хто буде платити? — спитав цїкаво Онуфрий.

— Та той, хто візьме гроші. І проценти можна в яблуках брати, — додав Петро.

— Ну, добре; а що як хто небудь з людий, а то може бути і половина села не дотримають, се-б то, поки я в Гетьманцях, а вони вже всю садовину спродадуть, та ще й жидам?

— То-то й горе, що нам нїхто не вірить; а от бісові жиди, то більш всїх нам вірять; з ними приходить ся більше й дїла мати.

— Вони, голубе, — з осьміхом відказав Онуфрий, — менш нашого вам вірять; в кожного з них тілько більше риску, аби одержати зиску.

— Та воно-то правда, що так, — сказав Петро і важко зітхнув; — та ще й на лихо наше і ми самі один в другому зневірились. Нема в нас стародавної віри; нема одностайности.

— А в тебе, козаче, і справдї і голова на плечах, як ти сказав, та ще й видно, не половою вона набита; цїкавий з тебе парубок. А як тебе звуть? — спитав Онуфрий.

— А так і пишіть, коли вмієте писати: Петро Стиртюк, та скажіть вже, чи можна мінї мішком переносити сюди яблука до ваги?

— Нї, з мішка не прийму яблук, бо будуть перебиті; а ти візьми мою зайву корзину, що он біля ваги лежить. В ню влїзе коло трьох пудів, як ще навіть не більше.

— Спасибі за ласку, — подякував Петро Онуфриєви і взявши в руку корзину, пішов з саду.

Чотири рази мусїв Петро повернути до дому і з дому, поки перенїс всї яблука. Він сам на очах Онуфрия переважив свої яблука і вийшло всего 8 пудів і 32 фунти.

— Коли ти, Петре, такий мудрий, то скажи мінї, скілько тобі слїдує за яблука? — сьміючись запитав Онуфрий.

— А слїдує мінї рівно шість карбованцїв і чотири злоті, — се по нашому, а по вашому шість рублїв і шістьдесять копійок.

— То ти, як бачу, знаєш і по нашому і по вашому! Чи не письменний ти часом?

— А вже-ж письменний, — гордо відказав Петро.

— Оттакої! Вмієш, значить, і читати і писати... З таким чоловіком варто бути в приятельстві. Ходїм лишень, Петре, до мого воза, там ще залишилась одна непочата пляшка тієї гіркої...

— Нї, спасибі, пане Онуфрею, пити не буду, — подякував Петро.

— Може ти, Петре, і горілки не неш? — здивував ся Онуфрий.

— Ба нї, пю, тілько тепер не буду пити... бо випєш з вами чарку, то треба буде, як поводить ся, і собі поставити, а в мене і грошей зайвих нема, а ще більш того часу не маю: он вже сонце за Мугир-гору сїдає.

— Боюсь тобі, Петре, і перечити, ти такий мудрий, та вчепий... ось на тобі гроші і руку мою, як свідок того, що ми приятелями розстаєм ся.

Петро взяв гроші і стиснув обидвома руками руку Онуфрия так міцно, що той аж скрикнув.

— Вибачте, пане Онуфрею, це в нас називаєть ся по приятельски щиро, від всего серця... А тепер — спасибі вам і бувайте здорові, — подякував і розпрощав ся Петро.

Петро з саду, а Яків Муляр з возом повним сьвіжих яблук в садок. Узрівши Якова, Петро зашамотав ся, але скоро поправив ся, підняв шапку і привитав ся. Яків тілько головою мотнув, нї слова не сказавши.

— Оце, — говорив сам до себе Петро, — прийшлось зострінутись і з Омельком і з Яковом. Не достає тілько побачитись з Семеном, а пісьля вже і з Орисею. Згадавши Орисю, він зітхнув і насунув шапку низько на лоба, замислив ся і пішов тихою ходою. Він і сам не запримітив, як повернув з шляху поза церкву вниз на долину, де розлягились один по другому до Росоші пять панських ставків з маленькими млинами. До тих ставків доходили людські садки з огородами. Перелаз з Мулярового садка приходив ся коло третього ставка. Чим ближче наближав ся Петро до того перелазу, тим сильнїще серце стукало в його грудях. По садках гомін вже стихав, подекуди з димарів почав підіймати ся дим.

— Матері вже вечері готують, — почав марити Петро, — і моя десь мати жде мене... а може й Орися мене жде?!... — і він підвів очи на перелаз. А там, немов з-ява яка, стояла весела Орися, ще й руки до нього через тин простягла.

— Орисю, голубко, ти тут... — чуло заговорив Петро, підбігаючи до перелазу.

— А я давно виглядаю тебе, — тихо сказала Орися, любязно зазираючи в очи Петрови.

— Адже ти не знала, що я прийду сюди, — здивував ся Петро.

— Я серцем чула, що ти прийдеш.

— Яке-ж в тебе, Орисю, віще-золоте серце!.. Ото й моє чуло, та тілько не вміло мінї сказати, що ти вийдеш сюди.

— А твоє серце, Петре, не чує, не віщує тобі, коли ми поберемось, — спитала і важко зітхнула Орися.

— Скоро, скоро, Орисю, скоро ясочко, бо так довго не може бути... Ми-ж так любимось, що й на небі, повинно, знають про наше кохання.

— Ой, голубчику Петре, коли-б скоріще, бо батько хоч вже й не лають мене що дня, але без ножа ріжуть мене тим, що все мовчать, та скоса, хижо якось, подивляють ся. Оттут мінї і скрутно стає: як гляну я на батька, то зараз собі тебе пригадаю.

— А в мене, Орисю, ти й з думки не виходиш: і роблю, і сплю — усе тебе ношу в серцї; усе вбачаю тебе в своїх очах, а за обідом та вечерою, то разом з мамою згадуєм, що нам для щастя тілько тебе недостає.

Тут Орися не видержала і схилилась через тин головою на груди Петра.

— Орисю, — говорив чуло і палко Петро, цїлуючи без перестанку свою кохану в вічи, в чоло і в уста, — отак, Орисю, вік будем жити, та милуватись... Нїхто нас не зможе розлучити; вік вкупі будем жити, вкупі будем працювати, вкупі будем їсти і веселити ся, вкупі однієї пісьні будем сьпівать...

Орися підвела голову, зняла з Петрової голови шапку, почала гладити кучері і стиха заговорила:

— Ти, Петре, так гарно, так чуло говориш, що я нїби бачу вже оте щастя, нїби вже живу ним. Отак-би тебе ввік слухала і не розставалась-би з тобою!

Орися вже підняла була руки, щоб обняти милого, але раптом опустила їх, з жахом скрикнула і подалась назад:

— Ой, Петре, он вийшли жиди з млина і дивлять ся на нас, та ще й чорт надиїс туди бісового Сруля. Оцей як нагледів нас, то все татови роскаже; бідна моя головонько! — сказала вже останні слова Орися на бігу.

Петро стояв на місци, поки було видко Орисю, а пісьля махнув рукою, вилаяв жидів і повернув стежкою назад.

— Як-же ти, сину, забарив ся, — зустріла мати Петра такими словами, — боюсь, що вже і пшеничні галушки скипілись, а я як на то вкинула в горщок для духу всї печариці, що набрала під розсохатою вербою.

Петро змовчав, тілько любязно скинув очима на матїр.

Вечеряли вони на дворі; стара мати всю вечерю весело говорила о тім, що в них є, що буде і чого недостає. Петро слухав і не слухав; він думкою десь далеко лїтав.

Чудний сон тієї ночи приснив ся Петрови. Снилось йому,

що він сидів в себе коло хати на призпі, а тут з садочку, немов ласочка, тихесенько підкрадалась до нього Орися. Він кинув ся до неї і перед ним виріс кривий Сруль.

— Цур тобі, пек тобі, щезни сновидо, — крикнув у ві сні Петро і прокинув ся. Довго пісьля того Петро не міг заснути.

IX.

Чого боялась Орися, те й сталось. Сруль усе росказав Якову, та ще й доклав від себе чимало. Піднялась знову буча в тихій хаті Мулярів. Петро довго не знав, що робить ся в Мулярів. Якось на четвертий день, пісьля милування з Орисею коло перелазу, він веселий хоч і змучений вертав ся до дому з порційного дня. Здалека він уздрів Василя коло своїх воріт і поспішив до нього.

— Здоров будь, Василю; з чим Бог приніс? — спитав Петро.

Василь мовчав, та переминав ся з ноги на ногу.

— Та чого це ти мовчиш, немов води в рот набрав? Ну-бо, Василю, роскажи що небудь.

— Невеселу звістку я тобі, бра, приніс, — тихо і сумно промовив Василь.

— А що, — може Семен знову засилав сватів? — спитав Петро і весь здрігнув ся.

— Та ні, не теє... та вже не знаю, як тобі і росказати, щоб не дуже тебе вразити.

— Та ну-бо, Василю, викладай! викладай разом, не рви мого серця. Може оце Орися занедужала?

— Та ні, не те кажу; а те, що батько хотять віддати Орисю в наймички...

— Орися наймичка! О, сього тілько не доставало! — сказав Петро і руками розвів.

— Та ще й до того, бра, батько сказали, що віддадуть її в чуже село: це, бач для того, як вони сказали, щоб вона з тобою не бачилась.

— Я догадуюсь, що це все чортів жид, бісів Сруль наробив. Пожди-ж, тварюко, я тобі!... — погрозив ся Петро, стиснувши грізно кулаками.

— Пожди, не сердь ся, Петре, я тобі роскажу по порядку усе діло, як воно було. Отто позавчера по обіді батько пішли в клуню спочивати, мати з Орисею вибрались кудись в гості, а я пішов був собі на село, бо як сам гаразд знаєш, був празниковий день. Приходжу отто я до дому, аж застаю в хаті Сруля: про щось він балакав з батьком. Не хтів я перебивати їх бесіди і сів собі на призпі коло хати; незабаром прийшли і мати з Орисею. Ввійшли ми всі троє в хату. Жид зашамотав ся і зараз-же вийшов з хати. Тато грізний сидять на лаві і а ні слова. Мовчимо і ми всі, а далі мати і питають:

— Чого це Сруль приходив? Що він казав?

— А те, що мати повинна дивитись за своєю дочкою, щоб вона не тягалась як та паскуда! — гримнув батько і всіх нас вразив.

Орися зблідла ак полотно і ухопила ся за матір.

— А ти, паскудо, — повернулись далі тато до Орисі, — таки не забула отого поганого наймита? — оттак і налаялись батько. Вибачай, Петре, я все буду росказувати, як і лаялись батько.

— Говори, говори, братіку, — сумно сказав Петро

— Так ото кажу, як запитали її батько, то Орися десь і сьміливости набралась відказати батькови: — Ні, тату, я його не забуду, бо він найлучший парубок в селі, адже-ж всі так в селі гудять... Батько, як опарені, скочили з лави і закричали: — Брешеш! не буде-ж по твоєму; віддам тебе в наймички, та ще в чуже село, то там скоро все забудеш!... Орися тут почала плакати, а роздратований батько усе лаялись та нахваляли ся. А то вже і стихли. В хаті, немов в домовині стало тихо та сумно. Мовчали батько, мовчали і ми. — Тьфу! сплюнули тато, взяли шапку і пішли до Хапуна. Хапун засилав бач Сруля, за татом, щоб довести діло до кінця про оті, кажу, сорок десятин цілини з під дубини, що вже давно щось він обіцяє, та не дає людям...

Петро мовчав, та все слухав не перебиваючи Василя, а Василь довго ще розказував про батька, про матір, а напослідок повів річ і про Орисю.

— Так ти кажеш, — перебив Петро Василя, — що Орися сама поставила, щоб нам до якого часу більш не зустрічатись.

— Еге, Петре, сама; ото й просила і наказувала мині передати тобі об сім.

— Добре вона поставила, бо й справді тілько жалю будем завдавати одно другому. Добре в неї серце, — добрий і розум. Але, Василю, питаю тебе і допитуюсь, чи правда то воно, що мати за нами руку держить?

— А я-ж тобі кажу, що вчера мати заспокоюючи Орисю, сказала, що вона-б і сама бажала, щоб ви побрались.

— Отся друга добра звістка, — говорив вже веселійше Петро, — варт первої гіркої. Це ще вилами писано, що батько віддасть Орисю в наймі, та ще й в чуже село, а коли мати за нами тягне руку, то це все одно, що пів діла зроблено. Батько хоч і упертий чоловік, але і правдивий, ще й до того розумний. Він не доведе діла до лиха. Якось-то воно все буде. Іди, Василю, і так скажи Орисі, що як тілько вона вірно мене любить, в чім я, додай, певний, — любить так як я її люблю, то вона буде моєю і щасливою. Оттак і скажи.

Василь веселіщий вернув ся до дому, як ішов з дому. Переговоривши з Василем, повеселіймшала і Орися.

Петро довго ходив по двору і розважав свою тугу, вже хотів він іти на пораду до неньки, а то роздумав і пішов просити поради до Андрія Довбанюка. Від Андрія він вернув ся зовсім веселий. А тут ще мати зустріла його радістною віскою, що до батюшки знову приїхав з Київа його небіж Олександер і вже заходив до їх оселі і все роспитував ся про їх життя.

— Господи! — скрикнув Петро, — яких тілько звісток не набрав ся я сьогодня, але ся послідня — найлучша. Піду я зараз до панича. Він бо і грамоті мене навчив, — від нього я і розуму набрав ся. А тепер, мабуть, то сам Господь його сюди направив. От хто мині дасть пораду і стане в пригоді.

X.

Дні шли за днями. Робота в селі не стояла, а йшла своєю чергою. Покінчили люди з садками, а тут вже нахопилась робота з огородиною: в однім городі збирали біб, квасолю, гарбузи, в другім копали картоплю, буряки, а де, то й до капусти брались. Де були дівчата, там без пісень не обходилось. Хозяї з парубками та хлопцями або порались по своїх стодолах, або в полі орали вже на зябло. Не мало турбовалось людий і в посесора на току. Петро щоденно ходив на посесорський тік, бо одержував добру плату за непорційні дні. Жид платив йому по два сороківці і по три крючки горілки; другі парубки брали тілько по два злоті і по квітку на один крючок горілки в коршмі; дівчата брали по сороківцю, а підлітки по злотому і теж всі по квітку на один крючок горілки в коршмі.

В Гетьманцях, як і по других селах веселіще всего іде робота тоді, як баби січуть, шаткують і квасять капусту. Роблять це діло по старому звичаю спільно; збирають ся дві, три, чотири, а то й більше хозяйок. Січуть собі споквола, балакають, гуторять і пісень сьпівають, а в кінці, як скінчать роботу в спільної ґосподині, то запивають могорич. Чим заможніща спільна ґосподиня, тим вона лучше стараєть ся поставитись. Бідні рідко збирають ся в спілку; більш самотно працюють: нічим бідолашним поставитись.

Одна самотно сікла і посолила собі капусту і мати Петра, але справилась враз з спільними ґосподинями. Стара Настя ще й попадї помогла шаткувати капусту. Без неї попадя ще ні разу не шаткувала і не солила капусти. Настя була дотепна в сій роботі.

В ті дні, коли Настя працювала у попадї, Петро робив на току у батюшки. Його тягло до панича Олександра Івановича, котрому він вже як батющці на сповіди, росказав своє горе і щастя. Олександер Іванович заспокоїв Петра і пообіцяв йому помогти в його пригоді.

Як тілько покінчили в Гетьманцях з капустою, нахопилась знову инча робота. Баби враз взялись до конопель. По всіх кутках села тілько й чутно було, як стукали битильні, або сухі, кленові [illegible]чки терлиць, та хлястали в повітрі горстки прядива. В по[illegible]го так і носилось над селом дрібне треня.

А в старої Настї Солодарихи, то серце боліло, що її конопельки так і зістались ненамоченими. Баба Марійка кожний день обіцяла прийти на ту роботу, але так і не прийшла, а сама Настя зовсїм недужа була до сїєї працї.

— Бідна-ж моя голівонько, — бідкалась Настя перед сином за вечерою, — остались мої конопельки та й немочені, а я марила собі діждатись з них власної сорочки.

Петро слухав, та уплїтав смачно затїрку.

— Та й смачна-ж. мамо, сьогоднї затїрка і дуже запашна, а все печерицї зробили; де це ви їх нагледїли? — спитав Петро, перебиваючи бідкання матери.

— А там, сину, в садочку під розсохатою вербою.

— Назбирайте, мамо, печериць і завтра до галушок, а я вам в недїлю куплю в містї полотна на тонку сорочку; адже-ж тепер ходять в тонких не тілько дївчата, але й жінки і навіть баби.

— О нї, сину, не проміняю я своєї сорочки на тонку... цур їй... Мінї-б тілько до рук прядівця, а там я-би вже довела його до кінця-путя і таки-б мала сорочку.

вже підроблені; — та чого-то тепер не підроблюють?! От у панів, то їх панї і панни навіть собі вид підроблюють, та цур їм — тим панам: не в них сила, не про них і річ. А то для нас старих боляче, що тепер не тілько дївчата, але й молодицї і сливе що баби стидають ся носити запаски, а все мійські спідницї; не кажу молодиця, а стара баба инча не хоче покривати голови наміткою, а так навіть до церкви і простує в хустцї; міняють чулаї на ватяні кацавейки. Усюди змінни, та зміни...

— То й добре, мамо, що зміни є.

— Нї, сину, не дуже й добре бо ті зміни ведуть до пустого; кожне тепер, хто тілько любить зміни, шукає легкої роботи, а то вже й такі народились, що й легкої роботи цураються ся. В ґосподарстві, сину, повір вже мінї, без прядива і вовни не можна обійтись: бо що тодї будуть робити в осени і в довгі зими наші жінки? Хіба що пірня дерти, та людий судити.

Петра дуже вразили матерні доводи; він почав пригадувати, що йому панич Олександер Іванович говорив о сїм дїлї і так замислив ся в собі, що вже не чув, що далї мати говорила.

По нападї Татарів.

— Нї, мамо, єй Богу, як розсудити, то коло тих конопель більш заходу, нїж зиску. Якось ще уторік, та таки панич Олександер Іванович з нашою матушкою розкладали і розлїчували на папері скілько то іде робочого часу, поки доведеш оті конопельки до сорочки. Як полїчили, кажу, що варт отта сорочка і скілько вона забирає робочого часу, то за кожний робочий день, чуєте — день, добра робітниця більше не заробляє, як шість гроший.

— Говори собі, сину, своє, а я своє буду провадити, — перебила вже мати сина. — Одно те, що я не привикла до тонких сорочок, зовсїм несудних до роботи, а друге — що я бідна буду робити без кужеля і веретена дальше в осени і зимою? Склавши руки в хатї сидїти?! так бо нудьга візьме. На заробітки вже не здужаю ходити, та й не буде кому і коло хати зістати ся, як і ти підеш на роботу.

— Ну, мамо, так держіть ся ви собі старовини, а ми молоді будем інакше поводитись, — сказав Петро, згадав Орисю і думкою полетїв до неї.

— Ой молоді ви, молоді, і всї то ви такі; всї ви не любите старовини; у вас і сорочки купов[illegible]і і навіть з готовим вишиванням, але звісно підробленим; [illegible]ас і добрі намиста

А стара Настя усе своє провадила:

— Он глянь, сину, — сказала вона голосніще, чим знову звернула увагу Петра на себе, — глянь на небо, які хмари збирають ся, певно в ночи піде дощ і заходить ся вже на цїлий тиждень. Що я тут в хатї буду робити?... А знаєш що, Петруню, — сказала вона вже другим голосом, — купи мінї в Ковалихи оттой мішечок вовни, що вона приносила, — адже-ж вона і не багато просить, тілько всего пів карбованця. А я собі позичу у сусїд скреплїв, очищу вовну і буду мати роботу сливе на всю зиму, а к весні буду мати нову запаску, а то й дві.

— Оце, мамо, для вас зроблю; це буде для вас від мене подарунок за те, що ви стерегли садок. І як що так, то навіть зараз-же піду до Ковалихи. Підождіть мене тут трохи. Ковалиха жила недалеко від Солодарів в долинї над самою річкою. Ще здалека Петро почув, як Уляна Ковалиха лаялась з своєю сусїдкою за якісь качки.

— Ах ти відьмо гемонська, — репетувала на ввесь куток Ковалиха; — усе село знає, що ти відьма. Ти мінї всї гуси попереводила, а тепер взялась до качок.

— Брешеш, паскудниче жидівська, — відкликав ся через

пліт другий жіночий, ще й аолодий і дуже високий голос; — брешеш! Твої гуси пропив твій чоловік, а качки то ти сама попереносила в коршму.

— Брешеш, брешеш, то ти сама пяниця і твій чоловік пяниця і мати твоя пяниця...

Довго-б ще лаялась Ковалиха і зробила-б пяницями всіх родичів своєї сусїдки, як-би не побачила на воротах Петра.

— Добри́-вечер, тїтко, — привитав ся Петро.

— Дай Боже здоровлячка! А що скажеж, Петре? — спитала Ковалиха вже веселим голосом.

— Прийшов я, тїтко, спитати вас, чи не продасте ви тієї вовни, що колись приносили до нас.

— Еге, ге! Де вже та вовна! вона вже давно пішла на люди, — промовила Ковалиха.

— Брешеш, бо не на люди, а на жидів! Я знаю, коли ти і віднесла ту вовну в коршму, — перебила Ковалиху її сусїдка.

— Брешеш ти сама, відьмо; то ти сама повідносила Срулеви все своє збіжжя, — вже роздратованим голосом кричала Ковалиха.

Петро мерщій повернув ся і не оглядаючись пішов до дому. Вже добре смерклось, коли Петро вернув ся до дому. Помолившись Богу і перехрестившись до сну, він лїг на приспі коло хати спати — і якось перед самим сном згадав собі Ковалиху з її сусїдкою і як прирівняв їх до Орисї, то аж несамовито здрігнув ся, скочив на ноги і довго пісьля того не міг заснути.

(Далї буде).

Соломяний дїд.

(Байка).

Щоб Горобців шкодливих настрашить,
Вигадливий Хазяїн взяв,
Соломяного Дїда приладнав
Та ще й з лозиною, неначе хоче бити;
Горобчики сьміють ся у кутку, —
Вони, пройдисьвіти, дознались,
Що то химера, не злякались
І шкоду роблять у садку.
„Чи вам обридло в сьвітї жити? —
Озвавсь Пацюк: он Дїд стоїть,
Лозиною вас хоче бить,
Тікайте швидче, дуросьвіти!“
А Горобцї кричать: „Найшов дурних!
Ми бачили ще не таких;
У панському саду стояли ґенерали
Та й тим на голову сїдали,
А се соломяник — не боїмось,
Під носом пурхаєм і сьміємось“.

* * *

Такі Дїди і між людьми бувають
І нїчогісїнько не помагають,
А час-би людям перестать
Соломяного Дїда пхать
І тілько горобців сьмішити;
Тепер не пугалом добру навчать,
Нам треба іншого бажать —
Живого слова правди і просьвіти.

Л. Глїбів.

КАРА.

Бачиш: блука без спочи́нку в пустинї; пекуче
Палить у день його сонце з небес нестерпуче,
Серце у гру́дях пече без упи́ну...
Бач: як заби́вця, він з ніччю, самотний, збратав ся, —
Митї немає тако́ї, щоб він не лякав ся —
Знай: то він рідную зрадив країну!
Бачиш: гнїтять йому серце пеке́льнії муки,
Плаче, зубами скрегоче, ламає він руки,
Смерти собі він блага́, відпочи́ну...
Бачиш: він кігтями груди собі роздирає, —
Серце він ви́рвати хоче і серця шукає —
Знай: то він рідную зрадив країну!
Бачиш: блука він і буде блукати ще віки:
Тяжко карають народні проклони великі, —
Смерти немає йому й відпочину:
Поки стогнатиме рідний наш край у неволї,
Поти не знайде спочинку від лютої долї:
Зрадив-бо рідну свою він країну!

В. Чайченко.

В зденервуванню.

(Почування патриота).

I.

Любо в гаю соловейко висьпівує.
Слухаю нїжне лящанне; —
Чистую, щирую річ українськую
Чую я в тім щебетанню.
Ми Українцї (розумнії люди) —
Зрадники рідної мови.
Ти-ж, моя пташко, до мови дїдівської
Повна живої любови.
Болїзно серцю; жальлям обгортає
Пісьня смутна соловьїна.
Десь із туману, з прозорої хмари
Дивить ся давня Вкраїна...

II.

Он калина розцвіла ся,
Уквічалась білим.
Попід нею простелив ся
Зелененький килим.
Зеленить ся нїжна мята,
Рута, материнка..., —
Знов я чую, мов сьпіває
Давня Українка:
„Посїяла руту-мняту
„Над водою.
„Та й виросла моя мнята
„З лободою...“

Рідне слово — тая мнята,
Материнка, рута.
І певне-ж, пахуча мово,
Будеш ги забута!
Як! запашна наша квітка
В лободї загине?!...
Знову тоскно, знов зануда,
Жаль у серце плине.

III.

— „На що журитись? чого побиватись?“ —
Гримає розум на мене:
„Маєш на сьвітї важнїще, нїж мову.
„Втиш ся-бо, серце шалене!
„Що за дурницї: Матуся Вкраїна,
„Мова — пахучая мнята!...
„Сльози, зануда... Та ти-ж не за мову
„Любиш найменчого брата“.
Чом ти не слухаєш сього вмовляння,
Серце дурнеє та бідне?
Чом нїзащо не мож занедбати
Слів: „українське“ та „рідне“?

25/X 1891.

А. Хванько.

Колисанка мужички.

Люлю, люлю мій маленький,
Люлю тихо, рідний сину,
Неня пісьню засьпіває,
Спи до ранку без упину.
На дворі вже сонце згасло,
Зірка зірку вже витає,
Зірка зірку поспитала,
Чи синок мій засипляє.

Люлю, спи вже рідний сину,
Щоби батька не збудити!
Він з косою був на полї,
Щоби хлібця приспорити.
Спи, дитино, за горою
Зійшов місяць-місяченько
І за хмару чось укрив ся —
Спи дитино солоденько.

Люлю, сину; над тобою
Білий ангел руки зложить,
Твоїй ненї липнуть очи,
Може сон їй поворожить,
Яка доля тебе в сьвітї
Буде, сину, дожидати;
Не дай, Боже, щастя того,
Що го мають батько, мати...

Люлю, люлю, рідний сину!
Поки колиски дубової,
Поти щастя, поти долї
У дитини маленької.
Поки мати, похилившись,
Дозирає спаня твого,
Поти-доти супокою
В мого сина дрібненького.

Люлю, люлю, рідний сину!
На дворі десь сова дре́ ся,
Ёї голос ворожбицтвом
Мов проклону звук несе ся:
Доля сина твого, хлопко,
Не записана на сонци,
У ній сьвітла буде тілько
Що в зачорненім віконци.

Десять пальців і дві руки,
Землї крихта і вся доля —
Або може бранка служба,
Кінь, шаблюка і неволя;
Або може куля в серце
Кров... могила...! що зо мною?
А! а! люлю, рідний сину,
Спи дитино, Бог з тобою!

Ясло, в сїчню 1892.

В. І. Масляк.

ДРАМА У ХАТЇ.

Етноґрафічний нарис.

Сумною та холодною темрявою обгортає ніч міцно спавше село Орнишки. Тільки в одній хатї, як вовчі очи, сьвітять ся віконця... Тут видно, не сплять...

Схилившись на стіл, де понаставляно усяких слоїчків і баньочок з лікарствами, сидить фельдшериця, тяжко задумавшись. Лице її бліде і змучене, ясно осьвічуєть ся каганцем, що́ горить на столї, заслонений з одного боку дощечкою...

У темному кутку, з полу, чути було важке, захрипле дихання недужої дитини, і здержане хлипання плаку́щої над нею матери...

— Годї, Параско!... не плачте!... тільки збудите дитину... сльозами не поможете!..., — тихо вимовила фельдшериця, піднїмаючи голову.

— Ах, моя матїнко!... моя рідная!... коли-ж я не можу!... — тяжко скрикнула бідна мати, і не в силї вже держатись далї, у голос заридала, ламаючи руки...

Від сього крику дитя здрігнулось, повернулось на другий бік, закашляло... То був страшний, обкла́дний кашель!... Дитя кидалось на полу, хрипіло, драло на собі сорочечку, хваталось за горло — його душило!...

— Подержіть його, я йому дам скоріще рвотного, — сказала фельдшериця, підступивши з слоїчком до дитини. Та тільки воно як зобачило лїкарство, учепилось матери за сорочку і стало страшенно пручатись...

— Подержіть йому голову, я йому си́лком увільлю!...

— Та воно не хоче!... На що його силкувати!... Ось геть те!... Відступіть!... Я його поношу лучше, то воно, Бог дасть, і заспокоїть ся...

Жінка злегенька відіпхнула фельдшерицю, і обережно стала носити по хатї змучену дитину, що́ тихо заплющила очиці, немов дрімала. Фельдшериця важко здихнула, поставила на стіл слоїк, і сїла на своє місце.

У хатї стало тихо-тихо, тяжко-тихо... Тільки на полу хрипіла недужа дитина, хлипала сердешна мати, та десь під печию цьвірчав невмовчний цьвіркун... Каганець дуже нагорів і ледви-ледви осьвічував сю смутну картину... Здавалось, і він знав людське горе, і він журив ся над людською бідою...

Тимчасом на городї загавкали собаки; чути було немов щось іде, і правда — у хату з морозу увійшло двоє людий.

Один між ними, здоровий, плечистий не молодий вже чоловік, у новому кожусї, був сам хозяїн, багатий козак села Орнишків, Іван Помагайло; другий — високий, чорнявий, років трийцять — земський лїкар.

Фельдшериця махнула їм рукою, щоб тихо говорили.

Лїкар скинув з себе бурку біля дверий, положив на лаві, і підійшов до фельдшериці.

— Ну, що? — спитав він ляконічно.

— Погано!... круп... тільки три роки... трахеотомію... — чути було одні слова.

— Подивимось!...

— Задихаєть ся!... Я не можу більш того бачити!... Менї здаєть ся, немов мене саму душить!... Перемогла-б, бігла-б хто його зна й куди!...

Лїкар круто повернув ся і прийшов до полу, де лежала дитина... Присівши з краєчка, він схилив ся до дотини, і став прислухатись до її дихання.

Дитина тяжко хрипіла і кидалась:

Лїкар підняв ся і нервово став ходити сюди й туди по хатї... Погляд його був смутний, суворий, брови насуплені.

У хатї ізнов стало тихо-тихо, тяжко-тихо, нїхто не говорив, усї дожидали чогось страшного...

— Чому ви менї не дали знати відразу? Хіба тут далеко? У одному селї!... — через кільки хвилин суворо спитав лїкар у жінки, задержавшись перед нею.

— Та бачте, ваше благородіє, ми думали, що воно, Бог дасть, і так минеть ся!... — заплакала жінка. — Ми вже дитину й до баби носили; вона їй щось пошептала і водицею сьвяченою скропила; казала, що то їй з людий таке сталось... Далї бачиш — не помагаєть ся, що дальш, дитинї гірше!... Господи милостивий, що тут його у сьвітї робити!... Коли це як раз повернув ся до нас знакомий чоловічок, дай Боже йому здоровя!... Глянув на дитину, спитав, чи не на горло болїє, та й каже: — Еге, не поможуть тут вам баби, підіть лучше до фельдшериці, вони знають ся на тім... вони ратують від сїєї хвороби дітий... В мене, самого, каже, тройко лежало, та, хвалити Бога, усї очуняли. Ну, ото-ж ми і кинулись до їх... Ох, порадьте, ваше благородіє, чи як вас там величати, що його тут робити, що його тут казати?!...

— Годї, стара!... Чого докучаєш панови?! — гримнув на жінку чоловік. — То не бабське дїло з доктором говорити, твоє дїло он де! — кивнув він виразно головою на фельдшерицю.

Сердешна жінка відразу замовкла і боязко відступила у куток, утираючи сльози, що́ так річкою й лились з тих бідних, материнських очий...

— Моє дїло з вами говорити!... — поважно вимовив хозяїн, — ось сядьмо, пане, та побалакаєм...

— Менї нема часу з вами тут розбалакувати!... Кажіть швидче, що вам треба!... — нетерпляче сказав лїкар, ходячи по хатї.

Чоловік він був хороший, совістний, щиро прихильний до своєї сьвятої працї, тільки характеру суворого, нетерплячого, не охочий розводити довгі балачки з своїми пацієнтами, і через те народ його не долюблював, вважаючи його гордим.

— Та нї, бачте, менї треба з вами за дїло поговорити... Ось послухайте.

Іван Помагайло став перед лїкарем, заложив на спину руки і відставив у перед одну ногу, — звичайно як чоловік, що́ має повести довгу і серіозну бесїду, і таким способом зачав свою річ:

— Ось бачте, ваше благородіє, що я маю вам казати: отсе ви прийшли до нас у хату, Спасибі вам, ратувати нашу дитину... Ми, слава Богу, не аби які злидарі... Єсть у нас, як і самі здорові бачите, і хата, і город, і ґрунту десятин на трийцять, і супруга волів, і дві корівки, і овечата... усе, хвалити Бога, єсть... Одно слово — хозяйство. Були в нас і дїтки, царство їм небесне,... пятїрко було... Бог забрав — на те його сьвята воля! Старшенький ще такий спосібний був, такий спосібний — чи до чорної, мужицької роботи, чи до майстерства, чи до грамоти — на всї руки: він й у школу ходив, на крилосї вже у церквї читав!.. Та такий слухняний і добрий до нас, не те, що тепер сини, — на батька з кулаками лїзуть... Отсього шкода!... дуже шкода. Досї був-би косарем... Ще й тодї казали — не довгого віку: старий*) дуже був... Отсього шкода!... і тепер згадаю...

Туг суворий голос здорового чоловяги якось чудно здрігнув ся та й увірвав ся.

Лїкар відвернув ся чогось до фельдшериці...

Хозяїн висякав ніс, провів рукою по очах, прокашляв ся і, трохи засоромлений, що чужі люди побачили його, могутнього чоловіка, сльози, захриплим голосом повів далї:

— Так об чім то пак ми з вами говорили?... Еге-ж!... Ото бачте, ми вже старі люди, дїтий більш в нас немає, тільки одно й осталось. Боронь Боже чого, нїкому буде і очий нам закрити... Так отсе ви, ваше високоблагородіє, поратуйте нас, визволїть нашу дитину!... Вік будемо за вас Бога молити!... А за платою я не постою...

— Плати я не беру... — відказав строго лїкар.

— Та нї, ви будьте спокійні!... я заплачу... Хочете пять карбованців — на стіл положу, нїчого не скажу... хочете десять — і то нїчого не скажу!... Може не повірите на мої слова? — так отже дивіть ся!

І мов не примічаючи гнївних протестів лїкаря, Іван Помагайло дістав з кишенї шкуратяний гаманець, з зашмогом, приступив ближче до каганця, розвязав шнурок і неспішливо, довго копаючись, витяг звідтіля кільки засмальцьованих асигнацій і положив їх на стіл перед лїкарем.

— От, ваше благородіє, дивіть ся! — вимовив він, — нехай нїхто не скаже, що Іван Помагайло обманщик... Що сказав, те сповню... Беріть, беріть, — не церемонтесь, я не жалїю... нїчого не пожалїю задля своєї дитини... Беріть!...

І він посунув до лїкаря грошї задовольнений, згорда усьміхаючись...

— Грошей я не беру, я вже вам сказав!... — нетерпляче перервав йому лїкар, відступивши, — до дїла!

— Може вам мало?... то я ще надбавлю який карбованець... Я сказав, що за платою не постою... Ми, слава Богу, не з лидарів...

— Ой, Боже мій, на що нам те й панство й те багатство!... — заголосила жінка. — Мій паночку, мій батечку! поратуйте нас!

Збуджена дитина закашлялась. Мати кинулась до неї, взяла її на руки. Лїкар то-ж підійшов, хотїв поглядїти їй у горло. Тільки вона не давалась, страшно пручалась, звивалась як рибка на руках матери, хрипіла, кашляла, задихалась...

— Скорій рвотного! — нервовим голосом крикнув лїкар.

Фельдшериця вхопила слоїк і уся тремтючи, налила у ложку мікстури, розхлюпуючи її на долївці...

— Подержіть дитину, — сказала вона батькови.

Той вихопив у плакущої матери сина і міцно стиснув його в своїх сильних руках. Лїкар улив йому у рота мікстуру.

— Ну, слава Богу!... — здихнула фельдшериця, — тепер йому полекшає...

Через кільки хвилин у дитини почались трудні, судорожні рвоти.

— Ох, моя матїнко!... Моя рїдная!... Що ви дитинї таке поробили!... занапастили дитину!... — не своїм голосом скрикнула мати, кидаючись до неї.

— Цить! не твоє дїло! — знов гримнув на неї чоловік. — Таки правда, як кажуть, що у отсих баб волос довгий, а розум короткий!

Пісьля рвотів, що́ прочистили горло, дихання у дитини відразу стало вільнійше і вона заснула.

Лїкар підняв з долївки між рвотами клаптик білої, міцної плївки і подав його хозяїну.

— Ось перерви! — сказав він.

Чоловік здригнув плечима, про те взяв огидливо ту плївку і хотїв її перервати, тільки не зміг — дуже міцна була.

— Що воно таке? — вимовив він дивуючись, — і кинув її до долу.

— А от що! — сказав лїкар, — слухай добре, що я буду тобі казати, — слухай і ти мати! — повернув ся він до жінки.

— Отся плївка, що ти не міг руками розірвати, застилає

Чорногорка.

*) Дуже резумний — не по роках...

горл дитини і через те не дає їй дихати і безпремінно задушить її, як ми не зробимо їй операції: я їй проріжу дірочку у голі, вставлю туди таку трубочку, і через ту трубочку вона буд дихати, поки це лихо їй перейде... Тоді ми їй виймемо і рна загоїть ся... Розуміє ся ручитись, що вона іменно видукає після операції, я не можу; — усі ми під Богом ходим; за одно тільки поручусь, що дитина менше буде мучитись, ніж тепер, як їй ті пліВки не дають дихати... Згожуєтесь ви на операцію?...

— Ні, не згожуюсь! Щоб то я допустив свою дитину, як скотину, нехай Бог простить, різати!... — ні, я на це не згожуюсь — з великим гнівом відказав хозяїн.

— Матінко моя! Отто, щоб живе тїло дитини різати!... Чи ми які нехристи!... жиди!... — заголосила було жінка, тільки зустрівши грізний погляд чоловіка, відразу затихла і відступила в куток, поглядаючи скоса, неприязно на лїкаря, мов на свого першого ворога, що́ хоче знущатись над її милою дитиною.

— Ну, а без операції дитина безпремінно вмре, ще буде дуже мучитись!...

— На те Божа воля! А різати не дозволю... Воно хоч і мале, а така-ж сама християнська душа...

— Та менї-ж це не перший раз приходить ся робити таку операцію!... Родителї самі просять!...

— Які то видно і родителї!... — гірко усьміхнув ся чоловік. — Ми, слава Богу, не аби які!... Я честного, козацького роду, та то нам люди очи висьміяли-б, що ми свою дитину як порося, нехай Бог простить, зарізали!... Ні, на це не згожуюсь... як там завгодно!...

— У такому злучаю, менї нема тут що робити! — з серцем вимовив лїкар і став зодягатись.

— Ось пострівайте! — зупинив його хозяїн, — може вам мало десяти?... я сказав, що надбавлю...

— Гроший менї твоїх не треба!... — аж тупнув ногою лїкар, — а без операції я нїчого тут не зроблю! Чи чуєш, що я тобі кажу?!...

— Та чую-ж, чую!... не позакладало мабуть!... Тільки, як хочте, а дитини різати не дозволю!

— Будете каяти ся!... Прощайте!

— Підождїть! Присядьте ось лишень, побалакаєм... Я згожуюсь на пятнайцять...

Лїкар тільки плюнув і вийшов з хати.

— Який гордий чоловік!... і побалакати не хоче!... Тут така біда, а він!... — неприязно вимовила жінка йому у слід, утираючи рукавом гірке сльози.

— Видно мало йому пятнайцять!... Шкода, що не дав йому двайцять!... — замисливщись, немов сам до себе говорив хозяїн.

* * *

Ясно й весело піднялось поза лїсом зимове сонечко і немов блискучими, яскравими діямантами посипало зверху білі стрїхи і дерева села Орнишків...

Коли тут відразу, ударили в дзвони по умершій душі, і луною рознїс ся той сумний, похоронний дзвін, засмучуючи радістну природу, що́ так веселенько усьміхалась до ясного, морозного ранку...

Двері відчинились у знакомій нам хатї і, хитаючись немов пяна, вийшла змучена фіґура фельдшериці, і тихо поплелась улицею до свого дому... Дїло її було вже скінчене.

Наталка Полтавка.

Исторія літературы рускои.

Написавъ Ом. Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[17. Иванъ Франко].

(Дальше.)

У своихъ образкахъ зъ житя робучого люду доторкає ся Франко трохи-не всѣхъ бокôвъ суспôльного побуту, одначе годѣ сказати, що сї образки дадуть ся зложити въ одну велику картину лихолѣтя люду рускоукраинъскаго. Тому-то не дивота, що А. Хванько ось-якій загальный судъ высказує про тї образки: „Сливе усѣ повѣстки, умѣщенї у „Въ потѣ чола“ одзначають ся своєю тенденційностю, и идею ясно видко одъ-разу. Тутъ не можна сказать, щобы Франко такъ собѣ, несвѣдомо, зъображавъ намъ усе теє, що́ постерегає въ життю: навпаки — вôнъ якій-небудь життєвый выпадокъ пôдведе пôдъ теорію и дасть своє свѣтло. Въ цьому його вартôсть, але въ цьому його й хибы. Справдѣ, у Франка мы бачимо яку-небудь подѣю, свѣдомо освѣтлену зъ усѣхъ потрѣбныхъ бокôвъ, бачимо ввесь глибъ душѣ людськои, бачимо немовь на свои очи всякї страшнї сцены (о, Франко вдатный художникъ!) – але-жь все це загально-людське, що такъ скажу „космополитичне“ — зъ малыми вынмками; — передъ нами повстають не Русины-Галичане, але просто люде; — неразъ любѣсѣнько можна вважати Франкôвського Русина и за Украинця, и за Кацапа, и за Поляка, и за Нѣмця, и за Итальяна, — кого хочете! А отъ вôзьмѣмъ повѣсти Нечуя-Левицького: тутъ скрôзь рясно розсыпано силу побутовыхъ дрôбниць, якї навѣть нѣбы злишнї, бо не мають прямого одношення до ходу дѣї; тымъ часомъ яке велике достоиньство становлять цї, мовлявъ, „непотрѣбнї“ подробицѣ! Франко-жь дѣє не такъ: малюючи й галицьке таки життя, вôнъ загально бере зъ його тôльки тї черты, якї йому потрѣбнї за-для проведення идеѣ. Правда, инодѣ несподѣвано и у його перерываєть ся загальный тонъ, въ оповѣдання вдираєть ся якась дуже мила черта, щиро народня, — вдираєть ся наддаткова подробиця руська, такъ що й хвилины не можна усумнити ся, щобъ передъ нами бувъ не нашь братчикъ „хохолъ“ зъ його властивостями, зъ його, напримѣръ, природнымъ гумôромъ. Я поясняю подôбный выбухъ тымъ, що значна частина повѣстокъ Франка має темою справдешнїй засновокъ, такъ що инча злишня черта життя сама собою незнарошна прохоплюєть ся. Однакъ не знаєшь, якимъ оповѣданнямъ Франка оддати перевагу: чи побутовымъ малюнкамъ, чи цимъ — першои категоріѣ, бо й те й те однаково вабить до себе. До того така пôдстава темы, якъ мужицьке життя, має въ значнôй мѣрѣ звужувати й обмежати старання зоставати ся писателемъ-космополитомъ“[1]).

Треба-жь признати, що тї образки суть оригинальнї, та що тôлько денекуды добачаємо въ нихъ реминисценціѣ зъ творôвъ иншихъ письменникôвъ. А вже-жь А. Хванько каже, що оповѣданя „Малый Миронъ“, „Грицева шкôльна наука“, „Schön-Schreiben“ и „Оловець“ незнарошна пригадують россійского письменника Н. Г. Помяловского, — що найпаче „Малый Миронъ“ нагадує Вуколу въ „Очеркахъ бурсы“ Помяловского, та що ще бôльше спôльного,

[1]) „Зоря“, 1891; стор. 77.

нѣжь изъ Вуколою, маѣ Миронъ изъ Василькомъ въ оповѣданю Марка Вовчка „Два сыны“[1]). Ба, Хванько запримѣчаѣ, що вôдъ оповѣдань Франка вѣѣ подекуды духомъ Федьковича, та що й способъ оповѣданя, взятый часомъ у Федьковича, якъ отъ у „Двохъ приятеляхъ“, ба й въ „Лесишинôй челади“[2]). По нашôй же думцѣ тî натяки на чужî творы суть справдѣ незначнî, хиба що кольоритъ картинки „Лесишина челядь“ нагадуѣ подекуды манéру идилличныхъ малюнкôвъ Федьковича.

Хоча-жь въ тыхъ образкахъ зъ житя робучого люду не багато добачаѣмо прикметъ вдачѣ люду руско-украинь-ского, то все-жь Франко писавъ и такî повѣсти, якî вважаютъ ся вдатными картинами зъ побуту рускаго народу въ Галичинѣ. Такою картинкою являѣ ся мѣжь иншими повѣсть „Чума“. Однымъ зъ головныхъ дѣячѣвъ въ сѣй повѣсти ѣ Ѣзуитъ, патеръ Ґавдентій, той-самый, що въ оповѣданю „Місія“ вôдôгравъ незавидну ролю у своихъ змаганяхъ до религійнои пропаґанды на Ноôлясю. Тому-то патрови Ґавдентію забаглось устроити місію въ галицкôмъ селѣ Товстохлопахъ, де священикомъ бувъ Чимчикевичъ. Въ розмовѣ зъ пріоромъ ось-якъ зъобразивъ вôнъ сего панъ-отця: „Подумайте лишень: дѣдуганъ вôсѣмдесятилѣтній, дивачиско, освѣты майже нѣякои, стотнѣсѣнькій хлопъ по-мѣжь хлопами, о доґматахъ вѣры нѣякôсѣнь-кого розумѣня, — однымъ словомъ поява допотопна, — и при тôмъ предобродушный чоловѣкъ, наивный и довѣрливый, якъ дитина“[3]). — Та отъ, показалось, що сей „стотнѣсѣнькій хлопъ“ бувъ справдѣшнимъ батькомъ громадянъ, та що вôнъ перемудривъ ученого Ѣзуита! Въ ѣго селѣ не було школы, бо люде не хотѣли мати нѣякого дѣла зъ задирливымъ инспекторомъ, а все жь таки весь нарôдъ въ селѣ бувъ освѣченый, бо давнѣйше Чимчикевичь самъ учивъ дѣтвору, а вôдтакъ кождый батько й мати займались наукою своихъ дѣтей. И отъ, въ Товстохлопахъ не було школы, а за те була читальня, ба, вôдъ трицяти лѣтъ не пахло въ селѣ й духа жидôвского. Въ селѣ бувъ добробутъ, — громадяне заложили собѣ касу позичкову таку, що зъ самыхъ процентôвъ оплачувано всѣ додатки краѣвî, повѣтовî, громадскî й шкôльнî, та й ще роздавано чи-мало бѣднымъ та потрѣбнымъ.

Коли патеръ Ґавдентій заявивъ Чимчикевичу, що въ ѣго церквѣ хоче сказати проповѣдь, то вôдповѣвъ ѣму старенькій пôпъ, що безъ высшого дозволу не може допустити священика другого обряду, проповѣдати у своѣй церквѣ. Не помогло нѣчого, що патеръ высказавъ бажанѣ, проповѣдати коло церкви на цвинтарѣ, бо Чимчикевичь натякнувъ на те, що могла-бъ ѣму бути яка халепа вôдъ староства. И поѣхавъ Ґавдентій до староства, щобъ выѣднати собѣ дозвôлъ, проповѣдати на публичному мѣсци. Вôдтакъ старенькій священикъ задумавъ ся и сказавъ собѣ: „Просивъ я Господа, щобъ дозволивъ менѣ вмерти супокôйно, та здаѣсь, що за мои грѣхи не выслухавъ мене Богъ! Прийдесь мабуть власными старыми очима побачити ще початокъ новои боротьбы, а може й свои старî кости въ нѣй зложити!... Надходить на насъ чорна хмара зъ заходу, — надходить велика пошесть, страшна чума, котра може знести насъ зъ лиця землѣ ..“[1]). И осьЧимчикевичь взявъ старый молитвеникъ и ставъ молити; — вôдтакъ очи ѣго зупинили ся на послѣднихъ листахъ книжки, де вôнъ самъ пôсля старыхъ записокъ, документôвъ и оповѣдань старыхъ людей списавъ бôльшь чимъ триталѣтню лѣтопись села Товстохлопôвъ. И прочитавъ вôнъ на однôй сторонѣ, що якъ-разъ передъ сто роками выбухла въ Товстохлопахъ така страшна пошесть, що пôвъ села вымерло за одинъ тыждень.

Другого дня була недѣля. Патеръ Ґавдентій роздобувши въ староствѣ призволенѣ, промовити въ публичнôмъ мѣсци, вернувъ ся до Товстохлопôвъ и дожидавъ часу, коли мôгъ бы сказати проповѣдь. Недалеко звôницѣ мѣжь двома липами лежавъ старый надгробный камѣнь. Патеръ станувъ на нѣмъ, — то була ѣго амвона. Але-жь годѣ було дôждатись кôнця вôдправы церковнои, бо пôсля Службы божои ставъ отець Чимчикевичь спѣвати акафистъ до св. Николая, — а тутъ пекло сонце не-абы-якъ: патеръ стоявъ якь-разъ на такôмъ мѣсци, де за цѣлый пôвдень не було тѣни. Радо бувъ бы вôнъ злѣзъ зъ плыты й сѣвъ въ холодку пôдъ звôницею, коли-бъ не громада дѣтей и старшихъ дѣвчатъ, щó повыходили зъ бабинця й поставали пôдъ церквою, заѣдно хрестячись и споглядаючи на него. Скôнчивъ ся й акафистъ, а вôдтакъ Чимчикевичь ставъ говорити до народу. „Дѣтоньки мои!“ промовивъ вôнъ, — „вычитавъ я отъ-се въ старыхъ паперахъ, що нынѣ якъ-разъ сто лѣтъ минаѣ, якъ у нашому селѣ выбухла страшна пошесть... Триста вôсѣмдесять душь вмерло безъ сповѣди и причастія святого!... А якъ гадаѣте, дѣтоньки мои? чи не годилось бы намъ якъ-небудь вôдсвяткувати столѣтню памятку такого великого нещастя?... Такъ слухайте-жь, якъ я про се думаю, дѣтоньки! Вôдправмо молебенъ зъ колѣноприклоненіѣмъ за тî помершî душеньки, а опôсля выберѣть собѣ кôльканайцять нарôбкôвъ що-дужшихъ, розумѣѣте? И нехай вони за чергою до самого вечера звонять не вгаваючи!...“[2]). И незабаромъ загудѣли звоны, — патеръ глядѣвъ здивованый не пôймаючи, въ чôмъ дѣло? Коли-жь нарôдъ ставъ выходити зъ церкви, то Ґавдентій перехрестивъ ся й хотѣвъ казати науку, — та куды! — вôнъ дôзнавъ ся, що на звôници перестануть звонити ажь у вечôръ. И запытавъ ся вôнъ людей, чому се звонять безъ впину? — такъ отъ ѣму сказали, що „чуму проганяють!“ Такъ отже побачивъ Ґавдентій, що сьогоднѣшня місія ѣму не повелась. Солодко усмѣхаючись, промовивъ вôнъ до громадянъ: „Ну, звонѣть собѣ, звонѣть! — я приѣду на другу недѣлю!“ А сѣдаючи на бричку погрозивъ вôнъ нишкомъ старому „шизматикови“, що зъумѣвъ зананастити ѣго місійнî пляны.

Пишучи сю повѣсть вôдступивъ авторъ вôдъ реального напряму и змалювавъ идеальну стать галицко-рускаго священика Чимчикевича, котрый своѣю вдачою нагадуѣ намъ старенького попа въ „Панськихъ жартахъ“[3]). Але-жь сей панъ-отець бувъ однымъ зъ тыхъ давныхъ, маловченыхъ, щó святились у Луцку чи въ Холмѣ, мѣжь-тымъ коли Чимчикевичь за-молоду вчивъ ся богословія по-латиньски. Тôлько-жь черезъ пятьдесять лѣтъ забувъ вôнъ усе, чого навчивъ ся въ школахъ, такъ, що нѣ одного словечка латиньского не мôгъ розôбрати. Та отъ,

[1]) ibid., стор. 57.

[2]) ibid., стор. 77. — А. Хванько порôвнуѣ „Двохъ приятелѣвъ“ Франка зъ „Побратимомъ“ Федьковича, й каже, що въ „Лесишинôй челяди“ розмова Горпины зъ Митромъ Громомъ и гра Митра на сопѣлцѣ являють ся въ тонѣ Федьковича.

[3]) „Зоря“, 1889; стор. 238.

[1]) ibid., стор. 243.

[2]) ibid., стор. 277.

[3]) Порôвн. оповѣданѣ Франка п. з. „Панськî жарты“ въ збôрнику поезій „З вершин і низин“, стор. 94. и д.

мы позволяємо собѣ тутъ запримѣтити, що такимъ забудькомъ старый Чимчикевичъ не мôгъ бути, по-за-якъ були въ него латиньскій письма консисторскій, котрій ёму въ ряды-годы нагадували науку, придбану въ молодыхъ лѣтахъ. А вже-жь авторъ хотѣвъ зъобразити типъ такого панъотця, щó забувши богословску схоластику наближивъ ся до природы й придбавъ собѣ досвѣдъ житя, та щó ставъ такимъ громадянином, якимъ були ёго парафіяне. Кобы-жь Чимчикевичъ бувъ такожь однымъ изъ тыхъ давныхъ, маловченыхъ попôвъ, щó святились у Луцку чи въ Холмѣ, то характеристика ёго була-бъ зовсѣмъ вдатною, — въ тôмъ же типѣ, щó ёго зъобразивъ авторъ, добачаємо деякій очерты не зовсѣмъ природній.

Коли-жь авторъ, малюючи типъ старенького Чимчикевича, зъявивъ ся бôльшь идеалистомъ, нѣжь реалистомъ, то въ казцѣ „Безъ працѣ“ повернувъ вôнъ назадъ до напряму романтичного, якого придержувавъ ся пишучи першу свою повѣсть „Петрѣй и Добощуки“, — дармá, що вôнъ засновокъ тои казки хотѣвъ покласти въ напрямѣ реальнôмъ.

Авторъ зъобразивъ тутъ Ивана, парубчака здорового й вродливого, але вельми лѣнивого. Иванъ Лѣнюхъ выросъ мѣжь чужими, поштуркованый, занедбуваный и кривдженый, — служивъ за харчь и одежу. Вроджена ёго хиба проявляла ся въ ёго неохотѣ до всякои працѣ, зъза-чого вôнъ разъ-у-разъ бурчавъ, зôтхавъ и проклинавъ. Про-те такого бурмила не любили ґосподарѣ й не радо брали ёго на службу, — платили ёму менше, чимъ другимъ и неразъ безъ вины наганяли зô службы.

Одного разу пôславъ ґосподарь Ивана до лѣса, щобъ дровъ сухихъ нарубавъ, вязанку навязавъ и принѣсъ до дому. И пôшовъ Иванъ у лѣсъ изъ сокирою, та й бурчавъ и клявъ ненастанно. Вôдтакъ просивъ Бога, щобъ позволивъ ёму хочь одинъ день, хочь одну годину прожити безъ працѣ, — безъ думки про працю. Въ лѣсѣ сѣвъ вôнъ на старôмъ пеньку, щобы хвилю вôдпочити, и ось наразъ здавало ся ёму, що коло него щось бренитьзвенить. Тогдѣ-то пригадавъ вôнъ собѣ, що передъ чотырнацяти роками пасъ ґосподарску худобу въ тôмъ-самôмъ лѣсѣ. Ото-жь одного разу товаришъ ёго Грицько побачивъ велику, блискучу муху. Она сѣла на смерецѣ, а надыбавши въ нѣй вузеньку дѣрку вôдъ выгнившого сучка, влѣзла въ неѣ та й сховалась. И отъ, Грицько заткавъ тогдѣ патичкомъ ту дѣрку й увязнивъ муху. Вôдтакъ оба хлопцѣ слухали, якъ въ щелинѣ мушка грала звукомъ тихесенькммъ, тонесенькимъ. Сѣмь день трѣвала та музика, але бренькôтъ у смерецѣ за кождымъ днемъ стававъ ся що-разъ слабшій. Вкôнци семого дня не було вже чути того бренькоту, — очевидячки муха здохла зъ голоду й муки. А теперь наразъ, по чотырнацяти рокахъ, въ уха Ивана врѣзалось, мовь вôстрѣ иглы, те-саме бренькотанѣ, котре вôнъ колись черезъ сѣмь день чувъ у смерецѣ. Вôнъ стоявъ якъ-разъ коло тои самои смереки, въ котрôй колись ёго товаришъ Грицько зашпунтувавъ нещасну муху, — ба, вôнъ побачивъ той-самый патычокъ, щó ёго тогдѣ Грицько вôткнувъ бувъ у дѣрку за мухою. Та отъ, Иванъ мало не зômлѣвъ: изъ тои щелины выходивъ жалôбный и болющій бренькôтъ... Однымъ сильнымъ порывомъ Иванъ вытягнувъ затычку, коли ось передъ собою побачивъ дивовижну прояву, щó назвала себе Дѣдомъ бескидскимъ, про котрого казки на вечерницяхъ розказують, що вôнъ пôдъ землею живе й Довбушевыхъ скарбôвъ пильнуѣ.

Дѣдъ оповѣвъ Иванови, що въ ту щелину въ смерецѣ запакувавъ ёго найстаршій опиръ и чарôвникъ изъ Бусовищъ. Завдяки-жь за вдѣяну прислугу Дѣдъ подарувавъ Иванови перстѣнь чудодѣйный, та сказавъ, що хто ёго носить, той нѣколи нѣ о що не журить ся, — тому сповнять ся всѣ ёго бажаня[1]). Дôставши такій перстѣнь Иванъ чувъ ся дуже вдоволеным, тôлько-жь не знавъ ще, чого маѣ бажати. Перше, щó ёму ясно стало въ памяти, були сокира й дрова. Отже вôнъ погадавъ собѣ, якъ бы то добре було, коли-бъ сокира ёго сама дровъ нарубала, та коли-бъ ґосподарь зъ возомъ по тѣ дрова сюды приѣхавъ. И отъ, въ ту мить ёго бажанѣ сповнилось. Вôдтакъ праця якъ обовязокъ, чи-то якъ тяжке ярмо, перестала для него истнувати. Вôнъ мôгъ робити ся невидимымъ и поживати найлѣпшій присмаки, якій тôлько ёго бѣдна, хлопска фантазія собѣ выдумала. Трохи-перегодя дôставъ ся вôнъ на службу до князя Довгорукого, пана Чортопхайлôвского ключа. Въ того-жь князя були великій довги, и вôдтакъ хотѣвъ вôнъ свою дочку Нину вôддати за старого барона Шпицкопфа, що бувъ жидомъ и головнымъ вѣрителемъ князя. Але Иванъ бажавъ стати Нинѣ въ пригодѣ, выдерти ёѣ зъ рукъ того негôдного лихваря, а черезъ те позыскати собѣ ёи любовь. Одначе найгорячѣйшій ёго бажаня, щобъ Нина полюбила ёго, остали ся несповненій. Она казала Иванови, щобъ называвъ ёѣ своёю сестрою, и покинувши дôмъ батькôвскій ѣздила зъ тымъ прибранымъ своимъ братомъ по рôзныхъ столицяхъ Европы, та й бавилась велико-паньскими розрывками. Чудодѣйный перстѣнь переносивъ ихъ обоѣ зъ мѣста до мѣста въ однôй хвили, безъ труду й клопотôвъ, — даваъ имъ въ руки невычерпанй засобы грошей. Але-жь трохи-перегодя ставъ Иванъ дуже сумнымъ, бо запримѣтивъ одного панича, щó разъ-у-разъ крутивъ ся коло Нины й очевидно зъѣднавъ собѣ ёи любовь. И довѣдавъ ся вôнъ, що се бувъ молодый ґрафъ Едвинъ, картярь и розпустникъ. И той-то гульвѣса увôйшовъ разъ въ ночи въ кôмнату Ивана, и знявъ ёму зъ пальця той чудовый перстѣнь. Заки-жь Иванъ збудивъ ся, Едвинъ зъ Ниною выѣхали геть изъ мѣста. И отъ, перше почутѣ, якого дôзнавъ Иванъ прокинувшись изъ сну, то було почутѣ якось дивнои полекшѣ. Здавало ся ёму, що якісь тяжкій кайданы зпали зъ него, — що свѣтъ наразъ ёму прояснивъ ся. А вже-жь той чудодѣйный перстѣнь не даваъ ёму щастя й внутрѣшнього вдоволеня, — иногдѣ поглядавъ вôнъ зъ якоюсь заздростію на бѣдныхъ людей, щó обливались потомъ при роботѣ. Та отъ, той перстѣнь зъявивъ ся незабаромъ опять на ёго пальци, — се бо бувъ такій дарунокъ, що нѣхто не мôгъ ёго вôдобрати ёму.

Иванъ опинивъ ся вôдтакъ въ дворѣ князя Довгорукого й дôзнавъ ся, що за тыждень маѣ вôдбутись лицитація всего князѣвского майна. Ажь ось на ту лицитацію приѣхавъ баронъ Шпицкопфъ въ однôмъ повозѣ зъ Ниною. Вôнъ бувъ одинокимъ вѣрителемъ князя; — вôдтакъ судовый екзекуторъ заявивъ, що баронъ готовъ вôдступити вôдъ лицитаціѣ, коли князь Довгорукій зрече ся всякои дальшои претенсіѣ до своихъ дôбръ, за-що баронъ давъ бы ёму почесне удержанѣ до смерти. Але-жь до лицитаціѣ зголосивъ ся Иванъ и сказавъ, що князь не приймаѣ пропозиціѣ барона, та обстаѣ при лицитаціѣ. И справдѣ, хочь якъ знищенй були добра князя, то все таки

[1]) „Зоря“, 1891; стор. 310.

вартість ихъ була ще въ трое бôльша вôдъ сумы довгу. Вôдтакъ вôдбулась лицитація и замѣсць сумы выкликаня 600.000 золотыхъ баронъ мусѣвъ давати миліонъ и шѣстьсотъ тысячь. Та отъ, вся єго готôвка не выстарчила на те, щобъ заплатити выторговану цѣну, — зъ гордого капиталиста ставъ баронъ зруйнованымъ дѣдичемъ князѣвскихъ дôбръ. Коли-жь Нина сказала Иванови, що Едвинъ — пôдла душа, — що продавъ єѣ баронови, то Шпицкопфъ захитавъ ся и впавъ на землю неживый. Одначе Иванови не судило ся зазнати щастя при боцѣ Нины, хоча й одружився зъ нею. Въ кôлька недѣль по весѣлю она покинула Ивана, злигавшись зъ якимъ-ось капитаномъ вôдъ гузарôвъ. Колись, бувши ще сѣльскимъ парубкомъ, Иванъ не мôгъ здумати собѣ нѣчого красшого й щасливѣйшого, якъ житє дѣдича, — а теперь тее житє остогидло єму за кôлька недѣль. Теперь пôзнавъ вôнъ, що праця — се не тôлько твердый обовязокъ чоловѣка, але прямо условина єго житя, конечна для житя, такъ якъ повѣтрє до дыханя[1]). И почавъ вôнъ проклинати той чудовый даръ, котрымъ колись такъ тѣшивъ ся якъ найцѣнѣйшимъ придбанємъ, а котрый теперь ставъ ся не єго власнôстю, але єго невмолимымъ паномъ, всемогучимъ владыкою єго тѣла й душѣ. Але найбôльше болѣло єго тее, що перстѣнь не тôлько не дававъ щастя єму самому, але не позволявъ єму робити добро другимъ, помагати терплячимъ и потрѣбнымъ. Все, що перстѣнь той дававъ, служило самому тôлько Иванови, — въ третихъ рукахъ по якôмъ-ось часѣ щезало оно безъ слѣду, мовь пѣна на быстрôй водѣ. Тому-то сказавъ вôнъ собѣ, що не хоче жити довше въ такôмъ пеклѣ, — не хоче носити ся зъ тымъ перстенемъ. Вôнъ порѣшивъ пôти на те мѣсце, де вказавъ ся єму Дѣдъ, и вôддати єму єго дарунокъ. Вôдтакъ прийшовъ вôнъ на ту полянку въ лѣсѣ, де мавъ рубати дрова. Тричи вдаривъ вôнъ палицею по смерецѣ й кликавъ Дѣда. И зъявивъ ся Дѣдъ бескидскій, а Иванъ, вôддаючи єму перстѣнь, сказавъ, що теперь буде робити-працювати, бо пôзнавъ, якимъ добромъ для чоловѣка є праця.

И позбувшись перстеня Иванъ почувъ себе въ десятеро сильнѣйшимъ, здоровѣйшимъ и смѣлѣйшимъ, нѣжь бувъ передъ хвилею. Опôсля запытавъ ся єго Дѣдъ, чи може хоче дечого въ замѣну за перстѣнь, але Иванъ вôдповѣвъ, що не хоче нѣчого, бо Дѣдъ не може єму дати того, що єму найбôльше треба, — щастя, внутрѣшнього вдоволеня. Якъ же Иванъ попрощавъ ся зъ Дѣдомъ, то здало ся єму наразъ, що якась важка змора, котра доси морочила єго, вôдступила вôдъ него й позволила єму вôддыхнути свобôдно. Вôнъ вôддыхнувъ, пôднявъ у гору голову, — и пробудивъ ся. Вôнъ пôзнавъ, що се все бувъ сонъ. Хоча-жь усѣ єго пригоды були тôлько сномъ, то любовь до працѣ лишилась у него на ввесь вѣкъ.

Въ казцѣ „Безъ працѣ“ хотѣвъ авторъ доказати, що праця є конечною условиною житя чоловѣка, — що паньскій побутъ зô своими веселощами й вытребеньками не може вдоволити того, хто працює въ потѣ чола. Хоча-жь у змалюваню сеи картинки добачаємо справжній хистъ художника, то все-жь насуває ся намъ пытанє, чи сонъ Ивана Лѣнюха може вважатись психольоґично выправданымъ. Вже-жь у снѣ репродукують ся въ души чоловѣка по-найбôльше такѣ вражѣня, якими вôнъ переймавъ ся на-явѣ. Вôдтакъ и бѣдному чоловѣкови може приснитись паньске житє, коли вôнъ бачивъ єго хочь изъ-далека, — коли читавъ повѣсти зъ паньского житя, або й коли чувъ оповѣданя зъ того побуту. Тому-то имовѣрнымъ є сонъ Олександры въ оповѣданю Олены Пчôлки „Маскарадъ“[1]). Олександрѣ могло справдѣ снитись, що она бавилась на маскарадѣ, бо вже-жь жиючи въ городѣ могла она про сю забаву де-чого дôзнатись. Але-жь сумнѣваємо ся, чи наймитови Иванови Лѣнюхови могло все тее приснитись, що оповѣдає авторъ. Имовѣрнымъ є тôлько сонъ Ивана про Дѣда бескидского, бо про него мôгъ вôнъ де-чого довѣдатись изъ казокъ народныхъ, але-жь побутъ князѣвъ и баронôвъ бувъ для него зовсѣмъ недовѣдомымъ. Отже не могло єму снитись нѣчого про банкротство князя Довгорукого, про паньскѣ вытребеньки єго дочки Нины, про нахабу барона Шпицкопфа и т. и. Опроче въ сѣй казцѣ видимо стôлько фантастичныхъ картинъ, що читаючи єѣ пригадуємо собѣ першу повѣсть Франка „Петрѣй и Добощуки“, котру вôнъ написавъ пôдъ вражѣнємъ фантастичныхъ оповѣдань К. А. Гофмана[2]). Видно, що така манєра оповѣданя є авторови справдѣ по-нутру, та що вôнъ не мôгъ єи позбутись доси, дармá, що вôнъ вôдъ р. 1876. почавъ зъображати реальнѣ картины зъ житя. А вже-жь по вродженому талантови Франкови писати-бъ найпаче такѣ повѣстки, котрѣ вызначують ся напрямомъ реальнымъ зъ закраскою романтичною (прим. „Лесишина челядь“), — а по-за-якъ у него є рѣдкій даръ обсерваціѣ, то й прекрасными вважають ся тѣ повѣстки, що ихъ можна назвати фотоґрафіями зъ житя („Грицева шкôльна наука“, „Schön-Schreiben“, „Пироги зъ черницями“). Бôльшѣ-жь повѣсти Франковѣ („Захаръ Беркутъ“, „Boa constrictor“, „На днѣ“) були-бъ зовсѣмъ вдоволяючими, коли-бъ въ нихъ не проявлялась идея тенденційна („Захаръ Беркутъ“), та коли-бъ психольоґичными єго студіями не вытворювались денекуды сензаційнѣ, або й неприроднѣ ситуаціѣ („Boa constrictor“, „На днѣ“).

* * *

Прозою въ мовѣ руско-украинськôй написавъ Франко багато розвѣдокъ и статей въ обсягу исторіѣ, литературы, соціольоґіѣ, етноґрафіи й критики. Ось и переглядъ важнѣйшихъ такихъ писань:

I. Розвѣдки науково-литературнѣ, историчнѣ й побутовѣ:

1. Мысли о еволюціи въ исторіи людскости. („Сьвіт“, 1881; стор. 53—55; 71—75; 107—109; 128—129; 151—154; 176 179; 203—206).

2. Чи вертатись намъ назадъ до народа? („Сьвіт“, 1881; стор. 115—118).

3. Дѣтськѣ слова въ украинськôй мовѣ. („Сьвіт“, 1881; стор. 129—130).

4. Католицькій панславизмъ. („Сьвіт“, 1881; стор. 136—138).

5. Знадобы до вывченя мовы й етноґрафіѣ украинського народа. I. Дещо про шляхту ходачкову. („Сьвіт“, 1882; стор. 265—267). II. Дещо про Бориславъ (ibid., стор. 296—298). III. Дещо про картоплю (ibid., стор. 327—328).

6. Жôночa неволя въ рускихъ пѣсняхъ народныхъ. („Зоря“, 1883; стор. 92—94; 113—114; 144—146; 164—166; 216—217; 234—235; 250; 270—271, — и окрема вôдбитка).

[1]) ibid., стор. 371.

[1]) ibid., 1889; стор. 69—78.

[2]) Въ казцѣ „Безъ працѣ“ розказує Дѣдъ бескидскій про печеру, що къ нѣй зберегають ся скарбы Довбушевѣ.

7. Польске повстанє въ Галичинѣ 1846. р. Исторична розвѣдка. („Зоря“, 1884; стор. 5—6; 12—14; 21—23; 27—29; 35—37; 47—49; 56—57; 63—64; 72—73; 82—84; 111—113; 120—122; 132—133; 140—141; 151—153).

8. Конечнôсть реформы ученя рускои литературы въ нашихъ середнихъ школахъ. („Зоря“, 1884; стор. 89—91; 101—102).

9. Останки первѣстного свѣтогляду въ рускихъ и польскихъ загадкахъ народныхъ. („Зоря“, 1884; стор. 122—123; 133—134; 142—143; 153—154; 168—169).

10. Рускій театръ въ Галичинѣ. („Зоря“, 1885; стор. 268—270; 279—283.

12. Мозесъ Мендельзонъ, реформаторъ жидôвскій. („Зоря“, 1886; стор. 114—115).

12. Наша публіка. Замѣсць фелєтона. („Товариш“, письмо літературно-наукове. Часть I. Львів, 1888; стор. 53—65).

13. Перебендя Т. Г. Шевченка зъ переднимъ словомъ Ивана Франка. (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка I. Львів, 1889).

14. Нашй коляды. („Дѣло“, 1889; число 278—287, — и окрема вôдбитка зъ р. 1890.).

15. Двѣ унїѣ. Образокъ зъ исторіѣ Руси при кôнци XVI. вѣку. (Буковиньскій Альманахъ“, додатокъ до Буковиньского православного Калєндаря на рôкъ 1891; стор. 34—39).

16. Тарасъ Шевченко. („Зоря“, 1891; стор. 86—90).

II. Статьѣ суспôльно-економичнй.

1. Галицка индемнизація. („Дѣло“, 1882; ч. 69—71).

2. Розмова о Добровôльскôй читальни: Розмова про грошѣ и скарбы зъ передмовою о заложеню Добровôльскои читальнѣ. (74. книжочка товариства „Просвѣта“ зъ р. 1883.).

3. Причинокъ до пôзнаня економичного побуту нашого сѣльского духовеньства въ першôй четвертинѣ сего столѣтя. („Дѣло“, 1884; ч. 109).

4. Якъ бы намъ въ бѣдѣ ратувати ся? („Народ“, 1890: стор. 38—40).

5. Щó таке громада й чимъ бы вона повинна бути? („Народ“, 1890; стор. 61—63).

6. Машины й порядки громадскй. („Народ“, 1890; стор. 96—99).

7. Кôлька слôвъ о проєктѣ фôльварковои ґосподарки на селяньскихъ ґрунтахъ. („Народ“, 1890; стор. 165—167).

8. Сѣльскй роботники въ Данiи. („Народ“, 1891; стор. 289—292; 330—332).

(Дальше буде).

Українська книжка на селї.

(Дальше.)

II.

Мінї доводилось і давати читати книжки до дому і самому їм читати неписьменним і письменним слухачам. Давати книжки доводилось і дорослим і дітям, балакати з їми потім про те, що вони читали, або мати від їх писані сказав-би коротенькі рецензиї на читані книжки — такі коротенькі, що переважна більшість їх складала ся з одного або з двох слів: „книга гарна“ або „книга погана“ чи „Розібрав.“

Потім я читав книжки дорослим людям, вислухував їх уваги і часом ті уваги записував. Слухачі мої були усякі: були такі, щó здали колись екзамена з народньої школи і багато потім читали; були такі, щó самостійно вивчились читати і люблять книгу, були й такі, що самі письменні не були, але чули, як хто другий читав. Незнайомих з книжкою не було, — та я й не знаю, чи багато у нас по селах незнайомих з книжкою.

Щоб небагато балакати, я росповідаю тут тільки про ті читання, на котрих я сам, чи другий хто зо мною записував затого все те, що казали про читане слухачі, се-б то що ми мали змогу почути й записати. Треба одначе зауважити, що той, хто на підставі тільки таких записів робив-би вивід про те, як розуміє народ книжку, здаєть ся мінї помилив ся-б. Сила в тому, що читачеви з народу зовсїм не одно: читати самому і слухати читане. Читаючи сам, він мусить подужувати механізм читання, мусить, не знаючи „зупинок“ догадуватись про знáчіння тієї чи иншої фрази, мусить бороти ся з труднаціями умовних стилістичних форм. Все це вкупі дуже й дуже утрудня йому читання. Коли-ж чита хто инший, хто більш менш путяще вміє читати, то всї ці труднаціï слухачеви не істніють — навпаки голосові інтонаціï навіть пособляють розуміти. Таким побитом буде зрозуміло, що розуміти слухане далеко лекше, ніж самотужки читане, і та книжка, що трудна слухачеви з народу буде зовсїм незрозуміла читачеви.

Тим-то для паралєлї я де мати му змогу показувати му й те, як розуміє книжку мужик і тодї як він її самостійно чита, хоча й тут звісно багато залежить від самого читача: один чита гарно і читав багато, а другий ледві починає читати: зрозуміло, що результати мати мем неоднакові. Та й багато инших є причин, через котрі одна книжка остаєть ся зовсїм незрозумілою, хоча й написана для народу, а друга, автор котрої зовсїм не важив на народ, розуміють ся більш-менш гарно. Знаходити всї ті причини я не зважуюсь: більш спроб треба, але насьмілююсь констатувати факт: можна серед народу стрінути людий, щó мають силу зрозуміти твори перворядних письменників (і сї люди зовсїм не є які особливі, одмітні, які неузнані ґенії, чи що) і вкупі з їми — повну тупість в розумінні найлекшої книжки. І причин тут безлїч і далеко неоднакових.

III.

Так-ото, намисливши читати і записувати слова моїх слухачів, я вдався до людий найближче мінї знайомих: до *Дїда* та *Баби* — старих неписьменних людий, до Маряни, до її чоловіка *Павла* до *Олени* та до її чоловіка *Івана**). Дїд жив сторожем у паньскому дворі і йому з бабою доводилось чувати, як читала книжку панїя; Маряна тепер молодиця, щó мала вже трьох дїтий, колись скінчила курса в народній школї читає дуже гарно і чимало читала; вона гаряча прихильниця просьвіті і завсїгди її оборона; її чоловіка Павла я вивчив недавно читати й писати; Олена теж скінчила курси в народній школї укупі з Маряною теж читала багато, але пнеть ся в пани і пішла заміж не за простого хлїбороба, як Маряна, а за десятника на шахті, і її чоловік Іван, ледві письменний, балака ламаною мовою.

Опріч сих слухачів, щó ходили до мене, була в мене ще одна слухачка, щó жила в нас наймичкою — дівчина Христя. Вона письменна, чимало прочитала українських книжок, знає, що таке література і що таке вкраїнська література.

Читали ми звичайно під неділю або під сьвято у вечері. На перше читання [воно було пізно в осени] мінї хотїло ся прочитати що небудь таке, що його ще ніхто не чув і не читав, щоб з першого-ж разу зацїкавити слухачів. Твори Левіцького невиликі [а мінї не хотїло ся починати великим] затого всї були відомі коли не тому, то тому з моїх слухачів; відоме було багато дечого й з инших авторів. Ось через віщо я обібрав на читання Мордовцеве оповідання „А все Пречиста“, бо запевне знав, що його ніхто не чув і не читав. Опріч того здавало ся мінї, що воно своїм сюжетом невідмінно зацікавить слухачів. [Парубка Опанаса помилкою обвиновачують в тому, що вбив жида, а потім виходить, що

*) Імя скрізь повідмінювано.

він не винен. Оповіда про се баба Худаска, що́ в купі з другими супрягачками, проміж котрими була й Докія, Опанасова дівчина, пішовши на прощу в Київ до Пречистої, потрапля на суд].

Почалось читання і слухачі слухали дуже уважно перемовляючись иноді про те чи про инше, що чули. Так напр. як баба Худаска оповіда, як вона по всяких сьвятих місцях ходила, *Павло* помітив авторову іронію, і згадуючи клясичну бабу Палажку з оповідання Левіцького, і собі іронічно промовив!

— Це як та, що три паски з-зїла!

— Хто?

— Та Палажка-ж!

Слухачі старали ся обвиновачувати Опанаса.

— То воно може під його так тільки зроблено! — казала *Маряна*.

А далї як *Баба* почула, що Опанас у церкві апостола читав, то зовсїм впевнилась, що Опанас невинний і скрикувала по звитяжському:

— Бач! бач!

Баба дуже релїґійна особа. Вона завсїгди сидить у попа та жертвує то те, то се на церкву і запевне їй не сподобала ся *Павлова* іронія про́ бабу Худаску.

А баба Худаска де далї, то все моторнїйше балака і декільки разів впевняє, що вона дуже сьмілива, з чого мої слухачі добродушно сьміють ся. От тільки як побачила баба Худаска суд, то на неї, як вона каже, „заячий дух напав.“

— Заячий дух! — сьміють ся слухачі.

— Який там заячий дух?

— Коротенький дух! — вияснює *Дід*.

— Заяць дуже сьміливий!

Помічають Худасчину любов до порівняньнїв:

— Зараз і зрівня скрізь! — каже *Маряна*.

— І знайде з чим зрівняти — те з тим, а те з тим, — додає *Олена*.

Д. Мордовець зробив бабу Худаску такою памятко́ю, що вона не забула чимало прізвищ присяжних Кістяківський, Линниченко та др. Сю ненатуральність помітили й слухачі, кажучи іронічно:

— Яка памятка́! усїх зна!

— Як скінчило ся оповідання, *Баба* побожна впевнено промовила:

— Бач, звісно, що Пречиста помогла.

— Дївчина вигородила, — сказав *Павло*, натякаючи на те, що Докія крикнула в судї, що Опанас тієї ночи, як жида вбито, ночував у неї, а *Іван* додав:

— Уже в неї не було терпцю вимовчати!

Але по правдї кажучи до такого виводу їх прихилив заголовок в оповїданню і здебільшого — принаймнї *Бабу* те, що в заголовкові стоїть Пречиста: народ любить вияснять надзвичайними, чудесними причинами деякі з-явища, а тут ще й автор пособив і вони зовсїм не помітили авторової помилки: заголовок не відповіда змістови; бо й без Докиїної прощі до Пречистої Опанас виратував ся-б: його обратувало те, що справжнього злочинця знайдено, Докія-ж крикнула своє: „У мене був!“ вже тодї, як це зробилось відомим.

Хоч і слухали цїкаво, але вповідання впливу не зробило. Не знаю навіть, чи й сподобалось воно моїм слухачам. Принаймнї *Христя*, що́ звикла, живучи в нас, вільно висловлювати свої думки, сказала:

— А мінї воно (оповідання) не гарне. Я трохи не заснула.

А до читання я думав, що Христї са́ме оповідання й сподобаєть ся, бо вона любить чатати „про хлопців та про дївчат“.

Перш колись я читав другу річ того-ж автора „Салдатка“. Вона зробила більший вплив, більш сподобалась. Я читав її по новому виданю в „Оповіданнях“ Д. Л. Мордовця (Нет. 1885.) Там на боцї 17—19 росповідано, як „над вечір під Різдво, саме тодї, як кутя стоїть на покутї“ Семен з жінкою стрівали сьвят-вечір у добрих людий і як „дїтвора полягала спать, а Семен з мужиками вийшов у другу хату одпочити, невістки посїдали за гребні куделї прясти“ (б. 19).

— Як? Під Різдво?!! — вжахнулись мої слухачі. — Чи вони подуріли?! В старому виданю („Метелик“ р. 1862) сього нема, там сказано: „невістки полягали з Катрею на полу“ (б. 21.)

Запевне д. Мордовець хотїв зробити своє оповідання реальнїйшим, змалювавши деталї, та й уклепавсь. Довід — як треба обережно повертати ся з сюжетами з того життя, котре знаєш тільки накидаючи на його оком инколи.

Того-ж вечера прочитали ми ще й „По ревізиї“ М. Кропивнїцького. Читання відбулось весело, слухали всї цїкаво, не вважаючи на те, що половина слухачів чула або читала сю річ перш.

Зараз-же спершу повеселив моїх слухачів сторож своїми розмовами і примусив жартувати з його. Але це ще були шуткування добродушні — далеко злїйше почали жартувати з старшини, — як він з-явив ся.

— Оце великий пан! — з поводу того, що старшина забороня сторожеви курити.

— А сам, мабуть, якого курить? — спиталась *Олена*.

— Хіба ще турецького куповати!

— Треба ще заграничного куповати, а то чудно! — іронїзує *Дід*.

Взагалї з старшини сьміють ся увесь час. Чита він папір — сьміють ся, що не вміє, а пишаєть ся; каже він про „безпорядки“ писареви — говорять:

— А писар хіба не такий?

— Вони вкупі пють, а хоче порядків!

— Обидва гарні!

Росповіда про свої залицяння та про невдачу під хатою — знов сьміх.

— Бідний! тїльки до хати, а до сїний і нї! — каже *Олена*.

— Оце саме швидче! — кажуть слухачі, почувши, що він лагодить ся посилати по восьмушку, а *Баба* додає:

— Мало налив! [се-б то: напивсь].

Каже старшина про свій клопіт, а мої слухачі:

— А вже-ж — усе клопочеть ся...

— Як-би випити! кінча другий слуха́ч.

З Риндички, що́ не може балакати, щоб не залїзти хто-йзна куди, регочуть ся слухачі не дуже менш нїж з старшини, але найбільший регіт виклика сцена з „доказательствами“.

— Вони вже попримінялись, які тут треба „доказательства“! — кажуть крізь сьміх слухачі про Риндиччину догадливість, а хтось трохи згодом питаєть ся:

— Чи вони всї такі — оцї старшини?

— Усї, усї однакові такі, тільки у Б. мабуть не такий, — відмовляє *Баба*.

Старшина допитує Риндичку, і ся комічна сцена викликає массу веселих іронічних уваг, — особливо з поводу частих частуваннїв, та з поводу Рябка, що́ старшину трохи не порвав був і котрого старшина хоче „у протокол записать“.

— І на що по сусїдству таких собак держать! — сьміється ся *Олена*.

— Як „скверно“ начальникови відказала! — іронїзує *Баба*, як старшина розлютувавсь з Прісчиної обіцянки вискубати йому бороду.

Але далї, як приходить писар, починаєть ся у волости пяна сцена.

— Пішло! Пішло дїло! — кажуть слухачі і з того тону, яким вони се кажуть можна зрозуміти, що се їм добре й добре знайома картина.

Як прочитали все і нареготали ся до несхочу [*Маряна* казала: Як-би ще так посьміяти ся, то вже й не здужав-би]. *Баба* сказала:

— І справдї воно так і є!

— Як він сочинив? — спитавсь *Павло*.

— Як! — відмовляє *Баба*. — Так як воно є, так і списує!

— А *Дід* виясня:

— Сидить та й видумує.

— Славна штучка! — хвалить *Баба*.

— Ах, та й гарне! — каже *Христя*, що дуже любить усе драматичне. — А хто його написав?

Я сказав хто і показав портрета.

— Це-ж той, що „Дай серцю волю“ написав? — спи-

талась *Христя*, що́ читала перший томик творів Кропивніцького.

— Той! кажу я.

— А й гарно-ж Кропивніцький пише [*Христя*].

— Отак і наш Іван (старшина) — почина *Баба*, — як оцей — по ревізиї. Ото на тому тиждні везуть його, а він пяний — так валяєть ся з воза. — І *Баба* показала, як він валяєть ся, а хтось додав:

— Уже й бабів до себе зводить — саме так, як цей.

З цього усього видко, як добре розуміли читане слухачі і яке правдиве життя бачили в йому. Одна тільки дрібненька увага: Д. Кропивніцький наменував свого писаря таким імям, що́ його ніхто не може вимовити і страшенно кожен переверта. Се виклика, звісно, сьміх, але не знаю, на що авторови, що́ міг написати так талановито свій етюд, добувати ся ще й с ь о г о сьміху. Чи не краще було-б, як-би д. Кропивніцький кинув привілей викликати сьміх чудними імями таким добродіям, як водевілїст Бораковський?

Других творів д. Кропивніцького (я мав тільки видання р. 1882) я сим моїм слухачам не читав, бо *Дід* та *Баба* тільки не знали їх, а всі инші читали самі і дуже хвалили. Але перш я читав одного разу дорослим уже хлопцям „Невольника“ і він дуже їм сподобав ся, а *Христя*, що́ слухала й тоді, розридалась і втекла. Читаючи я, по правді кажучи, викидав спершу багато всяких романтичних сантиментів, котрими так грішить д. Кропивніцький у своїх драмах, і котрі цїлком неможливі у мужичих устах в такий час та при такий обстанові, або навіть і ні при якій обстанові не можливі. Але потім я кинув се робити, бо помітив, що саме сї ненатуральности й подобались моїм слухачам: очевидьки у їх в уяві ті персонажі, що проходили перед очима, були людьми вищими, особливими, до котрих пристала така мова, якою ні вони самі, ні ніхто навкруг їх не балакають.

Згадивши тут про Бораковського я вже додам про його й ще де кільки слів. Його по нехлюйському написану, але безперечно талановиту драму „Як долї немає, то й щастя минає“ — я давав читачам дівчатам і плач і ридання були велиї — довід, що д. Бораковський міг-би бути не тим, чим є; там, де він хоче довести читача до плачу, він се зробить: але де схоче сьмішити, там стає читачеви тільки гидко.

На останцї прочитав я ще „Г о л к у“ С т о р о ж е н к о в у. Слухачі не зрозуміли, що се річ історична, коротенької передмовки теж не зрозуміли — думали, що просто про панів та кріпаків. Мова тут не зовсїм легенька, багато старих або тут невідомих слів (маґнат, майонтек, шляхтич, морґ, фольварочок, парк та инч., але потім, як уже пішло саме оповідання, то сьміялись чимало, але враження особливого не зробило — слухали як цїкавий анеґдот. Павло навіть з збірника анеґдотів „Веселий оповідач“ навів другу брехеньку про Потоцького-ж. — Трохи збива в цьому оповіданню ще слово „гетьман“, що́ їм усюди зветь ся Потоцький.

Один розумний хлопець, що́ чув, читав і знає про вкраїнську старовину, теж зупинивсь над сим і запитавсь:

— Що то був за Потоцький? Чи він був з козаків, чи що воно було за птиця, що воно там згадує за маґнатів, [і гетьманом зветь ся?]

Як що довелось-би цю книжку видавати для народнього читання, то не погано-б зовсїм викинути з неї слово „гетьман“, щоб несьвідомі істориї читачі не думали, що це в к р а ї н с ь к и й гетьман.

Після читання *Христя* похвалила „Г о л к у“ додавши:

— І „По ревізиї“ гарне. А „Пречиста“ — ні!

IV.

Після першого читання довелось мині побачити ся ще де з ким і покликати їх на читання. Але в суботу прийшло тільки троє: приїхали *Кум* та *Кума* та *Баба* прийшла, а ті всї мабуть негоди полякали ся. Але ми сподївали ся, що вони прийдуть і зважились підождати. А поки дожидали, то розбалакали ся з *Кумом*.

Кум у всякому разї цїкава людина, він гарний ґосподар і хоча в його нема нічого опріч звичайних селянських „наділів“, але його вважають за заможнього. У його справдї є що їсти й пити і в чому походити, хоча вся *Кумова* сїмя [*Кум, Кума,* старший син із жінкою, другий син дуже розумний хлопець і ще троє чи четверо дрібних дїтей] на це й не дуже багато тратить. Я думаю, що *Кум* голубить найкращу мужикову мрію: купити землї і приховує гроші. Але се ще не велика річ. Сила в тому, що по селах є своя — сказав-би — інтелїґенция — се-б то: є люди або й цїлї сїмї, що́ стоять своїм розумовим і моральним розвитком вище від других, мають сьвітогляд ширший і, зістаючись прикованими до землї простими хліборобами, сягають думкою далеко за вузку границю мужичих розумових інтересів. Їх зацїкавлює все, що може зацїкавлювати усяку інтелїґентну людину, — се-б то все, що вони мають змогу зрозуміти: і наукові досліди, і технічні знайдення, і закони, і істория та ґеоґрафія, і — найголовнїйше — мораль та релїґія. Такі люди звичайно письменні і свого розвитку досягли звичайно самостійно — важким шляхом автодидактизму. Звичайно такі люди уперто держать ся своїх вироблених самостійно поглядів і обороняють їх з усїєї сили.

До таких людий належить і мій *Кум* та не тільки він сам, та мужеські члени з його сїмї, ба, коли хочете й рід його. *Кумів* дїд, батько, сам він, його сини — всі письменні і тільки молодчий син нарубок вчивсь у школї, вражаючи вчителя своїм розумом, а то всї вчили ся самостійно. Вивчившись-же читали. Читали-ж усячину: заблука на село якимсь побитом грецька мітольоґія — читають, „Исторія государства россійского“ писана за царицї Катерини — теж; „лубочна“ казка про „Бову-королевича“. Життя сьвятого, арихметика, школьна книжка про Індійців — все це читаєть ся, все не якось розуміють ся, якось систематизуєть ся в голові в читачів і з усього цього — на превелике диво яко результат виходить „мужичий інтелїґент“. В цій сїмї зберегли ся й старовинні перекази: дїд був, здаєть ся, на Запорожжі і, тільки недавно вмерши, росповідав своїм унукам і правнукам про Гетьманів, про Січ, про козацтво, про минулу славу України. А сї унуки й правнуки, ніколи не бачивши тієї минулої слави, н і к о л и н е ч и т а в ш и н і о д н і є ї в к р а ї н с ь к о ї к н и ж к и, роблять ся, сами того не помічаючи, патриотами і все шукають і ніяк не можуть знайти тієї книжки, в якій написано було-б про вкраїнську старовину, що́ так їх зацїкавлює. Вони вдали ся за сим до мене, але я мало чим міг їх вдовольнити. Найбільше враженнє зробив на їх „Тарас Бульба“ в українському перекладї, а на сина-парубка Шевченкові „Гайдамаки“. Я памятаю, як одного разу я прочитав дорослим хлопцям „Гайдамаки“ (проминувши де що про Оксану та Ярему), показуючи їм Сластьонові малюнки петербурського видання. На всїх хлопців читане зробило враженнє, але ні на кого так, як на веселого, глузливого кумового сина.

Як я дочитав і почав загортати велику книгу у шматок полотна, він підійшов до столу і з сльозми на очех тремтячим голосом промовив:

— Славу... Шевченкову славу загортають!...

Шевченко був на його очи найкращим репрезентантом старого козацтва і нової любови до рідного краю і вищої слави від Шевченкової він не міг собі уявити...

Після сього він ще дужче почав домагатись, щоб я дав йому по вкраїнському вкраїнську історию, але... але я не міг її дати йому, хоча ми й мали своїх істориків, що́ писали великі томи — по московському, звісно...

Що до самого *Кума*, то на погляд він нїчим не відрізняєть ся від иншого мужицтва, та й не хоче відрізняти ся і в начальство не пхаєть ся. За те він зацїкавлюєть ся і сьогочасним становищем Европи, і космоґрафією, і Буддою, і Юлїєм Цезаром, і Киром [Бог його зна вже, де він про їх дізнавсь], і вкраїнською історією, і найвищими моральними питаннями. Як що ви балакати мете цїлком популярно, ви можете балакати з їм про все — він вас зрозуміє, хоча, звісно, пойме віри тільки тоді, як схоче...

Але я збочив — вертаюсь до розмови з *Кумом*.

— От недавно, — каже *Кум*, — довелось мині балакать з таким, що́ як-би не люди, то дав-би йому доброго прочухана, щоб такого не казав.

— А що-ж там таке?

— Та почав там таке росказувати, що й купи не дер-

жить ся: що Ісуса Христа нема і що сьвятих нема. Бог, каже, єсть, тільки не такий, як ви думаєте, а воздух, земля, огонь — єстество.

— А за́ що-ж його бити?

— Та як-же його не бити, коли він богохульствує і людий спокуша. Зараз-же знайшлись такі, що слухають ся його, се їм і гарно — і постів уже не содержують і все.

Я почав доводити *Кумови*, що проти слова з кулаком іти не гаразд і навів приклад: Христа і сьвятих апостолів. *Кум* каже:

— То Христос, Бог. А люде не так. Коли воно слова не розуміє, то доведеть ся й повчити. І сьвяті апостоли своїх учеників били.

— Відкіль ви се знаєте? Де-ж ви таке читали?

— Не читав ніде, а люди так кажуть.

— Не всьому тому, що люди кажуть, вірити можна. Усе, що апостоли робили, вони списували у своїх книгах і там сього нема, — кажу.

— То що, що нема, — каже *Кум*, вони сього й не писали. Вони писали що́ гарне, що треба в поученнѧ, а сього не писали.

— Виходить, що сьвяті апостоли робили одно, а казали друге. Виходить, що сьвяті апостоли брехали. А коли ви кажете, що вони брехали, то виходить, що ви вважаєте їх не за сьвятих, не признаєте Дїяний, от і ви богохульствуєте, і я вас за се бити му!

Але *Кум* не подававсь. Він доводив мінї, що поминути у о́повідї що непотрібне для дїла — се не брехня. Я як зміг, довів йому, що тут воно не тільки потрібне, а й важливе. Тодї він сказав:

— Так нехай-же він не спокуша!

— Коли він неправду балака, то ви доведіть се йому.

— Так він дуже вчений: не стане розуму довести.

— А хто-ж він?

— Та він з Н. (місто повітове) плотник — а тепер тут, у нашого пана робить. І старий уже чоловік. Тільки дуже вчений. Нехай він і балака з такими людьми, як ви, що́ можуть йому показати, — а ми що́ можемо? Хай він не збива з пантелику темних людий, не морочить!

Кум з свого погляду не помилявсь, а я думав:

— Коли-ж то прийде такий час, що у нас не буде темних людий і що про їх не можна буде сказати, що їх морочать?

От же не вважаючи на все казане, *Кум* чималий раціоналїст. Одного разу довелось мінї балакати з їм про лїтературу. Бажаючи вияснити різницю проміж істориєю чи житєписьсю з одного боку та повістю з другого, я навів яко приклад Євангелію — її історичні факти та її причти. Балакаючи я сказав: Адже ви вірите, що те, про віщо казано в Євангелії, правда?

Кум відмовив:

— Треба вірити, а в тім хто й зна — ми там не були і іменно того не знаємо.

Я умисне почав сперечатись з їм, але він державсь свого і навів яко приклад Будду [він читав росийську брошурку про його — переклад Шюре́].

— От і там написано багато дечого що і те і те з їм було, а почому його знати, що воно справдї те було. Або хоч і про Магомета, як йому янгол являв ся — хто його зна.

Але було вже пізно — 8 годин — і треба було починати читання. Я мав замір читати „Миколу Джерю“, але й слухачів і часу було мало і я взяв меншу річ — Маркову Вовчкову „Институтку.“

(Далї буде).

Б. Вільхівський.

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ.

[Гл. портрет на стор. 41.].

Михайло Старицький родив ся 2-го грудня 1840 р. в с. Клищинцях, золотоношського повіту, полтавської ґубернії. Родителями його були Настася Захарівна, із старого козацького роду Лисенків, і Петро Іванович Старицький, з стародавних князїв м. Старіци, тверської ґуб., що́ звідтіль перейшли жити на Вкраїну. З самих дитячих лїт його спіткала тяжка недоля і зробила враженнѧ на цїле його життя, поклавши на душу якийсь непогожений смуток: батько Ст—ого вмер на пятім році Михайла, відтак за два роки смерть забрала від нього 2 братів і сестру, а за три роки й матїр, що́ щиро і палко любила свого одинця, згорнувши на ньому всї втїхи сумної своєї долї. Ото-жь на 10-ому році Михайло зостав ся круглим сиротою і його пригріла з початку рідна тїтка, сестра матері, п. Велецька, а далї сїмя музи́ки нашого д. М. Лисенка, з рідною сестрою котрого [Софією] на-по́тім він і одружив ся. Матїр нашого письмовця іще пятилїтнього свого сина навчила читати й дбала о розвиток і науку дитини усїми силами: уже на 8-ім і 9-ім році Михайло перечитав і сливе на память перевчив сучасних славних поетів московських Жуковського, Пушкина, Лєрмоотова і під їх впливом сам почав компонувати вірші, так що коли він поступив до полтавської ґімназії, то вчитель словесности д. Сосновський пізнав зараз в нїм талановитого хлопця, а товариші продражнили його навіть віршописом. Михайло, скінчивши ґімназію, став студентом харківського унїверситету на математичнім виділї; по 2 роках він переніс ся в Київ на той самий виділ, але небавом переминив його на виділ правничий. За часів свого життя на унїверситеті займав ся він перекладом з московських поетів, переважно лїриків.

В напрямі рідного слова найперше незатерте враженнѧ на душу ще ґімназіста зробив П. Кулїш своєю „Чорною Радою“ і „Записками о Южной Руси“, а потім Т. Шевченко; під впливом тих творів у Михайла Ст—го прокинулось почуттѧ і палка любов до рідної мови, і він, молодим ще хлопям, почав збирати народні скарби і вивчовати народню мову, а підживившись знаттям, став пробувати свої сили на перекладах — то малих віршів, то байок, то прози; але його працї перебивались і до повного скутку не доходили через хворобу. Іще в 1863 р. дістав він страшенного ревматизму, котрий повертав ще кілька разів і наділив його хворобою серця. В році 1871 Михайло Ст—ий здоровя ради переїхав з села до Київа і тут підпав під вплив кружка щирих, високоталанових, ідеального напрямку людий, котрі і довершили розвиток його ідеалів. З того-ж року він віддав ся цїлим життям українській лїтературі поставивши метою виробити по змозї мову на стільки, щоб вона здолала виявити найкращі твори сьвітових ве́летнїв слова. Ото-ж і почав він перекладати й видавати, на скільки було змоги: казки Андерсена[1]), повісти М. Гоголя[2]), байки Крилова[3]), а потім славних поетів Байрона, Гейне, Міцкевича, Сирокомлю, Шекспіра, Некрасова, Пушкина і Лєрмонтова[4]). У всїх цих перекладах і думка, й малюнок, і музичність слова та вірша відповідали первотворам, і викликали то похвали прихильців, то роздратовану лайку ворогів самостійности нашого слова. Звістний наш поет В. Лиманський, діставши від автора книжку: „З давнього зшитку: Пісьнї і думи“ — відгукнув ся ось як:

Дарунок Твій любий
„Із давнього зшитку“
З великим Спасибіг
Я взяв до ужитку.

З утїхою серця
Його розгорнувши,
І в зміст його гарний
Душею впірнувши,

Я зараз почув ся,
Що духом підняв ся,
І серцем з Тобою
Цїлком поєднав ся;

Бо дише з утворів,
Виданих Тобою,
До рідного слова
Старою любвою.

[1]) М. Стариченко — Казки Андерсена. Переклад з біографією і 11 малюнками. Київ, 1873. [2]) Сорочинський ярмарок. Київ, 1875. Різдвяна ніч. Оперета і Лїбретто опери. 4 видання: 1874, 1876, 1882 і 1883. [3]) Байки Крилова. 2 видання: 1874 і 1882. [4]) З давнього зшитку. Пісьнї і думи. Частина І: Переклад з Бай-

І чує ся серцем
Висока жагóта
Те рідне слово
Підняти з болота,

Піддвигнуть розвоєм,
Ублагороднити,
І геніїв твори
В тім слові відбити.

В сій праці зустрів Ти
Важкі недогóди,
Але-ж поборов Ти
Усї перешкоди;

І цїли сьвятої
З тріюмфом досяг
„Із давнього зшитку“
Побідний твій стяг:

Високії твори
В чужій для нас мові,
В-явив ти мистéцько
У рідному слові;

І образи пишні,
Що Байрон створив,
У мові народній
Прегарно втїлив.

1882 р.

[Гл. „*Михайлу Петровичу Старицькому*“ (відібравши книжку „*З давнього зшитку*“)].

Сей період перекладів у п. Старицького скінчив ся славною і добірною працею — перекладом сербських народних дум[5]) [2 томи], вельми похваленим нашими критиками і пок. М. Костомаровим, — і перекладом траґедії: Гамлєт[6]).

Відтак п. Ст—ий, залишивши переклади, перейшов на власні роботи. Став одже писати поезиї, з котрих значна часть поміщена в збірцї на 1883 р. під заг. „Рада“[7]), ним самим впорядкований. Головно-ж посвятив ся він рідній драматурґії. На тім полї почав він працювати ще в Кіївї для кружка драматичних аматорів, котрого він і став поводарем. Ото-ж і появились на сьвіт „Різдвяна ніч“, — „Як ковбаса та чарка, то минеть ся сварка“ (водевіль в 1 д.), і „Чорноморцї“ (оперета по Кухаренку в 3 д.). Опісьля, коли в 1882 р. став враз з М. Кропивнїцьким на чолї великої, справжньої української трупи, і всї свої маєтки поклав на її звеличання, розплодивши з під свого крила уже чимало виводків, котрі ширять по сьвіту і наше життя і нашу мову, то драматичний талан його, яко письмовця, дістав широкого лету. Саме тоді написана ним драма „Не судилось“ (в 5 д.) своєю талановитостю звернула увагу всїх, а пок. М. Костомарів назвав її артистичним твором, котрий силою розвитку, характерів, дії і могучостю слова нагадує Шекспіра; др Ом. Огоновський в своїй історії літератури признає також, що сей твір має високу стійність літературну і поставляє автора в ряду найлучших українських драматурґів. — Відтак що року появляють ся нові драматичні твори М. Ст—го, що сьвідчать про зріст його таланy і про невсипущу працю. Ось їх заголовки: Сорочинський ярмарок (ком. оперета в 4 д.), За двома зайцями (міщанська комедія в 4 д.), Ой не ходи, Грицю, на вечерницї (драмат. оперета в 5 д.), По модньому (водевіль в 1 д.)[8]), Утоплена (оперета в 3 д.), Тарас Бульба (лїбретто до опери М. Лисенка), За правду (драма), Одноокий писар (комедія), На Івана Купала (оперета), Юрко Довбуш (історична драма з побуту гуцульського), Чорт побратим (оперета), Розбите серце (драма) і т. і.

Українець.

ДАМЯН ГЛАДИЛОВИЧ.

[Посмертна згадка].

Наша безталанна вітчина понесла тяжку, болючу втрату. Невмолима смерть видерла львівській громадї Русинів-Українців одну з найкрасших єї сил, видерла цїлій Україні-Руси одного з найгорячійших патриотів та найсовістнїйших і найчинніїших дїячів. Дня 16 (28) сїчня с. р. помер по довгій а тяжкій хоробі в 47-ім році житя Дамян Гладилович, професор руської мови в академічній (руській) ґімназиї у Львові, голова товариства імени Шевченка, член товариств (зглядно і видїлів) „Просьвіти“, „Народної Ради“, „Руської Бесїди“, „Руського товариства педаґоґічного“, „Народної Торговлї“ і иншіх, та один з основателїв „Днїстра“ і т. і.

Покійний був сином нинїшного о. пароха в Хирові, а братом померлого перед кількома лїтами щирого народолюбця і дуже спосібного писателя-юриста судді Адольфа Г—ча. Ґімназию покійний кінчив в Перемишлї, студиї фільозофічні відбув у Львові і у Відні, а зложивши швидко екзамен на учителя ґімназиї, дістав посаду спершу на коротко при ґімназиї в Самборі, а опісьля при руській ґімназиї у Львові, на котрій то посадї і помер, полишаючи жінку, дорослу дочку і сина, студента на третім році прав в університеті львівськім.

Значінє покійного серед громади львівських Русинів для справи народної було дуже велике. Для него добро справи народної було альфою і омеґою — добро справи народної і нїчо більше! Розголосу анї почестий не бажав, — був скромний і рад був своїй роли робітника — хоч видатного і всесторонного, але ширшому сьвітови незнаного. Кілько разів справа народна вимагала поради чи праці, єго не треба було аж взивати, він сам перший явив ся, бо-ж він звичайно один з перших і достерігав усяку потребу. Порада єго бувала добра, розсудна, а праця припадала для него нераз дуже тяжка, котрої не кождий радо піднявсь-би, а піднявшись єї, не витревав-би. І не був се того рода робітник, що як припала єму робота в одній справі, він вже о других справах не думав. Він завсїгди всї справи народні огортав своїми гадками, в кождій справі взяв участь і в кождій радо піднявсь якогось обовязку, якоїсь роботи. Чи йшло о справи полїтичної натури, чи о справи літературні [особливо видавництв часописів наших „Дїла“, „Зорі“, „Зеркала“], чи о театр руський, чи о друкарню товариства імени Шевченка, чи о „Народну Торговлю“, чи о відносини товариські — всюди він чи то менше, чи більше або й дуже багато вложив своєї доброї волї, досьвіду, знаня і найщиршої, часом незвичайно тяжкої праці. Видавництво „Дїла“ особливо має покійному дякувати дуже багато за свій розвій. Він з пок. Володимиром Барвінським був головним основателем „Дїла“ і від самого початку аж до недавна, коли почав занемагати на здоровлю, підняв ся з правдивим посвященєм, тілько з почутя ваги народного орґану, адміністрациї „Дїла“. Єго то головно ініциятиві, енергії і праці треба подякувати і за той великої ваги поступ в розвою нашої праси, що „Дїло“ почало виходити що-дня яко перший дневник в галицькій Руси. Покійний занедужав у вересні 1891 на витвір в жолудку. Як небудь перед Різдвом, здавалось, стало недужому лучше, одначе по Різдві знов погіршилось. Навіть в часї хороби, серед тяжких болїв інтересував ся він живо справами народними, інформував ся о справах і давав свою пораду. Що більше: на місяць перед смертию укладав плян видавництв 2 цїлих серий: Бібліотеки для руських жінок і бібліотеки для шкільної молодїжи, — і власноручно розписував в дотичних справах листи до людий знаних з енергії і патриотизму. Надто займав ся видавництвом двох книжок, приготовляв рукопись до друку і вів коректу; на кілька днів одначе перед смертию передав рукописи проф. С. Громнїцькому. Небавом почав тратити сьвідомість, а послїдні слова єго, висказані в проблеску одної яснїйшої хвилї серед безсьвідомости, то були слова: „Здаєсь менї, що я щиро служив справі народній“.

Похорони єго при великім здвизї народу відбулись 18 (30) сїчня коштом руських товариств дуже величаво. Вінців, зложених товариствами, інституциями, приятелями і знакомими, було кількадесять. Коли металеву домовину знесено з гори, хор вихованців семінарії відспівав жалібну пісню „Тихий вітер“, почім на бальконї першого поверха, покритім чорним сукном, явив ся посол Ол. Барвінський і попращав покійного в імени львівських Русинів-народовців дуже гарною промовою, в котрій підніс єго значінє серед руської патриотичної громади. Відтак під проводом мітрата о. Сїнґалєвича при участи 30 сьвящеників рушив похід похоронний довгими улицями і дійшов до маґазинів зелїзниці, щоби зложити домовину у ваґон та відвезти єї до Хирова до родинного гробу.

рона, Міцкевича, Сирокомлї, Гейне і Сербських пісень. Кіїв, 1881. — Частина II: Збірник віршів власних і перекладів з Лєрмонтова, Некрасова і ін. Кіїв, 1882. [5]) Сербські народні пісьнї і думи. Т. I. Юнацькі думи. Кіїв, 1876. [6]) Гамлєт, принць данський. Переклад траґедиї Шекспіра. З передмовою, примітками і прилогою музики М. Лисенка. Кіїв, 1882. [7]) Рада. Українська збірка на 1883 р. Т. I. Кіїв, 1883. [8]) М. П. Старицький: Малороссійскій театръ. Москва, 1890. Изданіе С. Ѳ. Разсохина [Тверская ул. д. Сушкина].

Дня 20 сїчня (1 лютого) відбулись похорони в Хировім при участи родини, сьвящеників і народу. По відправі виступив о. Яворський з Сяніцького, колишній ученик покійного і в гарній бесїдї представив вплив покійного на патриотичне вихованє молодїжи, піднїс єго сильний характер і невтомиму хоч на зверх невидиму працю у всїх галузях нашого народного житя. На кладовищи промовив сердечно з сльозами в очех о. Менцїнський, товариш покійного ще з дитячих лїт, а коли перед 2-ою годиною з полудня спущено домовину в родинний гріб озвав ся голосний плач всїх присутних за так передвчасно згаслим щирим сином України-Руси і невтомимим дїячем...

Пером єму рідна земля, котру так щиро любив!...

На що-ж глянемо — Споминать Тебе будемо І будемо плакати!

Ми-ж до Твого слїдочку Припадать будемо І споминати Тебе будемо!...

В оборонї правди.

Часто можна в руських часописях вичитати, буцїм то Русини, Москалї і Білороси „витворились з одного славянського колїна, немов з одного пня троє паростків“. Оттакі слова подибують ся і в 11 числї „Зорі“ з 1891 р. на стор. 216-ій, тай годї зрештою заперечити людям права так говорити. Але коли д. Картан, що підписаний під тою статею, каже, що в тім зглядї „слїдує за такими вченими як Мікльошіч“, то я позволю собі, задлятого, що память Мікльошіча для мене сьвята, на те ось що заявити: Дня 19-ого лютого 1885-ого р. сказав мінї покійний Мікльошіч, коли я, намучивши ся без міри над поясненєм деяких староруських законів звукових, просив єго о рішенє мого питаня: Sie gehen von einer falschen Voraussetzung aus, indem Sie glauben, dass die Sprachen, welche man „russisch“ nennt, also Klein-Gross-und Weissrussisch, eine Grundsprache haben. Dies ist nicht der Fall. Kleinrussisch ist ebenso alt wie Čechisch, Polnisch u. s. w. [Ви виходите з фальшивого заложеня, думаючи, буцїм то мови, котрі називаємо „руськими“, одже малоруська, великоруська і білоруська мова, мають одну, для себе лише спільну мову основну. Се неправда. Малоруська мова така саме за стара, як мова чеська, польська і. т. и.]. Отсе наука Мікльошіча, котрої він завсїгди придержував ся, і я се прилюдно заявляю на те, щоб не приписувати єму таких думок, яких у него не було. Знаю я добре і Мікльошіч се знав, що є учені, що інакше думають про сю справу, та про се подрібно іншим разом і на іншим місци.

Чернівцї. **Др. Степан Смаль-Стоцький.**

НАШІ ІЛЮСТРАЦИЇ.

По нападї Татарів. [Гл. стор. 45]. Вже потягла люта орда назад у свої степи, вже нещасна родина може вернути з лїсної криївки в родинне село. Но як-же сумно, як непривітно тут! Руїна, страшна руїна. Старому дїдуневи, що доводилось не раз не два бачити спустошену хату, тепер жалковажко, важче, чим бувало, бо єго бідна доня-вдовиця з сирітками приміститись не має де. Чи надіяв ся він, що єму немічному прийдесь на старости лїт ставати підпорою молодим? Був у його зять, дуб — не мужчина, 40 лїт, та вже рік минув, як наложив головою в оборонї рідньої землї. Остав по йому один-один син і дівчатко в колисцї. Їх матери печальній пригадує руїна недавню смерть єї чоловіка: вона найтяжче пригноблена, вона найдужче відчуває цїлу вагу невідрадного положеня. Синок бачить глубокий смуток на лици дїдуня, гіркі сльози на очах матери, безвідрадну розпуку у парубка-слуги, но не знає ще нїчого про сьвятий заповіт небіщика — батька, що умираючи переказав своєму вірному слузї доглядати його ворон-коня, доглядати збруї, щоби син вирісши та ставши соколом-лицарем пімстив на поганих ворогах батьківську смерть...

Ілюстрация наша поясняє нам дуже добре один з тих важних чинників, що зложились на витворенє мелянхолїчного темпераменту у нашого народа і подавали все нагоду до складаня наших тужних дум-пісень мелянхолїчного напіву.

О. В—о.

ЛЇТЕРАТУРА.

Дрібні вістки. Часопись „Буковина“ почала з новим роком виходити що тиждня в пятницю. Досї [почавши від 1884 р.] появлялась вона 2 рази на місяць. Тепер передплата на ню виносить 5 злр., а посилати єї треба до Адмінїстрациї „Буковини“ в Чернівцях (ул. Петровича Ч-о 2). З огляду на великі заслуги сеї часописи, обовязком єсть усїх Русинів підперти „Буковину“ матеріяльно і морально. „Буковина“ видає ся чистою нашою мовою і правописом фонетичним. Містить передні статї, дописи, докладні вістки з наших буковинських товариств і з цїлого руського житя на Буковинї, а також старанно ведений фелєтон. — Орґан руско-української радикальної партиї „Народ“ почав з Ч-ом 2 видавати на московській мові додаток під заг. „Изъ Россіи и для Россіи“ — а то, як каже редакция „на желаніе нѣкоторыхъ Великороссовъ и по рекомендаціи нашихъ украинскихъ друзей“. Рівночасно редакция почала розсилати яко додаток книжковий: „Соціялїзм утопійний і науковий Фр. Енгельса-П. Лафарда — переклав Ю. Б“. Досї появилось єго 1—16 стор. 8°. — Нашу перекладну літературу, що завдяки редакциї „Дїла“ в остатних 10 лїтах вельми розвинулась, збогатив тепер чимало наш галицький письменник Павло Кирчів, зладивши і видавши власним коштом переклад повісти Абґара Солтана під заг. „При стрілецькій ватрі“. Переклад старанний і гарний, а мова чиста, причім в діяльоґах задержано говір буковинський. — До цензури подано: В. Чайченка — Христофор Колюмб і М. Загірньої — Ганс Еґеде. — У видаваній парижською фірмою „Фляmаріон“ дешевій колєкциї творів знаменитих авторів під заг. Auteurs célébres вийшов Гоголїв Тарас Бульба у французькім перекладї.

Василь Лукич.

Книжки для руських шкіл середних в Галичинї. На остатнім засїданю анкети в справі руських книжок шкільних, що відбулась у Львові, сконстатовано, що деякі рукописи вже готові, а рівночасно ухвалено бракуючі виготовити. Язык руський (українсько-руський): Читанка руська для кл. I. вже друкує ся. Позаяк читанки руської для кляси II єсть вже мало примірників, проте поручено проф. К. Лучаківському, щоби приготовив нове виданє. Наклад книжок для кляс висших вже розійшов ся. Зладженєм сих книжок мають заняти ся: а) проф. К. Лучаківський для V. кл. (взірцї поезиї і прози); б) проф. Ол. Барвінський для кл. VI—VIII в трьох томах. Перший том обіймаючий літературу устну, вже друкує ся. Язык нїмецький: Проф. др Омел. Калитовський переложив граматику дра К. Петелєнца, котра вже друкує ся; тепер перекладає читанку для IV кл. Язык латинський: Директор ґімн. дрогобицької Ол. Борковський виладив цїлу граматику і рукопись єї обовязав ся предложити до рецензиї в сїчнї; сей автор має також готові вправи латинські для кл. III і IV. Що до вправ для кляс висших поручено візвати до сеї працї проф. С. Громніцького, Іл. Огоновського, С. Недільского і Гр. Цеґлїнського. З авторів латинських вийде небавом Корнило Непос з словарцем призначений для шкіл руських проф. К. Лучаківським. Язык грецький: Проф. Іл. Огоновський приладив Гомерову Іліяду і Одисею враз з словарцем грецько-руським, а проф. Дм. Левкевич переложив на язик руський словар грецький Коха. Релїґія: Катехит рад. Ол. Торонський обовязав ся приладити нове виданє підручника для 5 кл. а відтак для кл. VI. Ґеоґрафія: Проф. Н. Вахнянин підійняв ся уложити підручник для кл. I, що відповідав-би теперішним інструкциям і вимогам. Дрови Юл. Целєвичеви поручено переробити статистику для кл. IV і уложити відповідну книжку для кл. VIII. Математика: Др Ом. Савіцький працює над новим виданєм альґебри для кляс висших, а рукописи книжок дла кл. III і IV

предложить невдовзі. Рівно-ж предложить небавком ґеометрію, оброблену на підставі Гочвара. Фізика: Рукопись книжок для кл. III і IV вже предложив до оцінки проф. Петро Огоновський. Історія природи: Проф. Ів. Верхратський зладив переклад ботаніки проф. Ростафінського для кл. V. Обовязав ся предложити рукопись для кл. II, — і мінералогію для кл. III. Пропедевтика. Директор радця В. Ільніцький обовязав ся предложити рукопись зладжену на підставі книжки Козловського. — Для несьвідучих діла мусимо додати, що руські ґімназиї в Галичині мають вже від давна майже усї підручники шкільні (деякі навіть в кількох виданях) видруковані в рідній мові, а повисші постанови анкети дотичать нових, виправлених видань.

ШТУКА.

Дрібні вістки. Петербургська „Нива“ помістила в Ч-ї 3 на стор. 52 і 53 велику автотипію з образу І. Е. Рєпина під заг. „Запорожцы. Кошевой Сѣрко съ товарищами отвѣчаютъ насмѣшками на грамоту султана Магомета IV“. Як звіщають „Новости“ образ закуплено до царської ґалєрії. — 14 (26) сїчня отворено в Петербурзї выставу предметів рускої давнини із збірки Н. Л. Шабельської. З виставлених предметів звертають на себе увагу між іншим: шиті зображеня Вел. кн. Володимира і Володимира Мономаха. Дохід призначений на користь голодних. — 19 (31) сїчня отворено також в Петербурзї выставу „Blanc et noir“, на котру доставили рисунків також наші земляки І. Е. Рєпин, П. А. Левченко, Зощенко, Кравченко, Кившенко і Трутовський — Віденська фірма Еслєра надіслала вже до Львова готовий снижевий памятник Вол. Барвінського, котрий на весну уставлять на могилї незабутного покійника.

Василь Лукич.

Відповідь Запорожців турецькому султанови Махмуду IV. Знаменитий наш артист-маляр І. Е. Рєпин — як вже згадано в Ч-ї 1 „Зорі“ — виставив в Петербурзї свою останню картину під згаданим вище заголовком. Картина ся уявляє громаду Запорожців, складаючих відповідь на грізний лист турецького султана Махмуда IV. Як описують петербурські ґазети, картина ся єсть справжній шедевр в малярстві. Обличчя і постаті всїх Запорожців, одежа, обстанова і все до найдрібнійших подробиць змальовано так ясно і правдиво, немов справді перед глядачем жива купа тих завзятих-чубатих, немов чуєть ся їх голос, їх весело-глумливий регіт. Доволї зглянути на картину, щоб побачити, що Запорожцї складають щось дуже комедне, веселе і разом задиракувате. Незабаром картина ся має бути виставлена по всїх українських найбільших городах разом з іншими картинами славного земляка нашого Рєпина. Тож, здаєть ся, не зайвим буде ознайомитись з тим цїкавим епізодом в історії Запорожжя, котрий славний артист взяв за основу до свого великого утвору. Розлютований на Запорожців, турецький султан Махмуд IV в осени 1674 року выслав в Крим пятнадцять тисяч свого найкращого війська — стамбульских янічарів і звелїв кримському ханови з сими янічарами і зо всїєю кримською ордою рушити на Запорожжя, вигубити всїх Запорожців і все Запорожжя зруйновати і знищити до останку. Зимою того-ж року кримський хан Селїм-Ґерай I, злаштувавшись добре до походу, рушив на Запорожжя з великим військом, котре складало ся з пятнадцяти тисяч янічар і сорока тисяч кримської орди. Сїч тодї була на річцї Чортомлику на місци теперішнього села Капулївки в катеринославському повитї. Кошовим отаманом на Запорожжі був тодї славний Іван Сїрко. Саме на різдвяні сьвята хан наблизив ся до Сїчі, де Козаки безпечне спали, несподївающись нїякої пригоди. Надибавши хвіртку в сїчовому палїсадї, хан провів туди всїх янічарів, а сам з рештою війська оточив навкруги всю Сїч, щоб не випустити відтїля і душі живої. Янічари мали несподївано напасти на сплячих Запорожців, але збившись великими купами на тїсному сїчовому майданї і на тїсних вуличках поміж куренями, довго не знали як і з чого починати. На щастя Запорожців, саме тодї в одному куренї прокинув ся сїчовик Шевчик; він відсунув кватирку в вікнї, щоб подивитись, чи скоро має на світ благословлятись, і несподївано побачив велику силу турецького війська, що затопило весь сїчовий майдан і всї вуличкы. Тихенько побудив він своїх товаришів, котрих було в тому куренї до 150 чоловіка, і росказав про лихо. Запорожцї миттю зміркували весь плян оборони. Коло кожного вікна поставили вони по скілька чоловік стрільців, а останні мусїли набивати рушницї і подавати стрільцям. Тодї разом повідчиняли вікна і почали немилосердно палити в густий натовп ворогів: почувши пальбу, і в других куренях догадали ся зробити теж саме. Турки-янічари цїлими лавами падали від козацького огню і потопали в своїй власній крови. Коли-ж Козаки побачили, що велика сила Турків вигублена сим несподіваним нападом, тодї вони разом, немов по командї, висипали з куренів з мушкетами, шаблями та іншою збруєю і почали кінчати ворогів ручним боєм, немилосердно побиваючи їх. На самому свитанню вони покінчили Турків, заливши всю Сїч, всї куренї і навіть церкву божу бісурменською кровію. 13.500 янічарів лягло на місци і ледви 1500 чоловіка втїкли з Сїчі і принесли страшну вістку ханови. Дізнавшись про се, хан так перелякав ся, що ту-ж мить зо всїм своїм великим військом кинув ся на втїкача, не озираючись. Того-ж дня Сїрко вирядив на здогін дві тисячі козавів, але вони вже нездогнали хана, котрий тїкав не зупиняючись. Щоб віддячити ханови за такий зрадецький напад на Сїч, Сірко в 1675 р. з великим військом запорожським рушив на Крим і кілька місяцїв руйнував орду. Татари і навіть сам хан кидали все своє добро і тїкали в гори, а Сїрко палив, руйнував і вигубляв усе навкруги, поки не вдовольнив ся і з великою здобиччю і невольниками повернув ся в Сїч. Нема що й казати, що сей напад на Крим ще більше розлютував турецького султана і от в 1680 р. пронеслась страшна чутка, що сам султан з несчисленним військом має выступити проти Сїчі, щоб до останку її зруйновати, але се була тільки чутка. По народньому переказу султан Махмуд IV нїби то в тому-ж роцї післав Запорожцям грізне „посланіе“, в котрому величаючи себе сином Магомета, братом сонця і місяця і т. д., страшив Запорожців і требував, щоб вони йому покорили ся. На се „посланіе“ Запорожцї нїби-то відмовили султанови листом, в котрому дуже зле поглумили ся над пихою султана і зневажили його. Складання сього листу і дало тему славному малярови. Як сьвідчить Костомарів і Еварнїцький, ся цїкава, хоч певне вигадана, переписка дуже розпросторонена на Українї. Костомарів надруковав її в журналї „Русская Старина“ 1870 р. Ч-о VI, а Еварнїцький добув декілька варіянтів, з котрих один, записаний від сьвященика села Вище-Тарасівки катеринославського повіту, подає в своїй книжцї: „Очерки по исторіи запорожскихъ козаковъ“ [Петербург 1889., стор. 69]. Приводимо цїлком сю переписку: „Султан Махмуд IV запорозським Козакам в 1680 роцї! Я, султан, син Магомета, брат сонця і місяця, внук і намістник божий, володар царств — македонського, єрусалимського, великого і малого Єгипту, цар над царями, пан над панами, надзвичайний лицар, нїким не побідимий, куратор самого Бога, надія і утїха музульман і великий оборонець християн, — наказую вам, запорожські Козаки, по волї і без жадного змагання покорити ся менї і мене не турбовати“. — Запорожцї на се відповіли так: „Запорожські Козаки турецькому султанови! Ти шайтан турецький, проклятого чорта брат і товариш і самого люцифера секретар! Який ти в чорта лицар? Чорт викидає, а твоє військо пожирає. Не будеш ти годен синів християнських під собою мати; твого війська ми не боїмось, землею і водою будемо битись з тобою. Вавилонський ти кухар, македонський колїсник, єрусалимський броварник, олександрийський козолуп, великого і малого Єгипту свинар, вірменська свиня, татарський сагайдак [мабуть сайчак=дикий цап], камінецький кат, подолянський злодіюка, самого гаспида внук і всього сьвіту і підсьвіту блазень, а нашого Бога дурень, свиняча морда, кобиляча....., різницька собака, нехрещений лоб, хай-би взяв тебе чорт! Оттак тобі Козаки відказали, плюгавче! Не вгоден єси матери вірних християн. Числа не знаєм, бо календаря не маєм, місяць у небі, год у книзі, а день такий у нас, як і у вас, поцїлуйте за те ось куди нас!... Кошовий отаман Іван Сїрко зо всїм кошом запорожським“.

Переказом про сї листи покористував ся і наш славний поет Ст. Руданський, котрий ще в 1869 р. склав про се віршу, досї нїгде ненадруковану. Вірша ся записана в власноручному збірнику віршів покійного Руданського, що́ передав менї для перегляду приятель поета д. Яцимирський. Поки той збірник побачить сьвіт божий, друкую ту віршу Руданського, що́ трапилась менї саме до речі друкую без нїякої переміни.

М. К.

Ахмет III і Запорожцї.

В лїто тисяча шість-соте,
В лїто тее боже,
Прийшла грамота Ахмета
В наше Запорожже:
„Я султан син Магомета,
Внук Бога їдно́го,
Брат місяця перекро́я
І сонця само́го,
Лицар сильний і могучий,
Кроль над королями,
Воєвода всього сьвіту
І цар над царями;
Цар столицї Цареграду
І цар Македону,
Греків, Сербів, Молдаванів
І цар Вавилону,
Цар Подолї і Галича,
І славного Криму,
Цар Єгипту і Араби
І цар Русалиму.
Сторож гробу в Русалимі
І вашого Бога,
Христіян усїх на сьвітї
Смуток і підмога.
Кажу вам усїм Козакам
Менї передатись,
А як нї — добра від мене
Вам не сподївatись!“

Того-ж лїта Запорожцї
Грамоту читали,
І до вражого Ахмета
От що написали:

„Ти султане, чортів сину,
Люципера брате,
Внуку гаспида само́го
І чорте рогатий.
Стравнику ти цареградський,
Пивнику македонський,
Сви́не грецька й молдаванська,
Ковалю вавилонський,
Кате Сербів і Подолї,
Папуго ти кримська,
Єгипетський ти свинарю,
Со́во Русалимська,
Ти погана свинячая
Морда — не підмога,
І дурень ти, а не сторож
У нашого Бога.
Не годен ти нас Козаків
. . . . . .
А не то, щоб Запорожжя
Під собою мати.
Ми землею і водою
Будем воювatись
І тебе нам, бісів сину,
Нїчого боятись!
Так тобі ми відвічаєм,
А року не знаєм,
Бо ми ваших календарів
В Сїчи не тримаєм.
Місяць наш тепер на небі,
День той самий, що у вас,
. . . . . .
. . . . . .

С. Руданський.

ТЕАТР.

Продовженє конкурсу на оригінальні руські твори сценічні. Як звістно, Видїл краєвий королївства Галичини і Володимирії з Вел. Княз. Краківським росписав 24. лютого 1891 до Ч-а 386 конкурс з преклюзийним речинцем до кінця місяця вересня 1891 р. на оригінальні руські твори сценічні з обсягу драмату, поважної комедиї і народних штук зі сьпівами або без сьпівів, такого обєму, щоби заповнили цілий вечір театральний. Отже той конкурс [мабуть по причині, що за мало творів наспіло на него, або що надіслані не відповідають згаданим вимогам] продовжено постановою Видїлу краєвого з 10. грудня 1891 ч. 53656 до дня 30. вересня 1892 року. Працї конкурсові треба посилати в повисшім речинци під адресою Видїлу краєвого у Львові, заосмотрені знаком або девізою автора, котру треба помістити також на замкненій кувертї, містячій в собі імя, прізвище і адрес автора. Працї друком вже оголошені і також виставлені на якій будь сценї, навіть аматорській, виключають ся від конкурсу. Також недопустить ся до премійованя праць авторів вже неживучих, хоч-би вони дотепер не були оголошені. В протягу трьох місяцїв по упливі конкурсового речинця наступить рішенє конкурсу і признанє нагороди окремою комісиєю конкурсовою, котра збере ся у Видїлї краєвім під проводом маршалка краєвого або єго заступника. Склад комісиї подали ми в Ч-ї 6 з р. 1891 на стор. 119. Комісия рішить більшостию голосів і признасть три нагороди, а именно одну в сумі триста злр., другу в сумі двіста пятьдесять злр. і третю в сумі двіста злр. а. в. трьом творам, узнаним за найлїпші з поміж надісланих на конкурс, без згляду на рїд твору, щоби лише належав до родів, поданих вищше. Тож комісия може признати всї премії творам одного роду. Оголошенє конкурсу в публичних письмах і виплата нагород наступить в грудні 1892. Нагороджені твори стають власностию тов. „Руська Бесїда“ у Львові. З виключним правом вистави їх на сценї. Рукописи надіслані на конкурс зверне ся властителям на їх кошт разом з замкненими кувертами, наколи Видїлови краєвому вкажуть свої адреси в інший спосіб. — На сей конкурс звертаємо увагу наших писателїв драматичних: добре понятий обовязок народний наказує взяти в конкурсї як найчисленнїйшу участь.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Подає Василь Лукич.

а) книжки.

Антін Головатий. Запорожський депутат і кобзар. Написав М. Уманець. [Передрук з „Правди“]. — Львів, 1891 р. 28 стор. і Пісьня Головатого. 8°.

Абгаръ Солтанъ. **При стрѣлецькой ватрѣ,** перевѣвъ Павло Кирчовъ. — Львів, 1892 р. 90+4 нен. вел. 16°. Цїна 40 кр.

Значнѣйшй угодники божй, котрыхъ память обходить руско-католицка церковь въ мѣсяцяхъ сѣчни, лютомъ и мартѣ. Написанъ Сельскій Душпастирь. [„Выд. народне у Львовѣ“. Рік XI. Книж 1. Місяць Сїчень]. — Львів, 1892 р. 36 стор. 16°. Цїна 8 кр.

б) періодичні виданя.

Правда. [Том XII. Випуск XXXV. За місяць сїчень 1892 р. 1—64 стор. 8°]. Зміст: З новим роком. Ідейний чоловік, гумореска Сивенького. Українські гумористи та штукарі, етнографічна студия Івана Нечуя-Левіцького. Огляд на рік 1891. Місто Городище (в Полтавщинї), розвідка Миколи Чорноморця. Божественна комедия, Дантова поема в перекладї Сивенького: Пекло. Пісьня перша. Вісти: З Кіївa і з Правобережної Украіни. Чуб-а. Політична блуканина. Безвиглядність социяльної демократиї. стаття з нїмецького Дра Е. А. Шефлє. З ради державної. Критичні і бібліографічні замітки: Нова розправа про українську шляхту (заднїпрянську) Хлопця. Переписка Редакциї і оповіщенія на окладї.

ПОСМЕРТНІ ОПОВІСТКИ.

Казимир Володислав Плошовський, довголїтний артист руського народнього театру, умер у Львові 29 нов ст. сїчня в 39-ім роцї житя. Покійний зачисляв ся між лїпших артистів нашої, а в деяких креациях [як на пр. Гаспара в оп. „Дзвони з Корневіль“, Франциїшка Мора в „Розбійниках“ Шілєра, Бриґідика в оп. „Зелений Остров“ і инш.] був справдї незрівнаний. Публїка відносилась до покійного з великою симпатиєю а також і між своїми товаришами полишив по собі правдивий жаль. Покійний був недужий вже від $1^1/_2$ року, але не піддавав ся, і ще з початком сїчня виступав на руській сценї в Станїславові хоч вже було видно у него розстрій фізичний а навіть умисловий. Була се на скрізь артистична душа і руській сценї, на котрій працював від 1873 р., відданий усею своєю істотою; він любовав ся штукою драматичною, віддавав ся їй цілою душею, багато працював над собою і завсїгди споглядав на ню з чисто ідеального становища. Похорони відбулись 31 н. ст. сїчня при участи знакомих, приятелїв, товаришів сцени і делєґатів львівської „Руської Бесїди“, котра зложила на домовинї вінець з написом: „Заслуженому артистови руської сцени товариство „Руська Бесїда“. Земля єму пером!

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦИЇ.

Вп. Петро Голота. „Сьвятий вечір“ передали Буковинї, котра і видруковала єго в Ч-ах 1—3. **Вп. Юлїй Ваґнер.** Надіслана поема непридатна для „Зорі“ і не буде надрукована. **Вп. Наталка Полтавка.** Спасибі за поясненя в справі портрету Ш-ка. Фотографій К. дожидаємо, а з свого боку самі попросимо. **Вп. М. Лисенко.** Реклямовані числа вислано. Що до другої справи, то при теперішних обставинах нема на те ні найменшої надії; особливо-ж сего не повинні вимагати зовсім початкуючі автори, котрі доперва пробують своїх сил. **Вп. Лесько.** Просимо подати свою адресу. **Вп. М. Бужок.** Непридатне. **Авторови причинка до житєписи О. Потебнї.** Обширнїйшу звістку помістили ми в Ч-ї 2 а переложена Вами статя О. Еф. не містить нїчого цїкавого. **Вп. Ів. Як. Чер—ко.** Рукопись відсилаємо почтою **Бп. В. Масляк.** Спасибі за дарунки. Ми видрукували в тім Ч-ї. З Ваших рукописів більше нїчого нема в нашій теці. Просимо також о твори прозою. **Вп. Ів. Тимофеїв.** Малюнок „Учительша в селї“ не буде поміщений в „Зорі“. **Вп. Редакция журнала „Кіевская Старина“.** Випуска за сїчень 1892 досї не одержали, як небудь посилаємо „Зорю“.

Спростованє похибок.

В Ч-ї 2-ім на стор. 27 в поемі „На сьвятий вечір“ в 4 стрічцї першої строфи з гори: замість „в густе білєчко“ має бути: „В чистe білєчко“.

Впорядчик части літературно-наукової **Василь Лукич.** За редакцію відповідає: **Василь Тисовський.**

Видає **Товариство імени Шевченка.** З друкарнї Товариства імени Шевченка — під зарядом К. Беднарського.

ЗОРЯ

ІЛЮСТРОВАНЕ
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ПИСЬМО ДЛЯ РОДИН.

Р. XIII.

Виходить у Львові 1-ого і 15-ого кождого місяця в обємі півтретя аркуша.
Передплата виносить: на цїлий рік 6 злр. [для заграниць 6 руб., або 12 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр.
Одно число коштує 30 кр.

1892.
У Львові
15 (27) лютого.

Редакция, адмінїстрация і експедиция у Львові, при ул. Академічній Ч-о 8.
Рукописи мають бути писані правописею „Зорі“. Твори узнані редакциєю непридатними до поміщеня, звертає ся авторам [на їх кошт] без поясненя причин.

Ч. 4.

За громаду.

Хроніка одного села на Поділю — К. Т. Подоленка.

(Далї.)

XI.

Як напророкувала стара Настя Солодариха, так і сталось. Дощ почав мрачити з півночі і вранцї на другий день не переставав. Люди вже не нішли з плугами в поле, а зістались дома.

Пообідавши раненько, Андрій Довбанюк одяг ся в стару сїру свитку і пішов навпростець через городи до Якова Муляра.

Андрій до воріт, а Яків з воріт.

— Здоров будь, куме, з тим днем, що сегодня, — привитав ся перший Андрій.

— Дай Боже здоровя! А це може ти, куме, до мене йдеш? — спитав Яків.

— Ба нї, я оце покинув хату, бо там стара розвозилась з шматтям.

— Та й я оце, куме, не всидїв в хатї, бо й моя стара ще до обіду прикріпила скремплї до лави, а не вже заходилась коло вовни, а дівка чеше щіткою ляні кукли, та таку підняли куряву, що й не думай всидїти в хатї.

— От і добре; підем разом на село, послухаєм, що люди гуторять.

— Та й я ото, куме, туди зібрав ся, — говорив Яків, ідучи в ногу з Андрієм по гряцюзї; — і маю ще дещо передати громадї від Хапуна. Два вечори я з ним мучив ся і все таки до кінця дїла не довів. Упертий жид, знай на своїм стоїть.

— Це-б то, куме, про цїлину з під дубини?

— Еге-ж бо, еге, куме.

— Цїкава оце річ у нас, таку річ треба розміркувати миром, громадою... А тепер поки що маю повернутись до тебе з инчим дїлом і навіть, коли хоч знати, не з пустяшним.

Дамян Гладилович.
[Гл. Ч-о 3., стор. 57].

— А що там таке? — спитав Яків, звівши очи на кума.

— Та от по всїм селї, як в дзвони дзвонять, що ти, куме, нїби-то віддаєш свою дочку в наймички... Я звісно не вірю, щоб сьому була правда. Не може бути, щоб такий ґосподар, як ти, куме, віддав свою дочку в наймички.

Яків спустив очи в землю, насупив низько брови і все мовчав; йому стало нїяково перед кумом.

— Чого-ж ти, куме, мовчиш? Вже щось там таки в вас було? — спитав Андрій.

— Та було-ж, було, — признав ся Яків. — Я ото розсердив ся на дочку, та й накричав, що віддам її в найми, а тут чорт приніс Сруля в хату, я і сказав йому, щоб він найшов менї службу для дївки...

— Так бач, — перебив Андрій Якова, — проклятий жид знав, що ти, куме, спересердя ото сказав, а тепер він дзвонить по всьому селу, що ти віддаєш дочку в найми і все це длятого, щоб ославити тебе, доброго ґосподаря. Жиди, як-би могли, то ославили-б всїх ґосподарів в Гетьманцях, щоб пісьля лекше було їх нївечити і заставити на себе робити.

— Воно то таки й справдї так, — сказав вже веселїще Яків.

— Але ти, Якове, і не думаєш вже віддавати дочку в найми?

— Та-ж кажу тобі, що нї, — знову сердито відказав Яків.

— Коли так, куме, то й добре, тілько ще треба Срулеви пельку заткнути, щоб не брехав дурно.

— Підем, куме, мерщій, бо поки дійдем до коршми, то

геть змокнем, — сказав Яків, щоб перебити важку для нього бесїду.

В коршмі вже було повно людий. Тут був і Петро Стиртюк. Оберегаючи громадські інтереси, він вже встиг схопити ся і полаяти ся з Срулем, котрий все витлумачував людям, як то їм вигідно взяти на себе оброблювати з третьої части сорок десятин цїлини з під дубини. Сипким від крику голосом Сруль голосив на всю коршму:

— Люди добрі, ви собі посцитайте то, сцо як-би ви за грошї обробляли отту землю, то козний з вас полуцив-би небільс сости, а все на рідкість сїм карбованців за одну морґу землї, і то як-би козний сам і зорав, і засїяв, і зібрав, і звіз на тік хлїб з тої морґи: це все вірно, сцо так, бо це все колись ми з вами розсцитували. А тепер насцитайте і те, сцо на морзї цїлини родить найменс проса сїм-вісїм кіп, — най буде все сїм. Козному, хто візьме на себе морґу, прийдеть ся дві копи і двайцять снопів проса, а копа проса з цїлини видає то все мало три корцї, знацить всього вийде сїм корців. Корець проса мозна продати по три карбованцї: виходить всього двайцять один карбованець користи. Оттут і розсцитуйте собі все ви самі...

— Срулю, а хто нам заплатить за те, що ми будем розкорчовувати хоч подекуди дубові пнї на тій цїлинї? — запитав Сруля Петро.

— Та то хіба багато козному прийдеть ся викорпувати оттих пнїв? Не всї-з пнї будете корцувати, а так подекуди, сцо-б мозна було плугом пройти та бороною.

— Оттак, Срулю, і клади за пю роботу по двайцять карбованців на морґу. А заробіток де? За половину урожаю то ще можна взяти і то на три роки, а за третю часть, то нї за що, — сказав Петро і став собі осторонь.

— Так, так; правда воно, правда! — загуло разом скілька голосів.

— Ет, хлопце, не моропи людий! Ти сам не думаєс брати на спіл землю, то й збиваєс добрих людий з путя! Не слухайте його, добрі люди, — сказав Сруль, показуючи рукою на Петра.

— Сам ти, старий брехуне, — заговорив несподївано Андрій Довбанюк, — морочиш людий. А ну тебе к бісу!

Люди звернули увагу на слова Андрія і разом всї загомонїли.

— Та чи сказав ти, Срулю, — запитав Яків Муляр, — що посесор мало того, що аж дві части врожаю править собі, та й ще виговорує собі до того два робочих днї в жнива.

Неначе грім вдарив, оттак та річ Якова збентежила людий. В коршмі підняв ся галас, кожний кричав своє, не слухаючи другого; тут одні кричали, а другі, то вже лаялись. Сруль крутив ся і вертів ся, як посолений вюн в мисцї. Виждавши хвилину, коли люди трохи притихли, він знову повернув ся до громади з словами:

— Люди добрі, маю сце сцось сказати і це все будуть мої останні слова. Знайте, панове хозяї, сцо як тілько сегодня ввецір не дасте посесорови слова, сцо приймаєте його умову, то він завтра віддасть цїлину майданським людям. Майданцї все умовились з посесором і на другім тиздню поїдуть в волость законтрактуватись.

— Брехня, брехня!... бреше Сруль, — кричало знову разом скілька голосів.

Остання звістка дуже вразила людий. Громада скоро притихла. В коршмі знайшлось немало людий, котрі і раньше чули, що Майданцї чатують на цїлину з під дубини, а декотрі, то навіть і бачили, як майданські люди заїзжали до посесора.

— Як так, то треба своїх посланців слати в Майдани, щоб вони умовили майданську громаду не квапитись лїзти в жидівське ярмо, — сказав голосно Петро.

— Треба, треба послати! — закричала разом сливе не вся громада.

— Я перший піду до Майданців, — відізвав ся Андрій Довбанюк; — вибирайте ще кого небудь для помочі менї.

— Охріма Підкову! — крикнув голос з заду.

— Охріма, Охріма! — знову загула громада.

Охрім Підкова, здоровий чоловік, вищий цїлою головою від усїх людий, вийшов з громади, став коло Андрія і голосно сказав:

— І я піду!

— Візьмем ще з собою Петра; він письменний, то й стане нам там в пригодї, — промовив Андрій Довбанюк.

— І Петра, і Петра! — знову загула вся громада.

— Петре, підеш з нами? — спитав Петра Андрій.

— Як громада велить, то піду, куди тілько прикажуть.

— А щоб дорогого часу не гаяти, то завтра вранцї й махнем в Майдани, — сказав Андрій, повертаючись до своїх товаришів-посланців.

— Я готовий, дядьку, — відказав Петро Стиртюк.

— І я, — сказав Охрім.

Сруль почувши таку річ, вийшов з коршми і бігцем побіг до посесора.

Виклавши перед посесором все, що робилось і говорилось в коршмі, Сруль попросив у нього дозволу поїхати зараз-же в Майдани, щоб поперед гетьманських посланців довести з Майданцями діло до кінця.

— Не треба! — гордо по жидівськи відказав Кац, — не треба. Я й без Майданців зумію скрутити своїх мужиків і присилую їх лизати мої патинки. А Майданцї, коли хотять, то нехай самі приїжають і просять чого їм треба. А тепер щоб менї до неділї був готовий на бумазї рахунок того, хто, що і скільки менї винен. А там я роздивлюсь і дам свій приказ.

В той самий час, як сердитий Кац давав свій приказ Срулеви, Петро в коршмі натякнув людям, що громадї не слїд збирати ся в коршмї, де і орендатор і инчі жидки слїдком ходять за людьми, вислухують, що громада говорить, та пісьля передають посесорови і через те ще завчасу жиди вміють підставити людям стільця в кожнім громадськім дїлї.

— А таки так... так не будем тут збирати ся, не будем! — загули люди.

— Будем ми, панове, з цего часу збирати ся на дубах коло церкви, — прикинув слівце хтось з людий.

— На дубах, на дубах, коло церкви! — загула ще раз громада.

Коло гетьманської церкви на схід сонця лежало більш десяти дубів; отті дуби вивезені були людьми з церковного лїса ще назад тому пять лїт. Марили тодї люди підняти миром церкву і дзвінницю, але наїхавший з ґубернії чиновник архітектор найшов, що церква дуже стара і що лучше було-би нову побудовати, а дзвінницю, то дозволив підняти. Гетьманцї миром підняли дзвінницю і підмурували її; церква-ж такою і зістала ся, як була, а дуби, що мали пити під неї, і тепер лежать коло цвинтаря.

XII.

Настала неділя, а з нею і погода. В Гетьманцях було тихо, як завжди буває зраня в неділї; по хатах зістались тілько малі дїти і ґосподинї, що порались коло печі, готуючи обід. В церкві було повно людий, через те, що на ярмарок в сусїдне місто мало хто поїхав, бо дуже тяжка була дорога. Осїннє сонце з чистого, блакитного неба ще зраня почало огрівати землю; земля стала протряхати.

Навкруги гетьманської церкви було так гарно, як буває часом ранньою теплою весною. Трава на цвинтарі від дощу зазеленїла і гарно блищала на сонцї густими і великими краплями роси. Гарно золотило проміння ясного осїннього сонця позолочений хрест на церкві і пожовкле листя дерев, що росли навкруги паркану цвинтаря. В церкві йшла Служба. Тихо, шепотючи губами, і щиро від серця молились люди; здавалось, що від тої щирої молитви гула вся церква. А кругом церкви було тихо; тільки одні горобцї без перестанку і вже аж надто цьвірінькали.

В церкві стало так душно, що староста мусїв лїзти по драбинї і відчиняти вікна на захід сонця. Дївчата повиходили з бабинця і розбились на дві купи коло дзвінницї. Вони були повбирані і в чугаї і в кацавейки; з під чугаїв і кацавейок красувались спідницї всїх кольорів, а найбільше в їх уборах блищав червоний цьвіт. У декотрих то голови були заквітчані засушеними гвоздиками, повняками, чорнобривцями та инчими квітками; в кожної від кіс розсипались по плечах червоні кісники з стрічками. Орися стояла в меншій купі дівчат, побравшись за руки з Гандзею. На нїй був розшитий, чорний з доброго свійського сукна чугай; підперезана вона була дорогим

одеським поясом, тим самим, що її батько ще за чумаківства вивіз з Одеси для своєї ще молодої то було колись жінки. З під чугая низько опускалась червоно-горячого кольору спідниця; чоботи на ній були юхтові на колодочках з підківками. Коси на голові були дрібно заплетені і з заду звязані кісниками і стрічками всіх кольорів, що́ розсипались аж по всіх її плечах. З лиця вона трохи зблїдла після жнив і здавалась ще кращою, як була в жнива. Вона вбирала тепер очи не одного молодого парубка.

— А що, дівчата, зберемо ся сегодня на вулицю? — хоч стиха, та виразно запитала Гандзя.

— А добре, зберемо ся! — разом відповіло їй немало голосів.

— А ти, Орисю, прийдеш? — спитала знову Гандзя.

— Прийду, як випрошусь, — відповіла Орися.

— Чого це й справді, Орисю, тебе не пускають на вулицю? — спитала у Орисї одна дівчина, так собі навмання без всякої лукавої мети.

— А не знаю, — відповіла Орися, а сама почервоніла і почала неспокійними руками розправляти стрічки на плечах Гандзї.

— А я знаю, — зачепила Орисю здорова, никата, червона з лиця Юхтима Бондарівна, що́ служила разом з Петром в попа і довго слїдком колись бігала за Петром.

— А як знаєш, то й знай собі на втїху, — відказала Юхтимі Орися, — тілько я тобі голубко скажу, що як мати, або батько твої довідають ся, що ти така дуже цікава, то й тебе не будуть пускати на вулицю.

— А що, Юхтимцю, дістала здачі? — спитала сьміючись Гандзя.

Всї дівчата голосно засьміялись.

— Сьмійте ся, сьмійте ся, правте обідню куцому, а я піду Богу молити ся, — сердито сказала Бондарівна і повернула до церкви.

Незабаром скінчилась і Служба Божа і люди почали виходити з церкви. Вийшов і Яків Муляр з шматочком проскурки, котру бережно держав в лївій руцї. Узрівши Орисю, він відломав крихту проскурки, подав їй, але ні слова не сказав. Орися подякувала батькови і пішла позаду його, держучись все за руку з Гандзею. До самого двора Яків вів бесїду з сусїдом і ні словечка не сказав Орисї. Сумний ввійшов він і в хату.

— Оце ти так сьогоднї була в церкві? — спитав він в жінки, роздягаючись посеред хати.

— Не зібралась, то і післала Орисю, а сама то вже тут поралась коло печі, — відповіла стиха Муляриха.

— А що-ж ти впоралась з обідом?

— Обід вже в мене давно готовий; сїдай, коли хочеш до столу, а ти, Орисю, — сказала мати, — кинь ся хуччій до льоху і принеси холодець.

— То в тебе, жінко, — заговорив вже весело Яків, — і холодець є, і пампушки бачу на лаві і часником пахне... може ще і шкварки до часнику єсть?

— А вже-ж єсть: на те Бог неділю дав; ще й кабака наварила з пшеничною затїркою і спекла два коржі до маку, — з гордостю і разом весело відказала ґосподиня.

— Тим часом Орися внесла холодець і поставила на стіл.

Яків потягнув носом в себе і запитав знову веселим голосом, повертаючись вже до Орисї:

— То це й холодець з часником?

— А вже-ж, татку; та ще й до цего холодцю єсть і горілка в пляшцї, — з радістю відповіла Орися, миттю кинулась до мисника і дістала пляшку з горілкою.

— Як я бачу, то ти, дівко, дочка розумного батька, — сказав Яків, моргнувши на Василя, котрий і собі почав сьміяти ся, сїдаючи за стіл поруч з батьком.

Після другої чарки за обідом Яків ще більш розвеселив ся і подобрійшав. Орися була несказано рада, бо давно бачила таким батька; їй хотїлось і гратись і сьпівати, або хоч кого небудь зачіпати. Вона все й торкала Василя, то ліктем, то чобітками, а той ніби то нїчого не примічаючи, сидїв тихо, та все мачав пампушки в миску з часником, кваплячись ухопити за кожним разом хоч одну, дві шкварки.

Вже обід був на скінченю, сїмя взялась до коржів з маком, коли це двері відчинились і в хату якось несьміливо ввійшов дуже високий і слїпий на одно око жид.

— Здрастуйте, — несьміливо привитав ся жид, зняв з голови картуз і став коло порогу.

— Здоров будь, високий жиде! — з осьміхом відповів Яків.

— Яків Муляр тут? — спитав вже сьміливіще жид.

— Подивись на мене, то й побачиш Якова Муляра, — відказав Яків і засьміяв ся; засьміялись за ним і Орися з Василем.

— То ви хотїли віддати своя доцка на слузба? — спитав жид і впив ся сірими очима в Орисю. Око його завертїлось і видко було, що сто думок разом заворушилось в його голові. Він не ждав, що зострінe таку гарну дівчину, а такої йому і треба було.

Орися затрусилась як осиковий лист.

Якова те-ж дуже образило останнє питання жида.

— Ну, та й що? — спитав він вже сердитим голосом.

— То я взе найсов слузба, — відказав жид не постерегаючи, що Яків розсердив ся.

— Ну, та й що? — питав тілько сердито Яків.

— Слузба дузе добра: у самого Станового Пристава.

— Ну, та й що? — спитав Яків і визьвірив ся очима на жида.

— Пристав такий добрий, такий розумний, — хвалив жид; — недавно з ґубернії приїхав; він вдовець, але мати його добра кобіта, сцо луцсої в сьвітї нема.

— Ну, та й що? — ще раз запитав ся Яків і повернув ся на лаві до жида.

— Ну, та й сказіть, ци віддасте ви свою доцка на слузбу і сцо ви правите, — запитав і собі сердито жид.

— Віддай туди свою Суру! — так голосно і грізно відказав Яків, що жид аж здрігнув ся.

— Ну, — говорив вже неспокійно жид, — та менї вас Сруль переказував...

— Перекажи, — перебив сердито Яків жида, — і свому Срулеви, щоб він і свою Суру віддав туди.

Бідна Орися, слухаючи таку мову, зовсім перелякалась і стоячи тремтїла коло столу; кусок коржа, що́ вона була відкусила, так і зістав ся в роті, дальше не йшов; а мати з Василем грізно і сердито поводила очима, то на жида, то на Якова.

Жид обвів їх всїх своїм сірим оком, здвигнув плечима і почав вимовляти:

— Ну, на сцо я їхав сюди?... на сцо втратив ся?... на сцо ви переказували через Сруля?...

— Василю, покажи поганому жидови, де в нашій хатї двері, — сказав сердито Яків.

Василь миттю кинув ся з-за стола до жида. Жид прожогом вискочив з хати, в сінях міцно стукнув ся лобом об одвірок, вискочив на двір і почав кричати: — Ґвульт, ґвульт, ратуйте!... Тут де не вискочить собака і кинулась прямо жидови на груди. Жид з переляку впав лицем на землю і дух затаїв в собі. Собака на ступінь відступила і стала над його головою. Жид трохи очумав ся і хотїв підняти голову, але Рябко гаркнув на нього, і він знову опустив голову до самої землї. Так кілька раз він то підіймав, то опускав голову; собака стояла над ним і вартувала його.

В сінях Орися з Василем аж за боки брались, так сьміялись, але Орися скоро пожалкувала бідного жида, оборонила його від Рябка і вивела за ворота.

Вийшовши з оселї Мулярів, жид потерявши глузд, знов почав кричати:

— Ґвульт, ґвульт! Мене собака з-їв!

На крик жида повискакували з сусїдних воріт собаки і обступили його, припершн до плота між будяками. Жид вже мовчав і трусив ся як в пропасниці, а собаки все гавкали наближаючись до нього. З сусїдних хат позбігались дїти і почали сьміятись над високим жахливим жидом і тим ще більше піддавали злости собакам. Довго-б так мучив ся жид, як-би на його щастя не надійшов соцький, та не визволив його від собак. Жид після того і ступня не хотїв ступити, все просив соцького, щоб він відвів його до самого Сруля.

*

— Та хто ти такий, і чого ти сюди попав? — допитував ся соцький у жида.

— Та я Шльомка, мишурес з го́рода, приїхав сюди за наймичкою, та мене собаки з-їли, — жалів ся жид соцькому.

— Ото-ж тобі, жиде, наука: не шукай в нас наймичок! Ото, бач, годі вже нами коверзувати. А тепер іди за мною; я доведу тебе до Сруля; та й Срулеви закажи шукати в нас наймичок, — навчаючи, говорив гетьманський соцький Томко Безносий.

XIII.

Коло півдня неділї гетьманські люди почали збирати ся на раду. Колоддя дубів коло цвинтаря вкрито було людьми; хто пізніще приїшов, то вже стояв. Поки що люди гуторили собі о різних річах, обходючи діло про цїлину до приїзду з Майдан виборних; а тих не було і не було. Вже сонце почало завертати за Мугир гору, а виборних все не було.

— Це певно десь якась притичина трапилась нашим посланцям, — сказав один з хозяїв.

— Та вже тут не без оказиї, — додав другий.

Громада заворушилась і почала радитись про цїлину.

— Панове громада! Стійте міцно на своєму: нехай Хапун дає за половину, та ще й на три роки і без всяких відбутків, — говорив сивий дїд, котрий ще сам хозяйнував на своєму ґрунтї, хоч і мав вже чотири жонатих синів.

— Таки так, так... — піддержала його громада.

— Лучше втеряєм цїлину, а перед Хапуном хоч на цей раз встоїмо на своєму; нехай знає і наших. Віддавав-же він перше цїлину за половину, — мусить і тепер віддати! — держав річ молодий ґосподар Федько Береза.

— А вже-ж так! — піддержала громада Березу.

— А по моєму, люди добрі, нам-би лучше попробувати ще так: може Хапун ззійдеть ся з нами на тім, що захоче брати з пяти кіп три, а нам дві віддасть. Все таки і так воно вигідно буде для нас; а то і справдї можем випустити з своїх рук цїлину, — прикинув заможний і поважний ґосподар Харитон Москаленко.

— Не волимо! не хочемо! — закричала сливе не в один голос вся громада.

— А дивіть ся, — сказав хтось голосно з передних людий, — дивіть ся: наших ще нема з Майдан, а Сруль вже суне до нас...

Громада підняла Сруля на сьміх.

— Здорові, здорові, як бачиш! — відказав йому Семен Нечепура, що́ стояв поруч з своїм батьком. Люди почали ще більш сьміятись.

— Оце десь про цїлину, люди добрі, у вас мова іде?... так на чім-же ви постановили? — цїкаво спитав Сруль.

— А стоїмо на своєму! - відказав йому Яків Муляр.

— І будемо на своєму стояти! — додав сивий дїд.

— Так, так! — загула вся громада.

— Як знаєте, люди добрі, так і робіть; я і не думав до вас заходити... я так по дорозї, — чогось почав викручуватись Сруль.

— А куди-ж оце тобі дорога лежала? — спитав Сруля один з хозяїв.

— Та я, я так... я до дому іду, — бухнув Сруль і розсьмішив всю громаду.

— Може тобі, Срулю, дати проводаторя, щоб на тебе часами не напали собаки? — прикинув Василь Мулярів.

— Я вам не Шльомка, — сердито відказав Сруль, повернув ся на місци і не прощаючись ні з ким посунув до дому.

Настала на хвилину тиша.

— А нашого старости нема, та й нема!... Десь вже й не прийде сюди, — сказав один з старих гетьманських ґосподарів.

— А вже-ж не прийде! В коршмі коло жидів тепліще, ніж тут, — з осьміхом додав Семен Нечепура.

Вся громада почала в один голос лаяти сїльського старосту Панаса Печерицю за його неправдиву прихильність до жидів.

— Наші ідуть, наші! — крикнув хтось з передних і вся громада разом заворушилась. На шляху показав ся Андріїв віз. На возї сидїв і правив кіньми сам Довбанюк, а за ним Охрім Підкова і Петро Стиртюк. Підїхали вони до громади, стали, позлазили з воза і мовчки привитали ся з громадою.

— Ну, а що? що такого? що нового привезли? — питали посланців разом скільки голосів з громади.

— А що! — сердито почав говорити Андрій. — Нїчого! тілько погано ось що.

— Що, що таке? розказуйте, ну-бо! — кричали люди з громади.

— Нїчого тут і росказувати, — те-ж сердито говорив Андрій; - тут, най йому біс... тут, най вам лучше роскаже Охрім, або Петро, бо я не гаразд вмію говорити...

Громада на хвилину притихла. Всї повернули очи до Охріма і Петра.

— А й справдї погане дїло, — серед тиші, заговорив спокійним голосом Охрім Підкова; — і погане не так наше дїло, як дїло майданських людий.

Охрім на хвилину зупинив ся і перевів дух. Вся громада мовчала.

— Ото, панове, — почав далї Охрім, — приїхали ми в Майдани саме в обідню пору і стали возом коло коршми. Тут нам сказано, що сьогодня пісьля обіду Майданцї те-ж мають зібрати ся на раду в кінцї села на вигонї. Ми туди й поїхали. Люди помаленьку почали збирати ся і онівдні зібрали ся трохи не всї хозяї. Отут-то ми наслухались про їх біду. Майданцям не в десять, а в сто раз приходить ся скрутніще, ніж нам. Нам ще жити можна, а що їм, то вже не знаю, як вони і живуть?! Землї в них ще менше, ніж у нас; але-б це ще нїчого, — бо воно можна-б було повернути ся, як от у нас... можна було-б взяти на спіл... Та в тім то й біда, що в тамошнього посесора, те-ж жида, мало землї, а багато випасу, бо лїси майданського дїдича нерушимі. Жид має право по контракту тілько косити траву в лїсї і випасати скотину. Випаси, значить, має посесор добрі, так оце він і держить чимало скотини і сам оброблює всї лани, а людям ні крихточки землї не дає. Але і це-б ще кажуть Майданцї, нїчого, як-би тілько посесор приймав скотину на випас; адже-ж, кажу, має багато випасу; так бо ні — не хоче приймати, та й годї. В людий тілько й є випасу, що своя толока. На тій толоцї пасуть ся і конї і товарина, і вівцї і все таке инче... в дві неділї так ту толоку збивають, що пісьля скотинї приходить ся гризти землю. То-ж люди так і говорять, що „прийшлось скотину в жменї держати, а на попас за пазуху гнати“.

Прийде там сьвята неділя, або сьвято яке, то люди беруть на налигач скотину і ведуть попасати на великий почтовий шлях і пасуть по ровах. Господи, як там люди бідують! Не хочеть ся всього і пригадувати, бо страшно стає за себе, за свої Гетьманцї.

Охрім Підкова тут замовчав. Мовчала вся громада.

— Оце так біда! — сказав хтось з громади.

— Це вже справжня біда! — додав другий голос з громади.

І знову на скільки хвилин замовкло все в громадї.

— Так як-же нам тепер бути? — спитав голосно Омелько Нечепура і спустив очи до долу.

— Нї, перше тра знати, — якось поважно і разом сумно заговорив Яків Муляр, — знати, як і на чім зостановились на своїй радї Майданцї.

— Та що, панове; Майданцї дуже знївечені люди, то оце вони й стали на тім, щоб відказати ся від цїлини, щоб, бач, не довести, як там на радї говорили, і Гетьманців до поганого стану.

Отими словами Охрім Підкова дуже кожного вразив.

— Не тра, не треба! Не треба нам цїлини! Най Майданцї беруть! Ми маєм вже одну частину цїлини, — почали кричати голоси з громади.

— Панове громада! — голосно заговорив Петро, — я пісьля ради балакав з декотрими поважними майданськими ґосподарями, і вони просили мене переказати гетьманській громадї, щоб громадяне кріпились з Хапуном в своєму слові і щоб таки на своєму стали, а тодї вже, як що, то й їм відпустити вже яку частину цїлини.

— Отак, так, так! Стояти на своєму! Стояти, а пісьля половину цїлини Майданцям віддати!... — гула громада голосно на все село...

Молода мати.

XIV.

Пройшла сьвята неділенька, настали робочі днї. Люди раді були теплим сухим дням і велике й мале вийшли в поле, щоб за погоди покінчити з зяблею. По всьому полю, немов та комашня, люди споквола погуковали на своїх полових, перевертаючи помалу чорну матїр-землю. Не легка це робота, за те велика і сьвята: нею все живе, нею сьвіт держить ся. Великі багатирі наші плугатирі! Вони перевертають пів сьвіта землї.

Веселим і щасливим чув себе Петро, орючи свою нивку спряжним плугом з пари коний Колесниченків і пари сїрих волів Максима Бондаря. Помахуючи батогом то на коний, то на волів, Петро стиха все гукав:

— Гей полові, гей гнїді!... Та й рілля гарня! — повернув ся він до Павла Колесниченка.

— Та така, Петре, люба, — промовив Колесниченко, — що дитина виросла-б, як-би посадити...

— Ой степ, поля — роскіш моя! — крикнув Петро і ступнув вперед два ступінї до коний; коні цупкіще взялись і потягли плуга.

Колесниченко умілою рукою очистив истиком вохку землю від леміша, наддав обидвома руками і грудьми і взяв глибше скибу чорної землї, котра ще падаючи з леміша, вже розсипалась, тулячись коло першої скиби.

— Що Петре, не говори, — весело заговорив Колесниченко, — а „нема над ремесло, як леміш та чересло“.

— Так воно, бра, так, — не обертаючись відказав Петро, — та тільки „щоб лиха не знати, та треба своїм плугом, та на своїй ниві орати“.

— А що-ж? Ти-ж от маєш ниву, хоч і невелику, але все свою, — тепер женись, возьми собі плуг волів і от тобі щастя в руки, — сказав Колесниченко і замовк; він добре знав, як поводить ся дїло Петра з Орисею.

Довго мовчав Петро, помахуючи споквола батогом, а далї стиха засьпівав:

Ой на горі два дубочки
Обидва розсохаті, —
А ми ходим, пане-брате,
Обидва нежонаті...

— Не так сумна пісьня твоя, Петре, як ти вельми сумно її сьпіваєш, але добре, що скоро скінчив, бо пора й роботу кінчати. Глянь он по дорозї тягнуть ся вже плуги до дому, — жартовливо говорив Колесниченко, щоб розвеселити сумного Петра.

— А й справдї, — відповів Петро, — давай дійдеш скибою до кінця, та на тому й скінчимо.

— Гей, гей, соб тпру! — крикнув через кілька хвилин Петро і повернув кіньми на межу. Колесниченко звернув на бік плуга і почав його счищати истиком.

— А що, Павле, — спитав Петро, — чи тут плуга зіставим, чи візьмем з худобою на той бік гори?

— Візьмем, бра, бо тепер такий сьвіт настав, що навіть і плуга з поля можуть взяти.

Швидко наші приятелї вибрались з плугом на дорогу і повернули в долину, щоб вибратись на той бік гори, де була людська ярина поруч з посесорською і куди тепер всїм селом виходили на ніч з худобою.

— От тепер, Павле, і засьпіваємо, — прикинув Петро.

— Добре, — відказав Колесниченко, — тілько не сумної, а веселої...

— Тягни за мною, — сказав Петро і почав голосно сьпівати:

Гей, гей, гей мій чорний воле!
Нива довга, в стернї поле...
Вітер віє-повіває,
Казаночок закипає...

Ой хто в лїсї озови ся!
Ой хто в полї відкликни ся!
Йди до мене вечеряти,
Моє серце звеселяти!

Ой у лїсї луна гине,
Із-за хмари місяць плине;
Вітер віє-повіває,
Казаночок простигає...

— Добра, Петре, твоя пісьня, добре ти її й сьпіваєш, але ще лучше вона натякує на вечерю, а тут так їсти хочеть ся, що аж за живіт тягне, от коли-б, Господи, застати на місци Григорка з вечерою, — сказав Колесниченко і облизав ся.

— Та й менї-б мати повинна-би вислати з Григорком вечерю, — сказав Петро, бо й його тягло за живіт.

— Присяй Богу, Петре, що тепер-би зїв цїлі горшки-близнята якої не подай страви.

— А як-би великі близнята? — запитав з осьміхом Петро.

— Хоч самі найбільші...

— А як-би тобі ще перед вечерою, — заохочував Петро, — дати зо дві добрих чарки горілки?

— Ой, Петре, не дратуй, бо й так не видержу, — сказав Колесниченко, облизав ся язиком, ще й руками витер губи.

Оттак розмовляючи, добрались вони з плугом до місця. Там вже стояло скілька людських плугів, і горіло багаття. Стомляна худоба паслась недалечко від плугів. Незабаром стали підїзжати з села і другі люди з кіньми на ніч. Скоро набрав ся добрий гурт худоби і коло трийцяти чоловіка з хлопцями.

Швидко, на щастя Петра і Колесниченка, Григорко принїс вечерю в близнятах: в однім крупник з картоплею для Петра від матери, — в другім галушки для Колесниченка, ще й для кожного по доброму шматку хлїба.

Поки Петро з Колесниченком вечеряли, найстарший між нічлїжниками Семен Безрукий, поважний гетьманський хозяїн розчергував людий для обходу по полю коло худоби. А так як ніч була дуже темна, бо в повітрі потягло холодом і з нагрілої землї підняв ся туман, то на варту по черзї назначено було не по чотири чоловіка, а по шість.

Петрови з Колесниченком випало аж в третю колїю вартувати худобу. Повечерявши, вони й собі підсїли до гурту, коло багаття. Багаття то потухало, то розгорялось і тодї осьвічувало всю компанію нічлїжників, котрі здалека з дороги, здавалось, горіли в огнї; одежа і вся постать їх сьвітилась в нічній темряві і самі вони здавались вогняними людьми. Нічлїжники того всього не примічали. Тут межи хлопцями йшла суперечка об тім, що відьма не тілько скотину, але й чоловіка може наврочити.

— Схаменіть ся трохи, хлопцї, бо як по правдї говорити, то нїякої відьми нїколи не було й не буде, — сказав Петро.

— Овва! Який-бо ти розумний, — відказав сердито Семен Безрукий; — це десь ти такого розуму набрав ся від наничка свого... Пожди, поживеш більше на сьвітї, то й инчого розуму набереш ся.

— Може й справдї наберусь ще инчого розуму, — відповів Петро, — але вже нїколи в сьвітї не буду вірити ні в яких відьом.

— А от менї дядько наш москаль росказував, що він в Київщинї, як ще був молодим москалем, то сам бив ся разом з двома відьмами, — сказав один з парубків.

— Як тим москалям вірити, то вони десь там в Туреччинї своїми штиками копали цукрові гори, а цукор от у нас робить ся з бураків в Загнїткові, — сказав Петро і засьміяв ся; з гурту нїхто за ним не засьміяв ся: всї щиро вірили в відьом.

— А от менї, то вже батько, царство їм небесне, росказували, що як вони ще були малим хлопцем, то всїм селом в Гетьманцях бачили, як серед білого дня летїли через село дві відьми, — сказав Степан Остапець, немолодий вже чоловік.

— А чим і як вони летїли? — спитав Петро. — Адже-ж в них нема крил, а тілько хвости.

— А звичайно на тирлицях, а то як-же інакше, — з вірою в голосї відповів Остапець.

— Ну, добре, Петре, а от стара дячиха, котру вже й ти памятаєш, хіба не відьма була? — спитав Семен Безрукий і обвів очима ввесь гурт, що тулив ся коло багаття.

— Що вона відьма була й відьма справедлива, то це вже все село знає, — в один голос сказали три парубки.

— Я сам добре памятаю, як її тяжко бояли ся люди, а особливо попадя, — додав Степан Остапець і звернув на себе увагу всього гурту. — В попадї в-двоє більше було коров, нїж у дячихи, а дячиха за те в-двоє більше від попадї мала і масла і сира і всього инчого такого. А чого так питаю?

— Бо дячиха була добра хозяйка, — відказав Петро.

— Ой щастя твоє, хлопче, — сердито вже заговорив Семен Безрукий, — що ти тодї ще малим блазном рачкував, а то далась-би тодї й тобі в знаки отта добра хозяйка.

— Та її все село боялось, — знову заговорив Остапець; — на що вже лютий був ґрафський оконом Млодзїнський, а бояв ся її, а надто сердешна жінка його. Вона, земля їй пером, в нас в селї і померла: одні говорили, що оконом прибив її, а другі то чули, що дячиха ніби звела з сьвіта.

— Ой, та й клята-ж ота відьма була! — заговорив один з молодих хозяїв; — менї мати таке про ню розказувала, що проти ночі страшно й пригадувати.

— Цур їй! — сказали враз скільки голосів.

Малі хлопята слухали мову старших, а самих страх брав; очи в них горіли, а по тїлї мороз проходив. Вони тулились один до другого, та все близче до вогню присовувались.

— То ти може, Петре, і в вовкулаків не віриш? — запитав Павло Колесниченко.

— А вже-ж не вірю, — з осьміхом відказав Петро.

— Та-же-ж про них, як менї говорив дяк, — промовив один з парубків, котрий служив наймитом в дяка, — говорить ся і в Сьвятім Письмі.

— Нїгде я в Сьвятім Письмі не начитував сього, — відказав сьміливо Петро.

— Багато ти десь і читав того Письма, — сьміючись сказав Семен Безрукий.

— Не багато, а все таки прочитав всю Євангелію, — відказав Петро.

— Ой, парубче, парубче: ти вченний, та тільки ще недрукований, — промовив Остапець і головою похитав.

Дехто з хлопців засьміяв ся. Більша-ж половина не сьміялась, бо Петра знали за розумного парубка, тілько говорили про нього, що він часами в хмари заходить, але про те його любили і поважали.

Довго-б ще може оттака розмова йшла, як-би не прийшла Петрови пора йти з Павлом Колесниченком на варту до худоби. В шістьох вони й пішли по полю в обхід худоби.

Багаття вже погасло; більша половина нічлїжників вже поснула; а тим, хто ще не спав, Семен Безрукий скомандував:

— Пора спати! Годї вже базїкати, завтра не сьвято!

(Далї буде).

ПОЕТУ!

Як ніч насовуєть ся туча,
Імлою небо окрива;
Гуркоче грім, а буря злюча
Дуби з корінням вирива,
Здіймає, гонить хвилї-гори
На почорнїлім, лютім мори,
Реве, і стогне, і рида,
І човна бідного гойда́
Понад безоднею хисткою...
Плове́ць погинеш в боротьбі!
Куди й бороти ся тобі
З тією силою слїпою?
Не одного борця вона
Уже порину́ла до дна!
Під заверюху і негоду,
Серед буяння в сьвітї зла,
Чи не піти в свою господу,
Чи не зложить і нам весла?
Замкнути серденько від миру
Й наладнувати свою лїру
Для власних мук, для власних слїз,
Для тайних, з-за́ кутка, погліз, —
Бо там на ша́рварку людсько́му
Де брат на брата точить ніж,
Де повселюдно йде грабіж,
Там нечутно́ буде нїко́му,
Серед гармідеру й турбот, —
Моїх пісе́нь, моїх скорбо́т!

* * *

Нї, тричі нї! Хай краще струни
Порве мій стогін навісни́й!
Коли кругом в дочасні труни
Борців лягає гурт тїсний,
Коли юнацька сила вяне,
А там сьмієть ся щось погане —
Не про кохання, не про рай,
Поспівче голосно сьпівай!
Але розваж словами брата,
Що́ й не виходить із заліз;
Скропи росою твоїх слїз
Кривавi рани, що́ від ката,
Й душі замученій, слабій
Відвагу піснею навій!

* * *

Не бій ся вражої наруги,
З сьвятим вогнем лети туди,
Де панування скрути, туги
Та віковічньої біди...
Сьпівай, ридай і будь готовий,
Замість лаврового — терновий
Вінець узяти на чоло́;
Нехай роздавить тебе зло:
Але що смерть?... хвилинна стра́та,
А далї — слава голосна...
Той умирати певно зна,
Хто зна любити свого брата —
І за таку тільки любов,
Сьпівець, ти жити будеш знов!!

Михайло Старицький.

ЗИМОВА ДУМКА.

[На спомин В. О.].

Вдарили морози. Вие
Вітер по нїмій діброві,
Сніг лани й луги шовкові
Гробовим серпанком криє.
Туга хмарою студенов
Налягла ми на серденько:
Де ти весно зелененька?!
Лиш тов цьвітков засушенов
В маю зірванов з калини
Пещу око, серце грію:
Мов від неї легіт віє,
А з ним ясна думка лине
На левади, на розмаї,
На луги буйні; в уяві
Знов яр милу оглядаю:
Мов я сиджу самотою
При калинї. Під ногами
Грає струя. Із зорями
В нїй молодик відбиваєсь.
А близенько над водою
Соловейко заливаєсь,
Лозами вітрець колише,
Солодочком з цьвітів дише,
І забуду на хвилину,
Що днесь — грає хуртовина.
Перелетить май зелений,
Твої лїта молодії
Жизни гураґан студений
Завялить твої надії,
Молодечу зломить силу,
Кров зморозить в твоїх жилах.
Журиця ти обмотає
Трудне серце туманами
І закличеш із сльозами:
Де ти молодечий маю
Яснеє житя заране?!
О возьми тоді листочок,
Твої яри первісночок,
Твої мисли нїжну цьвітку,
Чисте зеркальце серденька:
Подиви ся: в ньому видко
Твої лїта молоденькі.
Ой полинеш ти за ними,
Мов за пташков по розмаю,
Мов в човенцї по ручаю;
Зустрінеш ся, обіймеш ся
З соколами молодими:
З вами жив я, з вами снив я,
І тужив я і любив я;
В наших мислях і гадочках
Одна любка лиш єдина
Ясна рівностев, любвою
Братнов, вольна Україна
Мов зірничка нам сьвітила:
Ой за нею ми летїли
Мов метелик по цьвіточках,
По житя бурливій фили...
І забудеш на хвилину,
Що вже жизнї хуртовина
Підо́рвала бистрі крила!...

1888 р.

Олександер Колесса.

Каторжна.

Ка́торжна — це було єдине ймення для неї.

— Унеси дров у хату! чи чуєш, каторжна ти! — кричала мачуха.

— Геть з перед мене, ка́торжна! — визьвірювавсь на неї батько, вертаючись пяний з шинку і точучись по хаті.

— За сцо ти мене стовхнула, католзна! — пищав двохрічній мачушин хлопчик, бючи її кулаками.

І так усі. Навіть хлопці та дівчата на вулиці хоч і не так часто звали її каторжною, але-ж і на ймення зато́го ніколи не звали, а коли звали, то усе-ж з додатком: „Ота каторжна Докія...“

Та й було за що. Відколи мачуха увійшла у батькову хату, — ця маленька, семи років, дівчинка і разу не глянула на неї по людському, а все з під лоба. Може вона бояла ся мачухи, не знаючи ще, яка вона, а тільки тим, що вона — мачуха; а потім не кидала бояти ся тим, що вже знала, яка вона. Може; а усе-ж був у неї завсїгди вовчий погляд. Та й не погляд тільки!

Третього чи четвертого дня пісьля свого весілля мачуха звелїла їй горшки попереминати, а в неї, бачите, чомусь затрусили ся руки, і вона впустила та й розбила горща. Не можна-ж було дурну не „повчити“ — і мачуха дала їй штурханця. І ось, пісьля цього — хоч ти їй що́, а нїчого не вміє до пуття зробити: або побє що, або наплута, накрутить і не так зробить, як треба. Довелось вчити трохи не що-дня, а далї й що-дня... Так що-ж вона — покаєть ся? перепросить? Така! хоч ти її вбий, — слова од неї не почуєш і нїколи не заплаче, — найбільш, що й не заплаче нїколи!

— Докіє! — (спершу ще її таки на ймення звали) — чому хвіртки не причинила? Теля вибігло.

Мовчить.

— Кому я кажу? Чи я тобі не казала?

Мовчить, у землю очи втопивши. Убив-би на сьому місци!

— Чи ти оглухла? — і мачушина рука з усієї сили бє її по щоці.

Стоїть, мовчить.

— Так слухай-же! слухай! слухай! ось тобі, щоб слухала, щоб слухала, щоб слухала — чуєш, ти!

Нї пари з уст! нї сльозини з очий, мов їй і не болить! Одного разу мачуха не втерпіла:

— Хоч-би ти заплакала коли, ка́торжна!

А вона тільки глянула на неї з під лоба, як вовк, і мовчить. І так завсїгди. Бє її мачуха, бє, поки не втомить ся, поки не заболять руки, — аж тоді кине:

— Уу!... проклята! каторжна!

А до батька яка вона? Ще як мати її жива була, так і тоді тільки до неї й ла́стила ся, та в-двох усе плакали. Тоді хоч плакала! Та що з того! Така-ж і мати й була: або плаче мовчки, або докоря: на́ що пєш, на́ що жидови хлїб носиш? Давав їй він доброго прочухе́на, як під пяну руч! Ну, то-ж матїр бив, а ця-ж чого тїкає од його? Не завсїгди-ж він пяний — іноді схочеть ся йому пожалкувати її, — усе-ж рідна дитина, — оце і покличе:

— Докіє!

Підійде, голову похнюпить.

— Докіє! дочко... — почне батько та й зупинить ся: мов колода вона перед його стоїть. Штовхне її з пересердя, устане, плюне та й піде з хати, промовивши: — Ну, ка́торжна!

А з мачушиними дітьми що́ вона виробляла? Мало вона їх била та штовхала? Як тільки мачухи в хаті нема, так і єсть їм. А одного разу таки розманїжила ся: увіходить мати тихенько в хату з городу, дивить ся — сидить вона на полу і хлопчика — років півтора було — мачушиного на руках держить, та так цїлує та промовляє:

— Голубчику ти мій! малесенький! поцїлуй мене! — нїхто ще мене не цїлував, як мама вмерли...

Мачуха як скрикне:

— Бач, яка нїжна! А Оришку на що на городі вдарила? Івасику! бий її, бо вона Оришку била! Бий кулачком, кулачком її!...

І воно, маленьке, взяло та й штовхнуло її кулачком. Як скочить вона, як кине його на стіл — трохи дитини не вбила — та з хати! Не потрапила її мачуха й попобити. І більш до дітий і не підходила, і на руки не брала — хіба мачуха звелить.

Отак-же вона й на вулиці. З неї почнуть сьміяти ся:

— А за що тебе мачуха за волосся з дво́ру в хату тягла?

А вона зараз кулаком!

І зла-ж вона була, на усіх зла! І всї їй були вороги, і вона усім ворог — каторжна, та й годї! Мабуть, у неї не серце, а камінюка була. І все ховаєть ся од людий — мабуть заздро, що люди веселі, — так щоб не бачити. Ніде у садок, аж у гущавину, та й сидить. І що́ вона там робить — хто її знає. Дїти мачушині хотїли довідати ся і назирцем одного разу побігли за нею. Так, кажуть, пролїзла аж у гущавину та зараз до калинового куща — ріс там кущ калиновий великий — сїла там під їм і головою до його припала і руками його обхопила та й каже:

— Калиноньку, — каже, — моя червоная, рідна моя матїнко! Покрий мене своїм листоньком зеленим, своїми ягідками червоними! Одна ти в мене рідная, улюбленая!... — каже, а сама плаче...

Еге, вона плакала. Вона плакала тим, що у неї не камінь у грудях був, а маленьке дитяче серденько. І те серденько так хотїло любити, так хотїло!... Але-ж любити було нїкого, нїкого!... Суворого та часто й густо пяного батька вона не любила, матері не було, мачушиних дїтий мачуха любити не давала. І вона плакала та обнїмала червону калину, поливала їй землю своїми слізми... І нахиляла тоді до неї калиноньку свої вїти, і здавалось дівчинї, що то мати рідна руки до неї простягає... І так вона плакала, поки не почує, як мачуха кричить:

Побережники з під Калуша.

— І де вона, та каторжна, забігла?

Тоді уставала вона з землі і втирала сльози. Одразу застигало її обличчя мов камінюка, і очи втуплювали ся у землю, і вона знову була тоді справді каторжна, що її нічим не дошкулиш — ні словом, ні ломакою. Такою вона йшла од калини...

Такою вона й тепер вийшла і одразу страшенно поблїдла: вона побачила, як од гущавини побігли мачушині дїти. Невже вони знайшли її схованку? А може — ні, може вони тільки так бігли?... Але-ж вони не так бігли, вони знайшли, побачили, почули і росказали про все мачусї.

Днїв через два Докія знов була під калиною, засидїлась і не почула, як мачуха її кликала. Уже тоді почула, як мачуха знайшла її у гущавині і притягла за волосся в хату.

— Стрівай-же ти, каторжна! я тобі дам, як тїкати од роботи під свою калину!

І мачуха вхопила сокиру і побігла у садок. Докія одразу так і занїміла. Слухає, коли зазвеніла сокира у садку, затріщали гілки, — ось ще, ще... Вона кинулась, себе не памятаючи, пробігла садок, добігла до гущавини... Мачуха рубає калину.

Дївчина несамовито скрикнула і кинулась міждо калиною і мачухою. Мачуха аж злякалась.

— Ти чого прибігла?!...

— Не займайте моєї калини!...

Очи їй горіли, а щоки були білі-білі; груди так і здимали ся.

— Ах ти-ж падло! Геть!

І здорова мачушина рука одкинула геть маленьку дївчинку. Сокира рубонула — жалібно хряснула цївка калинова, і впала стебелина, тремтючи листям.

— Мамо! голубонько! рідненькі! не рубайте! помилуйте!

— Геть, каторжна!

Вона кинулась до мачухи, цїлувала їй руки, затуляла своїм тїлом останні калинові стеблини.

— Геть, каторжна!

Але каторжна обхопила руками кущ, і її тонкі маленькі пальцї так і заклякли на цївці. За малим пальців їй не поламала мачуха, поки одірвала од калини, одволокла геть і останнїми разами дорубала дерево. . . . . .

Так росла Докія: без ласки, без жалування, без ляльок, без дитячих іграшок, без калини — тільки сьпівала іноді тихо, — як знала, що її нїхто не чує, — тихо та жалібно. Де вона тих пісень вчила ся — Бог її сьвятий знає, — а вміла багато — та все жалібні — так, мов самі вони в неї з серця лили ся:

Ой до кого-ж-би я прихилила ся?
Прихилилась-би я до калиноньки,
До калиноньки, до червоної!...
А калиноньке нахиляєть ся,
Моє серденько розриваєть ся...

А як оце побачить кого, зараз і змовкне і знову така, як і була: очи до долу, обличчя закамянїє.

І так минали роки. Минули — і з маленької дївчинки выросла доросла дївчина. Але-ж це не одмінило її становища: так, як і ранїйше била її мачуха і зневажав пяний батько; як і спершу, не мала вона на вулиці подруг і була усїм чужа, не маючи нїкого до себе прихильного; та й сама не була вона ні до кого прихильною: зосталась вона каторжною, як і була.

Нї, була й одміна. Колись мов закамянїлий упертий вираз на обличчю тепер неначе помякшав. Але-ж це зробило ся не тим, що вона помякшала своїм серцем до людий, а люди до неї, — нї, одміна на обличчю була послїдком страшної невсипущої журби, котра гнїтила їй душу, розривала груди і, не маючи вже сили ховати ся в серці, виявлялась і на обличчю. Ся журба була й тоді, як Докія була ще маленькою дївчинкою, але-ж була не така дужа, та й упертість перемогла її. Потім помалу-малу заворушили ся у дївчини в голові думки. Які? про віщо? Вона спершу й сама не знала до пуття, як і про віщо вона дума: думаєть ся, та й годі. А думало ся усе тільки смутне, усе тільки журливе, і ось нарешті з цього безладдя розумового вибила ся, виявила ся виразнїйш од усїх одна думка: За що мене так мучуть? А потім: хіба я гірша од инших? — І ці дві думки не давали їй спокою. Вона не могла бачити, що й вона була іноді винна, що її не люблять; що коли її ображувано й зневажувано, то й вона, як мала силу й змогу, не лишала цього без пімсти, а іноді й більш. Вона не могла зрозуміти, що вона сама була винна, що одіпхнула од себе Христю тоді, як та на вулиці колись підійшла до неї і сказала:

— Докійко! я...

Правда, усї вони — і хлопці, і дївчата, і ця Христя з їми — якось особливо дошкуляли їй того вечора своєю зневагою, але-ж Христя оханула ся, їй шкода стало бідної Докії, і вона, затого плачучи, промовила:

— Докійко!... я... менї тебе... я...

Може вона хотїла далї сказати, що вона від цього часу буде вірною подругою Докії, — але-ж вона сього нїчого не сказала, бо Докія скрикнула:

— Геть! — одіпхнула її і втекла з вулиці.

Вона, кажу, не могла ще зрозуміти того, що в таких випадках сама іноді була винна; не могла, бо дуже велику вже кривду зазнала вона од людий. І вона виноватила сих людий за все: за свої муки та сльози; за своє дитинство безрадісне, бозпросьвітне, безлюбовне; за свої марно гинучії молоді лїта — за все, за все! І люди були справді винні. Одні пекли її, мучили — така була й мачуха. Другі — не хотїли зрозуміти її мук, а тільки глузували з неї (або їй так здавало ся, що глузували) — такі були дївчата, парубки. І вона це все терпіла і не знала, чим пособити собі. І отоді прокинулась у неї в серці журба така страшна, сум такий великий, що він налив їй усї груди, не давав спокою нї в день, нї в ночи.

— Каторжна! од усїх лаяна, од усїх зневажана! За що? навіщо? Господи, хоч-би вмерти!

А через хвилину, під вплывом того-ж тяжкого горя, котре збурювало їй у грудях всю лютість, вона думала про пімсту.

Еге, її нїжне, любляче серце бажало тепер пімсти: вона задушила-б їх усїх, хто зневажа її, хто глузує з неї!

Вона не дївувала так, як дївують другі дївчата. На вулицю чи на вечорниці вона ходила мало: раз те, що мачуха не пускала; друге те, що вона їх не любила — тих хлопців та дївчат — і... боялась; третє — не мала в чому піти, бо всї сьміяли ся-б з того дрантя, у котрому водила її мачуха. Нї, вона не дївувала! І хоча деякі парубки таки задивляли ся на її стан високий рівний, на її очи темні, на коси чорні, на брови, — але-ж тільки задивляли ся, а далї йти не зважувались, бо до цієї каторжної не можна й приступити ся — така зла — зараз стусанами нагодує. А сама вона про це не думала — може вона й вродлива була, може мати й дала їй бровенята (та не дала долї) — вона цього не знала і не дбала про це, бо про це дївчата думають і дбають тоді, як парубки їм згадують ся, а їй ще нїякі парубки не згадували ся...

І так вона жила собі одлюдком з своєю журбою, з своєю мукою, а іноді — і за останнї часи дуже часто — з бажанням пімстити ся.

Одного разу мачуха післала її до тїтки Одарки глечика попрохати. У Одарки — вечорниці. Увійшла Докія у хату — аж там шахтьори. Усї в червоних сорочках на випуск, у чоботям з вимережаними халявами та з підстонами та з китицями (рублїв 18 чоботи!), у сукняних чумарках. Усї веселі, один на гармонію грає, другі пісьнї шахтьорські сьпівають:

Позавидував мужик.
Що шахтьору добре жить:
Шахтьор пашеньки не пашеть,
Коси в руки не бірьйоть!...

На столї горілка, ласощі дївчатам. Це-ж сьогодні на шахтї гроші зароблені давано: рублїв по 20 — по 25 на місяць шахтьори заробили, та всї тут за день, чи за два й прогуляють. А й грає-ж гарно ото й на гармонію! Та й сам гарний: одежа аж вилискуєть ся, а пояс так і сяє увесь од блищиків та од ґудзиків; а з лиця? — брови такі!... Та не встигла ще Докія і добри-вечір сказати, як він углядів її та й крикнув:

— А, ось і дївка йде нова!

Та як кинеть ся до неї, та й обняв. Вона його добре пхнула — аж поточив ся — а сама навтїки. Всї як зарегочуть ся, а він за нею з хати та й піймав у дворі.

— А стій, дївчино, — яка ти швидка! Хочу на тебе подивити ся, чи гарна ти?

Та поставив її проти місяця — місяць ясно сьвітить — та й дивить ся їй у обличчя, не пуска. То зла вона була на його, а то де й злість поділа ся, — сором тільки зробило ся хто й зна й як. Як кинеть ся вона, вихопилась та тікать знову. А він кричить:

— Постій, дівчино, підожди! От-же їй-бо ти гарна!

Утекла, та зпрожогу як улетить у хату, аж мачуху злякала.

— Тю на тебе! Чи ти сказила ся? Де-ж твій глечик?

Де глечик! Вона й забула про глечик! Сказала, що не дала Одарка.

Полягали спати — не засне вона. Усе місяць повний перед неї просто їй у обличчя дивить ся... а він нахилившись до неї: чи гарна? Ой сором! ой сором! А він-же сказав, що гарна? Невже? От, як-би тепер глянути у дзеркало! Чи не можна. Як його звуть? Він не з Ковалівки — мабуть Оврамівський. Та чого він на неї так дивив ся?...

І спала, й не спала вона... Другого дня мачуха добре попобила її за те, що стане та й стоїть, як стовп, а діла не робить. Дума, чи що, вона, каторжна?

Та дарма! У суботу у вечері вона вже біля вікна у Одарки і дивить ся, чи там він. Нема.. І у другу суботу, і у третю — усе його нема, і не йде він їй з думки. Коли у неділю смерком іде вона левадою хмизу набрати, аж хтось —

— А здорова, дівчино! чия ти?

Глянула — він! Так на їй і затрусило ся все! Стоїть — з місця не рушить. А він підійшов —

— Те-те-те! Та се та, що я при місяці дивив ся! Чом-же ти тоді втекла?

Та за руку її. Злякалась вона чогось, чи що — хотіла бігти. А він не пустив. Обняв та як пригорнув!... Нічого вона вже потім не знала, нічого не чула ні того вечора, ні другого дня — нічого! Тільки чула, як на її губах його поцілунки горіли.

Що далі було? те, що вона покохала. Її серце нарешті знайшло кого любити і віддало ся... Ні про віщо вона не думала тоді — хай бють і лають — байдуже! байдуже! Їй не болить після цілування солодкого, пригортання щирого. Байдуже!...

Прийшла весна весела, верба зазеленіла, соловейко затьохкав, вишні цьвітом вкрили ся. У садок вона вийде — серце з грудей вирвати ся хоче. Небо синіє далеке й широке; хмарки по йому, як ягнятка, біжать; стени — ліси зеленіють, садок увесь пахощами обнімає — ох, і красо-ж Божая, яка-ж ти гарна! Ой сьвіте мій милий, сьвіте веселий та красний! як-же на тобі гарно жити, вірно любити!... Засьпіває вона — сама пісьня з грудий рветь ся, серце росцвітає, душа вгору лине. А зострінеть ся з їм під вербою зеленою, під вишнею запашною, рясно квітом укритою, зострінеть ся — ніч їй мала: не наговорить ся, не намилуєть ся. Ох, і любила-ж вона! так любила, що всю душу віддавала і назад не думала брати. Візьми мене, милий мій, коханий! Мене ще ніхто не любив: візьми мене, бо уся я твоя! Ночі тихії, зірки небесні! тільки ви чули й бачили. Сьвіте мій ясний, сьвіте мій красний!...

Минула весна, літо минає... Чи не минає з їми й щастя?

Ні, ще не минуло! Садком зеленим з повітки Докія Семена випровожає. Дійшли до перелазу. Ще-б далі дівчина йшла, так люди побачуть. Обвила вона йому шию своїми руками, пригорнула ся до його.

— Семеночку мій, соколе мій! Чого ти такий невеселий став? Чом ти не такий, як спершу був?

Усьміхнув ся Семен:

— От дурна! Тобі тільки поцілунки на думці! Не все-ж цілувати ся, не до віку-ж обнімати ся!

— Не до віку!?... Ох, Семене, що-бо ти сказав! А я умерла-б коло тебе... Тільки й віку мого, що твоє кохання! Як покинеш мене, — загину без тебе! Не покидай мене, Семеночку, голубе мій, сонце моє, щастя моє!

Та й впила ся вустами йому у вуста... І не одірвалась-би мабуть, як-би сам він не одірвавсь.

— Прощавай!

Перестрибнув через тин та й пішов вулицею.

Пішов, та знов не прийшов. І тиждень, і два минуло, а його нема. І осінь прийшла, а його все нема. Вона не хотіла няти віри тому, щоб він її кинув. А вже з неї всі дівчата сьміяли ся...

Вона ждала і — діждала ся...

Стріла таки вона його, стріла — у день серед вулиці. Кинула ся вона до його — забула, де й коли це все:

— Семеночку, голубчику!

А він:

— Тю! чи не здуріла!

Та й пішов. Краще-б він її убив! Стоїть вона, коли чує, — регочеть ся хтось. Озирнулась — двоє дівчат з неї сьміють ся.

— Утік? — кажуть. — Він уже давно до Пріськи ходить.

— Невже правда? Ні, не вірю! Сама піду, вневню ся!

І пішла туди на вечорниці. Він там і Пріська там. І не дивить ся він. Вона до його, а він од неї — аж усі помітили. Не мала змоги й слова йому сказати. Тільки як виходила, почула, — каже він:

— І чого вона каторжна так вязне до мене?

Ось! Вона і од його почула це прокляте слово, і йому вона вже каторжна. Усім вона каторжна, усім на сьвіті! Усі її ненавидять, усі! А як вона його любила, Боже! як любила! — все йому віддала, все! І він зрадив! І він такий, як усі. О, прокляті! Розірвала-б усіх, задушила-б, спалила-б — і його, і ту Пріську, і тих парубків та дівчат, що з неї сьміяли ся, глузували, знущали ся. От як-би було чим — вона зараз-би підпалила цю хату.

Голова їй горіла, думки плутали ся. Груди пекло.

Як-би чим запалити? Чи нема в неї в кармані сірників? Вона почала шукати, чи не зостало ся якого сірника, чи не сховала вона як небудь, ростопляючи піч. Вона вивернула карман, витрусила — нема.

Вона швидко пішла з двору, пробігла вулицею і добігла до своєї хати. У вікнах не сьвітить ся — полягали. Сіни не засунені, хата — те-ж. Вона увійшла у хату.

— Хто там? — спитав ся з просоння батько.

— Я! — сказала Докія і зараз-же знайшла на комині сірники і побігла з хати.

— Куди ти? — гукнув батько.

Але вона не одмовила. Знову пробігла вулицею, але не пішла у двір, де вечорниці, а перелізла у город і зайшла ззаду, щоб ніхто не побачив. Велика повітка була приробпена до хати. Докія зупинила ся під нею. Вона розгорнула жменю, у котрій стиснула коробочку сірників. Вона була спокійна...

Вона черкнула один сірник. Він заняв ся і зараз-же погас. Сердито кинула вона його осторонь і запалила другий. Він горів. Докія почала підпалювати їм солому у дахови. Але дах був мокрий, і сірник погас. Те-ж було з третім і з четвертим. Треба знайти сухої соломи... Вона знайшла сухої соломи, згребла її до купи долі у кутку під очеретяною стінкою і запалила. Солома затліла ся і почала горіти. Нарешті! Ось коли зайняло ся. Горі швидче, займай ся! От гарно! Од повітки вогонь на хату. І всі вони згорять.

І Докії згадала ся пожежа, що вона її бачила в літку. Ух, страшно! так і тут буде. Але там ніхто не згорів, а тут усі згорять. І Санька згорить? Санька — маленька дівчинка, дочка досьвітчаної матері. Докія за останній час дуже її улюбила, і дівчинка те-ж любила її. Але-ж вона згорить... Така гарна, ласкава... І Докії уявило ся все: як хата горітиме, як Санька простягатиме руки з полумя і кричатиме:

— Ратуйте! Докієчко, витягни мене!

Господи! За віщо-ж? За віщо вона спалить її? Це-ж гріх! Людину убє живу. Та й не її саму — Господи! може усе село займеть ся. На що-ж це вона робить?

А солома шипіла, шкварчала і починала розгоряти ся. Ось полумя вибухнуло. Ось-ось повітка займеть ся.

Та, Боже мій! Та на що-ж це вона? Треба гасити, гасити мерщій, а то все займеть ся. Вона кинулась до вогню, хотіла затоптать його ногами. Але він горів. А їй уже вчувало ся, як Санька кричить:

— Докійко, ратуй!

Червоне полумя одно перед нею. Треба його погасити. Вона одразу зірвалась з місця і впала на полумя. Воно пекло її, на їй займала ся одежа. Але вона того не чула. Вона хапала руками палаючу солому, підгортала під себе і силкува-

лась гасити. Але вже вся одежа горіла на ній. Тоді, не знаючи що робити, вона скрикнула:

— Ратуйте, хто в Бога вірує! Ратуйте! — і більш нїчо́го вже не памятала...

* * *

Очу́тилась вона дома. Нї, не очу́тилась, а уперше росплющила очи. Де вона і що́ з нею — того вона не розуміла...

Її обратували парубки та дівчата, вибігши на її скрик з хати та догасивши пожежу. Вона страшенно попекла ся, але вона того не чула: її ще дужче пекла горячка.

Страшно вона мучилась. Усї її роспалені думки крутили ся тепер круг одного осередку: їй все здавало ся, що вона гасить пожежу, і вона бо́рсалась, кидалась, давила попеченими грудями піл, на котрому лежала, і кричала:

— Ратуйте! Люде згорять! Санька голубочка згорить!..

. . . . . .

Перед смертю вона очу́тилась зовсїм. Вона зрозуміла, що вмирає. Біля неї стояв батько. Мачухи в хатї не було. І більш не було нїко́го. Вона пізнала батька, але нїчо́го йому не сказала. Вона промовила тільки:

— За що? Господи, Боже мій! за що? — і, несамовито скрикнувши, упала знову на подушку, з котрої була підвела ся.

Через кільки хвилин вона була мертва.

* * *

Її поховано, і нїхто не пожалїв її. Вона усїм зостала ся ка́торжною. Санька тільки плакала. І нїхто і не думав одмовити собі на те питання, котре кинула дівчина вмираючи: За що? За що стільки муки, горя та сліз додають людям люди, коли й так життя таке коротке і таке сумне?...

ЗА НЕЛЮБОМ.

Одружили мене силою
З осоружною дружиною,
Отруїли моє серденько
Батько, матїнка з родиною!
Ой невже-ж то вам нї гадоньки,
Що сльозами я вмиваю ся,
Що клену свою недоленьку,
Що за любим побиваю ся?...
Було вийде він на вулицю
Та й сьпіває так любесенько,
В мене серце затріпочеть ся
І біжу, було, скоресенько.
Було любий приголубить ся —
Серце щастям упиваєть ся,
А зирнеш йому у оченьки —
Все на сьвітї забуваєть ся...
„Я щасливий, моя зіронько!“ —
Він шептав менї, цїлуючи,
До грудий схиляв голівоньку
Ко́су шовкову милуючи...
А тепер до кіс росплетених
Руки нелюба торкають ся,
І отрутою холодною
Аж у серцї окликають ся.
Привитає — плакать хочеть ся,
Поцїлує — серцю мученьки
І мов пу́ги опускають ся
Мої теплі, білі рученьки.
Одружили мене силою
З осоружною дружиною,
Отруїли моє серденько
Батько, матїнка з родиною!...

М. Школиченко.

Исторія літературы рускои.

Написавъ Ом. Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[17. Иванъ Франко].

(Дальше.)

III. Причинки до исторіѣ рускои литературы.

1. Причинки до оцѣненя поезій Тараса Шевченка. I. Гайдамаки. („Сьвіт“, 1881; стор. 158—161; 171—172. — II. Темне царство. (ibid., стор. 195—199; 221—224)[1].

2. Конґруа о. Жегаловича. Оповѣданє Антона Любѣчь Могильницкого. („Зоря“, 1884; стор. 4—5). — Еще про конґруу о. Жегаловича. Зъ позо́сталыхъ писемъ А. Могильницкого. (ibid., стор. 91—94).

3. Знадобы до житєписи А. Могильницкого. („Зоря“, 1885; стор. 240; 250—251; 263—264; 287—288).

4. Николай Устіяновичь. Некрольоґъ. (ibid., стор. 251—252).

5. До житєписи Йосифа Левицкого. („Зоря“, 1886; стор. 84; 196).

6. Шевченко героємъ польскои революційнои лєґенды. (ibid., стор. 102—103).

7. До житєписи й характеристики Северина Шеховича. (ibid., стор. 104).

8. Причинокъ до исторіѣ рускои литературы XVIII. вѣку. (ibid., стор. 155—156).

9. Спѣвомовки Степана В. Руданьского. (ibid., стор. 194—195).

10. До біоґрафіѣ Осипа Бодяньского. (ibid., стор. 215).

11. Осипъ Юрій Федьковичь. Ко́лька сло́въ по поводу 25-лѣтного ювилея єго литературнои дѣяльности. (ibid., стор. 236—237).

12. До біоґрафіѣ Осипа Федьковича. („Товаришъ“, 1888; стор. 110—116).

13. Листы Шевченка до Бронислава Залєского. Примѣтки въ „Листочкахъ на могилу Шевченка въ XIX. роковины єго смерти“. (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка 6. Львів, 1890; стор. 23—56).

IV. Критика.

1. Литературна оповѣстка про книжку „Die Polen und Ruthenen in Galizien“. Von Dr. Joseph Szujski. Wien und Teschen. 1882. („Сьвіт“, 1882; стор. 250—251).

2. Розбо́ръ „Хуторнои поезіѣ“ П. А. Кулїша. (ibid., стор. 267—273).

3. Оцѣнка збо́рника драматичныхъ творбъ М. Л. Кропивницкого. („Зоря“, 1883; стор. 217—218).

4. Оцѣнка „Антиґоны“, драматичнои дѣѣ Софокля, въ руско-украиньско́мъ перекладѣ Петра Нѣщиньского. [Одесса, 1883]. (ibid., стор. 367—368; 378—379).

5. Критика украиньского литературного збо́рника „Нива“. [Одесса, 1885]. (ibid., 1885; стор. 215—216).

6. Оцѣнка розвѣдки Олександра Конисьского, надрукованои 1885. р. въ Варшавско́мъ „Ateneum“ п. з. „Zarysy ruchu literackiego Rusinów“. (ibid., стор. 226—227).

---

[1]) У „Сьвіт-ѣ“ надруковано такожь статью Франка п. з. „Ко́лька сло́въ о то́мъ, якъ упорядкувати и провадити нашій людовій выдавництва?“ (стор. 303—308).

*

7. Литературна оповѣстка про „Буковиньскій Альманахъ“, выданый въ память десятьлѣтного существованя общества рускихъ академикôвъ „Союзъ“ въ Чернôвцяхъ. 1885. (ibid., 1886; стор. 83—84).

8. Оцѣнка оповѣдань Данила Л. Мордовця. („Ватра“. Въ Стрыю, 1887; стор. 147—153), и т. и.

V. Переклады.

1. Бурса и бурсаки. Очерки и картины Н. Г. Помяловского. Передне слово перекладчика І. Зимовый вечôръ въ бурсѣ. („Правда“. Рôкъ X. 1877; стор. 483—493; 521—535; 560—571). — II. Вакула. („Сьвіт“, 1881; стор. 89—92; 103—106).

2. Суспôльно-политичнѝ сторонництва въ Нѣмеччинѣ. — Професора Ганса Шеля. („Правда“. Рôкъ XII. 1879; стор. 358—374; 423—433; 631—640; 690—714; 755—758)[1]).

3. Вôдки и якъ взяли ся люде на земли? — Ернста Геккеля. („Дрібна Бібліотека“. Львів. Книжка III. 1879)[2]).

4. Власнôсть ґрунтова и ѣи исторія. — Емиля де Лявлє. (ibid., книжка VII.).

5. Вѣлковина. — Томаса Генрі Гекслі. (ibid., книжка IX.).

6. Мертвѝ душѣ, або Вандрôвки Чичикова. Поема Миколы Гоголя. Накладомъ редакціѣ „Дѣла“. Львôвъ, 1882.

7. Меліса. Зъ Калифорнійскихъ оповѣдань Бретъ Гарта. (Зъ чужихъ зѣльникôвъ. Томъ XIX. Библіотека найзнаменитшихъ повѣстей. Литературный додадокъ до „Дѣла“. Львôвъ, 1885; стор. 41—70).

8. Хоре серце. Оповѣданє Федора М. Достоєвского. (ibid., стор. 186—223).

9. Якъ то я выдававъ рôльничу ґазету. Гумористичне оповѣданє Марка Твейна. („Зоря“, 1885; стор, 277—279).

10. Лѣсъ. Казка Берштерна Бернзона. (ibid., 1886; стор. 121—122).

11. Премудрый вюнъ. Казка М. Щедрина. (ibid., стор. 258—260).

12. Якъ то я бувъ секретаремъ у сенатора. Американьскій очеркъ Марка Твейна. („Дѣло“, 1886; число 75).

13. Грецка натурфильософія вôдъ Талеса до Демокрита. [Нарисъ исторіѣ фильософіѣ. Часть I.]. Изъ нѣмецкого — професора Фрица Шульце. [„Наукова Бібліотека“. Книжка I. Львôвъ, 1887].

* * *

Подавши поглядъ на литературнѝ творы Ивана Франка, годить ся ще запримѣтити, що въ 1884. р. бувъ вôнъ душею выдавництва гумористичнои часописи „Нове Зеркало“[3]), та що вôнъ, одержавши вôдъ Павла Житецкого зъ Кіева збôрку рукописну, надруковавъ 1886. р. въ „Зорѣ“ 55 „новыхъ“ Спѣвомовокъ Степана Руданьского[4]). Въ р. 1891. ставъ Франко въ оборонѣ галицко-рускихъ поетôвъ, котрымъ Василь Чайченко у своѣй критичнôй статьи „Галицькѝ вѣршѣ“ дорѣкавъ, що они не вмѣють вôдрôзнити своє вôдъ чужого, — що въ вѣршахъ тыхъ поетôвъ ображує украиньске ухо мова зъ москализмами, зъ польонизмами та трохи чи-не зъ ґерманизмами, — ображує и наголосъ и метръ и рифмъ[1]). Франко вôдповѣдаючи отже Чайченкови, сказавъ мѣжь иншимъ, що москализмы, якѝ по думцѣ критика заподѣвають галицко-рускѝ поеты, зустрѣчають ся въ мовѣ галицко-руского люду, ба й поезіяхъ Метлиньского, Шевченка... Вôдтакъ пише Франко мѣжь иншимъ ось-що: „Якъ бачимо, пуризмъ Чайченка являє ся ту дуже близькимъ сусѣдомъ незнаня своѣи рôдноі мовы въ рôзныхъ частяхъ краю й у рôзныхъ писателѣвъ навѣгь питомо украиньскихъ. Ба, але Чайченкови не досыть того. До головныхъ грѣхôвъ галицько-рускихъ писателѣвъ вôнъ зачислює й уживанє „провинціялизмôвъ“ т. є. слôвъ, „що истнѣють хиба у якихъ тамъ Лемкôвъ чи въ Гуцулôвъ“, а властиво не истнѣють въ тôмъ селѣ чи повѣтѣ, де живе Чайченко. Якъ властиво повинни бы писати тѝ поеты, коли-бъ имъ було заборонено уживати такихъ слôвъ народныхъ, якѝ вони чують довкола себе? Чи вони всѣ мусѣли-бъ ѣздити надъ Псьолъ та надъ Сулу, вчити ся украиньскôй мовѣ? И яку властиво украиньску мову вважають обовязковою панове пуристы? Мова Квѣтки, Шевченка, Котляревського та Метлинського для нихъ замало чиста!...“[2]).

Пôзнавши богату скарбôвню рôдноі мовы, яка жиє въ устахъ люду галицко-руского, передавъ Франко свôй лєксикальный збôрникъ Евгенію Желехôвскому, котрый корыстувавъ ся нимъ въ выданю свого „Малоруско-нѣмецкого Словаря“. Найпаче-жь характеристичнѝ суть тѝ слова, щó ихъ Франко записавъ въ Нагуєвичахъ и въ иншихъ селахъ Дрогобицкого повѣту.

Вкôнци не можемо мовчки поминути найновѣйшихъ ѣго праць литературныхъ. Ось въ „Буковиньскôмъ Альманаху“ на рôкъ 1892.[3]) надруковано вôльну перерôбку старонѣмецкои поемы Гартмана фонъ Ауе п. з. „Бѣдный Генрихъ“ (стор. 16—33), а саме-теперь напечатано „Выбôръ поезій Генриха Гейне“. [„Нѣмеччина“. Байки для дѣтей“]. Переклавъ и пояснивъ Иванъ Франко. („Выдавництво Академічного Братства“. Книжка II. У Львовѣ, 1892).

Отъ и конець розвѣдкамъ про литературну дѣяльнôсть Ивана Франка! Вôнъ є однымъ изъ найбôльше талановитыхъ писателѣвъ руско-украиньскихъ, а побôчь Кулѣша вызначує ся не-абы-якою плодовитою творчостію у всѣхъ напрямахъ словесного житя. Ба, можна сказати, що Франко перевершивъ Кулѣша шириною литературноі дѣяльности. А вже-жь дехто мôгъ бы ѣму закинути, що вôнъ роздроблює й ослабляє свою творчу силу, по-за-якъ є не тôлько беллѣтристомъ, историкомъ, этноґрафомъ, критикомъ, але й економистомъ, гумористомъ, ба й публицистомъ рускимъ та польскимъ. На той закидъ можна вôдповѣсти, що до роздроблюваня тои творчости причиняє ся чи-мало й журба о хлѣбъ, котрого Франко добиває ся въ потѣ чола, тому-що вôнъ въ наслѣдокъ бувшихъ политичныхъ процесôвъ не може заняти якогось трѣвкого

---

[1]) Сей перекладъ зладивъ Франко у двôйцѣ зъ П. М-мъ; — передрукованo-жь его въ XIII. книжцѣ „Дрôбноі Библіотеки“.

[2]) Въ V. книжцѣ „Дрôбноі Библіотеки“ зъ 1879. р. надруковано „Думы и пѣсни найзнатнѣйшихъ европейськихъ поетôвъ“. (Выбравъ и выдавъ Иванъ Франко). Тутъ находимо руско-украиньскѝ переклады поезій Гетого, Гайного, Лєрмонтова и и.

[3]) Въ „Новôмъ Зеркалѣ“ 1884. р. надруковано мѣжь иншими отакѝ гумористичнѝ стихотворы Франка: 1. „Сучасна лѣтопись“. 2. „Шевченкова Пархенеіта вандрôвка зъ села Дерихлопы до Америки й назадъ“.

[4]) Про „Спѣвомовки“ Степана Руданьского гляди „Исторію литературы рускоі“ въ „Зорѣ“, 1887; стор. 320.

[1]) „Галицькѝ вѣршѣ“. Критична стаття В. Чайченка въ „Правдѣ“: томъ III., 1891; выпускъ 8., стор. 103—111; — выпускъ 9., стор. 150—158; — выпускъ 10., стор. 200—206.

[2]) „Авторови статьѣ: Галицькѝ вѣршѣ“ („Зоря“, 1891; стор. 355—358).

[3]) Той „Буковиньскій Альманахъ“, надрукованый въ Чернôвцяхъ, з додаткомъ до „Буковиньского православного Календаря“ на рôкъ 1892.

становища въ публичнôмъ житю[1]). Такъ отже ставши радикаломъ высказуе вôнъ у своихъ письмахъ невдоволенє зъ сучасныхъ порядкôвъ суспôльныхъ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти, зъ природы є вôнъ идеалистомъ и зъявляє наклôнъ до романтизму. Хоча-жь вôнъ зрыває зъ давными традиціями суспôльности, проповѣдуючи позитивизмъ въ науцѣ й вѣрѣ, то все-жь въ деякихъ єго найновѣйшихъ поезіяхъ и повѣстяхъ („Панськй жарты“, „Чума“, „Безъ працѣ“) выринають такй думки, якй не суть пристѣбнй до змагань радикальныхъ.

18. Ольга Косачева (Олена Пчôлка)[2]).

Она родила ся 17. червня 1852. р. въ повѣтовому городѣ Гадячи, Полтавскои ґуберніѣ въ небогатôй панськôй сѣмьи Драгомановыхъ. По-за-якъ батьки єи не могли оплачувати бонъ та ґувернантокъ, то Ольга росла собѣ въ простôмъ товариствѣ крѣпостныхъ служниць и дворовыхъ дѣтей. Вôдтакъ украиньска мова була спôльною мовою въ домѣ мѣжь панами й слугами; — такъ вело ся, та й теперь веде са по всѣхъ небогатыхъ панськихъ домахъ въ Полтавщинѣ, — тому-то й украиньскй пѣснѣ та казки, ба й старосвѣтскй обряды не переводились въ сѣмьи Драгомановыхъ. Але-жь коли приходивъ часъ учити дитину, то й у нихъ починали зъ россійскои грамоты. Ольгу вчивъ россійскои и французкои мовы самъ батько Петро, чоловѣкъ освѣченый, котрый бувъ трохи й литератомъ: дописувавъ до давныхъ альманахôвъ россійскихъ и займавъ ся такожь етноґрафіею украиньскою.

До першои науки Ольги прилучено було й читанє зъ батькомъ Евангелія въ церковно-славяньскôмъ языцѣ та й иншихъ книжокъ. Коли-жь батько вмеръ, то девятилѣтнôй дѣвчинѣ для недостачѣ фондôвъ довело-бъ ся може зôстати безъ дальшои науки, коли-бъ не бувъ занявъ ся єи долею старшій братъ Михайло, щó бувъ учителемъ ґимназіѣ й доцентомъ университету. Вôнъ-то за помочію свого приятеля Судовщикова помѣстивъ Ольгу въ Киѣвскôмъ „образцовôмъ пансіонѣ благородныхъ дѣвицъ“. Ґимназій для дѣвчатъ тогдѣ ще не було, а той „образцовый пансіонъ“ уважавъ ся однымъ изъ найлучшихъ жôночихъ учебныхъ закладôвъ у Киѣвѣ. Курсъ наукъ бувъ тамъ однаковый зъ курсомъ „институтскимъ“, — учителями були самй лучшй професоры зъ ґимназій мужескихъ: лѣкцій словесности читавъ протекторъ Ольги, Судовщиковъ, а ґеоґрафіѣ вчивъ братъ єи, Михайло. А по-за-якъ той закладъ не бувъ зовсѣмъ вôдгородженый вôдъ свѣта, то вôльно було Ользѣ ѣздити зъ пансіону до дому на вакаціѣ. Але-жь въ першй днѣ по приѣздѣ до дому було ѣй якось чудно, чути „просту“ мову й говорити нею. Коли-жь Михайло оженивъ ся, то часто бравъ сестру до себе зъ пансіону и вдѣявъ теє, що она свѣдомо почала єднатись зъ украинизмомъ.

Въ 1866. р. скôнчила Ольга свою науку въ пансіонѣ зъ найкрасшимъ свѣдоцтвомъ, и вôдтакъ поселилась она въ Киѣвѣ у брата. Тутъ познайомилась она зъ передовымъ Киѣвскимъ рухомъ, — у брата бувало богато єго товаришѣвъ, та й студенты заходили до него охотно. Въ господу Михайла Драгоманова приходивъ часто ґрати на фортепянѣ Лисенко, — приходивъ й Старицкій та читавъ свои литературнй творы.

У своѣй автобіоґрафіи каже Олена Пчôлка[1]), що знаємôсть єи зъ Михайломъ Старицкимъ мала може найбôльшу вагу на те, що она стала украиньскою писательскою. Въ 1867. р. Старицкій зô своєю сѣмьєю заснувъ домôвку въ однôмъ будынку зъ Михайломъ Драгомановомъ, и тогдѣ стрѣванє обохъ родинъ стало щоденнымъ, — розмовляли, спѣвали, читали въ купѣ. Отже Старицкій ставъ умовляти Ольгу, щобъ попробувала свои силы въ украиньскихъ перекладахъ. И подарувавъ вôнъ ѣй для перекладу Андерзона казки, котрыми вôнъ тогдѣ займавъ ся самъ[2]). И справдѣ переклала она кôлька казокъ Андерзоновыхъ зъ тексту французкого. Коли та праця Старицкому сподобала ся, то порадивъ вôнъ Ользѣ, призбирати бôльше такихъ перекладôвъ и выдати ихъ окремою книжкою. Хоча-жь тыхъ казокъ зôбралась спора купка, то ихъ не надруковано, по-за-якъ рукопись десь запропастилась.

Въ 1868. р. пôзналась Ольга въ домѣ братовôмъ зъ Петромъ Косачемъ, Чернигôвцемъ, товаришомъ Михайла въ Киѣвскôмъ университетѣ, и лѣтомъ того-жь року одружила ся зъ нимъ у Киѣвѣ. Пôсля шлюбу поѣхала она зъ мужемъ на Волынь, де вôнъ служивъ старшимъ у зъѣздѣ мировыхъ посередникôвъ[3]).

На Волыни украиньскй симпатіѣ й порывання не охололи въ души Ольги, навпаки Волынь повѣявъ на неѣ щирымъ народнымъ духомъ украиньскимъ. Гарна мова волыньска й всѣ иншй етноґрафичнй признаки украиньскй дуже ѣй сподобались и вôдтакъ стала она займатись етноґрафіею. Тому-то придбала собѣ богатый збôръ словесного матеріялу волыньского, особливо-жь записала собѣ богато пѣсень побутовыхъ.

Тымъ-то матеріяломъ покористувались Антоновичъ и Драгомановъ въ выданю збôрника „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ (Кіевъ, 1874—1875), Житецкій въ „Очеркахъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“ (Кіевъ, 1876) и Драгомановъ въ збôрнику казокъ „Малорусскія народныя преданія и разсказы“ (Кіевъ, 1876).

Вôдтакъ выйшло, що першою книжкою Ольги Косачевои, щó побачила свѣтъ, була праця етноґрафична. Се бувъ першій збôрникъ украиньскихъ взорôвъ, выданый 1876. р. въ Киѣвѣ п. з. „Украинскій народный орнаментъ. Образцы вышивокъ, тканей и писанокъ“. Весь матеріялъ зôбрала Ольга на Волыни въ повѣтѣ Новгородъ-волыньскôмъ, щó тягне ся вôдъ полѣского кутка до Подôльщины й зъявляє рôзнй степенѣ розвитя етноґрафичного матеріялу. Въ передмовѣ-жь, писанôй по-россійски, выяснила Ольга всю систему збôрника й научне значѣнє выданого орнаментного матеріялу. — Вôдтакъ въ „Киевскôй Старинѣ“ надруковано пôдъ псевдонимомъ „П. Ковалько“ Ольги Косачевои „Очерки національныхъ типовъ въ украинской народной словесности“. [„Черты типа еврейскаго“][4]).

---

[1]) Теперь написавъ вôнъ докторску розправу п. з. „Иванъ Вишенськй и єго литературна дѣяльность“.

[2]) Порôвн. „Біоґрафичну замѣтку“, се-бъ-то автобіоґрафію въ „Зорѣ“, 1888. р., стор. 14—17; 55—56.

[1]) „Зоря“, 1888; стор. 15.

[2]) Порôвн. „Исторію литер. рускои“ въ „Зорѣ“, 1888; стор. 396.

[3]) Мировый посередникъ управляє селяньскими волостями. Волость — сѣльска управа; — въ волости сполучає ся кôлька сѣл. Волостію управляє старшина, а въ селѣ є староста.

[4]) Въ сѣй статьи є чотыри комичнй казки про жидôвъ, записаній зъ устъ народу украиньского. („Кіевская Старина“, томъ V. 1883; стор. 667—672).

Въ 1877. р. зладила Ольга перекладъ зъ великого оповѣданя „Чиншовики“. Се оповѣданє въ первотворѣ надруковано въ россійскôмъ журналѣ „Отечественныя записки“. Свôй перекладъ пôслала она въ редакцію „Друга“ въ Галичинѣ, але ту ся праця пропала. Коли-жь засновано Киѣвску ґазету „Трудъ“, то въ першихъ вôсѣмдесятыхъ рокахъ дописувала Ольга до сего выданя, котре у своихъ землякôвъ якось не могло зъєднати собѣ симпатіѣ.

Въ 1880. р. выдала Косачева „Спѣвомовки Руданського“, пôдписавши ся криптонимомъ „Н—й Г—ъ Волынській“. Ґенеза сего выданя була ось яка: Въ тôмъ Волыньскôмъ повѣтѣ, де жила Косачева, повелось ѣй завязати маленькій кружокъ интеллиґентныхъ людей, сприяючихъ украиньскôй литературѣ. Они охотно читали украиньскій книжки, але Ользѣ заманулось, привести ихъ до того, щобъ у купѣ ще й выдати яку-небудь, хочь малесеньку книжочку украиньску. Якъ-разъ пôдъ часъ єи пріѣзду въ Киѣвъ, де она часто бувала, попалась ѣй въ руки рукопись на книжочка Степана Руданьского. Ся книжочка валялась запекинута, бо про неѣ бувъ выданый судъ вôдъ того, хто въ нѣй роздивлявъ ся, що она нѣкуды не годить ся. Тымъ-часомъ Ользѣ Косачевôй здалось, що рядомъ изъ слабыми стихотворами були тамъ и правдивѣ перлы. Попросила она дозволу у Синицкого, родича Руданьского, и взяла ту книжочку-рукопись, сказавши, що єѣ выдасть. Въ тôй рукописи бувъ перекладъ „Слова о пълку Игоревôмъ“ зъ передмовою, — се-жь здалось Косачевôй, при всѣй вартости перекладу, рѣчею тяжкою для проєктованого маленького выданя; — далѣ були поэмы, надруковані опôсля въ „Ватрѣ“, котрѣ Ользѣ зовсѣмъ не сподобались[1]), — опроче неможливѣ они були для цензуры Киѣвскои по своѣй остротѣ. Зôстали ся отже властивѣ „Спѣвомовки“, се-бъ-то лиричнѣ вѣршѣ й народнѣ анекдоты, зложенѣ такожь вѣршами. Вôдтакъ Косачева выдала тѣ „Спѣвомовки“ въ Киѣвѣ, написавши на нихъ: „выдавъ Н—й Г—ъ Волынській“, — що мáло означати: „невеличкій гуртокъ волынській“[2]). Въ передмовѣ до „Спѣвомовокъ“ сказала Косачева, що хоча суть далеко важнѣйшѣ творы Руданьского, она тымъ-часомъ выдала дрôбнѣйшѣ поезіѣ помершого автора, — сподѣвалась бо, що за здобутки зъ продажѣ „Спѣвомовокъ“ буде могла опôсля выдати й важнѣйшѣ творы поета. Коли-жь ѣй не вернулись тѣ грошѣ, котрѣ стратила на друкъ, — коли дôзнала доганъ приятельскихъ за-для выданя тыхъ „Спѣвомовокъ“, то не було вже охоты, выдавати иншѣ творы сего письменника.

Въ 1881. р. выдала Олена Пчôлка въ Киѣвѣ „Переклады зъ Н. Гоголя“ („Два розмаитыхъ зразки: Записы причинного“ и оповѣданє „Веснянои ночи“). По-переду поставила она „Присловя“, се-бъ-то передмову, про котру ось-що пише въ автобіоґрафіи: „Ой, тота передмова! — багацько мене лаяли за неѣ, и въ очи й по за очи, але безъ неѣ я не хотѣла-бъ бачити й самыхъ перекладôвъ. Въ нѣй була моя литературна „profession de foi“, и менѣ хотѣло ся вôдъ разу й разъ на все высловить все те, що назрѣло въ моѣй думцѣ за всѣ роки“ (стор. 16). — Въ сѣй передмовѣ Олена Пчôлка выправдує Гоголя, що вôнъ свои оповѣданя писавъ по-россійски, и вôдтакъ каже она мѣжь иншимъ ось-що: „Не було за часу Гоголя нѣ громады украиньскихъ письмовцѣвъ, нѣ громады четцѣвъ, — одно другому й було на завадѣ. Либонь теперь стоить дѣло иначе. Знайшлось бы кому переказати творы Гоголевѣ по-украиньски и єсть для кого!“[1]) Вôдтакъ супроти литературнои мовы россійскои кладе Пчôлка литературну мову украиньску. Про вôдносины-жь обохъ тыхъ литературныхъ языкôвъ пише она мѣжь иншимъ ось-що: „Тодѣ, якъ россійська литературна мова на-стôлько не дбала о свою краєву пôдставу, що навѣть безъ потребы уводила чужомовну фонету (напр. писалось: „брегъ, кладезь, младой, хладный“, то-що), наши працѣвники украиньскои литературы надто дбають объ тôмъ, щобъ якъ найбôльшь приближити й новѣйшѣ додатки до народного струму. Зъ цего погляду наврядъ чи знайдено въ иншôй литературѣ такій прикладъ, якъ мова творôвъ Шевченка, котра при своѣй высокôй талановитости власне пôдходить, нехай до выщого, але все-жь чисто народнього складу мовы, якій знаходимо въ поважныхъ думахъ народныхъ“...[2]) „Мова нашихъ новôтныхъ письмовцѣвъ єсть першь усего коштовна черезъ те, що вони выявляють у письмѣ цѣлѣ скарбы мовы зъ народного ужиття... И лєксичне богацтво, черпане зъ народныхъ творôвъ, стає найширшою пôдвальною допомогою нашимъ новôтнымъ письмовцямъ“[3]).

Про свои думки, проявленѣ въ ось-тôй передмовѣ, каже вôдтакъ Пчôлка ось-що: „Въ тыхъ думкахъ, высказаныхъ шѣсть лѣтъ тому назадъ, я не думаю каяти ся й теперь, — що впрочôмъ доказують и всѣ мои дальшѣ працѣ литературнѣ“[4]). Про свои-жь переклады Гоголевыхъ оповѣдань запримѣчає она отъ-се: „Якій выйшовъ самъ отой мôй перекладъ Гоголевыхъ оповѣдань, — не менѣ судити; скажу лишь, що нѣ надъ однымъ изъ своихъ оригінальныхъ писань я не трудилась такъ много, дбаючи о добробôть и можливу красу мовы, якъ у тыхъ перекладахъ“[5]).

Въ 1881. р. выдала Косачева въ Киѣвѣ поему-былицю Е. Ластôвки п. з. „Ганна“ (16°, стор. 24)[6]), а въ кôнци того-жь (1881) року надруковано въ Киѣвѣ отъ-сей драматичный твôръ Олены Пчôлки: „Сужена не огужена!“ Побытовый жартъ (водевиль) въ одній дѣи. Про ґенезу сего „побытового жарту“ пише Пчôлка отъ-се въ автобіоґрафіи: „Панѣ Милорадовичь, звѣстна Полтавка, котра передъ тымъ займалась у Полтавѣ аматорскимъ театромъ, попросила мене, написать що-небудь для невеликои сцены, — тôлько абы свѣженьке, веселенькe й не трудне для постановы на сценѣ“. При тôй умовѣ й була мною швиденько написана „Сужена“. Менѣ здавалось, що для водевиля я положила въ пієску навѣть доволѣ серіозну тему — осмѣяне „ташкенцѣвъ“, котрѣ готовѣ за-для карієры кидати свою краину. Тымъ-часомъ потôмъ дорѣкали, що мôй водевиль выйшовъ не доволѣ серіознымъ!“[7])

Въ 1882. р. выдала Олена Пчôлка въ Киѣвѣ пять перекладôвъ-вѣршѣвъ п. з. „Украиньскимъ дѣтямъ“

---

[1]) Въ „Ватрѣ“, що єѣ выдавъ 1887. р. Василь Лукичь, надруковано двѣ историчнѣ поемы Степана Руданьского: 1. „Мазепа, гетьманъ украиньскій“ (стор. 13—20); — 2. „Павло Полуботокъ“ (стор. 37—39).

[2]) „Зоря“, 1888; стор. 16.

[1]) „Переклады зъ Н. Гоголя“. Кіевъ, 1881; стор. 10.

[2]) ibid., стор. 17.

[3]) ibid., стор. 19—20.

[4]) „Зоря“, 1888; стор. 16.

[5]) ibid.

[6]) Е. Ластôвка — се криптонимъ Єлены Косачь, сестры мужа Ольжиного, котра теперь по свому мужу зове ся „Приходько“.

[7]) „Зоря“, 1888; стор. 16—17.

(16⁰, стор. 46). Въ сей-то збôрничокъ увôйшли ось-якî переклады: 1. „Спѣвець“ [Зъ Сырокомлѣ] (стор. 5—6). — 2. „Янчаръ“ [Зъ Пушкина. Арабське оповѣдання] (стор. 6—8). — 3. „Гôлька зъ Палєстины“ [Зъ Лєрмонтова] (стор. 8—10). — 4. „Три пальмы“ [Зъ Лєрмонтова] (стор. 10—13). — 5. „Мцырѣ“ [Поема Лєрмонтова] (стор. 13—46)[1]). — Про сй переклады пише Пчôлка въ автобіографіи ось-що: „Се бувъ мôй першій спробунокъ писати вѣршами! Выйшла-жь та проба отъ зъ чого: Написала я по-украинськи маленьку читаночку-граматку для дѣтей по звуковôй методѣ (вона й теперь лежить готова у мене мѣжь рукописями). Яко додатокъ до неи були вызначенî деякî россійськî вѣршѣ, котрî я конечне хотѣла помѣстить тôлько въ украинськôмъ перекладѣ. Але кого було просити о таку працю? Думала я о Старицькôмъ, та вôнъ тодѣ бувъ дуже занятый, — и отъ, одного вечера прокинулась у мене гадка: А що? якъ бы спробувать самôй переложить хоть одинî вѣршѣ? Зъ роду не писала вѣршѣвъ, а про те... ачей справдѣ не святй горшки лѣплять! Спробувала „Цвѣтку Палєстины“ Лєрмонтова[2]), — здалось, що перекладъ выйшовъ не поганый; далѣ — бôльше смѣливости!... И такъ уявилась незабаромъ збôрочка тыхъ перекладôвъ „Украинськимъ дѣтямъ“, котру я й зважилась друковать окреме вôдъ читанки, про котру тодѣшній цензоръ Ляймингъ напередъ сказавъ менѣ, що нѣ въ якôмъ разѣ не пустить єи“[3]).

(Дальше буде).

Українська книжка на селї.

(Далї.)

Не можна сказати, щоб і ся річ зробила на слухачів велике враження. Але вона торкала ся хоч і давньої, але не загоєної мужичої рани — кріпацтва — тим повістю цїкавились, слухали уважно і чимало дечого балакали, доточуючи до кожного затого вчинку героїв свої такі, чи инші уваги. Я не наводжу їх! дуже багато місця вони взяли-б, та й не дуже нам важливі, але наведу де-що, характерне з того чи з иншого боку.

Баба дуже побожна жінка і їй мусїло не подобати ся те, що панія не пускала дівчат до церкви, мотивуючи се тим, що вони ще молоді і мати муть час молити ся. З властивим ій фарисейством, котре примушує її балакати тільки те, що подобаєть ся тому, з-ким балака [як що вона має, звісно, причини важити на його], хоче так і тут робити, але не знає, що сáме казати, не знає який мій погляд на се і каже вагаючись, чи то іронічно, чи то похваляючи:

— Бач, усе к луччому розсуждають.

Потім вона, звісно лає панію, як і всї слухачі, хоча вони більш сьміють ся і з панії і з панночки — особливо з панноччиних пориваньів до женихів, і *Кум* каже до *Христї*:

— Отак ваш брат:

— То не наш брат, — то пани! — відмовила дівчина.

Пана-лїкаря спершу не розуміють, а почувши, що він на заручених аж спотикав ся (задивляючись на молоду) подумали, що він був пяний. Але де далї панова простість більш та більш виявляєть ся і з того часу, як пан хоче нагодувати Устю, симпатиї моїх слухачів повертають ся до його. Ім подобаєть ся й Устя, що́ така моторна, до всього доглядить ся. *Кум* каже:

— Сибірна й Устя — усе дозна. Це-ж вона й росказує. Пан-би не здумав писати, а це все Устя росказує.

Видима річ, що слухачі вважають те, що чують, не за твір авторської фантазиї, а за фотографію з життя.

Панію молоду чимало лають, а *Кума* каже:

— Бичівку-б удвоє до неї — вона-б тодї не плакала (-не робила-б сцен чоловікови).

А як Назар каже, що таку жінку, як ця панія, він у комашню вкинув-би, та *Баба* говорить:

— Ото молодець, що не дуже подража.

Цїкаво, що *Кума* не каже й слова про каранія жінок, а кажуть про се жінки самі: *Кума* та *Баба*. Треба ще зауважати, що *Куму* силою видали заміж за удівця, а *Баба* ось що казала колись про свого *Дїда*. Одного разу вона була в нас і я шутковав, що вона все турбуєть ся за *Дїдом*. Вона махнула рукою:

— Не дуже то!

— Чому так? Адже нїколи не бив? — пошутковав я, зовсім певний, що *Дїд* справдї її нїколи не бив, — се я думав на підставі сьогочасного лагідного життя їх.

Баба помовчала, а далї каже:

— Раз тільки й бив та гаразд. Се ще було тодї, як паньскими були. Я тільки пішла за його. А він був парубок тихий, не хвастовитий: я йшла охотою. Ото одного разу були ми на полї... Тут вона росповідала якусь зовсім дрібну сварку поміж нею а *Дїдом*... Почали лагодити ся до дому їхати, а я собі думаю: Не поїду, хай собі сам їде! Він мінї: сїдай! поїдемо! А я мовчу та жну. — Сїдай! — А я мовчу та жну! Сїв він сам, поїхав. А я все жну — так за серце мене взяло, що він налаяв. Відїхав він трохи далї, а тодї — стій! Скочив з воза та до мене. Зараз очіпок збив та за коси, та віжками удвоє... І так мене волочив і бив, волочив і бив — і побив усю так, що я хвора лежала... Раз тільки повчив, та так страшно повчив, що навіки моє серце відвернулось від його — і тепер хоч би й умер, то не жалко було-б! — закінчила *Баба* зрушеним та суворим голосом — і в тому голосї чути було біль з тяжкої образи, образи, що́ лежить у неї в грудях більш сорока років!

Але, не вважаючи на се, тепер *Баба* хвалила Назаря. Коли се сталось, то значить дуже вже проти себе обурювала слухачів панів. Але чому *Кум* не казав нїчого такого? Тут серед тутешнього мішаного народу, чоловіки деспотичні — чом-же *Кум* не виявляв сього?

З усього того, що балакали слухачі, видко було, що повісти зрозуміли вони добре, зрозуміли й деякі вдачі (інтситутку, пана-лїкаря, Устю, Катрю, бабу), але не могли зрозуміти нї Прокопа, нї обох Москалїв — нї Москаля-дядька, нї Москаля-кухаря. Москаля-дядька то лаяли, то сьміялись з його. Як він розповідав про свою долю, *Кум* спитав:

— А хто-ж се так сказав?

Я відмовив:

— А він добрий Москаль! — промовив *Кум*; але зараз-же, як той сказав, що він з кантонїстів, *Кум* уже зовсім не до ладу причепив: „З тих-же горді й живуть, з кантонїстів...

Що-ж до Прокопа, то хоча сцену, з-за котрої він пішов у солдати [оборонив від панії бабу], прослухали уважно, але мотивів того вчинку не зрозуміли. Як уже потім Назар, утїкши від панів, зайшов попрощатця з Устею та з Прокопом, та Устя роспитувалась про тих, хто був на хуторі і про ту бабусю, то *Кум* сказав:

— То мабуть чи не Прокопова мати, що він оступивсь за неї.

— Нї, нї!

— А чого-ж він оступивсь?

— Нї, то так він за неї оступивсь.

І кращої відмови слухачі не знайшли.

Як скінчилось читання, сказали:

— Це все правда?

— А в нас хіба не така оця Любка [Любка — з-убо-

---

[1]) Мцырѣ — грузинське слово, значить: молодый чернець, послушникъ.

[2]) „Цвѣтку Палєстина“ названа Пчôлка въ друкованôмъ перекладѣ „Гôлькою зъ Палєстины“.

[3]) „Зоря“, 1888; стор. 16.

жіла стара панна] — усе лає панію Н., що́ усяким мужикам вона руку подає.

— Та й Гола [друга з-убожіла панія] така-ж. А її батько й мати усіх людий порозгонили.

— Чого? — питаюсь.

— Та такі добрі були, — відмовив *Кум*. Усі люди порозбігали ся. Дітий позабирали, а худоби й не було, — бо й ранійше ще пан позабирав. Один тільки чоловік і зістав ся старий і на одно око сліпий. Так той уже робив що звелять — того й не били.

А я згадав, як мині колись росказувано про родичів сього пана, що вони казали, що вони клейнити муть людий, щоб пізнати, як утечуть...

Багато ще було розмов — з-дебільшого сумних, та я не міг усього записати.

Додам ще одно.

Народ звичайно не цікавить ся авторами. Скільки я ні читав, то не чув питання, хто написав, а коли й чув, то відмова питаючим не здавалась цікавою. Одного разу напр. читано книжку [„Не так ждало ся“] і сказано: „Написав Кузьменко.“

— Тай хіба не однаково? — відказала на те одна слухачка.

Читаючи тепер, я показував портрети Мордовця, Кропивніцького, Стороженка. Опріч Христі (хоч вона й бачила усю мою колєкцию портретів де кільки разів], всі инші хоч і дивили ся на їх, але не дуже уважно, а дехто й не дивив ся. Я показав Марка Вовчка і не назвав імя, а сказав тільки: Се та, що́ написала цю книжку.

Ніхто не спитавсь про імя [Христя знала], а *Кума* не підійшла навіть і подивити ся.

V.

Другого разу я таки почав читати Левіцького „Миколу Джерю“. Але на превеликий мій жаль *Кум* сього разу не прийшов; не було також і Маряни, але за те було двоє нових: Павлові батько та мати; згадуючи про їх, я зватиму їх *Кухарем* та *Кухаркою* — підходячи до сього прозивають їх на селі, бо він був ще за панського права *Кухарем*. Він чоловік поважний, усі його хвалять; не має гострого розуму, але й не дурний і великий дипльомат; читання любить. Його жінка — цілком противулеглість йому: він високий, поважний, вона — низенька та швидка; він мовчазний, вона балакуча; він і правди иноді не скаже, а вона набреше сім мішків гречаної вовни, згадає всіх бабів на селі, про кожну роскаже, себе й своїх дітий вилає, але так вилає, що зараз видко, що вона не лає а хвалить; до брехні та ильоток, до підлесливости та уїдливости треба додати ще одно: вона злодійка і її нераз бито за крадіжку, навіть на ярмарку; нарешті вона дівуючи мала дитину. Все це вкупі робить те, що *Кухарка* не має ніякої поваги на слободі: уїдлива, *Кухарка*, брехлива, як *Кухарка*, нечупора, як *Кухарка* — ось які вирази можна почути на селі. Я не бачив її ніколи в будень, дома, але кажуть, що вона ходить великою нехлюєю. Опріч того ся добродійка не вміє ладнати з людьми, і з своєю невісткою *Маряною* до того гризлась, що чоловік був її за невістку, і невістка з сином — Маряна та Павло — таки кинули її.

І не вважаючи на все це я був дуже радий, що вона прийшла. Се залежало від того, що вона, маючи вище згаданий пассив, мала й свій актив. Що вона уїдлива, лукава, брехлива, гризлива, злодійковата та в будень нечупара — то це все правда. Але нечупара вона в буддень тим, що вона робить з ранку до ночи не присідаючи, не маючи зовсім часу чепурити ся; селяне кажуть, що нема товкощішої над бабу *Кухарку* — вона вся цілком енергія, пóхоп. Оця енергія й цей пóхоп роблять її язикатою: вона розумна, думок у неї багато і вони так і лізуть, так і лізуть на язик; правда, вона могла-б не брехати, але тут усі жінки брехливі та всі язикаті: я знаю їх багато, але ні однієї не знаю без сього. За те-ж у хаті в неї як у віночку, дітий її повбирані найчистійше і найкраще за всіх, не вважаючи на те, що вона, з того часу, як старший син з жінкою кинув її, не має помочи і робить все сама, бо в неї тепер дома тільки син років 16—17 та дочка років 12. Дітий її — гордість її: вона їх вважає найчепурнійшими за всіх [вони справді чепурні, менша дочка навіть падзвичайної чисто вкраїнської вроди] розумнійшими за всіх [вони й справді всі розумні і два сини й дочка менча письменні] і т. и. Читання вона любить незмірно більш від усяких брехень, хоча вони запевне найсолодчі їй за все инше. Обоє они з чоловіком неписьменні, але кожну книжку, що добувають її дітий з школи, чи ще де, дітий читають голосно і вони її переслухують; опріч сього — де тільки читання, там і вродить ся *Кухарка*. Розуміє читане надзвичайно гарно, а памятає і героїв з творів і авторів так, як я ніколи не стрівав у народі: так памятати і розуміти може тільки інтеліґентна людина, що́ сама читає багато книжок. На читанню вона спипе безліч усяких уваг — часом розумних та цікавих, часом таких, що вони з-явили ся тільки тим, що в неї завсігди свербить язик.

Я почав читати. Всі слухачі спочувають Миколі та Нимидорі, а як Нимидора оповідає Миколі про своє життя, то *Кухарка* та *Христя* плачуть. Навіть побожна *Баба* і та сердита на Кавуниху, що вона не пуска Нимидора на вулицю і хвалить Кавуна, що оступаєть ся за Нимидорою. Всіх дуже зацікавлює, чи візьме Микола Нимидору, а як Микола нарешті посватав її, *Баба* радісно каже: „Слава тобі Господи!“

Перешкода з боку Нимидориного пана, що́ вимагав на обмін за Нимидору дівки од Миколиного пана Бжозовського зновь страхає слухачів, примушує згадувати такі саме випадки у себе та лаяти пана.

— А щоб той пан сказився! — палко виявила його *Баба*. І справді, як їй не лаяти панів, коли вона сама так багато перетерпіла за „панського права“. Я памятаю, як вона одного разу оповідала, як її бито на панщині — їй пробито навіть голову, і *Баба*, вся підпливши кровю, лежала як мертва. Люди думали, що вона й справді мертва, і вже накрили чимсь труна.., Ало вона хоч не швидко та одужала.

Зло проти пана Бжозовського росте серед слухачів і ще побільшуєть ся тоді, як обох Джерів — батька й сина вибили. Тільки *Баба* обвиновачує в сьому й Миколу і каже ущипливо: „Нехай і батька бють, аби була Нимидора.“

Оповідь про те, як пани давали людям вигодóвувати панських качок, виклика свої згадки:

— А в нас собак давали, — каже *Кухар*. Дадуть цуценят — і годуй аж цоки виростуть; а вигодуєш, тоді принось. [Пан полювати любив].

— А як-же здохне? — питаюсь.

— А як здохне, то плати, або бють.

— Як нещасне народилось, то нещасним і вмирати! — каже *Баба* про Нимидорину долю.

Про попа, що раяв хворому Джері їсти скоромне в піст, не сказали нічого, але взирались — видко було, що їм дивно чути таке від пана. Як умираючи старий Джеря наказував синові слухати ся панів, *Баба* промовила докірливо та навчаюче: „Бач!“

Смерть Джерина викликала в Христі сльози, а *Баба*, як згадуєть ся в книзі про працю на панів, що́ виссала вона Джерині сили, показує товаришкам свої натружені руки. Далі вона заздалегідь турбуєть ся про молоду сімю і як описуєть ся гарна на хліб весна каже.

— Хоч і вродить то не прибере (Микола) його.

Подушне за мертвих примушує навести свої такі саме приклади.

— Воно не тільки в книжці, — каже *Дід*, а так і є, що й по двайцять год за мертвих платили.

— І в-ївсь він (пан) на його (Миколу)! — говорить *Кухарка*.

— А воно окошить ся! — догадуєть ся *Олена*.

— Ну, вже хоч і окошить ся, а вже що́ буде! — каже *Баба*, як Микола не покида гризти ся з паном. Другі слухачі журять ся за Нимидорою та за Миколою, а *Кухарка* каже:

— Як він її взяв, то й не надививсь, а все зажурений!... І як-же прийдеть ся.

І в Кухарки в очох видко теж журбу.

Радіють мої слухачі тому, що накарали Осавулиху, а потім вибили Осавулу:

— Було-б уже добити до краю та закинути! — каже *Кухарка*.

— Ніхто б і не знав, — чи іронізує, чи справді каже *Баба*. Але *Дід* запевне справді міркує:

— Це як-би його вночі піймати, а то вдень.

Нарешті Микола зважується втекти з дому. Надходить сцена прощання — вона робить на слухачів чимале враження, але вони дивують ся, що мати не чує.

— А мати вже спить, не чує? — питається *Кухарка*.

— Та як-же це вона не чує?

— Господи! Хіба не наробить ся за день! — виясня *Христя*.

Христя, *Олена* та *Кухарка* плачуть, плаче, здається ся і *Дід*. Починається пожежа, прокидається ся мати...

— Мабуть панове усе запалили, — каже *Олена*.

— Хоч-би й погорів! — додає *Христя*.

— Краще-б він сам (пан) згорів! — зло каже *Олена*. — Птичок тільки й жалко! (горобців, що́ погоріли на пожежі.)

— Придбав Микола мабуть (запалив) догадується ся *Кухар*.

— Приготовив! — докірливо говорить *Баба*.

А може це й не вони? — обороня *Кухарка*.

— Ні вони, — каже *Баба*. — Уже хто-й-зна хто з їх буде, а тільки вони.

— Дивлять ся! — каже *Кухарка* про втікачів і додає: — Значить не вони.

Але *Баба* швидко їй відказує:

— Я тобі кажу, що вони!

— Ні, не вони! — каже вже й *Кухар*.

— Мині здається ся що Микола, — говорить *Олена*.

Я читаю далі, а *Баба* знов.

— Ні, вони!

А *Кухарка* оступається ся:

— Вони ранійше пішли.

Оступається ся й *Дід*.

— Не впада (на Миколу)!

— Хіба другого не було? — доводить *Кухар*. Вони (люди) всі його (пана) любили.

Галюцінації Нимидорині *Баба* вважає за довід того, що запалив Микола — і докірливо каже: Бач!

Але другі зараз-же оступають ся:

— Це вона злякалась! — каже *Кухарка*.

— Це вона з плачу! — говорить *Олена*.

Розділ дочитано. Зупинка. *Кухар* щось думав, а далі каже:

— Коли воно його складало?

— Та й до діла склало! — хвалить *Баба*.

— Кожен-же листочок писав ся! — дивується *Кухар*.

— А мині здається ся, що вони запалили, — знов починає своє *Баба* і счиняється ся досить палка сварка на тему: хто запалив — Микола, чи ні? *Баба* каже, що Микола, *Дід* та *Кухар* і туди й сюди, а *Кухарка*, *Олена* та *Христя*, що не Микола.

— Цитьте! Хай читають! — зупиняють одні одних.

Прийшли бурлаки на сахарню. *Баба*, вже ворожа до їх та до Миколи, каже злорадо:

— Утекли на лекше! Бог скрізь поверне — хоч не тікай. Багато, як три карбованці (плати)!

— Хоч три карбованці, та все на себе, а не на пана! — відказує *Кухар*.

— Краще-б уже панови корились, ніж отак гинути ся! Нахватились! — каже *Баба* про тяжке їх життя. — Бога не одуриш!

— Та пана нема! — каже *Кухарка*.

— А як знайде?

— Там уже, як знайде, то й його треба вбить! — каже *Дід*.

Микола змарнів з тяжкого життя, а *Баба* злорадо: — Доходивсь!

— Та ні, — обороня *Кухарка*, — він ізжурився: і матір, і жінку кинув.

— Такі журять ся! Не один ізжурився, — відмовля *Баба*.

— Та ні, — говорить *Кухарка*, — ви все на його думаєте, що він запалив. То не він! Бач: і румянці з лиця пропали, — за сімею журить ся.

А почувши, що бурлаки гуляли до служби в карти, а Микола грав на скрипці, *Баба* докірливо сказала:

— Хіба-ж оце можна? Ну, хіба-ж воно гарно?

— Невже? — скрикує злякавшись *Кухарка*, як почула, що Кавун пана бачив.

— Ой Боже! — скрикує ще хтось.

— Бурлаки намислюють побачити пана і з сього поводу повстає палка розмова:

Баба. Ну й Микола вдав ся! Нічого в йому нема гарного, — бо сяк та й годі Микола. Лучче-б покорять ся, то й жінки-б не кидав.

Кухарка. Він-же покорявсь!

— Коли вже нікуди покорять ся!

Кухарка. Вони від салдатів тікали.

Баба. Хоч-би в краще-ж попали!

Олена. Та все хоч на себе робить.

Кухар. А вже-ж на себе!

Олена. Вони обоє (Микола та Нимидора) безталанні.

Кухар. Молодець Микола! Панови дасть прочуханки!

Баба. А я таки Миколи не хвалю — він поганий.

Христя. А ось взнаємо який, як дочитаємо.

Баба. Та вже-ж взнаємо, а я його не хвалю.

Кухар. Звісно непокірних нігде не люблять.

Олена. Хіба він того хотів? Він від панщини втік.

Баба (сердито). Не оступайтесь за його, бо він скверний! Тільки сам (на обличча) гарний, а в души його погано.

— Скільки горя прийняв!

Баба. Мині не жаль.

Починають бурлаки бити пана.

Баба. Гарний Микола? Бач, який проклятий!

Кухарка. Пана проклятого.

Баба. Бач який розбояка!

Кухарка. Та то він свого пана. Я рада була-б як-би сього пана і вбили, — може-б він [Микола] тоді до жінки вернувсь.

— Цить! цить! — скрикує *Баба* на *Кухарку*. Але *Баба* не може заткнути рота слухачам і хоча вона раз у раз лає бурлак, але инші слухачі сьміють ся з пана та хвалять бурлак:

— Розбійники! розбояки! — з злістю вигукує *Баба*.

— А вони (пан та осавула) до людий не розбійники? — відгукує *Кухарка*. Та ну-те бо, Бабо за пана не оступайтесь.

— Не схотіли робити, то й пішли! — каже *Баба*, а слухачі регочуть ся та іронізують з побитих, а Олена каже:

— Жалко, що втекли!

— Жалко! — зло перекривля її *Баба*!

— Хо-ч би здох! — бажають панови.

— Оце, чи не буде шукати пан матері (Миколиної), щоб віддячити? — турбується *Олена*, а *Баба*:

— Один син та й той удав ся!

Бурлаки йдуть далі, кажучи, що пан тут їх не знайде.

— Знайде й там! — відмовля їм *Баба*.

— Ну хто його списував? Не сами-ж вони писали! Хіба він (автор) слідом за їм ходив, що знає, що й рогачем підперало? — каже *Кухар* почувши про жінку, що́ підпиралась від бурлак рогачем.

— За панів так і було, — каже *Дід*

— Та було! — каже *Кухар*. — Та як-же воно все списало? І хто?

Я сказав: — „Написав Іван Левіцький.“

— Та як воно зна те все писати? — не покида свого *Кухар*.

— Може що знав, а що й докладав, — говорить *Іван*.

І далі погляди на бурлак та на Миколу невідміняли ся: слухачі спочували їм, а *Баба* лаяла. Олена помітила, що Ба-

ба сердить ся і почала умисне дратувати її, раз по раз кажучи:

— Бідний Микола! бідна його жінка!

А *Кухарка* додає: — „Коли то він вернеть ся?“

— А хто винен? Хто посилав! — докірливо огризаєть ся *Баба*.

- Неволя ніслала, бабо! — каже *Кухарка*. — Від салдатів тікав.

— А чого салдатів бояти ся? То-б Богу-Государю послужив, а то вошї годує! — виявля *Баба* свій патриотизм.

Страшні порядки на сахарнях примушують *Івана* розповідати про сахарні сьогочасні, де він був; і з його слів виходить, що й тепер ті порядки не дуже кращі.

Надходить Кавунова смерть, його страшні примари.

— А що?! — каже *Баба*, як уявляєть ся Кавунови огонь.

— Та що ви? Це йому ввижаєть ся! — обороня *Кухарка* Кавуна, бо вона зрозуміла, що *Баба* хоче сказати, що се тим Кавунови ввижаєть ся, що він запалив пана, та що це його чорти в пекло тягнуть...

— Це він хорий! — каже *Кухар*.

— Це він умира, це йому усе ввижаєть ся, усе життя! — доводить *Кухарка*.

— Увижаєть ся гарно! — відмовля *Баба* і починає лаяти Кавуна, а тоді й усих, хто за його оступаєть ся. *Христя* дуже плаче, а *Кухар* почувши, що Кавунови уявив ся пан Бжозовський у пеклї, скрикує:

— Туди йому, панови, в пекло!

Кавун проклинає того, хто його бурлакою по сьвіту пустив, а *Баба* навіть перед сією смертю не вдержалась:

— Ну, хто-ж його пустив? — каже вона.

Сцена Кавунової смерти зробила на всїх велике вражінн. Слухачі палко за Кавуна оступали ся, а *Баба* ще дужче нападала ся.

Розділ скінчив ся. Було пізно, а читання ще багато. Довелось кинути на другий вечір і слухачі розійшлись, але *Баба* й другого дня сперечалась з *Дідом* за Кавуна. Я далї затого не буду вертатись до сієї спірки проміж *Бабою* та иншими — скажу тільки, що *Баба* свого погляду не відмінила до краю і завсїгди зло радїла, як Миколї траплялось яке нещастя.

В розділї IV описуєть ся рибальство, а здебільшого крайовиди. Слухають, але видко, що се їм не цїкаво. Взагалї, як тільки почина автор описувати природу, то слухачі сумують і мовчать, а дехто й позїхає. Але починаєть ся цїкавїше: полиция ганяєть ся за Миколою. Усї боять ся за Миколу і дуже заінтриґовані його відносинами до Мокрини. Мокриною цїкавлюють ся, немов-би знайомою дївкою з своєї слободи. Взагалї на персонажів повісти дивлять ся як на справжніх живих людий. Так напр. як бурлаки піячили, то всїм була велика шкода, що вони так багато гроший роскидали. Слухачам видимо не подобаєть ся, що Мокрина вязне до жонатого Миколи, а як вона каже йому, щоб він забув задля неї жінку, всї скрикують: Оттакої!... Де-хто дума, що Микола справдї зазнавсь з Мокриною. А про те у автора про це висловлено невиразно, так що справдї можна так подумати. [Див. бік 81. Рада 1883].

В пятому розділї автор вертаєть ся до покинутої Нимидори, і увага в жінок зараз більшає. *Кухарка* слухає так, що й очий не зведе. Симпатії до Нимидори виявляють ся виразно і в нарізних спочуваючих словах, що їх слухачі додають до читання, і в виразах на обличчях, і в тих сльозах, що́ викликала в *Оленки* та в *Кухарки* справдї гарна сцена, де Нимидора посила дочку сїсти у вишневому садку вишивати рушники (б. 84.). Але се тільки весела цяточка на темному фонї, і знов журба обнїма і Нимидору, і вкупї з нею слухачів. Уже троє плаче — *Олена*, *Кухарка* та *Христя* і сї сльози не висихають у їх аж до кінця розділу. А як Любка починає тужити над матїрю, то навіть *Баба* та *Дід* не видержують. Я помічаю як *Дід* силкуєть ся здержувати сльози, чудно ворушить губами та морга вусами, але сльози не слухають ся його і капають з старих очий...

Се розділ, що́ робить найбільше вражінн. Слухачі затого не балакають: їх усїх захопило одно: дожиданн того, що буде. Останнїй розділ дочитуємо теж затого без розмов: усїм швидче хочеть ся дізнатись, чим кінчаєть ся. Всї слухають, непорушно сидячи, хіба иноді кине хто кільки спочуваючих або іронічних слів, навіть не дозволяють один одному балакати:

— Цить! кричить *Баба* на *Дїда*, як той хоче щось сказати.

Всї радїють щасливій змінї в бурлацькому життї-волї.

— Хоч до дочки прийде! — кажуть *Баба* та *Кухарка* про Миколу. *Баба* наче трохи подобрїшала до Миколи.

— Хоч-би на машину сїли! — скрикує *Баба* далї з нетерплячки, слухаючи опис довгого Миколиного шляху до дому.

Найплаксивїйші зо всїх *Олена*, *Кухарка* та *Христя* знов плачуть, як Микола приходить до дому.

Борня Миколина з Жидом, з головою, з паном викликає симпатію у всїх, навіть у *Баби*, здаєть ся:

— Упять улетить Миколї! — каже вона.

— Уже й тут Джеря! — каже *Кухарка*, дивуючись Миколининій енергії, з котрою він поспішаєть ся до громадського дїла.

— Він скрізь мотаєть ся Молодець. — каже *Баба*.

— А що *Бабо*, який Микола? — спиталась *Кухарка*, як дочитано книгу. — А що?

Бабі не сподобалось се питання, їй було нїяково, що Микола, котрого вона так гудила, ставсь при кінцї симпатичним. Вона щось відмугикнулась і нїчого не сказала.

Книгу горяче хвалили. Цїкаво розглядали портрет Левіцького.

Це одна увага. На превеликий жаль, слухачі знали мої погляди на сни, відьом, перелесників та иніше. Тим вони нїчого про це не казали, як чули читане. Але-ж я, здаєть ся не помилюсь, сказавши, що вони трохи згожувались з тими, які казали (в книзї), що до Нимидори лїтає перелесник. А що *Баба* вважала ластївку за смерть, що́ прилїтала в такій постатї до Нимидори, то я в сьому певний — *Баба* навіть могикнула щось потверджаюче.

VI.

Я умисне зупинивсь так довго на повісти д. Левіцького [хоча тут, як і у всїх иншим випадках, я містив дуже невелику частину того, що балакано], щоб показати, як розуміють його твори та як вони подобають ся і письменним і неписьменним слухачам і читачам з народу. Я кажу й ч и т а ч а м, бо я давав читати такі твори Левіцького, як „Дві Московки“, „Баба Палажка та баба Параска“, „Бурлачка“, „Кайдашева сїмя“, „Рибалка Панас Круть“, „На Кожумяках“ та иншї — і всї їх читають надзвичайно цїкаво і розуміють добре. „Дві Московки“ звичайно викликають сльози, так саме. як славетні „Баби“ — сьміх. Народови навіть подобають ся сантіментальні рїски в „Двох Московках.“ Але, здаєть ся, більш від „Двох Московок“ подобаєть ся „Кайдашева сїмя“ [до речі — писана чудовою мовою, найкращою, нїж у всїх иншим у д. Левіцького творах — здаєть ся, що се не книгу читаєш, а сам народ сипле перед тебе мовою стислою та гострою, як народні приказки]. Не вважаючи на велику для селянина цїну (50 коп.) мене прохано купити сю повість аж трьом — і двоє з цих трьох — люди зовсїм убогі.

З цією „Кайдашевою сїмєю“ навіть невеличка істория окоїлась. Ще як *Маряна* жила в сїмї, то взяла в мене читати сю повість. Почала читати, аж *Кухарка* так і пізнала там свого патрета, яко свекрухи. Заходилась тоді грімати на невістку:

— Та все така-сяка тільки такі книжки береш, щоб під мене! Геть мінї з хати з цією книжкою.

І почала ся хатня сварка...

Я хотїв був прочитати „Кайдашеву сїмю“ своїм слухачам, але опріч *Дїда* та *Баби* всї її знали — я й облишив. Не прочитав я й другої повісти д. Левіцького „Бурлачки“: не зовсїм зручно було старим читати, бо багато в повісти любощів. За те я її давав читати другим і всїм она дуже подобалась. Ось що написала мінї одна молодиця про неї: „Ця книжка дуже, дуже гарна, кращої вже пісьля сієї не треба шукати. До дїла зложена ся повість, і читати дуже гарно

і легко, — самі слова на ум біжать". Ось другий погляд [теж молодиця]: Ся книжка гарна, а найбільше дівчатам вона дуже підходить — дівчатам через те, що вона їх може дечому навчити. Тут з початку життя двох людин дуже однакове, неначе воно пережите однією людиною, тільки не однаково скінчилось. Василина пішла заміж, стала щасливою; а Мария спочатку вийшла заміж, та не прийшлось пожити. Василина тут винна за те, що втопила дитину. Тільки мині здаєть ся, що як-би Василини батько не пустив до того заклятого пана у найми, то вона-б не знала того горя, що вона узнала."

(Далї буде).

Б. Вільхівський.

НАШІ ІЛЮСТРАЦИЇ.

Молода мати. (Роботи Ярослава Чермака). [Гл. стор. 65]. Яка тиха, невисказана роскіш і любов пробиваєсь на лици у тої молодої Чорногорки, що кинувши на хвильку працю поспішила втихомирити першу свою дитину. Маляр вибрав собі простий та невишуканий мотив, по-за поетичною занавісою, подав нам можність осудити житє-бутє того славянського народу, що в неоднім так близько схожий з нашим народом. І там і тут мусять матери крім своїх домових клопотів виходити в поле, забирати з собою малих дітей і уміщувати їх в безпечнім місци. Під пекучим сонцем Чорногори построює молодиця для свого пестїя шатро і кладе єго в колиску завішену на кілках.

Побережники з під Калуша. [Гл. стор. 68]. Поглядаючи на тих кремезних, поважних і спокійних людей, вірний тип наших галицьких селян, пригадаєш собі мимоволї на тих силачів, велитів-мужів, що про них розказують в казках скрізь по широкій руській земли.

О. В–о.

ЗАПИСКИ, ВІСТКИ І ЗАМІТКИ.

Цїкавий медаль. В 1865. р. у Львові завитав я одного разу до тодїшнього канцлєра митрополїтальної консисторії [а відтак перемиського єпископа] о. Івана Ступніцького. Сей учений муж, знаменито обзнакомлений з нашою минувшостию, показав менї свою гарну нумізматичну збірку, а відтак збірку медалїв, що дотичать нашого краю. Нараз вийняв і показав менї медаль з бронзу, завбільшки таляра, вибитий на памятку прилученя Галичини до Австрії, і звернув мою увагу на образ вилитий на сїм медалї. На тім образї сидить на тронї цїсарева Мария Тереса в коронї на голові, а перед нею клячить український козак на однім колїнї і клонить перед нею до землї чимало хоругов. Чи-ж не цїкавий се медаль для нас, особливо в нинїшну добу, де-би так радо видїли, щоби Русинів яко Русинів на сьвітї не було. Відтак я сего медаля більше не бачив. Не треба і казати, що велика шкода була-б, наколи-б він пропав. Варто-б довідатись, хто по покійнім єпископі набув збірку медалїв, а наколи набула її яка приватна людина, то випадало-б товариству „Просьвіти" описаний медаль набути і зберегти в своїм музею, а то інакше по нім і слих загине.

Титко Ревакович.

Татарський дзвінок. Коли я був ще малим хлопцем — а дїялось се в пятьдесятих роках — чув я від людий в Волосянцї [селї, що лежить в Скільщинї близько Бескиду і близько нинїшньої зелїзничої стациї Лавочне], де я проживав від 5-ого року житя, часто оповіданя про те, як Татари і Турки нападали на Волосянку, як відтак конфедерати верхи на конях являли ся несподївано і казали собі давати овес, як десь з початком сего столїтя громада волосянська не хотїла йти робити дорогу до Сколього і як прибули гузари в село, сїкли та рубали людий, в наслїдок чого се місце, де тее сталось, зовуть до нинїшнього дня „просїч", як вкінци були в селї „мацкалї", що йшли на Угорщину Мадяр войовати. Про Турків чув я більше оповідань, як про Татар, і се відповідає дїйстному станови річий; та-ж Турки довгий час панували в поблизькій Угорщинї, і може бути, що вони в Скільщинї (Тухольщинї) нераз гостювали. У Волосянцї є гора близько Бескиду „Турчанка". То-ж оповідали люди, що на тій „Турчанцї" мали Турки свій табір; а коли мусїли звідтам утїкати, то викопали в тій горі таке велике місце як стодола, і там закопали усю свою збрую. Далї, як йде ся з Волосянки через Бескид в угорсько-руське село „Ляховець", то на самій границї видко ще нинї зовсїм видатні шанцї; ті шанцї зве нарід до нинї „турецькі шанцї". — Про Татар чув я лише одну згадку, котру отсе подаю. Люди оповідали, що Татари палили, вбивали та в полон людий забирали. „Раз одної недїлї — казав менї один — підчас Служби Божої дали в церкву знати, що Татари йдуть, ба що вони вже в селї. Люди поховали ся, де хто міг; лише сьвященик о. Симеон не могли відступити від вівтаря, бо правили св. Тайну Евхарістиї. Татари впали до церкви і стяли при престолї о. Симеона. Церква стояла тодї не там, де нинька, а на самім горбку на нинїшнім лану сьвященика, праворуч ріки Славки понад самою нинїшною „резиденцією" [домом, де нинї мешкає сьвященик]. Коли Татари вийшли з села, заблукало ся помежи хати татарське лоша із дзвінком на шиї. Якийсь верховинець зловив лоша і відрізав „дзвінок". Сей дзвінок був до недавна в волосянській церкві. Форма єго оригінальна, не звичайна: виглядає немов півкуля, голос має дуже голосний; „назад" то є місце, де є ушко дзвінка, за котре держить ся дзвінок, вже відірвав ся [як про се оповідав менї мій отець Іван Ревакович, що є сьвященником у Волосянцї від 1850. р.], але єго відтак злютовано; так само і серце дзвінка чимало разів вже переміняно. Боячись, щоби така памятка нашої старовини де не затратилась, подаровала на мою прозьбу старшина церкви волосянської сей дзвінок, котрий нарід у Волосянцї нїколи інакше не називав, як „татарський дзвінок" церкві успенській у Львові, а дотичну грамоту переслав я, посилаючи сей дзвінок на виставу наших старинностий з початком 1889. р., на руки сенїора Ставропигійського Інституту проф. д-ра Сидора Шараневича у Львові враз з історию сего дзвінка. Той дзвінок є відфотографований на таблиці XXVII під нр. 6. Длячого єго перехрещено в так званім „Отчет-ї" з археольоґічно-бібліоґрафічної вистави в Ставропигійськім Інституті (1889) на стор. 59 „колокольчикъ монгольскій" і длячого фальшиво подано, немов-би то єго хто уживав в зимі при санках — не розумію. Після каталоґа археольоґічно-артистичних предметів, що суть в музею Ставроп. Інститута, має сей „татарський дзвінок", як менї оповідали, стояти в салї II, в ґаблєтї Нр. 34. — Повисшу традицию про „татарський дзвінок" передаю ad aeternam rei memoriam, бо нинї [близько 40 лїт від тих часів, коли я се чув] люди старші у Волосянцї геть повимирали, а від молодших про сю традицию я вже нїчого не чув.

Титко Ревакович.

Музей Ставропигійського Інститута обіймає після інвентаря ось які річи: а) 122 ікони церковні, всї, з малими виїмками, власність інститута; б) 48 різних портретів, також власність інститута; в) 16 рисунків старинних церквів в Галичинї, власність інститута; г) 50 штук різних старинних предметів, виконаних в Галичи і околици єго; д) 147 церковних риз і їх частий, а також і инших церковних річий; е) 44 рукописних книг різного змісту, всї власність інститута; ж) 30 депонованих рукописий; з) 60 старинних друкованих книг депонованих і 164 таких-же книг власних; и) 1600 оригінальних рукописий; і) 300 відписів різних документів на ріжних язиках; к) 128 старих інститутських книг рахункових; л) протоколи сесійні почавши від 1733—1885. року і м) 60 фотоґрафічних знимок з археольоґічної вистави в Ставр. Інститутї. Церковна бібліотека числить 820 нумерів.

МУЗИКА.

Дрібні вістки. Львівська книгарня Ґубриновича і Шмідта видала своїм коштом: 1) St. Niewiadomski: Pieśni ludu ruskiego. Се єсть збірка кількапайцяти думок приладжених на фортепян. Гармонізация хороша, як небудь не відповідає ду-

хови наших пісень; 2) Adam Wroński: Nad Dniestrem. Dumka і 3 kołomyjki. (Ціна 75 кр.). В Київі вийшли остатними часами коштом книгарні Бол. Корейви: Романи і пісні для сьціву в супроводі фортепіяну: а) Белльо І. Чорні очи, пісьня з України, слова Д. Бонковського. (Ціна 45 коп.); б) Бонковський Д. Де шлях чорний, думка з України, слова І. Завадського. (Ціна 45 коп.); і в) Завадський Мих. Запорожець, слова Д. Бонковського. (Ціна 60 коп.). — В Парижі вийшов тими днями Козацький марш, написаний французьким капельмистром Селєником. **Василь Лукич.**

БІБЛІОГРАФІЯ.

Подає Василь Лукич.

а) книжки.

Исторія Руси. Пôсля Ивана Нечуя. II. Напады татарскій и литовскій на Русь. [Друге виданє]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 50. — Львів, 1891 р. 70 стор. 16°. Ціна 13 кр. Друковано 3000 прим.

Перекотиполе, оповѣданє Григорія Квѣтки. [Друге виданє]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 20. — Льв., 1891 р. 40 стор. мал. 8°. Ціна 8 кр. Друк. 3000 прим.

Сестра. Оповѣданє Марка Вовчка. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 40. — Льв., 1891 р. 27 стор. мал 8°. Ціна 5 кр. Друк. 3000 прим.

Байки въ науку молодымъ и старымъ, зложивъ Павло Свôй. [Третє вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 41. — Льв., 1891 р. 54+2 нен. стор. мал. 8°. Ціна 12 кр. Друк. 3000 прим. В текстї 5 ілюстр.

Звѣрята шкôдкй и пожиточнй въ ґосподарствѣ. Написавъ Романъ Заклинській. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 51. — Льв., 1891 р. 91+5 стор. нен. мал. 8°. Ціна 32 кр. Друк. 3000 прим. В текстї 23 ілюстр.

На досвѣткахъ, казки А. Переплиса. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 55. — Льв., 1891 р. 42 стор. мал. 8°. Ціна 12 кр. Друк. 3000 прим.

Житє просвѣтителѣвъ Славянъ святыхъ рôвноапостольныхъ Кирила и Методія, написавъ Др Юліянъ Целевичь. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 62. — Льв., 1891 р. 44 стор. мал. 8°. Ціна 10 кр. Друк. 3000 прим.

Ленъ и Конопле, якъ ихъ управляти, щобы не зводили ся вразъ зъ додаткомъ о иншихъ ростинахъ волокнистыхъ. Написавъ И. Н.* [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 64. — Льв., 1891 р. 51+5 нен. стор. мал. 8°. Ціна 14 кр. Друк. 3000 прим.

Оповѣданє про житє сватого великомученика и лѣкаря Пантелеймона. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 67. — Льв., 1891 р. 40 стор. мал. 8°. Ціна 10 кр. Друк. 3000 прим.

Про живоплоты и лѣсы. Написавъ И. Н.* и Р. З. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 71. — Льв., 1891 р. 36 стор. мал. 8°. Ціна 10 кр. Друк. 3000 прим.

б) періодичні виданя.

Ілюстрована бібліотека для молодѣжи, мѣщанъ и селянъ. [Річник VII. 1891. Книж. 8—12]. Вірші: Л. Глібова — Пісьля жнив (8) і На току (10). Т. Шевченка — Іван Підкова (9) В. Чайченка — Блаженні (10) і Крюк, велика птиця (11—12). О. П. — З новим роком (10). Казки, оповідання і сьміховинки: М. Загірньої — розумний писар (8) Малини — Щастє і нещастє (8). Наталки Полтавки — Вікторко Горбатий (9 і 10). В Чайченка — У снігу (10). Ів. Савченка — Маленький Івась. Дан. Млаки — Стара і молода птиця. П. Голоти — Вовче лихо (11—12). Розправи: Стодольського — Пороги і острови по Дніпру (8). Місточка і міста за порогами — (9). Сави Сливича — Хлібороб німецький а наш (8—10). О. П. — Неряс глодинець (8). Різьбярство (10). С. — Шануймо очи (11 і 12). Ром. З. — Під святом (11 і 12). Дещо для дїточок: Непослушні дїти (9). Милосердна (10). П. Голоти — Кіт та мишка (11 і 12). Загадки: Дїдуся Кевира — Хто сестра і брат (9).

ПОСМЕРТНІ ОПОВІСТКИ.

Іван Борисїкевич помер у Відні 30 н. ст. сїчня. Покійний був один з видніїших заслужених дїячів нашого народного відродженя ще з рр. 1840-их. Родив ся 1815 р. в повітї гусятинським в селї Увислї, де єго батько був сьвященником. Скінчивши дуже добре виділ правничий, працював тілько короткий час в канцелярії, бо здоровля вже з роду був слабого і канцелярийна робота єму не служила. Вернув ся одуже в родинне село і осїв на невиликім батьківськім ґосподарстві В памятнім 1848 р. один з перших поспішив до Львова взяти участь в орґанізації Русинів і був одним з основателїв Головної Ради руської; яко спосібний правник уложив статути Ради. Загальні збори Ради вибирали єго заступником голови, на котрім становищи трудив ся дуже совістно і щиро. Коли Головна Рада висилала того року депутацию до цїсаря Фердинанда I-го до Оломуца, поставила Б—ча провідником депутації. Кромі того їздив покійний з порученя Головної Ради на з-їзд Славян до Праги з Григ. Гинилевичем і Ол. Заклинським. Він був одним з перших, що звернув увагу на потребу орґанїзації ґвардії руської в 1848-ім р. і з-їзду учених та основаня товариства „Галицько Руська Матиця“. Він дбав і о розвиток літератури та науки руської і в 1849 р. видав своїм коштом у Львові „Марусю Квітки-Основяненка і Звірословє. Також причинив ся значним датком до будови „Нар. дому“. В новійшій ері конституційній вибирано єго кілька разів послом до ради державної і до сойму краєвого, де відважно боронив справи руської. Постарівшись уступив з арени полїтичної, сидїв на своїм ґосподарстві в Увислї, заводив гарні порядки в тім селї і в такім напрямі впливав на села сусїдні, а притім очевидно завсїгди інтересував ся загальними справами народними, полїтикою, просьвітою і економічним піддвигненєм народу, рухом літературним і т. п. — належав яко член до всїх товариств народних, передплачував часописи і листами подавав свою пораду тим, що займали ся справами народними. Відтак навістило єго тяжке лихо: отемнів був на якийсь час зовсїм і лише штуцї лїкарській удалось сліпоту до якоїсь міри усунути. Опісля продав своє ґосподарство в Увислї і перед двома роками виїхав з Галичини та проживав або у Відні, або в місцях купелевих чи кліматичних. Смерть єго глубоко тронула усїх Русинів, що вміють цїнити правдивий чистий патріотизм і довголїтну щиру працю для справи народної. Вічна єму память!

Евгений Згарський вислужений професор ґімназиї, звістний письменник, умер при кінци сїчня с. р. у Відні, в 58 році житя. Покійний родив ся 1834 р. в Чертежи, жидачівського повіту, де єго батько Яків був священником. Скінчивши фільософічний виділ у Львові і у Відні, учителював в ґімназиях в Перемишлї, Тернополї, Бережанах і у Львові до 1882 р., коли задля недуги (божевілля) пішов на пенсию і поселив ся у Відні. Покійний був чоловік з талантом і яко письменник, виступивши перший раз в „Зорї галицкій“ 1854 р., заповідав великі надії, котрі одначе на жаль не сповнились. Винні тому наші злощастні галицькі обставини, серед котрих тільки чоловік з твердим постійним характером може не сходити на манівці, а вдержатись на властивій добрій дорозї. Покійний-же блукав то сюди то туди: писав то народним язиком, то „язичієм“. Написав досить: стихом (дрібнійші лїричні поезиї) [котрі друковались по наших часописях, а відтак вийшли в р. 1877 окремим виданєм], баляди, дві більші поеми „Сьвятий вечер“ і „Маруся Богуславка“ (обі в 1866 р.) і прозою (повістки, студию про народню фільозофію, погляд на „Неофіти“ Шевченка і т. п. в „Правдї“). Замітна річ, що „язичієм“ став писати, коли занедужав... Дещо з єго писань в народній мові має більшу або меншу вартість літературну, але то, що при кінци житя писав „язичієм“ мати не може цїни ні для нашої, ні для російської літератури. За те, що лишив по собі доброго, спасибі єму і вічна память!

Микола Яковл. Макарів, член совіту міністра фінансів, тайний радця, умер скоропостижно в Петербурзї 13. (25.) сїчня на 64 р. житя. Походив з дворян полтавської ґубернії. Був приятелем Т. Шевченка. В петербурґській „Основі“ помістив статю про М. А. Марковича. Вічна єму память!

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦИЇ.

Вп. О. Б—ч. Надіслані гуморески будуть поміщені. Спасибі і поручаємось в будуччину Вашій літературній підмозї. — **Вп. Ф. Немо.** Статї з згаданим підписом нема в нашій теці. Який її заголовок, а принайменше який сюжет, бо може коли перед літами случайно надрукована без підпису? — **Вп. Філяретів.** „Поділє перед жнивами“ надрукуємо, але трохи згодї — перед жнивами. Матеріяли просимо висилати до Ст. **Вп. П. Т. Сич, П. Деркач, П. Р—а.** Для нас непридатне. На Ваше жаданє, щоби передати якому иншому журналови, — передамо при нагоді ред. „Правди“. — **Вп. Захар Козуб.** Ваша правда, але на жаль годї. Передамо вказаному місячникови. — **Вп. Ів. Степовик.** Спасибі, дійшло одно і друге. Споминки поміститмо в Ч-ї 5. — **Вп. В. Чайченко і М. Школиченко.** Вислали „Багатого Марка“ надрукуємо „Дзвінокъ“, але трохи згодї. — **Вп. Василь Ріленко.** З надісланих поезий тільки „Заява“ буде надрукована. Ваша думка що до „поступованя“ — зовсїм неоправдана. Друкуємо те, що на наш погляд красше. Годї без розбору друковати усе для-того, що воно „продукт галицький“.

Впорядчик части літературно-наукової Василь Лукич. За редакцію відповідає: **Василь Тисовський.**

Видає **Товариство імени Шевченка.** З друкарнї Товариства імени Шевченка — під зарядом К. Беднарського.

ЗОРЯ

ІЛЮСТРОВАНЕ
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ПИСЬМО ДЛЯ РОДИН.

Р. XIII.

Виходить у Львові 1-ого і 15-ого кождого місяця в обємі півтретя аркуша.
Передплата виносить: на цілий рік 6 злр. [для заграниці 6 руб., або 12 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр.
Одно число коштує 30 кр.

1892.
У Львові
1 (13) марця.

Редакция, адмінїстрация і експедиция у Львові, при ул. Академічній Ч-о 8.
Рукописи мають бути писані правописею „Зорі". Твори узнані редакциєю непридатними до поміщенія, звертає ся авторам [на їх кошт] без поясненя причин.

Ч. 5.

Споминки про Т. Шевченка.

Замість передмови.

В 1890 р. була надрукована в журналї „Кіевская стар." (февраль, стор. 175—184) моя замітка під заголовком: „Воспоминанія о Т. Гр. Шевченкѣ" – [„Изъ разсказовъ моей матери"]; тепер-же, на просьбу Вп. Василя Лукича, я узялась приладити її для „Зорі", справивши і доповнивши її як можна. Те, що я казала редакції „Кіевск. стар.", те скажу й тепер: „Споминки" свої моя мати оповідала щиро, по чистій совісти; як-же лучилась там яка помилка або недостача, виною тому не навмисне перевертанне чи замовчуванне фактів, а давні лїта, коли се дїялось... І найлїпша память замутить ся і дещо може й призабудеть ся...

Попереду ніж приступити до споминок моєї матери, щоб не перебивати рівної течії оповідання вставкою побічних епізодів, я роскажу свої личні, дїтські споминки; хоч правду сказати і дуже вони невеличкі, а все таки якось воно утїшно стане, що і мій маленький віночок буде положений між пишними вінками на величну могилу нашого славного, незабутного поета!...

І. Мої дїтські споминки.

Лично я мало знаю Шевченка, бо менї ще не було і пяти років, як він умер; тільки маючи гарну память на споминки, хоч і на самі найдавнїщі дїтські, я добре його памятаю: памятаю його постать, міцну і широку, його вусате, добродушне обличчя, його ясний, ласкавий погляд з під густих, немов насуплених, брів... Пригадують ся менї й деякі епізоди, де ми, дїти, грали при йому не послїдню ролю; про те все таки скажу, нїколи-б його образ так не вразив ся в моїй памяти, не запав-би так глибоко в моїй души, як-би не те велике поважанне, не та щира, сердечна любов, не той тяжкий жаль до нашого поета, що були в тім товаристві, де я росла... Я ще дитиною, можна сказати, ще з колиски, звикла його поважати, а шестисемилїтком вже обливалась гіркими сльозами, читаючи його „Тополю" або „Наймичку"... Памятаю, як він умер, та при менї оповідали про його похорони, та я потім в ночі не спала — усе собі представляю у мислях ту тяжку-сумну і разом величну картину і не примічаю, як я сльозами умиваюсь — аж подушка менї вся змокне!...

Близький знакомий, або можна сказати, й приятель моїх рідних, Тарас Ш—ко частенько ходив до нас і ми дїти, запевне, усїм серцем любили й поважали нашого „дядька Кобзаря" — як ми його прозвали.

Памятаю, одного разу у вечері [то було у Петербурзї],

зібралась вся наша сімя в столовій, навкруг столу, пити чай. Я була дуже збентежена, бо дожидали до нас якогось гостя; я чогось дуже й боялась й не долюблювала — чого — й сама тепер не знаю, але тільки і в наймолодших літах мої симпатиї і антіпатиї завсігди визначались різко...

Пємо ми оттак чай, а я все прислухаюсь, чи не теленькне дзвінок. та боязко оглядаюсь на двері, тільки хто стукне...

Коли це чую: „дзінь“ — біля дверий. Я миттю схоплююсь з свого стільця і прожогом кидаюсь батькови в колїна, от як звичайно роблять струсї, коли чого злякають ся.

Чую — щось увійшло, тільки мовчить, не подає голосу — видно йому вже сказали... Я аж прикипіла на місци й не ворушусь — менї страшно то вже страшно!...

— А подивись, лишень, хто прийшов? — каже до мене батько, та так хитро й весело.

Я догадуюсь, що то менї вже строять штуку — і не ворушусь.

— Та чого ти?... То не той „дядько“, не бійсь, дурна!... Ось подивись!

— Але нї, не підведуть — я не піддаюсь...

Батько сьміється ся, бере мене за голову і силком підіймає з своїх колїн. Я з превеликим óстрахом розплющую міцно заплющені очи і бачу — передо мною стоїть здоровий, лисий вусатий „дядько“ і добродушно посьміхується ся, глядючи на мене своїми ясними очима.

— Дядько Кобзар! — скрикнула я радістно, і в одну мить повисла у його на шиї.

Нема що казати, дїти любили Кобзаря! Не дурно вже він сам за себе говорив: — „Кого люблять дїти, той значить ще не зовсім поганий чоловік!“ [Гл. Кулябка на стор. 53]. І то сьвята правда!... Дїти мають у собі якийсь інстинкт — пізнавати справдї добрих чоловіка, хоч-би і під сумлїнною заслоною, а фальш і лукавство зараз пізнають, як там не мажи ти їх солодкі медом.

Пригадується ще менї другий епізод, що як золотий, сонячний промінь, виділяєть ся в моїй памяти своїм ясним кольором. То було вже на дачі в Стрільній, куди мати з нами, дїтьми, виїздила на лїто. Тарас і тут навіщав нас частенько. Отсе було забере мене і мою менчу сестру Мавю [мене він називав: „моє маленьке“, а сестру мою — „моє велике“] і піде з нами куди гуляти. Одного разу пішли ми так на якусь леваду, на яку, тепер не можу сказати. День був ясний, ясний, аж золотий — один з тих днів, що́ лучають ся тільки у безпечному, щасливому дїтстві, і що нїколи потім не забувають ся... Ми з сестрою, веселі та жваві, як горобчики, невтомно вганяли по тій левадї та збирали пахущі, рівноцьвітні квітки, і цілими оберешками, навипередки, таскали їх дядькови Кобзареви. Він сидїв — добре памятаю — з краю на окопі рова, і, схиливши голову на руки, задумавшись, глядїв у даль перед собою. Про що він думав, що дїялось у його сумуючій душі, які образи витали у його могутній уяві, я запевне себе тодї не питалась, але аж тепер, через кільки років, як живу, бачу я перед собою ту думливу, виразну фіґуру, немов підняту на пєдесталї посеред зеленого моря і всю ясно осяяну золотим сонцем... Оттаким я його бачу і таким, як-би була я художником, нарисовала-б його на картинї. Ми прибігали до його і з реготом кидали йому квітки на колїна. Він підоймав голову, тихо усьміхав ся і гладив нас рукою по стрижених головках.

Тарас Шевченко з часів тюрми.

Мрієе менї ще немов крізь сон, як він сидїв у другий раз на сьому самому окопі у леваді, і, закривши лице руками, гірко плакав; а ми з сестрою, перелякані і засмучені, стояли перед ним і мовчки дивились, чого то він плаче... Пригадуєть ся менї ізнов дївчина у корсетї і темнорусих косах, що звалась Ликерою і як я потім чула, була зарученою Шевченка... Більш, здаєть ся, нїчого не памятаю.

Тільки й памятаю — був тож ясний, соняшний, весняний день. Ми з батьком гуляли на смоленському кладовищи (у Петербурзї) та все допитувались його, де могила дядька Кобзаря?...

Земля тобі пером, дядьку Кобзарю!...

II. Споминки моєї матери.

1. Перша її зустріч з Тарасом Шевченком.

У першій раз моя мати зустріла Тараса в 1847 р. сїчня місяця, в їх родовій маєтности, Мотронівці, Ч—ої ґуберніï, Б—го повіту, куди вона, вже більше року заміжна, поїхала на весілля своєї менчої сестри, О. М. К—ш.

Тарас був боярином у молодої, і мати добре памятає, що на шиї у його [як і завсігди] була завязана червона вовняна шарфа, що здавалось вельми чудним і оріґінальним на сьвітському балї, між бальовими костюмами. Баль був пишний, гостий назбиралось до сотнї, і молодіж весело танцювала під звуки музики у просторій салї. Шевченко не танцював, тільки тож дуже веселий і якийсь немов зворушений, усе запрошував молоду і мою матїр куди в далекий куточок і учив пісьнї: „Ой зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя!“ Мати моя соромилась і не хотїла сьпівати, а сестра її училась у його, а потім гарно сьпівала сїєї пісьнї. [Кільки пісень в „Записках о Южной Руси“ переложені Марковичем з її голосу]. Хоч Тарас поводив ся на балї зовсім не так, як того вимагає ся від сьвітського кавалїра, проте він дуже вподобав ся молодим женщинам своєю оріґінальностю, і вони без жалю кидали танцї та йшли за ним. Без сумнїву, що й вони з свого боку, обидві молоді, гарні, високі, чорняві, — мати моя вбрана у пишну, рожеву, тарлятанову сукню з сталевою франжою, а молода як лилея, вся у білому шовку, з миртовим вінком на голові — зробили також своїми особами сильне враженння на молодого поета й художника... Не дурно йому так усе хотїлось вчити їх тій пісьнї!...

Далеко за північ була вечеря і Ш—ко вже зовсім ранком, другого дня, зібрав ся їхати. Прощаючись, він відізвав ся до молодої:

— А що ви менї дасте на память сього дня?

Молода дївчина, не довго думаючи, скоро зірвала квітку з свого миртового вінка і подала йому.

Усї баби так і ахнули: „Буде нещастя!“ [Тоб-то, кажуть, не годить ся з весільного вінка давати кому квітку].

І правда, скоро пісьля сього арештували її чоловіка, її брата, Шевченка, Костомарова і инших.

2. Ликера.

Вернувшись у Петербург з своєї зсилки, Тарас, як я вже й казала, частенько бував у нас, і тут-то у нас познакомив ся він з Ликерою. Це було так.

Весною в 1860 р. п-ї Ка—ка, виїжаючи за границю і не бувши лично знакома з нашою сїмєю, дуже просила через свого брата п. Ма—ва мою матїр і п. Ку—ш, що тодї гостювала у нас, прийняти до себе на сю пору її дївчину, кріпачку — Ликеру, котру вона привезла з Украіни і тепер боялась саму покинути у Петербургї. Моя мати довго вимавлялась, побоюючись брати на себе таку велику одвічальність і не бажаючи мати в своїм домі чужої слуги, а потім згодилась на безнастанні просьби п. Ма—ва, що́ був приятелем нашої сїмї, а може й на просьби своєї сестри п-ї Ку—ш, особи дуже добросердечної, — і прийняла до себе сироту.

Ликера з першої-ж пори показалась дївчиною лїнивою, нечепурною, і дуже легкодушною. Вставала вона ранком пізнїще як мати, нїчого у комнатах не робила, і тільки одно — усе вишивала якісь листви, що немов-би то їй загадала її пані. Ходила вона завсїгди невмивана, з чорною шиєю і нечесаними косами; про те була дуже кокетна і любила красуватись своїм тонким, гнучким станом, задля чого надївала шнурівку під вишитою сорочкою, і заводила любовні інтриґи з сусїдськими лакеями, що́ таскали їй на гостинець жарену дичину у кишенях. Ликері тодї було років з двайцять, але красивою, у строгім змислї, її не можна було назвати — так собі приємна, українського тину дївчина: середнього росту, кругловида, трохи веснянкувата, кароока, рот маленький, уста пишні, вишневі, коси густі, темнорусі... Тільки постать її, тонка у стану і пишна у плечах, була дуже гарна і Ликера те добре знала... Зодягалась вона завсїгди по українському. Як на просту дївчину — додає мати — вона була дуже хитра і розумна. Спочатку вона не діставала у нас нїякої плати, а потім як наша слуга, зобїжена тим, що Ликера не хоче їй а нї у чому помагати, відійшла, стала їй мати платити два руб. на місяць з тою умовою, щоб вона нам услуговала. Про те і тодї мало було пожитку з Ликери, особливо як вона стала зарученою Шевченка і матери самій якось було нїяково казати їй услуговати.

На лїто, як і завсїгди, ми вибрались жити в Стрільню; Ликера поїхала також з нами.

Стрільня лежала 21 верстов від Петербурга; тут було чимало дач і „Цьвѣточный Садъ“ Вел. князя Костантина Николаєвича, де що-дня грала полкова музика і збиралась публїка на гуляннє.

Шевченко приїздив до нас з Петербурга ранком, пішки йшов від стациї [здаєть ся 4 верст.] і у вечері вертав ся до дому. На музику він нїколи не ходив, а більш гуляв з нами, дїтьми, у садочку, що́ був біля дому, — або йшли ми далї, куди на леваду. Потім-же, як полюбив ся він з Ликерою, то запевно, увесь час проводив з своєю милою у „тихих розмовах“...

Мати нїчого такого не примітила між Шевченком і Ликерою, щоб їй прийшли на думку які догадки. Здаєть ся, він був до неї, як-би й був до кожної дївчини-землячки й сироти: сердечно, привітно та й годї. Але як-же вона образилась, коли одного дня Тарас, вернувшись з садочку, де він довгенько щось говорив з Ликерою, признав ся їй, що він любить сю дївчину і має одружитись з нею. Як моя мати почула сю звістку, їй здавалось, що стеля звалилась на її голову і придавила її...

— Боже мій, — скрикнула вона, не тямлючись від горя і здивования, — що ви задумали, Тарасе Григоровичу?! Хіба ви не знаєте, що то таке Ликера?!

І тут відразу, не роздумуючи, вона росказала йому про Ликеру що знала недоброго, і стала його намавляти, щоби покинув свій чудний намір. Про те, як і треба було дожидати, Тарас не тільки не послухав сїєї дружньої ради, сказаної необережно, а ще дуже розгнївав ся на матїр, що вона обиджує своїми словами дорогу йому людину, і палко відповів їй:

— Хоч-би й батько мій рідний устав з домовини та сказав менї, то й його-б я не послухав!

З тим він і поїхав, дуже лютий на мою матїр.

Мати, тяжко перелякана сїєю істориєю, зараз звістила приятелїв Шевченка, — і от, як характеристику, якого переполоху наробив намір Тараса оженитись на Ликері, приводжу витяг з письма одного з їх:

$^{13}/_{25}$ серпня, 1860 р.

„Боже мій!... Боже мій!... Що то Ви допустили скоїтись, добрійша, любезнійша, Надіє Михайлівна!... Чудно і грішно сказати, але коли-б Ликера поластилась жареною куркою і віддалась лакеєви, кишенї котрого мабуть і досї мають знаки тієї птиці, то серце моє не було-б так розбите, як воно тепер розбилось, при читаннї остатнїх, одержаних мною писем. Я не можу сказати, щоб знав Ликеру так як Ви, але я давно розгадав її... Яке погане лїто!... Який тяжкий час!...“

Отсї невеличкі та тяжко виразні стрічки говорять більш, ніж ціла написана книга...

Як там не гнївав ся Тарас на мою матїр за її ради, вона все таки вважала своїм моральним обовязком постійно відраджовати йому, коли тільки вони не бачились... Але ізнов таки, з сього нїчого не виходило: Шевченко слухав тільки свого серця, а на мою матїр ще більш гнївав ся, за її, як він думав, панський гонор, що́ не дає їй глянути на бідну кріпачку, як на таку-ж людину, яка єсть вона й сама, гордовита панї... Він давно носив у своєму болючому серцї завітну, милу думку, викупити з кріпацької неволї хоч одну людську душу — „спасти, як він казав, душу“ — і ось йому такий злучай навертаєть ся, не вже то він омине його?... Не вже пройде поуз його і руку не протягне?... І через що?... Через ненавистний йому той панський гонор!... А нї за що!... Нехай що хотять говорять, він нїкого не послуха, він дійме віру тільки своїй Ликері, тій ясній зірочцї, що́ зійшла для його і ясно осьвітила йому його темну, нерадістну дорогу... Нї, він нїкого не послуха, він спасе її душу!...

Нїгде правди дїти, тут вже не одна була думка „спасти душу“, тут вже і одиноке серце заговорило, тут і забажалось родинного тихого спокою... Не дурно-ж в його потім пісьля розриву, проривають ся такі стрічки, повні безнадійного одчаю і сумної, чорної злоби на свою одиноку долю:

„Як-би з ким сїсти, хлїба з-їсти,
Промовить слово, — то воно-б,
Хоч і як небудь на сїм сьвітї,
А все-б таки якось жилось.
Та — ба!... нема з ким! Сьвіт широкий,
Людий чимало на землї...
А доведеть ся одиноким
В холодній хатї, кривобокій,
Або під тином простягтись!...
Або... нї!... Треба одружитись,
Хоча-б на чортовій сестрі!...
Бо доведеть ся одуріти
В самотинї... Пшениця, жито
На добрім сїялось лану,
А люди так собі пожнуть
І скажуть: „Десь його убито

Сердешного на чужині...“
О горе, горенько менї!...

4. падолиста 1860 р. Петербург.

Або отсї:

Минули лїта молодії.
Холодним вітром од надії
Уже повіяло... Зима!...
Сиди один в холодній хатї...
Нема з ким тихо розмовляти
Анї порадитись... Нема!...
А нїкогісїнько нема!...
Сиди-ж один, поки надія
Одурить дурня, осьміє...
Морозом очи окує,
А думи гордиї розвіє,
Як ту снїжину по степу...
Сиди-ж один собі в кутку,
Не жди весни — сьвятої долї!
Вона не зійде вже нїколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить
І думу вольную на волю
Не прийде випустить... Сиди
І нїчогісїнько не жди!...

15. жовтня 1860 р. Петербург.

Постійне супротивство моєї матери за Ликеру, зовсїм знеохотило проти неї Шевченка і їх відносини, з сердечних, щирих, приятельських — стали зимні, натягнені, трохи що не ворожі.

Одного разу написав він матері письмо, прохаючи її, щоб вона пустила з ним Ликеру поїхати у го́род, купити дещо їй на придане. Мати, звичайно, не пустила, побоюючись одвічальности, що́ спочивала на нїй за молоду дівчину. Тоді Ш—ко сам приїхав і став лично просити матїр. Мати йому й тут категорично відказала, що вона по совісти не може згодитись на його просьбу.

Тарас страшно розлютований зі злою іронією спитав:

— А як-би ми повінчані були, то пустили-б?...

— Запевне, що пустила-б, — спокійно сказала мати; — яке-б я мала тоді право задержувати її?!...

Не тямлячись вже від гніву, Тарас тут-же присїв до столу і написав звістні вірші направлені просто проти моєї матері:

Моя ти любо!... Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста...

[*Ликері на память. 5. серпня 1860 р.*].

Тим часом Ликера, на всї питання матері, з наївним цинїзмом признавалась їй, що вона не любить свого жениха, бо він „старий і поганий“, а йде за його заміж через те, що „кажуть, він багатий“.

Сього вже мати не мала відваги передати Шевченкови, як там їй не хотїлось, щоб він відкинув ся від Ликері.

У осенї Ликера якось простудилась і трохи занедужала. Почувши те, Тарас дуже стревожив ся і, не знаючи як вже показати своє піклуваннє, прислав Ликері на гостинець вовняні поньчохи, теплу хустку і якийсь старинний, металевий, великого розміру, хрест на шию, з таким письмом до матері:[1])

„Любая Надежда Михайловна![2]) Передайте оце добро Ликери. Я вчора тилько почувъ що вона занедужала. Дурна десь тьопала по калюжахъ, тай простудила ся. Пришлить зъ Ѳедоромъ мѣрку зъ ін ноги. За(ка)жу тепли черевики, а може найду готови то въ недилю привезу. Щирій вашъ Т. Шевченко.

Покажить зъ Ѳедоромъ чи лучше ій чи ни?“

Тільки Ликера дістала гостинцї, перш усього вхопила хрест і давай його шкребти — чи золотий? Побачивши-ж, що він не золотий, вона з серцем відкинула його геть і сказала, надувши губи:

— Бог знає що!... Я думала золотий!...

А то знов одного разу Ш—ко йшовши до нас від станції, по дорозї назбирав рїзних трав і звязав з їх Ликері чудовий, чисто артистичний букет. Одержавши його у подарок, Ликера — тільки щасливий жених виймов у другу кімнату — кинула букет до долу і сердито плюнула:

— Таке, мовляв, чорт зна що!... Хоч-би які квітки, а то трава!... На сьміх людям!...

Сердешний поет-художник і не догадував ся, як прийняла його подарок його мила, його ідеал, що він так високо поставив у своїх золотих мріях...

І тяжко, і жалко-жалко до болю, було дивити ся приятелям Шевченка на сю траґі-комедию, або лучше сказати, на сю траґі-комі-траґедию, та що вони могли тут зробити?!...

* * *

У осенї ми вернулись у Петербург. Ликері тут була відділена окрема кімната, і Шевченко що вечора ходив до неї [до нас-же саме, він забігав тільки коли у день, та й то на хвилинку]. Лучалось, приходив він дуже пізно, у 11—12 год. в ночи, як ми вже спали, посилав за пивом, — і просиджували вони так у двох з своєю милою, аж геть далеко за північ. Тим часом, хоч відносини Тараса до нашої сїмї стали тепер зовсїм не такі щиро-сердечні, як були попереду, він все таки просив завсїгди мою матїр, їздити з ним по маґазинах, куповати і замавляти Ликері придане, що він хотїв справити сам, на свої гроші. Так, памятає мати, було їй тоді пошито два пальта [рід української свитки, з вусами ззаду): одно чорне — плюшеве, оброблене нерозрізним оксамітом, друге — біле, суконне, на голубій, шовковій підбивці, з обділкою з білого оксаміту і золотого шнуру, і з золотими, філїґрановими ґудзиками. Купили теж чорний, круглий капелюх з перами. Зроблено кільки українських костюмів, у тім числї голубий, шовковий корсет. Куплено голяндського полотна на сорочки і колїнкору на спідниці. Усї оцї закупки були відвезені Ш—ом до нас і він сам рисував рисунки на вишивки своєї зарученої.

Одного разу Тарас приїхавши до нас, сказав матері, що ґрафиня То—я, давня його приятелька, хоче взяти до себе на житє Ликеру. Мати повірила сьому, але позаяк п. Ма—ва тоді не було у Петербурзї, вона порадилась з його братом п. Ма—м, — і вони порішили у-двох, що Ликеру можна пустити, тільки щоб п. Маркович сам лично відвіз Ликеру і, так сказати, передав її з рук на руки ґрафинї. У призначений день, Тарас приїхав у каритї за Ликерою. Вона розпрощалась з матїрю, потім вони сїли і поїхали. З ними поїхав теж і п. Маркович. „Заручену“ Ш—ка ґрафиня привитала дуже приязно, — оповідав потім матері п. Маркович, — посадила її на дивані (софі), угостила шоколядою і заговорила з нею про літературу. Ликера так хитро виляла, що трудно було догадатись, що вона нїчого у тому не тямить. На жаль, п. Маркович скоро поїхав і не міг більш нїчого росказати, що там було далї. Але другого дня Ликера сама прийшла до нас і оповіла матері про своє пробуваннє у ґрафинї. Виходить — вона тільки переночувала у ґрафинї, а тепер Ш—ко наняв їй окреме мешканє і помістив її там. Потім Ликера пожалїлась на свого жениха:

— Та такий він противний, — казала вона матері, — що хазяйка давала кімнату з прислугою, а він не хотїв, звелїв щоб я сама прибирала: „Що — каже — нехай побачу, яка ти у мене чепурненька“.

Мати так була вражена сїєю вісткою, що не хотїла їй йняти віри, коли тут дістала від Ш—ка таке письмо:[3])

„Многоуважаемая Надежда Михайловна! Вручите Ѳедорови мизерію и паспортъ моеи любои Ликери, и приймите мою искренню благодарность за ваши материнскіи попеченія о сиротѣ Ликери, и за вниманіе ко мнѣ нехитростному вашему другу, Т. Шевченку. 1860. 6. сентября“.

Не було що робити — мати зібрала жадані річи і передала їх післанцеви. Але на серцї в неї зовсїм було погано і неспокійно...

Минуло кільки день. Ликера забігала до нас не один раз і оповідала матері про своє нове життя. Між прочим, вона похвалилась, що Тарас подарував їй дорогі коралї на шию

[1]) Всї три письма Ш—ка, що́ поміщую тут, посилала я в оригіналах до редакциї „Кіевской старины“. — [2]) Писано на півлистї синього почтового паперу червоним олівцем. Без дати.

[3]) Писано на півлистї синього почтового паперу, зложенім у двое.

і гроший 200 руб. срібною монетою, — а сама, тим часом, потроху забирала від нас, що зісталось там з її скарбу.

Прийшовши одного разу, вона знов стала жалітись на свого жениха:

— Сердитий такий, побачив у ґрафині воду, що я забулась днів зо два перемінити, та так кричав на мене, так кричав, що й Господи!... — Не піду за його! — сказала вона накінець.

— А як-же буде? — спитала мати.

— Та так-же й буде, — відказала Ликера, — що заберу усе те, що він менї дав, а за його таки не піду!... Такий старий, поганий, та ще й сердитий!...

Мати нїчого на те не сказала, хоч їй і тяжко було слухати такі речі від зарученої поета; про те вона все таки була рада, що дїло так повертаєть ся.

Незабаром пісьля сього, ізнов прибігла Ликера дуже збентежена, — і, тільки мати відчинила їй двері, — кинулась до неї, вхопила її руку і скоро, палко її поцїлувала. Мати моя дуже тому здивована і разом засоромлена, бо нїколи сього не бувало, щоб Ликера цїлувала їй руки, замітила їй, що так не годить ся „зарученій“ Шевченка.

— Я вже не заручена його, спасибі Богу! — радістно відказала Ликера, і тут оповіла матері, що злучилось між ними.

Тарас прийшовши до неї так як і завсїгди, побачив в її кімнатї страшенний безпорядок: у ґрафині вода неперемінена — аж застоялась, на столї потоки води, тут-же лежить гребінець з вичесаним волосєм і покинуті брудні поньчохи, постїль неприбрана, хата неметена...

— Він так і кинув ся до мене з кулаками, — оповідала далї Ликера, — та як закричить на мене! — „Я не хочу такої!... менї не треба такої жінки!...“ А я й собі кажу: „І менї такого чоловіка не треба! — старий та поганий!“ — та й вийшла з хати.

Ото так оповідала Ликера, а чи було воно так на дїлї — незвістно. Шевченко нїчого за те не говорив, тільки й казав, що то „гадость“ (гидкість), „мерзость“ (погань), він тільки і просив її, щоб вона була чепурна, і що він „не видержав“...

Положім, правда, що Тарас жадав від Ликері чепурности, — він і при матері говорив їй кільки разів:

— Гляди, Ликеро, щоб була чепурненька... Я нїчого не хочу, аби була чепурненька... Важкого ти у мене нїчого не будеш робити, хіба звариш борщу, або пошиєш менї сорочку... Та одно знай — щоб була чепурненька, бо неохайних я не терплю...

І мати, знаючи вже таку його вдачу, строго слїдила, щоб Ликера чистенько біля себе ходила. Але все таки, як-би там не було, не може бути, щоб Ш—ко покинув свою заручену тільки через її неохайність?... Йому-ж давно було звістно, що вона нечепурна і між ними за те лучались сварки; про те все таки він не кидав її!... Здаєть ся менї, що тут його скорій вразили у самеє серце жорстокі слова Ликері: „І менї такого чоловіка не треба! — старий та поганий!...“ Йому тепер тільки відкрились очи, він тепер тільки у перве побачив, що вона його не любить і йде за його тільки через вигоду, — і він „не видержав“ — не видержав, бо любив, любив і покидаючи її...

Ось що говорить він в своїх сумуючих віршах:

Не журю ся, а не спить ся
Часом до півночі —
Усе сьвітять ті блискучі
Твої чорні очи.
Мов говорять тихесенько:
„Хоч, небоже, раю?
Він у мене, тут, у серцї“.
А серця немає,
Й не було його нїколи
Тільки шматок мяса...
На що-ж хороше і пишно
Так ти розцвіла ся?
Не журю ся, а не спить ся
Часом і до сьвіта,
Усе думка пробиває:
Як-би так прожити,
Щоб нїколи такі очи
Серця не вразили.

[„*Воспом. Чужбинскаго*“ *1861 р. Петербург*].

Тож отсї:

Л.

Поставлю хату у кімнату,
Садок-райочок насажу;
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодатї,
Та в одинї-самотинї
В садочку буду спочивати...
Приснять ся дїточки менї
Веселая приснить ся мати,
Давне-колишній та ясний
Приснить ся сон менї... і ти!...
Нї, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся! У малий
Райочок мій, з підтиха-тиха,
Підкрадеш ся, наробиш ли-
[ха, —
Запалиш рай мій самотний.

[*24. вересня 1860 р. Петербург*].

Я навмисне підзначила ті слова, що́ доказують мою думку.

Сталось те, що лучає ся часто: щира душа поняла віри лукавій душі — і обманилась в своїй вірі — от і все!... просто, ясно і... траґічно...

Та й правду сказати, глядючи безпристрастно на це дїло, нїшого і не можна було дожидати. Хто такий був для Ликері, простої і неосьвіченої дївчини-крепачки, Шевченко?... — Пан!... це й „старий та поганий“ пан, що́ купує за свої грошї її красу і молодість!...

Ото-ж не будемо кидати каменем і в Ликеру: „не знала бо, що творила“...

Але як-би там не було, таке дуже страшне для приятелїв поета жениханнє розійшлось, хоч запевно, нїхто тодї й не догадував ся, який тяжкий вплив мати ме цей розрив на його фізичне і моральне здоровє...

Ликера поки що зісталась у нас, тільки свого скарбу не перевезла, і моя мати думала, що вона його покинула на квартирі і Ш—ко забрав його до себе. Коли тут приходить від Тараса таке письмо:[1])

„Вельмичтимая мною Надежда Михайловна! Посилаю вамъ лиштви начатые Ликерою, и рисунокъ. Отдайте ихъ кому знаете кончить. Ликера вчора здаецця збрехала при лици В. Н.[2]) що вона оставила у васъ въ домѣ мои слѣдующiи вещи: 2 простини, 1 полотенце, 6 пар чулок, корсет, тепли башмаки коленкоръ для юпокъ и рисунокъ для мережки.

Коли цёму правда? и буде можна то вручите Ѳедорови рекомые вещи, а коли ни, то сообщите о семъ В. Н. яко власть имѣющему. Души моеи не шкода було для Ликери, а теперъ шкода нитки. Чудне щось робиццця зо мною? Шануючій васъ Т. Шевченко“. — (18 вересня).

Мати відповідає на це Тарасови, що нїяких річий, окрім голубого шовкового ґорсету, ще непошитого, і перочинного ножика, в неї нїчого немає — Ликера все забрала, і обіцяла написати за це Марковичеви.

Коли розібрали дїло, то виходить, що Ликера свої річи перевезла до Карташевських і там комусь зі слуг дала їх переховати. Вона як була ще на квартирі, то хвалилась своїй хозяйцї, що от мовляв перевезу річи і покину його (Ш—ка). Річи відобрали від Ликері (корсет голубий, шовковий і коралї, як пригадує собі мати, Тарас відіслав своїй небозї) і Ш—ко написав моїй матері сердечне письмо, де він каєть ся, що відразу не поняв їй віри за Ликеру, називає її рідною матїрю, що́ бажала йому тільки щастя і т. и. На жаль, сього письма немає, — десь видно затратилось.

Тим часом мати, бажаючи розвідати всю правду, написала Тарасови, щоб він прийшов до нас і розказав сам як було дїло.

Він відписав, що годить ся на се, і призначив 2-у год. пісьля полудня, тільки з тою умовою, щоб і Ликера була присутна при розмові. Запросили теж і Ма—ча.

Як раз о 2-ій год. приїхав Шевченко. Мовчки поздоровкав ся він до всїх і мовчки-ж, похмурний, став ходити вздовж по кімнатї.

Вкінци він задержав ся і коротко сказав:

— Нехай увійде!...

Мати догадалась і покликала Ликеру.

Вона змінилась на виду і несьміливо увійшла у хату, та й стала коло порога.

— Ходи сюди, Ликеро! — озвав ся до неї Шевченко.

Страшно блїда, уся тремтючи, тихо підступила вона до його, спустивши до долу очи.

Шевченко важко положив їй на плечі руку і глухим, задавленим голосом спитяв:

— Ликеро, скажи правду, чи я коли вільно обіходив ся з тобою?

— Нї... — тихо, понурившись, відповіла вона.

— Чи може я сказав тобі коли яке незвичайне слово?

---

[1]) Писано на листї синього почтового паперу. — [2]) Мати не памятає хто то такий.

— Нї..., — була та-ж сама відповідь.

Тут відразу Тарас, впавши у страшну лютість, підняв до гори руки, затупав ногами, і не своїм голосом крикнув:

— Так убирай ся-ж ти од мене, бо я тебе задавлю!... [Ликера прожогом вискочила з хати]. Усе оддай менї!... усе оддай!... до нитки оддай!... і старих, подраних черевиків я тобі не подарую!...

Глибоко вражені сією сценою, усї сидїли немов прикіпівши на місци і нїхто — анї пари з уст...

Шевченко тяжко збентежений, пройшовсь кільки разів по кімнатї, потім мовчки стиснув всїм руки, і тож мовчки, не вимовивши ні словечка, поїхав до дому.

Так скінчив ся його роман. Блиснула було йому ясна зірочка у кінцї його трудної, темрявої дороги, та й та загасла... Тільки більш жалю йому наробила...

Пісьля сього Тарас частенько заходив до нас, давні сердечні й приятельські відносини з нашою сїмєю відновились, але він завсїгди був смутний, похмурий, мовчязний: усе було ходить по хатї та мугиче сам собі потихеньку: „Явір зеленький“. Тільки дїтий він любив як і попереду, тільки дїти й розганяли трохи його сердечну тугу. Було як попаде котру з нас, ухопить на руки, підїйме високо, високо над головою, та й шутливо примовльє, з своєю ласкавою добродушною усьмішкою:

— Ох, ти-ж моє маленьке!... Ох, ти-ж моє велике!...

А ми, дїти, то аж не тямились від радощів!... Нїкого нам і не треба, як не того „дядька Кобзаря“.

Але здоровє його, під тяжкою вагою сердечних мук, що дальш, то становилось гірш, і скоро, скоро ми вже зовсїм не бачили нашого рідного дядька Кобзаря...

Затужила Україна, поплакали і ми, дїти, хоч запевне й не знали тодї, к о г о ми втратили...

Гаряче, щире, було серце, тим-то воно й не здержало!...

Ликера вернулась до своїх панів; вони дали їй „вольную“ і вона вступила у „бѣлошвейный магазинъ“. Що далї сталось з нею — незвістно. Казали, немов-би то бачили її розряжену — в капелюсї і з парасолькою — з якимсь багатим купцем, але за те ручатись не можна.

Наталка Полтавка.

До житєписи Т. Шевченка.

Поки немає повної житєписи Шевченка, кожна звістка про його має вагу, яко матеріял для біоґрафа, котрий захоче подати нам повну, докладну житєпись славного українського поета. Тож то я зважив ся переказати все, що довелось менї нераз чувати від мого покійного дядька землеміра Д. П. Демича про його знайомість з Т. Шевченком. Дядько мій, родом з Чернигівщини, дуже поважав українського поета і до самої смерти згадував про його з великою прихильностю. Познайомив ся він з ним в 1847 р., незадовго до арешту поета. Дядькови було тодї не більше 20 років; він тодї саме списував на плян землю князя Н. Кекуатова в селї Бігачі, чернигівського повіту; жив він у фліґелї, призначеному для служащих в княжій „економії“, а між ними пробував там якийсь час і „художник“ Т. Шевченко, запрошений для змалювання портрету вродливиці-княгинї. Дядько не памятав, коли саме приїхав Ш—ко в с. Бігач і чи довго там був. Певне тільки, що в кінцї марця 1847 р. поет був ще в Бігачі; дядько до самої смерти ховав як сьвятощі, виданий йому князем Кекуатовим „Аттестатъ“ від 26. марця 1847 р., на котрому за підписом князя було написано: „что дѣйствительно на семъ аттестатѣ подпись собственноручная помѣщика князя Кекуатова, въ томъ свидѣтельствуетъ: Художникъ Т. Шевченко. Вольнопрактикующій медикъ Ѳедоръ Рагоза“. Звістно теж, що Ш—ко 1. лютого 1847 р. писав до Костомарова із Борзни, чернигівської ґубернії. Сей лист надруковано в журналї „Русская старина“ в 1875 р. (кн. 5), з замітков Костомарова, що він писаний був за два місяцї до халепи, се-б-то до арешту Ш—ка. М. К. Чалий зовсім не згадує про життя Ш—ка в с. Бігачі, але переказує слова Костомарова, що його арештовано 31. марця 1847 р., а через кілька днїв арештовано і Ш—ка на днїпровому поромї, тодї саме, як він повертав ся з Чернигова в Київ. Таким побитом виходить, що Ш—ко пробував у кн. Кекуатова коло двох місяцїв — примірно з початку лютого до місяця квітня 1847 р.

Але і за такий короткий час Ш—ко встиг придбати собі прихильність і повагу від усїх дворових і служащих людий. Одягнений він був, як каже дядько, аби-як, навіть недбало; всї його мізерні манатки містили ся в маленькому старому чемайданї; за теж сей дивний чоловік мав инші скарби — великий розум і щиру любов до працюючого люду. Що вечора, пісьля денної працї збирали ся круг поета всї служащі в княжій економії. Ш—ко що небудь читав або росказував і так цїкаво, що всї слухали з великою увагою. Іноді оповідання поета, завжди на вигляд серіозного, визначали ся таким жвавим гумором, що слухачі, старі і молоді, аж качали ся від реготу, а сам Ш—ко бувало і бровою не моргне. Привітний і балакучий з простими робітниками, Тарас не любив зіставати ся довго у панів і цурав ся княжої господи, не дивлячись на те, що його туди часто закликали, особливо до князя приїздили сусїди пани; щоб подивити ся, як на диво, на славного Кобзаря. Окрім „аттестата“ з автоґрафом поета, у дядька був ще невеличкий образок, намальований Ш—ком надзвичайно швидко: з одного боку на металїчній дощечцї був намальований Христос, благословлячий хлїб, а на другім боцї — патрон дядька Димитрий. Як дядько шанував сей образок, знати з того, що старий перед смертю поблагословив ним свою єдину дочку... Памятав теж дядько, що Ш—ко пив горілку; на столї коло ліжка його завжди стояла карафка з горілкою і тільки випивши її, він засипав. Про те-ж пяним його не доводилось бачити.

Одно здавалось менї неневним в оповіданнях дядька. Старий запевняв, що Ш—ка арештовано в с. Бігачі, саме тодї, коли він розмовляв з дворовими: в кімнату, де було багато людий, ввійшли жандари і спитали: „Хто тут Шевченко?“ Той поглянув на їх, пробубонів: „Еге, розумію!“ — і спокійно вийшов з кімнати. Ми казали ранійше, що, як звістно від Костомарова, Ш—ка арештовано з початку квітня 1847 р. на поромї на Днїпрі, коли він вертав ся з Чернигова у Київ, про що і сам поет пізнійше так писав до одного приятеля: „тільки що ступив я на днїпровий байдак, то зо мною таке трапилось... Мене рештували і посадивши з ким слїд на візок, привезли аж у самий Петербург“. [Чалий, стор. 62]. Таким побитом оповідання дядька про арештування Ш—ка не згожуєть ся з иншими певними звістками. У всякім разї безперечно, що авдіторія в с. Бігачі уявляє нам останніх знайомих і прихильників Шевченка в Чернигівщинї, саме перед його арештом і засланням. З одним з бігачівських приятелїв [призвіща не памятаю] Ш—ко листував ся з Оренбурга. Дядько сам бачив писаний відти лист Ш—ка, з початку котрого був такий малюнок: пером намальований портрет поета в „салдацькій муніцї“, з рушницею на плечі і з піднятою для муштри ногою. Під малюнком коротенький, але виразний напис:

„Ось як тепер Шевченко!“

Такі найголовнїйші риси в споминках мого дядька про Т. Шевченка. В. Т. Демич, доктор медицини.

[„Русская старина“, 1891, кн. 5., стор. 429—431].

Переказала М. Комарівна.

Тарас Шевченко в Закаспійському краю.

I.

До трийцятих роковин смерти незабутнього українського поета Т. Шевченка маю ознайомити дуже цікавий материял — офіціяльну переписку, котра тичить ся до приїзду Ш—ка в Новопетрівську кріпость і увільнення його від служби. Переписку сю знайшов я в г. Асхабадї в архіві військового штабу Закаспійського краю, куди попала вона з архіву Олександрівського форту, а передав менї начальник штабу Закаспійського краю ґенерал-майор Федоров, котрому складаю за се найщирійшу подяку.

Перше ніж почати огляд сієї переписки, треба дати хоч коротенький загальний нарис того страшенного краю, де довелось поетови прожити трохи не сїм років. Мангішлакський повіт, один з пяти повітів Закаспійського краю, лежить на східньому березї Каспійського моря і займає просторонь примірно коло 350 тисяч квадр. верст, найбільше на так званому Мангішлакському півострові. На сьому великому просторі землї кочують найбільше Кіргізи і не багато Туркменів; всїх їх до 1890 р. лїчило ся 36.832 з жінками. Окрім тубольців, людий захожих налїчуєть ся в сїй країні всього 1046 з жінками, з котрих 189 мущин і 13 жінок, виключно військові служащі та їх жінки, живуть в Олександрівському фортї, котрий і есть адмінїстрацийний осередок того краю, а останнї займають ся рибальством і живуть в різних місцях повіту, найбільше коло моря і на острові жилому. Тубольці-ж займають ся виключно скотарством і тільки в горах засївають в рік пшеницею і під баштани не більше 200 десятин землї. Непривітне життя в таких місцях нї для тубольців, нї для людий захожих. Тож можна собі тільки уявити, що мусїв перетерпіти наш поет, закинутий з милого, теплого, квітчастого українського півдня в далеку, неродючу пісковато-камяністу пустиню на сході... До 1869 р. Мангішлакський півострів належав до Оренбургського ґенерал-ґубернаторства, а з 1890 р., пісьля різних перемін, форт Олександрівський став повітовим містом Мангішлакського повіту Закаспійської країни.

До 1857 р., се-б-то до від-їзду відсїля Ш—ка, Олександрівський форт звав ся Новопетрівською кріпостю.

Отсюди то і заслано нашого поета. І досї ще в мізерному садку, єдиному на цїлому півострові, садку, котрий і досї зоветь ся „садком Шевченка“, можна бачити декільки овочевих дерев, що посадив він своїми руками. Коло дерев мабуть, ховаючись від проміння пекучого сонця Закаспія, викопав він певеличку, завбільшки в квадратовий сажень, земляночку, на аршин в землю і не більше як на півтора аршина над землею, з земляною покрівлею. Невелича канапка, без спинки, вкрита вовняною тканиною, що́ зовсїм вже вицвіла, столик і маленьке дзеркальце, в оправі червоного дерева — от і все убрання „домика Шевченка“, в котрому бідував наш поет, в самотинї, малюючи в своїх поетичних мріях, що він

...Неначе над Дніпром широким,
В гаю, предвічному гаю,
Поставлю хаточку, — садочок
Кругом хатини насажу:
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посажу:
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах —
І веселенько засьпіваєм...

І досї ще старі люди, на пр. Вірмени Аздикулов і Микита Франґулов, памятають пробування Шевченка в Олександрівському фортї. Особливо багато дечого цїкавого знає про нього бабуся Василєва, покійний син котрої, бувши тоді писарем при комендантї, був приятелем Ш—ка і навіть передавав йому листи. Між иншими у Василєва був власноручний малюнок поета, на котрому змальовано самого Ш—ка, в салдацькому мундирі, як його бють різками, з підписом: „І таке бувало“. Бувший начальник Закаспійського краю має образок Богоматері, вирізаний на кости рукою Ш—ка; образок сей подарувала йому Василєва.

„Домик Шевченка“ тепер служить для дамської уборної при літньому клюбі.

Тепер перейдем до опису документів, які я маю до життєписи Ш—ка за часи його тяжкого пробування в Закаспійському краю.

II.

20. листопада 1850 р. комендант Новопетрівської кріпости підполковник Маєвський доповів командиреви Оренбургського № 1 батальона Михайлову[1]), що „В наслїдок рапорту капітана Коржова, від 8. листопада за № 2492, рядовий Тарас Шевченко, за доглядом унтер-офіцера Булатова, в доручену менї кріпость прибув 17-ого сього місяця“. Чому він прибув туди, можна бачити з вище згаданого рапорта капітана Коржова, в котрому оповіщалось, що „по наказу корпусного командира, рядовий з полїтичних злочинців Тарас Шевченко переводить ся за проступок в Новопетрівську кріпость, в 4 роту, під догляд ротнього командира штабс-капітана Потапова“.

Висланий таким побитом з города Уральска, Т. Шевченко, 14. листопада 1850 р. прибув в Гурєв-городок, відкіль того-ж самого дня виряжено його на човнї вздовж берега Каспійського моря, а 17. листопада він був вже на новому місци своєї невольної служби.

Більше докладні і цїкаві звістки про перевод Ш—ка в Новопетрівську кріпость бачимо в дїлї за № 88, котре має заголовок: „О доставленіи изъ Оренбургскаго линейнаго № 1 батальона формулярнаго списка о службѣ рядоваго Тараса Шевченка, и объ исходатайствованіи разрѣшенія у господина начальника штаба отдѣльнаго Оренбургскаго корпуса относительно рисованія масляными красками запрестольнаго образа рядовымъ Шевченко на свой счетъ. Началось 5. января 1854“.

З дїла сього насамперед можна бачити, що „невсипуще око“, в особі ротнього і батальоного начальства, пильно слїдкувало за поетом; так на пр. в наказї, від 5. сїчня 1854 р. № 42, від коменданта-майора Ускова (що́ стояв на місце Маєвського) ротньому Косареву (що́ замінив Потапова) мовить ся так: „Наказую вам прислати менї послужний список рядового Т. Шевченка і оповістити мене, як поводить ся той рядовий і чи не запримітили ви за ним яких негожих вчинків“. На се запитання ротній Косарев, 7. сїчня того-ж року за № 16, відмовив: „Рядовий Т. Шевченко за весь час свого пробування в кріпости поводив ся добре і нїчого негожого за ним не завважано. А послужного списка його тут немає“.

Тільки 21. квітня 1854 р. прибув до майора Ускова послужний список, присланий від коменданта Оренбургського № 1 батальона. Таким побитом цїлі три роки начальство Новопетрівської кріпости не знало і невідало за вїщо прислано Шевченка і навіть хто він такий, бо сї-ж звістки можна мати певні тільки з того списка. Ось він друкуєть ся вперше: „Формулярний список про службу Оренбургського № 1 батальона рядового Тараса Шевченка. Лютого 24. дня, 1854 року. Рядовий Андріїв[2]) син Шевченко, православної віри. Від роду має 39 років. На зріст 2 аршини і 5 вершків. Обличчя чисте, волося на голові і бровах каштанове, очи темно-сїрі, ніс звичайний. Бувший „художник С. Петербургської академії художеств“, невідомого роду, бо звісток про се немає. По Височайшому наказу за полїтичні злочинства віддано його рядовим 23. червця 1847 року в Оренбургський № 5 батальон, відки переведено в сей батальон 8. листопада 1850 р. Письменний, вміє читати й писати. За свою службу в походах і баталїях не був. По Височайшому наказу, за складання бунтовливих віршів призначено його на службу в Оренбургський корпус рядовим, з правом вислуги, під найпильнїйший догляд, з забороною писати й малювати, щоб від його жадним способом не виходило нїяких бунтовливих або пасквільних утворів. Не жонатий. Комплєктний“.

Спочатку рядовий Шевченко в 1847 р. був призначений в Оренбургський № 5 батальон і в квітнї місяцї 1850 року знайдено у нього дещо з партикулярної одежі, котру він іноді одягав, а також листи від різних осіб і два альбоми з укра-

[1]) „Дѣло № 69 комендантскаго управленія Ново-Петровскаго укрѣпленія. О прибытіи въ укрѣпленіе изъ города Уральска рядоваго линейнаго Оренбургскаго № 1 батальона Тараса Шевченко, отданнаго въ военную службу изъ политическихъ преступниковъ. Началось 17. октября 1850 г.“. — [2]) Явна помилка, бо батько Тарасів, як певне відомо, звав ся Григорий.

їнськими пісьнями і малюнками, зробленими олівцем. Про се корпусний командир зараз-же доповів Воєнному Міністрови і Шевченка з Раїмської [тепер Аральської] кріпости переведено в Орську, з таким наказом, щоб від начальства був над ним найпильнійший догляд. Черговий ґенерал головного штабу Его Імператорського Величества від 8. червця 1850 р. за N° 1526 оповістив корпусного командира, що Государ Імператор, пісьля докладу про згадані вчинки Шевченка і зміст відібраних від його паперів, Височайше повелїти зволив: його, Шевченка, за невиконання заборони писати й малювати, зараз-же арештувати і тримати під арештом до вияснення справи і висліду винуватих, що́ допустили його вести переписку і займатись малюванням. Дознано за тим, що з найдених у Шевченка листів частину він дістав через Орську почту за час своєї служби в батальоні N° 5 з 23. червця 1847 р. по 1. мая 1848 р., вірші і пісьні в двох альбомах на малоруській мові не його утвору, а єсть пісьні народні, записані ним ще в 1846 роцї в київській, подільській і волинській ґуб. Пісьні сї були на переглядї в „3 отдѣленіи собственной Его Величества канцеляріи“ і вернуті йому; малюнки, знайдені в тих альбомах, зроблені деякі в Українї в 1846 р. і декілько в 1849 р., коли він був в експедициї на Аральському морі, по волї капітана-лейтенанта Бутакова; що-ж тичить ся до переписки з різними особами, то рядовий Шевченко обяснив, що про сї листи він не заявив начальству, бо під словами „заборона писати“ розумів він тільки утвори або компонування недозволені законом, а не переписку, а до того в листах сих немає ні одного виразу, непевного або проти Височайшої волї, котра єсть сьвятою для нього. Про все се було доведено Воєнному Міністрови. В наслїдок чого, черговий ґенерал штабу Его Імператорського Величества, від 9. серпня за N° 747 оповістив, що Воєнний Міністер, вбачаючи, що по слїдству нїчого нового проти Шевченка не визнано, то, чинячи Височайшу волю, вмінити йому, Шевченкови, за кару арештування, від котрого його визволити, наказавши йому, щоб нїяким способом не сьмів він писати і малювати, а разом з тим — перевести його з 5-ого в другий який далекий Оренбургський батальон з тим, щоб начальство мало за ним, Шевченком, і за виконанням заборони найпильнійший догляд. Через се і переведено його в Новопетрівську кріпость в сей батальон. Оріґінал підписав командир батальона майор Львов і батальоний осавула підпоручник Шлїттер“.

Сей список ясно показує, яким побитом Шевченко опинив ся в Закаспійському краю. Він теж засьвідчує відомий рапїйше факт поета в експедициї Бутакова для висліду Аральського моря, про що згадуєть ся в житєписи, надрукованій в пражському виданню „Кобзаря“ 1876 р. А як потрібний був сей документ для начальства Ш—ка, то се видно з того, що за півтора місяця до того, як сей список прибув на місце, командант Усков в рапортї від 7. сїчня 1854 р. за N° 50, писав до начальства штабу Оренбургського корпуса: „Рядовий Т. Шевченко заявив менї, що він хотїв-би намалювати на свій кошт олїйними фарбами запрестольний образ для церкви дорученої менї кріпости. Знаючи, що рядовий Шевченко був перше „художником академії художеств“ і може добре змалювати образ, бажаючи теж допомогти в такому дїлї, як оздоба храма, я зважуюсь уявити се ласкавій волї вашої Ясневельможности і покірно просити на то Вашого дозволу. При сім маю честь доповісти, що рядовий Шевченко, як сьвідчить штабс-капітан Косарев, найблизчий його начальник, в протягу чотирьох-лїтнього свого пробування в кріпости поводить ся добре і нїяких негожих вчинків за ним не запримічено“.

Не дивлячись на таку просьбу начальства Шевченка, начальник штабу ґенерал-майор Фонтан-де-Верайн, 16. квітня 1854 р. за N° 2513, з Оренбурга оповістив майора Ускова, що „корпусний командир не зволив дозво́лити Шевченкови малювання образа для церкви кріпости“.

Через рік пісьля сього Шевченко обертаєть ся з просьбою, щоб йому вислано з канцелярії куратора київського учебного округа „аттестатъ на званіе свободнаго художника“ („Дѣло“ Ч. 95), але й на се відібрав відказ. Так, майор Усков, 7. сїчня 1855 р. за N° 54, писав в канцелярию куратора, що „рядовий дорученого менї батальона Т. Шевченко заявив менї, що виданий йому з Академії „аттестатъ на званіе свободнаго художника“ був поданий ним в місяцї студнї 1846 року при просьбі, щоб його постановлено учителем малювання в унїверсітет св. Володимира. Тепер Шевченко, бажаючи мати сей „аттестатъ“ при собі просить вислати йому“.

Хата Тараса Шевченка.

В відповідь на се канцелярия київського ґенерал-ґубернатора, котрий правив і учебним округом, в марцї місяцї 1855 року за N° 1324 оповістила майора Ускова, що „не має права вислати той „аттестатъ“, а на злучай дїйсної і законної потреби в тому аттестатї, звольте удати ся до свого начальства. Підписали: за правителя канцелярії — А. Кульжинський і помічник столоначальника — Сосновський“. Не знаю, чи добув опісьля Шевченко свій „аттестатъ“, але звертаю на се увагу біоґрафів його, що може в архіві канцелярії куратора київського учебного округа і можна розшукати той „аттестатъ“.

III.

Останнє дїло, знайдене мною в архіві штабу Закаспійського краю, записане під N° 112 і має заголовок: „Объ отправленіи рядоваго Оренбургскаго N° 1 батальона Тараса Шевченко къ баталіонному штабу въ г. Уральскъ“. Переписка

про визволення його з невольної військової служби показує, що й тут не пощастило йому і довелось йому зазнати багато мороки, поки вибрав ся він з неволі і дістав ся до неприві-тної колоневської столиці, де через 3½ роки покінчив всї рахунки з своїм невідрадісним життям.

Так в рапортї ротнього Косарева, від 29. липця 1857 р. № 535, мовить ся: „Начальник 1-ого батальона пан підполковник Михальський, наказом від 26. минулого місяця червця за № 1651, оповістив мене, що унтер-офіцери Олександер Хрибчинський, Еразм Ольшевський, Фелїкс Фіялковський і рядові Станіслав Домерацький і Тарас Шевченко, з Височайшої волї, увільнені від служби і велено їх вирядити в батальонний штаб в г. Уральск, а з службового списка виключити. Про се маю честь доповісти вашому високоблагородію і покірно просити вашого розпорядку, щоб коли вирядятиметь ся почтовий човен, взяти і тих людий і вирядити їх через начальника Гурєва городка в батальонний штаб в г. Уральск, вдовольнивши їх харчами на сім днів".

Як в першому оповіщенню про увільненнє по Височайшому наказу чотирьох полїтичних злочинців Поляків і Тараса Шевченка нїчого не мовилось про які небудь ограничення що до місця осїлости, то Шевченко, щоб скоротити час і ухилити ся від поїздки в Уральск для явки в штаб, забажав їхати просто в Петербург. Майор Усков, командант Новопетрівської кріпости, нїчого проти сього не мав. В своїх паперах до командира 1 Оренбургського батальона, від 1. серпня 1857 року за № 1405 і 1406, він писав: „Рядовий Шевченко удав ся до мене з просьбою видати йому білєт від мене, за приміром того, як був виданий такий білєт увільненому унтер-офіцеру Балїнському, щоб йому, Шевченкови, можна було, для збереження кошту і часу, проїхати просто в Петербург найближчим шляхом через Астрахань. Маючи на увазї, що дорогою на Уральск треба зробити більше тисячі верст зайвих, я видав йому такий білєт на проїзд в Петербург. До сього маю честь додати, що Ш—ко відцурав ся дістати харчові і прогонні грошї, і просити вислати йому, коли треба буде, пашпорт в Академію художеств в Петербург, де Ш—ко має пробувати". В дїлї тому маєть ся і оригінал білєту за № 1403, котрим, як побачимо дальше, не довго користував ся наш поет.

Взявши білєт, Ш—ко 1. серпня 1857 р. виїхав з Новопетрівської кріпости в Астрахань, відки 22. серпня, як про се доповів астраханський пляц-адютант Бурцов майору Ускову, рапортом від 4. жовтня 1857 р. № 97, поїхав на пароході „Пожарскій" в Нижній Новгород, куди й прибув 20. жовтня 1857 р. Тим часом, незабаром за виїздом поета з кріпости, майор Усков відібрав оповіщення з Уральска, що по Височайшому наказу на імя ґенерал-адютанта ґрафа Перовського, від 28. травня 1857 р. за № 543, рядового Ш—ка увільнено від служби з забороною йому вїзду в обидві столиці і з тим, щоб він жив в Оренбургї, поки не мати ме увільнення на родину. Тут то зрозумів свою помилку командант Усков, що не відіслав Ш—ка в Уральск і дуже стурбував ся; почала ся жвава переписка. 29. серпня 1857 р. післав він оповіщення в петербурську, московську і нижньогородську полїцию і скрізь оповіщав, „що коли часом прибуде туди Ш—ко, то зараз-же обявити йому Височайшу волю, щоб він не вїздив в обидві столиці і не проживав там, а зараз-же вертав ся в Оренбург, де він повинен жити, поки не мати ме увільнення на родину, а білєт, виданий йому за № 1403, відібрати від Ш—ка і зернути йому, командантови". Своєму-ж начальству стурбований майор Усков, 27. серпня 1857 р. № 1658, доводив так, що „в наказї підполковника Михальського за № 1651 до ротнього нї про які умови увільнення Ш—ка і чотирьох Поляків не згадувалось і для чого їх требовано в г. Уральск — не сказано, то думаючи, що їх требовано тільки для видачі білєтів, він, Усков, і видав Щевченкови білєт просто в Петербург".

На щастя Ускова дїло се розвязалось благополучно. Так командир Оренбургського корпусу 18. жовтня 1857 р. за № 672 оповістив Ускова, „що його вчинок вважаєть ся вельми необачним, але маючи на увазї його довгочасну, щиру і користну службу, командир на сей раз вдовольняєть ся тільки вимовою, наказуючи, щоб на дальше в таких злучаях був обачнїйший. Підписав: Ґенерал-адютант Капнїст".

Останнїй документ, яким я закінчу біоґрафічні материяли Шевченка, єсть оповіщення нижньогородського полїцмайстра до майора Ускова, від 17. листопада 1857 р. за № 2089: „В наслїдок вашого оповіщення від 29. серпня сього року за № 1674, маю честь при сьому відіслати білєт за № 1403, відібраний від рядового з бувших художників Тараса Шевченка, і оповістити вас, що він прибув в Нижній Новгород 20. жовтня, недужим, і по огляду, учиненому мною разом з городовим лїкарем, показалось, що Шевченко не має сили вертати ся назад, поки не видужає. Медицинське сьвідоцтво відіслане мною до нижньогородського воєнного ґубернатора. Старший Полїцмайстер [підпис не розбірний]".

Таким побитом мимовольна помилка Ускова ослобонила Шеяченка від нової далекої мандрівки в непривітний Оренбург. Під його поемою „Неофіти" значить ся підпис: „Нижній Новгород, 8. студня 1857 р., а з початку сїчня 1858 р. Шевченко був уже в Петербургї".

Взагалї, Шевченко прослужив в воєнній смужбі всього десять років і 38 днїв [з 23. червця 1847 року по 1. серпня 1857 р.], з них в Закаспійському краю пробув шість років і 8½ місяцїв [з 17. листопада 1850 р. по 1. серпня 1857 р.].

А. І. Родзевич. г. Асхабад, Закаспійського краю.

[„Русская старина", 1891, кн. 5, стор. 432—446].

Переказала М. Комарівна.

НА ШЕВЧЕНКОВІЙ МОГИЛІ.

(З подорожі по Україні.)

..... Пісьля недовгого, але дуже любого гостювання, у щирих приятелїв на Україні, 25. липця .... року сїли ми (я з родиною) на пароход, що́ плив до Київа. Се було дуже раннім ранком. Погода далеко не сприяла нам. Ще по дорозї до пристані не раз зривав ся густий, краплистий дощ з вітром і добренько таки примочив нас, а поки ждали ми парохода, дощ перейшов в якусь мигичку, котра тим більше була прикрою, що вітер хоч і поменшав, та не переставав. Тож ми дуже раді були пароходови і зараз-же засїли в каюту, де все здавалось нам далеко привітнїйшим на сей раз, нїж звичайно. Пасажирів було не багато, але на другій пристані підсїло чимало таки народу, найбільше було старих селянок, що їхали на прощу до Київа, міщан-прасолів чи дрібних крамарів, та тих рухливих жидків, що́ куди-б і коли-б не їхав, скрізь їх чимало здибаєш в дорозї. Погода почала по троху розгодинюватись, вітер і мигичка поменшали, а там незабаром виявилось і благодатне сонечко.

До Канева було вже недалеко. От-от виявились височенні, чудово-мальовничі каневські гори. Купка наших не то міщан не то крамарів, що́ за пивом вела розмову про якісь дїла та гандлї, якось незамітно для мене перейшла на розмову про Шевченка.... Чути було, як хтось деклямував: „Думи мої, думи мої, лихо мині з вами!..." Аж ось всї потягали ся до вікон з того боку, відки видно було каневські гори. Підійшли і ми до одного вікна і почали вдивляти ся. Як ось підходить до нас якийсь жидок, на вигляд вже трохи, як кажуть у нас, шуткуючи, цибулїзований. Запримітивши, що ми дуже цїкавимось, почав він нам виясняти місцевість і нарештї показав нам Шевченкову гору, на котрій ледве виднїв ся високий хрест.

— О, який се розумний чоловік був Шевченко! — почав він росийсько-українською мішаниною з доволї значною жидівською вимовою.

— А чим-же він був розумний? — спитав ся я, бажаючи завести розмову.

— А ви знаєте, що він умер аж у Петербургї, а казав себе поховати тут над Днїпром, а для чого се? О, він був дуже розумний! Ще за довго до смерти він казав поховати себе отут над Днїпром, тодї пароходів ще й не було на Днїпрі, та він добре знав, що незабаром почнеть ся пароходство і що

тут тисячі людий будуть що-дня проїздити, то він і велів себе тут поховати, щоб усі знали й бачили. І справді, от тепер що-дня тут пробігає туди і відтіль по скільки пароходів і скільки-ж то народу на пароходах і всі дивлять ся на ту гору і згадують Шевченка і хто навіть і не чув про його, то, проїжаючи тут, дознаєть ся. От недавно тут проїздили якісь музиканти Чехи чи Волохи, та бачуть, що всі люди повиходили на палубу (чардак) і дивлять ся на ту гору, почали роспитуватись, а як почули від людий, що то могила Шевченка, що́ складав пісьні про волю або, як у нас мужики кажуть: „писав волю“, то взяли вони свої струменти і заграли якийсь марш чи що, та так гарно та жалібно, що всі люди плакали, а мужики, то, дивлячись на ту гору, хрестили ся. Он бачите, якої чести і він діждав ся!

Я попробував було обяснити — чому Шевченко хотів, щоб його поховали на рідній землі і вибрав для сього місце біля Канева, але мій собесідник ні за що не хотів відцурати ся від своєї думки про честолюбиві заміри Шевченка.

— Ні, що не кажіть, а він мав на думці, щоб усі його згадували і величали. І по заслузі, по заслузі! — додав мій собесідник.

— То ви певне читали його Кобзаря?

— Ну, то само собою, що читав, а то я й так добре знаю його.

— Як, ви знали його? — спитав ся я, дивуючись, бо здав ся він менї ще молодим чоловіком.

— Я то сам мало памятаю його, бо був тодї ще малим хлопцем, як він приїздив до нас в Звенигородку, а от батько було багато росказують про його, бо Шевченко був до їх дуже великий приятель і як тільки приїздив в Звенигородку, бо він-же родом недалеко там з Керелівки, то бувало завжди буває у мого батька. То батько було росказують, що то такий розумний чоловік був, що як приїздить він в Звенигородку, то всі було кидають всі свої дїла, аби тільки де небудь побачити Шевченка і почути його мову. То до його мови так прислухáли ся, як от до Бісмарка, що скаже він що, то всі зараз-же переказують, що, мов, так і так сказав Бісмарк. То так було і з Шевченком. А говорив він хоч і просто, завжди по мужичому, але дуже розумно, а часто було говорив якимись притчами, що треба було довго думати, щоб дізнати ся, до чого воно сказано. То бувало поїде Шевченко з Звенигородку, то всі довго ще балакають, що Шевченко сказав так або так і все їм здавало ся, що він не з прóста так сказав, що тут мабуть щось инше було у його на думці. Одного разу батько мій, а він був великий приятель Шевченка, якось і кажуть йому: — „Дивуюсь я вам, Тарасе Григоровичу, що ви такий розумний чоловік, що може й на сьвіті другого такого немає, а ви такого багато пєте горілки!... для чого се?“ — А він йому: „А для того, каже, щоб казна мала більше доходу“. То батько дуже здивували ся, бо тодї-ж казна віддавала продажу горілки на відкуп, то для казни байдуже було — чи багато чи мало пють горілки. — „О, мабуть, не з прóста сказано“, — подумали батько і кому не росказували про се, то нїхто не догадав ся, до чого воно сказано. А через скільки років скасовано відкупи і заведено акцизну систему. Оттодї, як вийшов указ, тодї тільки згадали слова Шевченка, для чого він сказав, „щоб казна мала більше доходу“, бо він вже тодї знав, що відкупи неминуче будуть скасовані і що з переміною системи казна мати ме найбільший дохід від горілки, то ото так і сказав, а то навіть і наші „євреї“ не догадали ся, до чого воно йдеть ся.

На дальнїйші мої розпитки собесідник мій переказував факти, звісні вже з біографії Шевченка, хоч часом переказ сей був дуже своєобразний і шкода, що не можна було записати всього, що трудно затримати в памяти. Якось річ зайшла і про те, як Шевченко висїк якогось жида-шинкаря, що при ньому скривдив якогось чоловіка.

— Ну, що-ж? часом і розумний чоловік помиляєть ся, а може той шинкар і справді дуже вже скривдив чоловіка, воно і з нашими часом буває, — закінчив мій собесідник.

Пароход вже наближав ся до Канївської пристані. Ми забрали наші клунки і вийшли на палубу, де й примостились коло облавку. Недалечко стояла купка селян. Розмова і тут велась про Шевченка.

— І ви дивитесь на Шевченкову гору, а може туди й їдете? — спитала нас стара бабуся, поглянувши на наші клунки.

— Так, бабусю, хочемо поклонити ся Тарасови.

— Еге, знаю, знаю, часто і пани туди їздять. Тільки там його немає. Се когось иншого там поховано, щоб відвести очи. А Шевченко Тарас, той самий, „що́ писав волю“, він таки з наших — з мужиків, ще й з кріпаків, то він і досї ще живий, тільки йому поки-що чомусь не можна виявитись, а колись прийде той час, що він виявить ся людям — і тодї всїм нам, мужикам, буде лекше, — сказала бабуся і перехрестила ся.

Менї не раз доводилось чувати, що поміж народом ходить така леґенда, але на сей раз слова бабусі сильно вразили мене. В її голосї було стільки вірн, надії і певности, немов чув ся голос всієї безпорадної бідноти, що́ тільки і жде кращої долї від якогось чуда-дива. Мимоволї згадалась друга леґенда, що́ розійшлась було поміж польськими панами незабаром пісьля смерти Шевченка. [Про се див. ст. Білика: Тревога надъ могилой Шевченка — „Кіев стар.“, 1886, N° 4]. Там Шевченко з-являв ся налаканій мрії в образї страшного гайдамаки, тут бачимо — споконвічний образ народнього лицаря-богатиря, що́ свої надзвичайні сили віддає на добро народови.

Тим часом парохід вже причалив до берега. Не вспіли ми й оглянутись, як моторні жидки підхопили наші клунки і почали усажувати на біржу. Канів з Днїпра здаєть ся доволї гарним містечком, такий вигляд надає йому мальовнича місцевість; але доволї в-їхати в першу вулицю, щоб бачити, що се звичайне бідне жидівське містечке: криві, рівчаками порити улиці, кособокі, облуплені хатки, часто зовсім без огорожі, скрізь нечисть — аж жаль бере за серце, як поглянеш на се жидівське гніздо серед такої роскішної природи. З-їхавши на гору, фурман підвіз нас до заїзду, на котрому красувала ся вивіска „Гостинница“. Миттю переодягшись, ми поїхали на Тарасову гору, по дорозі, що́ простягаєть ся низом понад самісїньким Днїпром, і не дальше, як через пів години були вже під горою. Тут ми мусїли встати, бо гора дуже висока і в-їхати туди нїяким способом не можна. На гору вєть ся декільки вузеньких, але добре натоптаних стежок, видно, як казав Пушкін, що справді „къ нему не заросла народная трона“. Одже сходити по сім стежкам дуже трудно, бо раз те, що гора надто крута і висока, а то й стежки доволї часто пориті і попсовані рівчаками, що́ порозмивала вода. Тож ми мусїли не раз зупиняти ся, щоб відпочити. Навкруги, куди не глянь, роскішна природа: з одного боку одна за другою високі гори, покриті байраками та гайками, а в ярках поміж зеленью роскидані чепурненькі хатки наших селян та міщан, з другого боку — велично несе свої хвилї Днїпро-Славута; все се так і вабить очи, так і чарує душу, але ми поспішали на верх гори, туди, де були всі наші думки.

Ще трохи піднялись ми в гору, як побачили верх гори з високою могилою з хрестом. Через хвилину ми були вже там. Все місце під могилою з двором навкруги займає просторонь коло пів десятини і навкруги обгорожене деревяною огорожою, зробленою штахетами. В одному кінці стоїть проста, але чималенька хата. Через хвіртку коло хати увійшли ми у двір, де зараз-же зустрів нас сторож і, витаючи, повів нас у хату. Хата має дві половини: в одній живе сторож з сїмєю, а друга через сїни призначена для туристів*). Сьвітлиця доволї простора, сьвітла і чепурненько прибрана: вздовж стїн навкруги зроблені широкі лавки, покриті килимами, на покутї два образи з лямпадїою, уквітчані квітками і українськими рушниками, а з боку коло образів висить великий портрет Шевченка, теж уквітчаний рушниками і завішаний серпанком. Сторож зараз-же відкрив серпанок і перед нами, мов живий, з-явив ся наш славний Кобзар. Портрет сей єсть копія, списана олїйними фарбами художником Платоновим з портрету, мальованого славним земляком нашим Рєпином. Поет змальований тут без кожуха і без шапки; в лицї багато експресиї і жизнї, особливо в очах, котрі сьвітять ся надзвичайним розумом і добрістю, тим-то портрет робить сильне враженя і ми довго стояли

*) Малюнок сьвітлицї для туристів подали ми в „Зорі“ за р. 1891 Ч° 5. на стор. 84. — *Ред.*

перед ним, мов зачаровані. Одно здавалось нам дивним, що Рєпин намалював голубі або вірнійше сіро-голубі очи, тоді як у всіх біоґрафіях, які нам доводилось читати, Шевченка описують з темно-сірими очима і навіть в такому документі, як службовий список Шевченка, надрукований в Жур. „Русская Старина“, 1891, N 5, значить ся, що очи у поета були темно-сірі. Але нам потім доводилось не раз читати, що Рєпин, приймаючись за портрет Шевченка, мав на увазі не тільки всї друковані звістки, де описане обличчя поета, і які тільки міг бачити портрети його, але роспитував ся у його родичів і знайомих і допевнив ся, що очи у Шевченка справдї були голубі, а не темно-сірі. Тут-же на столї, покритому скатертиною, лежала книжка „Кобзарь“, чимало вже подерта і заяложена, а коли ми розгорнули книжку, то побачили, що вся вона була пописана олівцем — се туристи записували тут свої призвіща і час свого пробування на могилї, а деякі навіть свої замітки. Одже сторож показав нам і другий новенький примірник „Кобзаря“ в роскішній оправі, котрий він зберегав в особливій схованцї під замком і тільки показував туристам. Се навело нас на думку, що добре було-б при могилї спорядити Шевченків музей, де були-б зібрані його картини, альбоми, автоґрафи, всї видання „Кобзаря“ і вся лїтература про його. Такий музей есть у Київі у п. В. Тарновського, але сей музей, яко приватний, недоступний для загалу публїки. Тут-же музей, окрім звичайного призначення, мав-би ще й ту вагу, що грошї, зібрані за огляд музею, можна було-б призначити на школу імени Шевченка або хоч на дальнїйше упорядкування могили чи на поміч його родичам. Ну, та про се тепер, здаєть ся, річ може бути хіба тільки в мріях, коли згадаємо, скільки трудности було над поновленням і упорядкуванням могили...

В дворі коло хати і огорожі з трьох боків насажено багато дерев: окрім лїсових, тут нам сторож показував і персїки і гарні породи яблунь, навіть виноград; чимало теж насажено в різних місцях квіток, все то прості квітки: чорнобривцї, красоля то-що, котрі можна бачити в садках та городах наших селян, але вони дуже з-украшають місце і можна сказати велике спасибі і сторожу і шановному добродїєви В. Гнилосиру, котрий доглядає за могилою, що вони так добре піклують ся. Сама могила висипана доволї високо і на той час, після дощової години, вся зеленїла травою; на верх могили ведуть широкі деревяні сходи. Памятник простий, але вповнї відповідний: на постаментї високий залїзний хрест, все се викрашене білою фарбою, тільки на постаментї з одного боку бюст Шевченка, а з другого напис: „Шевченко. Родив ся 25 лютого Р. Б. 1814, почив 26 лютого Р. Б. 1861“ — вилочені. Круг памятника дебела залїзна бронзована ґратка, верхня частина котрої вся подряпана різними написами туристів. З могили відкриваєть ся навкруги надзвичайно чарівний вид і се ще більше додає сили тому вражінню, яке почуваєш всею силою душі перед могилою великого чоловіка. Якось машинально я зняв шапку і вклонив ся перед могилою. Трудно описати той рій думок, який обгорнув мене: тут і згадки про безталанне життя поета і думки про долю Україні, що „сиротою понад Днїпром плаче“...

Тим часом над-їхав з Канева мій давний приятель з жінкою, а з ними ще двох канївських, з котрими я вперше тут познайомив ся і ми провели вкупі декільки годин в приятельській розмові. Між иншим приятель мій переказав менї, що недавно навідував ся до могили Добродїй В. Тарновський, котрий чимало свого кошту і працї положив для упорядкування могили, а тепер знову обіцяв на той рік зробити на свій кошт деревяні сходи на могилу аж від самого низу гори. Певне, що за се кожний Українець скаже йому велике спасибі.

Вже при заході сонця ми положили на могилу вінок, сплетений з нарваних тут-же квіток, і, вклонившись в останнїй раз Тарасовій могилї, почали швиденько спускати ся з гори, щоб поспіти загодя до пароходу.

М. Уманець.

ШЕВЧЕНКОВА МОГИЛА.

Ой, багато могил над Днїпром
Простягло ся одна за другóю,
Та одна тілько з їх вабить душу мою
І найвижшою сяє красою;
І не більша вона, і не вижча других,
Але доля їй славу післала:
Та могила Шевченкова взяла,
В своє серце поета сховала...
Ой, могило, холодна, нїма!
І чого ти стоїш потихеньку?
Озови ся до нас, оповідай ти нам
Те, що чуєш в своєму серденьку!
Роскажи ти нам думки того,
Що до себе на віки забрала, —
Ти вартуєш його, розмовляєш із ним,
Ти усю таїну́ його взнала!
Ти вже бачила, певне, не раз,
Як поетова тінь виступає,
Як на грудях високих твоїх
За Вкраїну він Бога благає!
Ти наслухалась вісточок тих,
Що Днїпро до Тараса приносить,
Так промов-же ти нам, що міркує поет,
Що в своєму він серденьку носить?
Чи вістило йому, що родина його
Стрепенулась, росте, оживає,
Що Україна-Русь любих дїток своїх
До своєї госпóди скликає?
Що дала їм надію сьвяту,
Що вказала їм чесну роботу,
Що працює сїмя, і що праця її
Розганяє матусї скорботу?
Оповідай-же нам ти, могило нїма,
Чи про все оце батько наш знає?
Та могила мовчить, лиш вітрець прошептав:
„Він перевертнїв там проклинає!“

М. Школиченко.

У батька Тараса в гостинї.

В-перше з роду побачив я Днїпро в Кременчузї, але він не зробив на мене сливе нїякого вражіння... Чимало доводило ся менї ранїйше читати про його красу і вéлич і через те я сподївав ся побачити щось незвичайне задля мене, побачив-же, як менї здавало ся, невеличке озерце, ще й з берегом, куди не споглянь, тиск-тиском заложеним плотами та повітками задля купання. Не красно, не гарно! Найбільше-ж мабуть менї так не сподобало ся через те, що я виріс біля Чорного Моря і звик до його просторости: скільки не кинь оком, скільки мога ним вбачити, одно усюди — вода та небо. Швидко сїв я на пароход і поплив по Днїпрови. От-тут тільки я побачив усю днїпрову красу; я впевнив ся в їй. Хоч він сам собою знов таки не вражав мене так, як вразив Гоголя, але чудові лїтні берегові краєвиди його, що митї чергуючись один за одним як у панорамі і ніби то пишаючись своєю красою, якось ласкають, ваблять душу і підгортають її під тихий сум. Згадки про все минуле, про славних козаків, що́ колись своїми чайками будоражили сї-ж днїпрові хвилї, про добро і лихо нашої Вкраїни — метушать ся в голові одна за другою, невинно плинуть і плинуть точнісінько як і тая днїпрова вода. До пізньої лїтньої ночі я дивив ся й дивив ся на ті розлогі береги, на ті острови, на зелені луги, степи, лани, гаї...

Нас четверо їхало до Канева на Тарасову могилу. Їхали ми, щоб поклонити ся тлїнним останкам преславного поета й упити ся незвичайним сумом, який наводять тільки могили ґенїїв, що їх ідеєю і прикладом життя живуть а навіть дихають чимало людий... Незамітно проминула коротка лїтня ніч і чарівний поранок заступив її. Ще година-друга й правий берег Днїпра почав підіймати ся. Ген-ген вже видко забовваніли

гори й за який час нависли вони над одним берегом, про те-ж другий злив ся з степом, пішов за ним куди око гляне і сховав ся за обрій. Либонь у сему місци Дніпро саме найкращий. На пароході вже всі люди встигли прокинути ся, скупились нарізними купками, тішили ся чудовою природою, інколи перекидаючи ся одним-двома словами відповідно до одержуваного почування. Аж ось пролинула чутка, що небавом мусимо минати могилу Шевченкову. Гостроокі почали вже показувати хрест на Тарасовій горі, але я довго ще нічого не бачив. Коли-ж Тарасова гора показалась вже супроти пароходу, тоді й я й усї вже побачили. Люди один за одним стали скидати шапки й хреститися ся. Денеде вчувало ся:

— Хто він такий? З яких він був?

— Він був пророк... то-б-то його післано від Бога, — сказав сивий дїд і по мові поклав на себе хреста ще раз.

грубих, на погляд запеклих „мужиків“ затремтїли сльози на очех... Я вже й скінчив, а вони всї ще мовчали похмуривши чола й схиливши голови.

— Та як ви казали йому на ймя? — раптом обізвав ся позаду мене якийсь неголосний запит. Ту-ж мить я озирнув ся і впізнав старого дїда, того самого, що він казав про Шевченка, буцїм-то той був пророком.

— Тарас Шевченко, — відповів я.

— Тарас, кажете?... Ну, тепер пак хоч знати му, за кого менї треба молити ся, кого мушу поминати в своїх молитвах...

І збагнув я серцем, що то не дїд те сказав, а спитав і сказав його устами увесь великий український люд...

Тим часом пароход причалив до пристанї і ми зараз-же посходили на землю.

Прямуючи берегом на Тарасову гору, куди було верстов

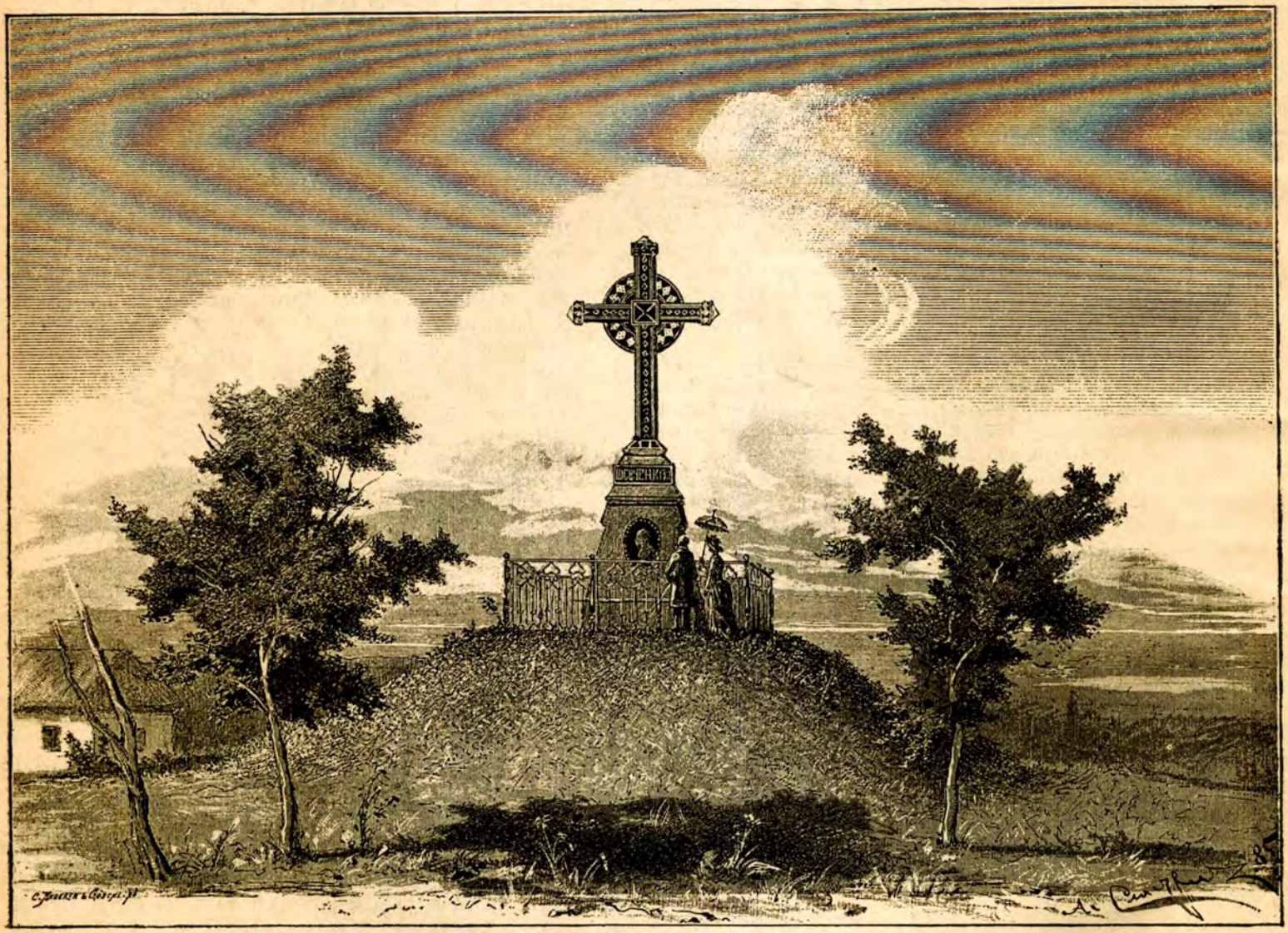

Могила Тараса Шевченка.

— Він, кажуть, роду Кармелюцького, — додав білявий Полтавець.

— Еге... А то ще був, може чули, Мартин Задека, так і той... тее... — і дядько замовк не сказавши, який то був чоловік.

— Шевченко був малоруський писатель, — вмішав ся льокай пароходний, — його романи скрізь по всьому сьвіту продають ся. Єсть вони, коли хочете, в Кременчузї.

Але люди нічого не втягули з його слів і всї змовкли. Тодї я почав розказувати про життя Тарасове. Найбільше довелось зупинити ся на кріпацтві та на тім, як Тарас гаряче бажав знесення його. Як-же почав я казати про його тяжке заслання, про десятирічну неволю, про те, як він повернув ся з неволї слабий, прибитий лихом і швидко через те помер не доживши тільки двох років до знесення кріпацтва, то у сих

зо три, зайшов я в одну хату напити ся води. На порозї сидїв дїд з парубком. Я спитав, чия то могила над Дніпром?

— То могила Тарасова. Він був, коли хочете, такий чоловік, що все знав. Носив він з собою чорні книги і по них усе вгадував, що робить ся, й доказував, де й які „клади“ [скарби] лежать. З молоду він ходив по сих горах і уподобав саме оте місце, де його поховано.

— Та хто-ж він був і звідки тут з-явив ся? — запитав я.

— Та він сам з простих, з таких-же, як і я, — якось ніби з погордою відповів дїд, додавши вже поважно: — Тільки він помер десь далеко, кажуть, у Петербурзї. Я був тодї ще молодим, як товариші його привезли якусь металеву труну і поховали в нїй його на от-тій горі.

Попрощавши ся з дїдом, я надогнав товаришів, що спинили ся й розбалакали ся з хлопцями погоничами.

З ГАЙДАМАКІВ Т. ШЕВЧЕНКА.

Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; кругом його Запорожці і Гайдамаки. Кобзар співає:

З ножами святими,
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
. . . . . .
Та так погуляєм,
Що аж небо засьміється,
Небо заналає...
Добре погуляєм!

— Чия то могила?

— Та кажуть, що там Тарас лежить, а про те Господь його зна, може що й друге.

— А знаєте ви, хто був сей Тарас?

— А відкіля нам знати? Не знаємо.

— А в школі вас вчено?

— А то-ж, вчено.

— І вам нїчого про Тараса ваш вчитель не казав.

— Не казав.

І хлопці побігли геть.

Небавом ми підійшли ся вже на круту гору і за дві-три хвилини стояли вже на козачій могилї, на сьвятій могилї для кожного Українця, де заспокоїв ся козак над козаками, що почав нову літературну добу на Вкраїнї. Вітер вигравав нашим волосєм, бо якось мимоволї, не думаючи про те, шапки самі собою опинили ся в руках у нас. Довго ми ходили навколо огорожі, не промовляючи ані словечка... Коли перше враженнє минуло, ми почали розглядати хрест, огорожу, далї почали читати написи, що надрапані туристами на ґратах. Хрест великий, зелїзний, білий з візерунками стоїть на пєдесталї. На сьому пєдесталї від боку Днїпра барелєф Тараса в профіль, без шапки. З супротивного боку написано:

Шевченко.

Родив ся Р. Б. 1814 лютого 25 дня.

Почив Р. Б. 1861 лютого 25 дня.

З могили справдї, як подивиш ся в один бік, то видко „лани широкополі і Днїпро і кручі“, а з другого боку одна гора ховаєть ся за другу, ніби хвилї на морі.

Довго ми любовались чудовим місцем, а відтак почали ще вмальовувати олївцем краєвиди, аж прийшов сторож і запрохав нас до хати.

Хата, як звичайно українські хати, поділяєть ся сїнями на дві половини: праворуч для сторожа, ліворуч для гостий сьвітлиця. У сьвітлиці дуже гарно й чисто прибрано: лави покриті плахтами та килимами, на столі на білій скатертинї „Кобзарь“, піч гарненько розмальована, стїни вбрані мережаними рушниками з написами на пр. „Думи мої, думи мої, лихо мині з вами...“, або: „Любіте ся, брати мої, Україну любіте“. У покутньому кутку висить сьв. Тарас, перед ним лямпадка, праворуч сьв. Тараса — Христос, а поруч з Христом великий образ Шевченка, без шапки, в золотій з чорниною рамі, вельми добре намальований і вбраний рушниками. Де-б не став у сьвітлиці, він усе на тебе дивить ся, як живий: здаєть ся, що ось-ось або моргне, або поведе вусом. Та й не диво, бо на ньому написано: „С. Рєпина, Платоновъ“. Хтось з нас взяв „Кобзаря“ і прочитав: „Думи мої, думи мої...“ і багато інших. Читали ми мабуть не краще, як взагалї по всяк час, але тут, де над нами витав дух Тараса, кожне слово Кобзаря вражало нас якось невимовно глибше, доходило до самого сердця чулїйше і викликало звідтіль могутню силу духа, ніби нас пекло огненне слово живого пророка. Ба навіть сьпіви виходили з самої душі, а не з грудий, як звичайно...

Тим часом сторож зварив нам смашного кулїшу, нагрів самоваря. Усї посїдали їсти, та й завели перегодя розмову про Тараса й про його могилу. Тут сторож розповів нам, що на могилу навідують ся частенько з Кирилївки, а недавненько був і Вартоломей, приїздив і правив панахиду. Не рідко таки наїздять сюди й Українцї з Київа, з Одеси, з Харкова і з інших міст... Недавно-ж була чимала купка студентів з професором, здаєть ся аж з Петербурга. Читали, от як і ми, „Кобзаря“, сьпівали, балакали про Тараса, про Вкраїну. Інший то що небудь було таке скаже, що аж сльози з очий покотять ся... В Кирилівці ще й досї є дерево, росказував далї сторож, а на ньому родять ядрені яблука. Так ото як хто було колись то, ще за житя Тараса, приїде до нього в гостї, то він зараз зірве одного яблука, видовба з нього середину й частує немов з чарки, гостий горілкою. Менї родичі Тарасові обіцяли насїння з того дерева. Думка от-тут в садочку посадовити на згадку про Тараса.

Через увесь день чулась якась невидима присутність між нами великого ґенія, його я бачив на образї, на столї, на рушниках, вигаптованих його словами, нагадували про нього й килими й скрізь-скрізь усе в хатї. Не можна й вимовити, слова задля того дуже слабі, яке дуже глибоке й вельми незвичайне враженнє лишив по собі на мене той день. Щось дуже давне заворушило ся, виплило з глибокої глибочинї душі те, що таїло ся досї там, десь-десь на самісенькому споді її... Що се?

Коли ви памятаєте те, що було давно-давно, у ваші дитячі роки, коли мати водила вас на Великдень до церкви і як було тут в перший раз ви почувши „Христос воскресе“ і побачивши, що всї люди роблять щось незвичайне, всї щиро цїлують ся, навіть покинувши на сей час спірки й змагання і всї колишнї сварки, чи памятаєте, кажу, як ви тодї себе почували? Чи памятаєте, з яким особливим почуттям ви цїлували й батька й матїр і всїх родичів і чужих навіть і як уся ваша душа цїлком сповняла ся коханням, якоюсь, до чогось а то й до всього, надїєю й щастєм? Отже-ж мабуть і ми так себе почували біля вічного спочивку нашого Кобзаря, найбільше-ж коли пішли попрощати ся з ним. Еге, наші душі тодї були повні-повнїсенькі любови, надії... Ми теж, неначе на Великдень, цїлували ся як дїти...

Велика й незабутня могила ґенія міцно чарівно з-єднала нас любовю. Дух-же Тарасів був між нами нїмим і невідомим сьвідком нашої присяги, що нїхто з нас не схибне в бік, не покине своєї матері України...

Іван Степовик.

Оповідання про Т. Шевченка.

(З народних уст).

Кому траплялось записувати по селах пісьні, казки та інші етноґрафічні добутки, той добре знає, як простий чоловік запирається ся і, хоть що хочеш кажи, не хоче росказувати нїякої нї пісьні, нї казки. Така неприязнь та неприхільність з-являєть ся того, що простий чоловік, не знаючи вартости в етноґрафічних здобутках, дивить ся на етноґрафа як звичайно на пана, котрий, вислухавши казку, гляди ще на глум підійме того самого, хто оповідав йому. Хлїбороб не згладив ще ворожих відносин до панства, а також не забува і частенького панського кепкування над ним, того то і не хоче очевидячки попустити себе на самохітне глузування. Зовсїм друге дієть ся у кожній хатинї, коли зберуть ся туди свої люди — мужики! Тодї лють ся невпинним бурчаком і казки, і вигадки, і оповідання, і всї їх слухають, усї ними цїкавлять ся і нї в кого не сяє у очах насьмішлива думка!

Користаючись салдацьким мундіром, котрому скрізь відчинені хлїборобові хатні двері, трапилось менї, підчас походу, вислухату цїкаві оповідання та споминки про великого нашого поета Т. Шевченка, і ними тепер хочу я поділитись з читачами.

Коло девятої години вечера приплентались ми, москалї, у село Носівку чернигівської губернії, дїло було зимою. Ефєтор показав менї кватиру і я, з рушницею та іншими салдацькими манїдиями, віддїлив ся від роти і пішов у хату. Привитавшись з ґосподарем, що сидїв кінець столу, я поставив рушницю у куток і почав біля порога розстібати „тричики“ від ранця, щоб скорійше спекатись ваги і дати відпочинок своїм плечам. Ґосподар зирнув на мене разів зо три і промовив:

Проходь, москалю, близше, роздягай ся, сїдай отут на лаві, — будеш нашим гостем.

— Спасибі, зараз! — відповів я і незабаром сїв на лаві біля стола.

Через якусь хвилину увійшли в хату один за другим два чоловіки і кожний з їх повернув ся до ґосподаря з таким запитанням:

— Ну, що-ж? будеш нам читати сьогодня, чи нї?

— А чому-ж і не читати? Будемо, будемо! — відмовив ґосподар...

Незабаром ще прийшов один чоловік і теж запитав про те саме. Ґосподар відповів і тому і зараз-же узяв з покутя жмутик дрібних книжечок і положив їх перед себе на стіл.

— Ти письменний москалю? — звернув ся до мене ґосподар.

— Письменний трохи, — відповів я.

Ґосподар мій почав перекладати книжки, котрих більша частина була на московській мові, з росийського видання „Посредникъ“; було між ними і українських книжечок приміриків вісім, або десять.

— Бачте скілько назбирало ся книжечок! — промовив ґосподар задовольненим голосом.

— Чимало, чимало!... Отже у мого хлопця мабуть більше буде, — озвав ся один дїдок.

— Та що ти росказуєш! — гнївно буркнув ґосподар і знову почав перекладати книжки із однієї купки на другу, прочитуючи їх заголовки і додаючи кожній з їх коротеньку характерність. Наприклад: „Дїд Софрон!“ — Бідний дїдок, мені його шкода!... і книжечка бережно клалась на бік. „Шейлок!“ — А, проклятий жидюга! і Шейлок зневажено летїв до тієї-ж купки відложених книжок. — „Дзвонар!“ — Нїчого собі! — „Чим люде живі?“ — і це хороша книжечка! — „Баба Параска та баба Палажка“. — Завзяті баби! Ґосподар крутнув головою, осьміхнув ся, подивив ся ще раз на книжочку з одного і з другого боку і теж відложив.

— Хто його знає що його й читати? — усї прочитані! промовив ґосподар до всїх нас. Трохи згодом він додав: „Хіба оцю — „Малорос самобиток“ — ся книжка, здаєть ся, дуже мудра, мізковатий, мабуть, написав її чоловік!“ За сими словами почало ся читання Шибітькової дурницї, але дочитавшись на першій сторінці до слів: ера, сфера, атмосфера, читáч зупинив ся і промовив:

— От тут і розбирай! А в цих словах як раз, може, уся мудрість і увесь розум... Хто знає сї слова? — звернув ся читáч до слухачів.

Слухачі мовчали.

— А може ти москалю, знаєш? — повернув ся ґосподар до мене.

Замість відповіди я пораяв кинути Шибітька та прочитати краще Шевченкову „Катерину“, що була на черзї.

Читáч осьміхнув ся, взяв у руки „Катерину“ і промовив:

— Що значить — москаль — так і тягне його прослухати:

Кохайте ся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалї лихі люди,
Роблять лихо з вами!...

— Авже-ж!... Що кому, а курцї просо! — Озвав ся один дїдок.

— „Катерину“, добродію, ми вже читали нераз; багато вже за нею виплакали слїз і дївчата промовив ґосподар і розглядаючи малюнок на обкладочцї, додав: Стоїть з дитинкою на руках, а батько та мати плачуть... проганяють...

Дехто з слухачів нахилив ся до малюнку і один з їх промовив:

— Воно-ж, мабуть, той хто написав „Катерину“ і малюнок намалював?

— А звісно той! — озвав ся другий чоловік, — та тілько намалював плохенько, — розмазав якось...

— Нї, воно може було колись добре намальовано, та тепер дóгляду нема, бо Шевченко Бог його знає де тепер, а чужим людям не до того... Бачив я Шевченка аж два рази: раз у Яготинї, а вдруге — як возив його у Вюнище.

— Та ти-ж росказував про це, тілько чи правда сьому, бо ти казав нам, що він пан, а менї оце недавно вчитель...

— Та нї бо, то ти не розібрав! — перебив його ґосподар: Я казав, що він тілько похожій був на пана — вдягав ся по панськи — розумієш?

Остання ся розмова так зацікавила мене, що я зараз-же почав просити ґосподаря, щоб він росказав менї про Шевченка. Дїдок був жвавий, балакучий і зараз-же почав росказувати, але на третім слові спинив ся і запитав мене:

— А звідкіля ти, москалю?

— З Полтавщини, — відповів я.

— Так от коли ти з Полтавщини, то чув, певне, про панів Ґалаґана та Марковича, — Ґалаґан жив у Прилуцї, а Маркович*) у селї, — гарний був пан, царство йому небесне, я був колись його крепаком, кучеровав, а коли воля вийшла, так пристав у прийми і живу оце тут у Носівцї. Так ото-ж ми їздимо було з Марковичем до Ґалаґана, до Кочубея, до Репнїна... І кумедія було з тим Марковичем, особливо як їде він не сам, а з баринею. Він, знаєте, любив було випити, і добре таки, а панї сердилась, забороняла... От він і пригадав, так було робимо: приїдемо у яке небудь село до шинку: — „Стой!“ — гукає пан з карити. — „Чого?“ каже панї.— „Та я, — каже, — води хочу, та до лакея: — „Стіопка! принеси води!“ А Степка вже добре знає якої води і несе панови з шинку півкварти горілки, переливши її у горщечок. — „Фу, гадость!“ — Пхекає було панї, дивлячись на той горщик, а панови й байдуже: — „Нїчово, каже, душенька, нїчово!“ — Тай наджуклить ся тієї водицї з горщика, а вже решта нам на двох. От як спинимось було шинків коло 3—4 і капут! Тілько й тверезих що барина, а пан та ми ледві з карети злазимо!... А вже коли пан сам їде куди небудь, ну, тоді вже й казати нїчого! І конї, каторжні, добре було знають коли пан сам їде — як тілько забілїв у селї шинок — зараз і стали.

Так ото-ж приїзджаємо ми раз у Прилуку до Ґалаґана, аж і Шевченко там. Хто менї показав та росказав тоді про його, не знаю, памятаю тілько, що ото побачив я його у перше. Там росказували, що він був із мужиків, і що пан віддав його у Пітер у малярі. Росказують, що як учив ся він малювати, то така з ним була приключка: послав його хазаїн до якогось ґінорала красить двері, а Шевченко малював уже тоді добре — вивчив ся. От красить він двері, а ґінорал той і питає його:

— А патрети вмієш малювати?

— А намалюй-же з мене патрет:

— Добре, — каже Шевченко.

От і давай він малювати того ґінорала. Змалював. Подивив ся ґінорал тай каже:

— Погано, хлопче!

А Шевченко тоді:

— Не погано, каже, а таке у вас лице, — бачте-ж скілько ото у вас бородавок...

— А ґінорал тоді як ревне:

— Як ти сьмієш так говорити менї?! А різок не хочеш?!!

Бачить Шевченко, що біда, як схопить того патрета, та до дому. І такий то вже його гнїв узяв, що й сказати не можна! Де-ж пак! — працював, пильнував, і отака плата! Сїв ото він, дивив ся, дивив ся на той патрет, тай ну з досади та з серця примальовувати йому у рот ковбасу. Сюди, туди; туди сюди — готова ковбаса! Узяв тоді він того патрета тай поніс до ковбасника на продаж. Заплатив йому ковбасник з дорогою душею, тай повісив того патрета у своїй ковбасні над дверима, щоб видно було де смашні ковбаси продають ся.

Через якийсь там час проїздить по тій вулицї ґінорал — зирк — аж його патрет з ковбасою висить. Ґінорал так і сналахнув, та скорій до того ковбасника:

— Продай менї, каже, свою вивіску.

— Куплть.

— А скілько хочеш?

А ковбасник собі на умі; побачив чим дїло пахне:

— Сто карбованцїв, каже.

— Як сто, так і сто! Ґіноралови і за ухом не свербить: — „на“, каже, та сто карбованцїв і віддав.

Забравши той патрет, ґінорал тоді до маляра тай питає: „А скажи менї, як прозиваєть ся той пан, що учить ся у тебе його крепак Шевченко?“ Отак і отак, росказує йому маляр. — „Добре, каже ґінорал, тай поїхав. Росказали про це Шевенку, бо його саме не було тоді. Шевченко догадав ся чим це дїло пахне, та скорій до свого пана. Там росказали йому, що приїздив якийсь ґінорал і куповав у пана Шевченка. Шевченко поміркував трохи, та прямо до того маляра, що з самого царя та царицї патрети малює. Прибіг до

*) Річ іде про Мих. Анд. Марковича, що написав „Исторію Малороссіи“.

E. Trzemeski ph.

З ГАЙДАМАКІВ Т. ШЕВЧЕНКА.

— „Бач, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачеш!
Ну, не плач-же, глянь на мене:
Завтра не побачиш.
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано...
Завтра в ночи у Чигринї
Сьвячений дістану“.

його та в ноги: отак і отак, милуйте і жалуйте, бо ґінорал той згубить мене з сьвіту!“ Вислухав маляр, тай каже: зоставай ся-ж ти, поки що, у мене, а я піду де-куди. Шевченко зостав ся, а маляр той прямо до цариці; росказав їй усе, що слід, тай давай просити, щоб заступила ся вона за Шевченка. — „Добре“, — каже цариця, тай післала зараз за Шевченковим паном. Сказали тому панови, от іде він до цариці та трусить ся, трусить ся, бідний, — злякав ся. Приходить. Вийшла до його цариця тай питає:

— Я чула що ти продаєш Шевченка, так я його хочу купити. — Та з цими словами вийняла пять тисяч рублїв тай каже: „От тобі плата! Шевченко тепер мій!“ Тай пішла собі у дворе́ць.

Стоїть після сього пан ні живий, ні мертвий: він устиг уже продати Шевченка ґіноралові і післав за ним до маляра. Що-ж? З царицею, брат нїчого не зробиш, це тобі не ґінорал!

Приходить той пан до дому: так і так, росказує він ґіноралови, — нате, каже ваші гроші назад. Ґінорал аж зубом шкругнув, та ба! — Шевченка тепер не піймаєш!

З того часу Шевченко став уже не крепаком, а вільним чоловіком і зістав ся жити та учитись уже не в того маляра, де жив ранійше, а у того, що царю та царицї патрети малює. Маляр цей був дуже багатий і Шевченко зароскошував у його по панськи, окрім того пройшов усї науки і так, кажуть, вивчив ся малювати, що й хазяїна свого пройшов. Наука Шевченкови пішла не дурно, він написав велику книгу та ще може і не одну, оце і „Катерина“ з тих книг.

Отже дарма, що Шевченко жив у роскошах та між панами, а за нашого брата-мужика стояв горою. Він добре знав що пан-паном — добра́ з його не жди! Менї таку штуку росказував про його Зосим, що́ був за лакея у Марковича. — Поїхали ми, каже, з паном до Скоропацького на обід, поїхав з нами і Шевченко. Посїдали пани за стіл, ждуть обіду. От Скоропацький і давай вихвалятись та хвастатись, як то добре живуть у його крепаки: — „Я їм, каже, і те, я їм, каже, і друге — живуть вони у мене як у Бога за пазухою!“ Слухають пани, а особливо Шевченко. Коли — на тобі, — так уже воно мабуть ішло ся, — лакей Скоропацького візьми тай зроби якусь шкоду, забув щось подати чи що. От Скоропацький стріб із за стола та у лакейську. Прибіг та лакея того лясь, лясь по пицї, а дверий і не зачинив за собою; от гостї і побачили все оце. Тілько-ж звісно як усї вони були пани так їм і байдуже, — призвичаїлись до сього і незвернули нїякої уваги. Не так тілько здало ся це Шевченкови, він скипів увесь, мов його окропом обдали, схопив ся з місця, та, не знаючи що робити, схопив ся руками за кінець стола і так його стрепенув з серця, що пляшки, чарки — все так і посипалось до долу. Скоропацький почув хряск та в столову, але Шевченко взяв шапку і збирав ся виходити.

— Що це таке?! — зарепетував Скоропацький.

Шевченко зиркнув на його, рвонув з усїєї сили свою шапку, роздер її пополам тай промовив, кинувши половину своєї шапки на Скоропацького.

— Добре людий шануєш! Хороший пан, нїчого сказати! — та з тим і пішов. З того часу він уже у Скоропацького не був нїколи.

Після довгенької гуртової розмови про Скоропацького та Шевченка, один дїдок промовив:

— А чув ти як покійного нашого Гордїя Шевченка визволили пани з біди тілько за те що він був Шевченко?

— Нї не чув, — відповів ґосподар.

Дїдок почав росказувати, але оповідання його було таке довге, що я тут роскажу тілько зміст того оповідання. Ось він: Гордій Шевченко в кінцї 60-их років їхав з Нїжена у Носівку, віз якусь вагу́. Доро́гою у якомусь селї трапилась йому пригода: вломилась вісь. У Гордїя не було нї гроший, ні знакімців у тому селї і він мусїв звернутись прохати запомоги у пана. Пан того села справляв баль саме. Гостї були дуже веселі і пили на ґанку чай. Побачивши Гордїя якийсь пан запитав його, чого йому треба? Гордій росказав. На сю розмову підійшов другий пан і запитав Гордія як його зовуть. Той відповів, що він Гордій Шевченко. Почувши прозвище Шевченко, до його разом звернулось кілька голосів з запитанням:

— Може ти брат Т. Г. Шевченка?

Гордій не дурень був, піймав панів на слові і відповів, що справдї він брат Т. Г. Шевченка. Гордїя більше не роспитували, а зараз-же піднесли йому одну за другою аж три чарки горілки, звелїли управити у його віз нову вісь і дали ще на дорогу два карбованцї гроший.

Прослухавши це оповідання слухачі довго сьміялись над недогадливими панами, багато посилали їм гостреньких витівок і нарештї ґосподар промовив.

— Відпалив колись і Шевченко добру штуку. У Петербурзї з якимсь Костомаренком був він у театрі. От сидять вони тай гомонять про всяку всячину, і балакали вони по нашому, по мужичому; поруч з ним сидів якийсь пан, а може й купець, та товстючий, претовстючий, а жіночка біля його як раз навиворот, тоненька та маленька. Так от товстому тому панови не подобалось слухати мужичу мову: він усе бурчав, ворчав та відвертав ся, а тім і байдуже, балакають собі тай балакають. Нарештї товстий той пан не витерпів, повернув ся до Шевченка тай питає:

— А скажѣте мнѣ, каже, чи дорого у вас, у хахловъ свинѣ продають ся?

Шевченко зиркнув на його з ніг до голови тай відповів:

— Як до свиней, добродію: коли такий кабан, як ти пан, так і дорого, а коли, каже, така свиня, як коло тебе паненя, так нї-чорта́ не сто́їть!

Аж позеленів пан, ковтаючи таку відповідь і може, аж он як хотів-би сказати що-небудь навпаки, та куди вже йому тягатись з Шевченком?! Так він собі і замовк.

Заспокоївшись трохи повернув ся той пан до свого знайомого тай питає, показуючи на Шевченка:

— Хто се такий?

А той і каже йому:

— Ото Шевченко, а ото Костомаренко.

Як почув пан, що то був Шевченко, зараз за своє паненя та з театру! Воно мабуть і Костомаренко не аби-який був пан!

На сьому місци оповідання про Шевченка знову було порване спільним сьміхом та оповіданнями усяких пригадок, характеризуючих панів Українців і панів Москалїв.

Досить наслухавшись усякої всячини, я знову почав навертати розмову про Т. Шевченка і ґосподар незабаром повів свої оповідання далї.

Еге-ж... так от сього самого Шевченка бачив я аж два рази. Другий раз досить уже надивив ся на його тоді, як возив його з Яготина у Вюнище. Він був тїлистий і не так то високий; коло носа було у його дві чи три бородавки — одна біля другої. Приїздимо ото ми у тее Вюнище, Шевченко встав з коляски, узяв кошик з яблуками та ще щось: книга не книга, — щось складане́, а я узяв два вузлики і поніс за ним у кімнату. От він мене й питає: „Пєш горілку?“ — Пю, кажу. Він відчинив тоді маленьку шаховку, достав з відтіль пляшку, налив, сам випив і менї підніс дві чарки. — „Закусуй, каже яблуками, бо другої закуски у мене нема!“ От я й закусую. Увіходить до нас дівчина тай каже до Шевченка: — „До вас приїхав якийсь пан“. — Клич його сюди, — каже Шевченко. Я вклонив ся і хотів вийти. — „Погуляй!“ каже Шевченко, так я й стою собі. Аж ось увіходить і той пан, а він і зовсїм не пан, а Кочубеїв дворецький, здаєть ся Радивоном звали його. Так ото-ж увійшов він, вклонив ся тай каже Шевченкови: — „Мене прислали до вашої милости Кочубей, щоб ви приїхали намалювати їм патрета.“ — „Який Кочубей?“ — питає Шевченко. — „Згуровський*)“, каже Радивон. Шевченко подумав трохи тай говорить:

— Скажи ти, чоловіче своєму Кочубею, що я намалюю з його патрета тілько тоді, як у його на носї волосся виросте! Отак і скажи, він знатиме.

Учувши таку річ, Радивон зараз з кімнати. — „Пожди, не тїкай!“ — завернув його Шевченко. Радивон вернув ся. Шевченко підніс йому дві чарки горілки, — той випив. Шевченко зняв тоді пришпилену гвоздочками до стїни картину, тай каже до дворецького:

*) Село прилуцького повіту.

— На, забери її, щоби знав що приїздив недурно. Це патрет одніеї пані, хорошої такої як і твій Кочубей!“

А менї дав два злоті і ми з Радивоном пішли до коний.

– Що-ж то за пані була на тому патретї? — А Радивон так і сказав Кочубею? — Запитали разом слухачі.

— Не знаю, не знаю! — відповів ґосподар: не довелось роспитатись.

Далі пішло довжезне оповідання про те, як арештували Шевченка і за що. Оповідання це таке довге і таке переплутане, що я не міг, тай не встиг-би записати його до слова, а того роскажу про се коротенько, так як я його зрозумів. Оповідáч називав Шевченка „вольником“, се-б то чоловіком, якому дорогá на сьвіті тілько воля. Охарактеризувавши так Шевченка, оповідáч росказує, що нашому поетови трапилось у селї побачити, як дїти якогось пана мучили пару голубинят-підлїтків. Шевченко став просити тих дїтий, щоб пустили вони голубенят на волю; паненята не хочуть. Шевченко віднїмає тодї голубенят силком і забирає їх з собою. Дїти в плач та до свого батька, а батько їх був в серцях з Шевченком. От тут і пішла біда! Пан той почав Шевченка попрікати мужиком, а той не стершів, та десь у гостях назвав того пана байструком. Пан страшенно розгнівав ся і написав до ґубернатора, що Шевченко настроює мужиків на повстання проти панів... Довідавшись про се Шевченко зараз зібрав ся їхати до Кіива, але дорогою у містечку Броварях київської ґуб., його настигли „двадцять чотири“ жандарми і схопивши та посадивши у темну каритy з ґратками повезли до Кіива, а там перепрягли тілько коний тай повезли далї, аж до самісенького Пітєра.

У темній каритї, окрім гречаної соломи, не було більше нїчого, і Шевченко перекидав ся на нїй всю дорогу. Коли-ж у ночі принікали його комарі, так він сьпівав собі потихенько:

І комарики ґудуть,
Менї спать не дають,
Укрию-ж я голівоньку
Під гречану солїмоньку, —
Нехай спину тнуть!

Сї вірші Шевченко, ніби-б-то, надряпав соломиною на своїй халявї, бо записата було нї на чому.

У Пітєрі Шевченка засудили і заслали, а як воля вийшла, то й його випустили і тепер він десь живе, але де? — хто його знає.

Я сказав на це, що Шевченко умер, і що його поховали над Днїпром на високій могилї.

Оповідáч крутнув головою, осьміхнув ся і промовив:

— Чули і ми про це, тілько брехня сьому, це нарошне пустили таку манý... Шевченко живий, та тілько він добиваєть ся, щоб пани повіддавали людям свою землю, от його і зробили мертвим.

Розмова пісьля сього перейшла про землю і про Шевченка не говорили вже нїчого.

Я вийняв з кишенї памяткову книжечку і почав дещо записувати. Коли-ж довело ся менї запитати ґосподаря про деякі їменння, він сказав, але почав позирати на мене скóса і нарештї став прохати, щоб я не вдїяв йому, часом, якої шкоди. Я заспокоїв його, але мабуть не зовсїм, бо ранком другого дня, він почав звертатись до мене уже не на ти, а на ви і коли я, зібравшись у похід, став з ним прощатись, ґосподар промовив до мене:

— Вибачайте, будь ласка, не прогнївайтесь, я думав що ви не пан, а так собі, — москаль тай годі, а то-б я... — і ґосподар не доказав своєї думки.

М. Школиченко.

ОПОВІСТКИ І КРИТИЧНІ ЗАМІТКИ.

Изъ „Кобзаря“ Т. Шевченка и украинскіе мотивы — И. Бѣлоусова. — Кіів, 1887 р. 52 стор. 8°.

Багато поетичних творів Т. Шевченка переложено трохи чи не на всї славянські мови, але, звичайно, найбільше перекладів бачимо в росийській лїтературі, в котрій давно вже переложено все, що з поезий Ш—ка дозволено в Росиї. Найкрящі поети, як от А. Полонський, А. Майков, Плещеєв, В. Курочкин, Мей, П. Вейнберг, Михайлов та інші не раз обертали ся до „Кобзаря“ і перекладали його поетичні твори. Навіть і в останнї часи трапляєть ся частенько бачити в різних часописях і особливими виданнями переклади з „Кобзаря“ на росийську мову. Але-ж, правду мовивши, не багато знайдеть ся таких перекладів, котрі можна вважати зовсїм добрими. Здебільша се залежить від того, що поезия Ш—ка есть щиронародня не тільки по духу, а і по мові, то й не дивно, що переказати її на іншій, хоч і порідненій, мові — дуже трудно. Чимало-ж се походить і від несьвідомости української мови. Несьвідомість ся зараз-же виявляєть ся дуже гостро, коли порівняти оріґінал з перекладом. Ви бачите, що перекладчик цілі поетичні вирази віддає незгідно з оріґіналом, ухиляєть ся від достоменного перекладу, допускає різні вільности, нїчим невимушені, окрім несьвідомости мови, часом пропускає по декільки віршів, а то вживає такі слова для перекладу, котрі ясно сьвідчать про несьвідомість того або іншого слова оріґіналу. Се найбільше виявляєть ся на так званих омонїмах і тут доволї навести декільки примірів, щоб бачити, які чудасії трапляють ся часто в росийських перекладах. От на пр. наше слово юпка, се-б то коротенька свитина або корсетка з рукавами, а в росийській мові есть слово юбка, що значить по нашому спідниця. Ся голосова схожість слів не раз приводила росийських поетів до чудаснїйших помилок. Так бачимо —

У Шевченка:

А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До дїда в гості.

[„*Наймичка*“].

В перекладї Плещеєва:

..... а внучка юбку
Катеринину нашла
И, въ нее одѣвшись, важно
Тихо въ гости къ дѣду шла.

[„*Родные отголоски*“. Виданє Вольфа. Петерб., 1881 р. на 81 стор.].

До сього ще й малюночок додано, де дївчинка вибрикує перед дїдусем, одягшись в довгу материну спідницю, а не в юпку, як-би слїд. Та-ж сама історія з словом луна, котре есть і в росийській мові; але там воно має зовсїм інше значіння. От на пр. що подибуємо в перекладі, котрий додано до ілюстрованого видання „Гайдамаків“ [Петербург, 1886 р.].

У Шевченка:

Задзвонили задзвонили,
Пішла луна гаєм.

У Перекладчика!

Зазвонили! Вспыхнулъ мѣсяцъ
Темный лѣсъ минуя. [На стор. 27].

Один-же перекладчик, так той, памятаю, цілком не зрозумів фрази „пішла луна гаєм“ і переклав її так: „взошелъ мѣсяцъ въ поднебесьи“. Таких примірів можна було-б нанизати цілі низки, але доволї, здаєть ся, й сїх, щоб бачити, які хиби допускають ся через несьвідомість нашої мови.

Обертаючись до згаданої книжки Бѣлоусова, котра містить в собі переклад 20 лїричних пєс Шевченка, ми не вбачаємо в сїх перекладах таких хиб, котрі-б виявляли несьвідомість мови оріґіналу, але й сї переклади надто вільні і далекі від оріґіналу — перекладчик часто подає зовсїм інші поетичні образи, часто і думку поетову переказує невірно. От на пр. вірш Шевченка:

Не жени ся на багатій, бо вижене з хати,
Не жени ся на убогій, бо не будеш спати —

переложено так:

Не жени ся на богатой, —
Выгонитъ изъ дома;
Не жени ся на старухѣ, —
Пара ль молодому? [стор. 28].

Або от а пр. в пєсї: „Не спало ся, а ніч — як море...“ [ни „До панича, бачиш, ходила“ переложено так: „Все съ [ъ баричем гуляла“. Як в першому примірі переїначено порівнання багатої дружини з убогою, замість котрої зовсїм не до речі поставлено „старуху“, так в другому зовсїм невірно переказано думку поетову: у Шевченка дївчина просто ходила до панича, бо їй, як крепачцї, велено було ходити,

а у перекладчика виходить так, ніби-то вона по своїй волі, задля роскошів панських гуляла з паничем. Сї невірности у Бѣлоусова походять певне від того, що він зовсім не поет, як се видно і з його віршів на українські мотиви, а длятого, щоб перекладати поетичні твори треба самому перекладчикови бути поетом. Ми чули, що в Петербурзї мають видавати „Кобзаря“ Шевченка, разом з малюнками Микѣшина і з перекладом на російську мову. Бажалось-би, щоб редакция сього видавництва звернула увагу на хиби дотеперішних перекладів, вибрала найкращі і подала нові переклади, вартї славного оригіналу.

М. Комар.

Офорты Т. Г. Шевченка въ коллекціи В. В. Тарновскаго. — Кіїв. 1891 р.

Офортом почав наш поет займатись ще в 40-их роках, але се не тревало довго, а відтак аж в останних трьох роках житя. Виконувати тим способом рисунки [ґравіроване на міди сильним спірітусом а l' eau forte] почав він один з перших в цілій Росиї, і длятого вже его офорти вельми цікаві. Але вони мають і високу стійність, що признають усї спеціялїсти, ґравери і артисти, котрі славлять їх дуже високо. Числа тих офортів годї подати навіть в приближеню; тепер вони рідкі, а з часом будуть ще рідші. Тож велику заслугу положив звістний меценат і любитель української давнини п. В. В. Тарновський видавши отсе недавно своїм коштом [в 100 прим. не призначених до продажі] збірку офортів, що зберегають ся в его коштовнім музею в Кіїві. Ся збірка нагадувати ме нам про се, що в особі Т. Шевченка мала Україна-Русь не тільки великого поета, але і одушевленого артиста-маляра її природи, її історичної минувшости і сучасного побуту.

Збірка містить 29 офортів. Сюжетами їм послужили види місцевостий, ескізи природи, побутові і історичні сцени, портрети і репродукциї великих майстрів пензля. І так бачимо репродукцию першого випуску альбума *„Живописная Украина Тараса Шевченка“* *). Окрім репродукциї окладки [2 обр.] бачимо шість образів: а) *Судня рада* — східка під хатою. Отаман сидить на присні, а навкруги стоїть нарід в ріжних поставах. Підпис: „Отаманъ сбира на село громаду колы що трапыця не звычайне, на раду и судъ, коло оранды або на майдани, громада, порадывше и посудывше добре и давше миръ ворогамъ чи то кару, росходиця пьючи по чарци позвоволи“. б) *Дари в Чигринї 1649 р.* В Богдановій сьвітлиці, біля стола, на котрім розложені дарунки, ждуть гетьмана посли московський, польський і турецький. Сторожа з козаків стоїть коло дверий і дожидає появи гетьмана. Крайні віддають вже честь, — гетьман має вже зараз вийти. Підпис: „Изъ Царьграда, изъ Варшавы и Москвы прыбували послы съ великыми дарами еднать Богдана и народъ Украинскій уже вольный и сильный. Султанъ, окроме великого скарбу прыславъ Богданови червоный оксамитовый жупанъ на горностаевій хутри, шталтъ княжей порфиры, булаву и шаблю, одначе рада (опрыче славного лыцаря Богуна) присудыла еднать царя Московского“. в) *Старости.* Образ зображує хвилю, коли дївчина подає рушники. Рисунок визначує ся знаменитим осьвітленем. Підпис: „Покохавшись лито чи то два парубокъ съ дивчиною, розпизнавше и уподобавше одно другого, парубокъ до дивчиного батька и матери посыла старостивъ, людей добромовыхъ и на таку ричъ дотепныхъ: коли батько и маты поблагословлятъ, то дивчына перевязавше старостамъ рушныки черезъ плечи, подае зарученному свому на тарильци або крамну або самодильну хустку“. г) *Видубецкий монастир у Кіївї.* д) *Казка* — салдат і смерть. Салдат на милиці присів на дорозї біля вітрового млина. Супроти нього смерть з косою, скелет в намітці, запасці і плахті. Салдат підносить їй ріжок з табакою. Підпис: „А видкиля и куды Богъ несе господа москалю? и де таки табачку бралы: чи не счимирочкою часомъ? бо мы васъ знаемо пиддобрики!!! Изъ самой расѣи идемъ на тотъ свѣтъ сударыня смерть... а табачекъ истинно Лубенскій....“ е) *У Кіївї.* Наддніпрівський вид: беріг з вербами. — В музею видявця суть зложені оригінали дощок двох композициї: „Судня рада“ і „Свати“. — Дальше в збірці йдуть *4 портрети*: ґр. Федора Петровича Толстой, Федора Ант. Брунї, Горностаєва і бар. Петра Карловича Кльодта, — і *4 композициї*: „Двѣ дѣвушки“ (котрі мають зображувати портрети пп. Кулішихи і Білозерської), „Нищій на кладбищѣ“, „Верба“ і „Спящая женщина“ (Сама собі ґосподиня). Остатнїй образ замітний: женщина, розкинувшись, спить на ліжку. На стінї висить кринолїна, а на столику, біля ліжка, сьвічка і ящик з пудром. — Відтак приходять *репродукциї з образів* славних артистів: 1) „Ростовщикъ, съ эрмитажной картины Рембрандта“; 2) Святое Семейство, съ картины Мурилло“ [примірник є у д. Честоховського]; 3) „Лѣсъ, съ картины худ. М. Лебедева“; 4) „Дубъ, съ картины Мещерскаго“; 5) „Въ шинкѣ, съ картины Соколова“; і 6) „Вирсавія, съ картины Карла Брюлова“ [один з найбільших офортів]. — Вкінци — *сїм портретів Т. Шевченка*, всї з р. 1860-ого. Декого може здивує, чому поет розмірно так багато ґравірував своїх портретів. Не зарозумілість або самохвальство були ту причиною, але інший мотив. На тих портретах Ш—ко вчив ся свого улюбленого офорту і для оригіналів ему шкода було тратитись на наєм натурщиків, коли по звичаю артистів, він міг при помочи зеркала рисувати самого себе. Сю догадку потверджує і один его портрет (між офортами), де бачимо его із сьвічкою в руках, а з пером в руцї: ось в такій позї сидячи перед зеркалом і рисуючи свій портрет вправляв ся поет в офортї.

Усї повисше згадані рисунки виконані в однім форматї (8°), причім при кождім під підписом, вказані розміри як дошки так і самого рисунку. Рисунки сьвітопечатю виконав кіївський заклад С. В. Кульженка взагалї чепурно і чисто. Образки вложені в гарну теку. Шан. видавцеви належить ся від нас Русинів велике признанє і щире спасибі за те, що не жалував великого кошту, щоб ширший сьвіт познакомити з рисунковими працями нашого славного поета.

Василь Лукич.

*) Під редакциєю Ш—ка вийшов всього один випуск того альбуму в Петербурзї в 1844 р. Се великий зошит нарізних карток рисунків eau forte в 2°. На окладцї з противного боку читаємо:

Въ составъ изданія входятъ слѣдующіе предметы:

1. Виды, по красотѣ или по историческимъ воспоминаніямъ примѣчательные: храмы, укрѣпленія, курганы и все, что время пощадило.

2. Народный бытъ настоящаго времени — обычаи, обряды, повѣрья, суевѣрія, сказки и пѣсни.

3. Историческія важнѣйшія событія отъ Гедимина до уничтоженія гетманства и краткое описаніе картинъ на языкахъ южно-русскомъ и французскомъ.

Въ 1845 году выйдутъ картины слѣдующія:

1. Виды. Чигиринъ, Суботовъ, Батуринъ, Покр[illegible]кая Сѣчевая церковь.

2 Похороны молодой (невѣсты). „Ой ходывъ чумакъ симъ рикъ до Дону“ (пѣсня), Перезва (свадебный обрядъ) и Жнива.

3. Иванъ Подкова въ Львовѣ. Сава Чалый. Павло Полуботокъ въ Петербургѣ. Семенъ Палій въ Сибири.

Цѣна за 12 картинъ 5 рублей серебр. Продается и подписка принимается въ С.-Петербургѣ, въ Москвѣ, въ Кіевѣ, въ Варшавѣ, въ Харьковѣ, въ Полтавѣ, въ Черниговѣ и въ Одессѣ.

ЗАПИСКИ, ВІСТКИ І ЗАМІТКИ.

Наукове виданє поезий Т. Шевченка. Добр. В. Науменко порушив в „Кіев. Старинѣ“ (февраль, 1892, стор. 314—319) важну справу наукового виданя поетичних творів. Т. Шевченка. Таке виданє — після думки шан. автора — мусить визначуватись усїми прикметами повної наукової працї, як: 1) текст творів мусить бути критично провірений і висліджений на підставі усїх відомих варіянтів рукописів і друкованих видань з ріжних років; 2) до кождого твору мусять додатись усї конечні бібліоґрафічні, біоґрафічні і історично-літературні нотатки, замітки і поясненя. Доперва коли се буде сповнене, можна надіятись, що твори поета будуть строго науково оброблені, дїяльність его оцінена і тим чином уможливить ся его зрозуміне; доперва при такім повнім осьвітленю нарізних творів поета, можна зладити і повну его житепись, кот[illegible] втоді служити ме характеристикою цілого періоду в [illegible]спільнім житю... Чимало видань поезий Т. Шевченка вже появилось, але ні одно з них, навіть в дрібній частинї, не відповідає науковим вимогам. Поминувши вже недостачу коментарів до поезий Т. Ш—ка, ми на кождім кроцї подибуємо ся з непевним їх текстом і не знаємо, які істнують основи для тих різних текстів; а коли-б хто хотїв приложити

наукову методу, щоби їх провірити, дуже часто подибає ся з фактом, що авторський текст попсовано. Ось приміри: Звістна поезия Ш—ка: „Чи ми ще зійдемо ся знову“, надрукована перший раз у виданю Кожанчикова (Петер. 1867), — приходить відтак у всіх виданях з таким текстом:

..... Годіть,
Смиріте ся, моліτесь Богу
І згадуйте один другого,
Свою Украіну любіть.

Любіть її, бо время люте!
В остатню тяжкую мінуту,
За неї Господа моліть!

Шан. авторови замітки удалось сю поезию провірити з двома рукописними варіантами самого поета, і в обох з них написано:

Любіть її!... Во время люте,
В остатню тяжку мінуту
За неї Господа моліть!

Доб. В. Н—ко бачить в тім остатнім варіантї і більше сили і більше думки, ніж в надрукованій поезиї, в тій формі звістній повсюда. Або на пр.: звістна поема „Відьма“, надрукована перший раз у вид. Кожанчикова (Пет. 1867), правильно поставлена під р. 1847, а у вид. пражськім (1876) надрукована вже під 1858 р. без усяких пояснень, і в такім виді повтаряє ся вона у всіх послїдуючих виданях в Росиї. Між тим провірівши з рукописями оказує ся, що ся поема написана в 1847 р., а в 1858 р. переписана із змінами доволї значними. Далї в пражськім виданю між иичим, читаємо в тій поемі вірш 19 так: „Шукай собі брата у полї і в хатї“. Порівнуючи з рукописию той текст, видно, що слово у полї поставлено хибно: в оріґіналї стоїть в палатах, тілько написано з пропуском слога „та“ (в палах); видавець, значить, з догадки поставив не так, як треба, бо хід усьої думки збудований на антітезї:

Така моя рада незнаємий брате!
Смирись перед Богом, людий не займай,
Шукай собі брата в палатах і в хатї
І дбай домовину, а слави не дбай!

До особливих курьозів в тім зглядї дійшло львівське виданє (1867 р.), де в поемі „Відьма“ можна подибати такі нїсенїтницї: „я у прибавках була...“, замість: „я у приданках була...“; „кого-ж годуєте, ськаєте“ (?), замість: „кого-ж годуєте, єсте“ і т. і.

Повисші факти вказують, як конечно треба зладити виданє поезий Т. Ш—ка з текстами провіреними критично. Але що-ж ту треба зробити передовсїм? Очевидно, до роботи над критичним провіренєм тексту треба доконче знати всї істнуючі рукописи-автоґрафи, котрі о кілько звістно, суть у рїжних осіб в дуже рїжнородних варіантах. Се жерело першої руки, котре треба вистудіовати в подробицях, позаяк головно завдяки єму ми можемо установити основний текст кождої поезиї і пояснити всї істнуючі варіянти. Окрім того, дуже цїнні в тім злучаю будуть і всї ті рукописи не-автоґрафи, котрі переписувались сучасниками поета з оріґінальних рукописів єго самого, або писались під єго диктовку, а що такі тексти суть, годї навіть сумнїватись. На остатнім плянї стоять всї друковані виданя, винявши хіба перші виданя в Росиї аж до виданя П. Симиренка (Пет. 1860), з огляду на те, що в переважній частинї вони друковались під наглядом самого автора. Ту очевидно треба доконче, щоби всякий, хто має у себе які рукописи творів Т. Ш—ка, або хто знакомий з ними: 1) опублїковав заголовки творів, що́ становлять автоґрафи поета, а також — переписаних з певних списків; а 2) вказав, які знає дані про сї рукописи, як на пр. дати, коментарі, спомінки і т. і. Автор замітки просить подавати всякі в тім зглядї вістки до ред. „Кіев. Стар.“, — а сам на початок подає вістки, які удалось єму роздобути з перегляду двох книжочок-автоґрафів пок. поета, про котрі не було досї нїгде згадки.

Добре, мабуть, усїм звістний сей факт, що коли в 1847 р. поет опинив ся в зсилцї в Орській кріпости і коло Аралу, єму не було вільно навіть рисовати і писати (окрім листів) особливо з самого початку, на що він сам не раз жаловав ся в своїх письмах. Опроче, мимо того, що над ним пильно наглядали, він потайкóм писав вірші, чим втомлена душа поетова потрохи успокоювалась. Так в першій поезиї з р. 1849 читаємо:

Як ці добродії дознають!...
Та вже-ж нехай хоч розіпнуть,
А я без вірші не улежу:
Уже два годи промережав,
І третій в добрий час почну.

І ось для сего пóтайного творчества він зладив собі маленький зшиток, котрий, як він відтак оповідав, мусїв ховати в холяві. Отсей-то зшиток, відтак, як кажуть, оправлений в гарну шкірку, д. В. Н—ко мав під руками рівночасно з другим, що був властиво немов-би переписко́ю першого. Рїжниця, опроче, превелика. Ся друга книжочка єсть властиво гарний шкіряний альбум, величини листового паперу 8⁰. Альбум той дістав поет як дарунок вернувшись із зсилки в 1858 р.; сюди він по части переписав свої поезиї з маленької книжочки, іноді без змін, але частїйше з доволї значними скороченями і перерібками, по части-ж тут помістив він і нові свої твори.

Маленька книжочка зачинає ся 1847 р., а то поезиєю:

Думи мої думи мої,
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годинї!

а кінчить ся 1850 роком — поезиєю:

Заступила чорна хмара
Та білую хмару...

Ту відразу насуває ся питанє, чи в сю книжочку записував поет тілько ті твори, які повставали в процесї єго творчества, або і ті, котрі пригадував він собі на чужинї з написаних ним передше? На се питанє можна дати остаточну відповідь доперва втоді, коли будуть зібрані всї дані дотичачі рукописів поета. Усїх поезий, як більших, так і малих, увійшло сюди 126; з них більші ось сї: *Княжна*, *Відьма*, *Лілея*, *Сон*, *Іржавець*, *Чернець*, *Козачковському Москалєва криниця*, *Варнак*, *Оотник*, *Марина*, *Петруель*, *Титарівна*. Всї поезиї писані самим поетом і визначають ся тим характерним дрібним Ш—вим почерком, котрий мусить розпізнати той, хто хоч раз бачив єго рукопись. В тексті зроблено чимало поправок, але взагалї книжочка має зглядно дуже чистенький вид. — В більшій книжочцї за той самий період бачимо менше число поезий — всього 85, причім є між ними і деякі нові. Треба завважати, що в тій книжочцї оказує ся велика перерва в писаню поета, а то від 1850 до 1857 р. нема нїчого, як майже нема нїчого і в друкованих виданях. Невже-ж і справдї поет в ті роки нїчого не творив? Або, може бути, пильнїйший пóшук єго рукописів викриє що небудь досї нам незвістне. — Пісьля 1850 р. в більшій книжочцї бачимо ряд поезий, що́ відносять ся до 1857—60 рр., причім впадає в очи путаниця дат, яку подибує ся тут при деяких поезиях, в порівнаню з датами при них в маленькій книжочцї. Так на пр. „Москалева криниця“ поставлена в малій книжочцї під 1847 р., а тут поміщена під 1857 р. Число поезий за ті 4 роки — 53; з них більші як „Неофіти“ і „Мария“ писані не почерком Ш—ка, рівно-ж як і деякі з дрібних поезий. Остатною в 1860 роцї стоїть мала поезия єго „*Зійшлись*, *побрались*, *повінчались*“, пісьля котрої на другій сторонї виставлений синим олівцем 1861 р., з початком котрого, як звістно, умер наш поет.

Нехай, кінчить д. В. Науменко свою замітку, хоч в 31 роковини смерти Т. Шевченка розпічне ся серьозна студія над усїми материялами, конечними до сего, щоби поета оцїнити і пізнати. Треба сподївatись, що всякий, хто має які небудь материяли і вістки в тім зглядї, не відкаже своєї підмоги і не гаячись подасть до прилюдної відомости усе, чим може розпоряджовати будучий робітник на тім полї.

Василь Лукич.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦИЇ.

Вп. Олена Пчілка. Поезиї, спасибі Вам, дістали. Помістимо. — **Вп. Микола Вороний.** Непридатне. — **Вп. Ів. Степовик.** Житєпись К—а дістали. Більше письмом. — **Вп. Олекс. Колесса.** Розправа, на жаль, наспіла запізно до Ч-а 5. Помістимо пізнїйше. „Зорю“ висилати мемо. — **Вп. Сич.** Вашої поезиї на честь 31 роковин смерти Ш—ка ми не помістили тому, позаяк ту саму поезию з підписом „П. Деркач“ помістила Черновецька „Ілюстрована Бібліотека для молодїжи, мѣщанъ и селянъ“ в II. книжочцї за 1891 р. — **Вп. Кіевская Старина.** Реклямовані Ч-а висилаємо. — **Вп. Іван Спілка.** Просимо подати свою адресу, бо не знаємо, як „Зорю“ висилати.

Впорядчик части літературно-наукової Василь Лукич. За редакцію відповідає: **Василь Тисовський.**

Видає **Товариство імени Шевченка.** З друкарнї Товариства імени Шевченка — під зарядом К. Беднарського.

ЗОРЯ

ІЛЮСТРОВАНЕ
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ПИСЬМО ДЛЯ РОДИН.

Р. XIII.

Виходить у Львові 1-ого і 15-ого кождого місяця в обємі півтретя аркуша.
Передплата виносить: на цілий рік 6 злр. [для заграниці 6 руб., або 12 марок], на пів року 3 злр., на чверть року 1 злр. 50 кр.
Одно число коштує 30 кр.

1892.
У Львові
15 (27) марця.

Редакция, адмінїстрація і експедиция у Львові, при ул. Академічній Ч-о 8.
Рукописи мають бути писані правописею „Зорі“. Твори узнані редакциею непридатними до поміщення, звертає ся авторам [на їх кошт] без пояснення причин.

Ч. 6.

За громаду.

Хроніка одного села на Поділю — К. Т. Подоленка.

(Далї.)

XV.

Ніч була тиха і темна; туман навкруги обгортав все поле: на двайцять ступнів вже не видно було скотини, хоч і чутно було, як коні гризли стерню. Петро ходив з кінця в кінець на своїй сторонї, та перегуковав ся з другими вартовими. Серед нічної тиші, на самотинї, якось пригадалась йому Орися і він думкою вже витав в селї коло своєї коханої. Довго, як вкопаний стояв він на однім місци, непримічаючи нїчого навкруги себе, та все думкою кохав ся в залассях коханої. Так-би він простояв і до кінця часу своєї черги, коли це раптом не своїм голосом Карпок, вартовий хлопець з передньої від дороги сторони, заголосив:

— Злодій! Ґвалт! Ратуйте!

— Лови! Лови! — кричав вже другий вартовий.

Петро кинув ся до коний, роспитав одну пару, миттю скочив на коня і пігнав ся на крик.

А попереду нього Павло Колесниченко все гукав:

— Лови, лови!

Кінь Петрови попав ся дуже добрий і прудкий. Коли Петро порівняв ся з Колесниченком, то той тільки встиг йому раз крикнути:

— Лови! Туди на дорогу до города.

Швидко Петро вибрав ся на дорогу і пустив коня ще скорїше. Через кілька хвилин він почув, що попереду нього хтось гнав ся на конях. Кінь під Петром розярив ся і летів скілько було сили. Ще хвилина і Петро вже углядів, що якась здорова людина сидїла на коні, а хто і на чиїх конях, то трудно було йому розібрати. Ще одна хвилина і Петро перегнав злодія; обернувшись назад, він почув, що злодій зупиняє коня. Через хвилину він скочив з коня і кинув ся на-втїкача. Петро догадав ся, що се був злодій і кинув ся за ним. Незабаром він нагнав злодія, повалив його і схопив руками за шию. Злодій схватив Петра зубами за руку і прокусив коло великого пальця тїло до кости. Петро скрикнув від болю і зо всеї сили вдарив злодія по щоцї. А тим часом злодій встиг вивернути ся з під Петра і як хижий вовк кинув ся до його. Тут межи ними пішла бійка на смерть. Вже два рази злодій був під Петром і обидва рази вивертав ся з під його. Петро був далеко сильнїщий від ворога, за то той був хитрїщий і жвавїщий.

Наші артисти драматичні:
VI. Іванна Біберовичева.

Тут знову на щастя Петра почув ся гомін від погонї. Здрігнув ся злодій, коли почув, що позаду тупотить погоня; він вирвав ся від Петра і вдарив ся на-втїкача. Петро в запалї не чув, що погоня за злодієм вже недалеко; він думав, що ворог його злякав ся і пігнав ся за ним. Злодій миттю розтяг ся на землї і Петро спіткнувшись на його влучив носом в якийсь старий пеньок. Кров дзюрком полилась з носа, а він не вважаючи на те, підняв ся і знову пігнав ся за злодієм.

Погоня тим часом нагнала конї вкрадені злодієм, зостановилась коло них, не знаючи, чи далї бігти, чи нї? Вже скілька хвилин люди гомонїли коло конїй, а Петро нїчого того не чув: він все мовчки гнав ся за злодієм.

— А бісів сину! — крикнув злодій, обертаючись до Петра. — Чекай-же, хоч покалічу тебе, поки візьмуть мене в руки... — і він кинув ся до Петра, скрегочучи зубами.

Петро зо всієї сили відіпхнув його і сам перевів дух: тут тілько він почув гомін погоні коло коний і крикнув голосно:

— Сюди, бра, злодій!

Злодій розлютував ся ще гірше і несподівано для Петра вдарив його зо всего розмаху ногою по животі. Пожовкло на хвилину в очах Петра і він повалив ся на землю. Злодій і насів на нього, схопивши його міцно руками за шию. Тут Петро опамятав ся, зібрав остатні сили, підняв ся на коліна і зструснув з себе, змореного біганиною, злодія. Ще раз вони счепили ся і їх вже розняли люди.

Все лице і руки Петра були замурзані в крові, кров ще йшла з носа і з прокусаної руки; він ледве дихав і прилїг на землю.

Ледве дихав і злодій з скрученими назад руками, замазаними Петровою кровю.

— А, проклятий Архипе, так оце нїхто инчий, як ти три роки крав з села коні, — лютував Семен Безрукий, грозячи злодієви покалїченою змалку рукою.

Петро тут тілько запримітив, що злодій і справді був Архип, відставний москаль, таки з Гетьманець.

— Ой, щоб тебе лиха година побила, Архипе, як оце ти мене побив, — промовив стогнучи Петро.

— Нїчого, Петре, ми йому і за твоє віддячим, заллємо йому за шкуру такого сала, що ввік не прохолоне, — крикнув Семен Безрукий.

— Овва! — відказав злодій. — А я тобі, Семене, кажу, що коли ти тут найстарший, то повинен-би бути і найрозумнїщий... А коли ти з глузду ще не зсунув ся, то вели мене розвязати і пусти на всї чотири сторони, бо буде так лїпше і для тебе, і для всього села. А то віддячу!...

— Мовчи, клятий! — сцїпивши зуби, закричав Семен Безрукий, — а то язика тобі вирву.

— Дурний ти, Семене, бадьориш ся, бо знаєш, що в мене руки скручені, а то я-б тобі заткнув пельку, — сердито сказав злодій.

— То ти ще й лаєш ся, — крикнув Семен і луснув злодія по щоці, аж луна пішла по полї.

Злодій з пересердя вдарив з усієї сили ногою в живіт Семена. Семен скрикнув, нагнув ся і схватив ся обидвома руками за живіт.

— Бий його! — крикнув один з хлопців і скілька їх кинулись до злодія і повалили його на землю.

— Стійте, хлопці, не бийте! — крикнув Петро, піднявшись на лікті, — будем лучше карати його всім селом.

— Не бийте, не бийте! — крикнув і Семен Безрукий.

— Чекайте-ж, прокляті, дам ся і я вам всім в знаки, — грозив ся злодій, — проїдусь я на червонім коні повздовш і повшир всього села!...

— Добре, добре, — промовив Семен Безрукий і скомандував хлопцям вести злодія до коний на дорогу. — Вставай і ти, Петре, — повернув ся він ласкавим голосом до Петра.

— Ой, рад-би я встати, та не можу; нема сили... дайте мінї воза, — просив Петро, непідіймаючи навіть голови з землї.

— Хлопці, гайда хто-небудь за возом; там коло багаття, як на те, стоїть Пилипів віз, і злодія ведїть на дорогу, — командував Семен Безрукий.

— Не піду і я, — сказав злодій; — давайте і мінї воза.

— Хлопці, два з боків, два підганяти, — командував все Семен Безрукий. — А Петрови підстелїть хто-небудь старенького кожуха, а моїм вкрийте!

Семен скинув з себе кожуха і остав ся в одній сорочці.

Павло Колесниченко скинув свого кожуха і підстелив Петрови. Петро пересунув ся на постелений кожух, лїг і скоро заснув.

Більш ніж пів години мучились хлопці поки допхали злодія до коний. Тут постановили взяти злодія на віз і везти разом з Петром в село. Незабаром надїхав і віз. Петро проспавши з годину поправив ся, сам вже вилїз на віз і сїв сторожем коло злодія. Коло воза їхали верхи чотири парубки.

XVI.

Рано на другий день прокинулись люди в Гетьманцях і, не знаючи нїчого про нічну справу, хапались до своїх робіт; невсипущі ґосподині в своїх хатах вже порались коло печий, готуючи обід, а дїти та дівчата сливе не з кожних воріт виганяли скотину до пастуха на царину. Не всї в той день вигнали свою худобу до царини; більша половина, а в нїй і Орися з Гандзею, вернулись з половини дороги і поспішили до збірної хати: по всїх Гетьманцях, як в дзвони дзвоняли — кричали про злодіїв-конокрадів. Коло збірної хати зібралось чимало народу; староста з заспаними і пяними очима все щось командував, кричав, та лаяв ся.

— Глянь, Орисю, — голосно сказала Гандзя; — це дядько Архип попались на конокрадстві.

— Та й страшний-же він в дибах, — стиха промовила Орися з жалем в голосї.

— Як-би ти побачила Петра, то не так-би пожалкувала, — з осьміхом промовив до неї один з парубків, що їхав верхи коло воза.

— А що Петро? — полохливо спитала Орися і сама не знаючи, чого міцно схопила Гандзю за руку і спала з лиця.

— Не жахай ся так; не думай, що й Петро попав ся на злодійстві; він не з таких... Але тілько його тяжко знївечив оттой самий ваш дядько Архип. Тепер він вже не дядько, а злодюга!

— Як? де? — запитали в один голос Орися і Гандзя.

В ту саму хвилину Петро вийшов з сїний збірної хати вже вмитий; тілько й тепер в нього ніс був розбитий і все лице в синяках, а очи його, то так ніби затягло. Орися, як вздріла його, вся здрігнулась, хотїла скрикнути, та тільки ще міцнїще стиснула Гандзю за руку і збліднула як крейда, але вдержалась на ногах. Петро не знав, що між людьми мов не своя стоїть блїда бідна Орися. Він став собі коло хозяїнів, корті гаряче суперечились з старостою і навіть ганьбили його за то, що той не хотїв набивати злодієви дибів і на руки, а стояв все на тім, щоб його відвезти до стану.

— Нї, ми його своїм судом будем судити, так як могилянська громада судила своїх ворогів конокрадів, — кричав сердито Омелько Нечепура.

— Так, так! — гомонїли навкруги люди.

Староста постеріг, що громада може на свойому поставити, велїв набити злодієви диби і на руки, а сам мерщій розпорядив ся післати верхівця в сахарний завод, де жив урядник.

Петро пробив ся між людьми і хотїв іти до дому, бо чув, що недовго його ноги будуть держати на землї, але угледівши блїду Орисю, він забув все і проштовхав ся до неї.

— Чого ти, Орисю, така блїда? — запитав він, забувши навіть привитати ся з нею і з другими дівчатами.

— Та я так, Петре, — ледве вимовила Орися, — злякалась крови на Архипови...

— А на мінї бачила? — спитав Петро.

— Нї, не бачила, — стиха промовила Орися і знову затрусилась...

Петро запримітив це і собі здрігнув ся.

— Підем звідсїля, — сказав він; — тут такий ґвалт, що нїчого не розбереш; я лучше дорогою розкажу про нічну справу.

Орися ласкаво звела очима на Петра і пішла з ним в ногу, а за нею і Гандзя.

— А цїкава і страшна справа була, — говорив Петро, розмахуючи руками, ідучи поруч з дівчатами. — Але і я не такий... Таки постояв за все село!...

Петро радів і не чув вже навіть слабости в ногах. Радїла з ним і Орися. Румянці помалу знову почали грати на її гарнім лицї. Петро очий не спускав з неї, та все розказував про свою боротьбу з злодієм. Так дійшли вони до церкви.

— Тут і розійдемо ся, — сказав Петро на прощання з дівчатами, — а ввечері, то знову побачимось; приходьте до збірної хати, я там буду; послухаєм там разом, як то громада буде судити злодія, — цїкава це річ.

— Добре, і я відпрошу ся в матері, — промовила Орися і весела пішла з Гандзею до дому.

— Оце я і мирови послужив, — міркував сам з собою Петро; — може тепер зверну на себе увагу і дядька Якова..

Та ні, не такий він, — думав далі Петро; — йому треба багатого і значного. Та най-же той значний порівняєть ся зо мною, — голосно сказав Петро, став серед дороги, випрямив ся, ще й в боки взяв ся, але тут-же схаменув ся, оглянув ся навкруги і пішов далі своєю дорогою. Вже в воротах своєї оселі він знову голосно вимовив: — Та най собі що хотять роблять, а Орися повинна бути моєю і буде!...

На порозі хати його зустріла мати, сплеснула руками і жахливим голосом спитала:

— Що це з тобою, сину? Де це тебе так поніівечено?

— Та була, мамо, оказия в ночи: піймали злодія і я перший нахопив ся на нього; ну, і побороли ся трохи, та оце як бачите і дали ся один другому в знаки.

— Хрест сьвятий, пресьвята заступниця! Та тебе-б оце могли і вбити?!

— Ба ні! не на такого напали: вже на що Архип здоровий, та вченій на вихиляси, а то, хто кому дав ся лучше в знаки, то це ще тра розібрати.

— Що це за Архип? Що воно і про що оце ти все говориш? — Я нічогісенько не зрозумію, — запитала стара мати, не зводючи очий з сина.

— Та й справді, мамо, я забув сказати, що Архип-москаль попав ся в ночи коло коний. Ну, та й оце я й наскочив першим на нього.

— Хрест сьвятий! Так оце він тебе зніівечив? О, бодай-же йому пуття не було, — сказала мати і руками розвела. — Роздягай ся, Петре, мерщій, та лягай, а я тебе вкрию; може чим і напоїти треба, та я і побіжу до Софійки.

— Ні, мамо, не турбуйтесь дармо, я таки хочу лягти, а як що засну, та висплюсь добре, то все як рукою здійме: встану зовсім здоровий.

Довго вони ще в-двох розмовляли оттак, а далі Петро почув, що й справді його неначе сон бере. Він сам собі послав ся на лаві і скоро заснув як вбитий. А мати не витерпіла, побігла до Софійки, взяла на шостак якогось зілля, завернула від Софійки до матушки, взяла в неї спуску з воску і зовсім зморена прийшла до дому. Петро спав ще. Щоб не будити сина, мати, порішила не варити обіду, поки не встане Петро, і не ївши нічого пішла з брудним шматтям до річки. Коло полудня вона скінчила свою роботу, прийшла до дому, а Петро ще спав. Вже аж над вечір, як вона рипнула дверима, Петро прочнув ся, миттю скочив з лави і став протирати очи.

— А що, Петре, лекше тобі? — запитала мати.

— Все мамо, як рукою зняло; тепер вже я готовий і на другого злодія йти.

— Боронй тебе, Боже! Ти вдруге так сам не вирівай ся, бо знаєш — час на часі не стоїть; буває всяко...

— Е, мамо, та і я-бо не дурний! — знаю, що роблю, — з гордостю відказав Петро. — А конокрадів то готов і всіх виловити, хоч-би й життя стратити.

Мати тілько важко зітхнула і ні слова не сказала.

— На, сину, — перегодя трохи сказала мати, — помасти спуском лице, то все скоро зійде, це я в попаді взяла.

— Ні, мамо, спасибі і вам і попаді за ласку; а я то й так обійдусь; присохне на мині все. Адже-ж не буду лізти цілувати ся ні до кого.

Петро засьміяв ся, засьміялась і мати.

— Оттепер-би, мамо, я і попоїв-би чого небудь.

— Коли, сину, Бог дав, нічого готового нема; я не хотіла тебе розбудити, то і не поралась коло печі, а тепер я швидко зготую разом і обід і вечеру.

— Добре, мамо, я тим часом шматок хліба зім, та й піду на село, хочу розвідати, що там з тим злодієм пороблено?

XVII.

Петро з воріт, а Павло Колесниченко в ворота.

— Здоров, Петре!

— Здоров, Павле!

— А я оце до тебе, — тебе провідати.

— А я на село, — про злодія розвідати.

— Дарма, Петре, його вже десь і поминай як звати!...

— А що, Павле, можо втік?

— Не втік, а пішов по тій дорозі, з котрої вже повороту нема.

— Що ти, Павле, верзеш? Я нічого тут не второпаю, — сказав Петро і руками розвів.

— Довго, бра, тут прийшлось-би розказувати, та всього і не перекажеш. Поки тут таке діло скоїлось, що хоч справді тілько руками розводь. На селі тепер всі сумні, лихо, ще й до того п'яні.

— Що, Павле, певно десь злодія замордували.

— Скоїлось, Петре, лихо, скоїлось.

— Ти там був і бачив все?

— Був, — лучче-б було не бути! Бачив, — лучче-б було не бачити. — сердито сказав Павло і сплюнув.

— Та ну-бо, Павле, не сердь ся, а лучше розкажи мині все, як воно було.

— Та я тепер не зумію і розказати тобі, бо і в мене голова кругом ходить; а хоть і не пив нічогісенько, але бити злодія — бив, та ще й люто... Тепер як згадаю ту оказию, то весь холону... Не приведи в-друге, бо страшно і тяжко...

— Та ну-бо, Павле, ну, розказуй все по порядку, а то ти дуже мене вже мучиш, — сказав Петро і вхопив Павла за руки...

— Та що тут довго розказувати. Діло, брате, коротке. Ото як ти з Орисею і Гандзею, я бачив, вибрали ся на вулицю і мабуть не дійшли ще до церкви, як Хома Безрідний верхи прискакав з нічліїгу і почав репетувати, що другий злодій таки вкрав в ту ніч його пару коний і просив громаду поратувати його і випитати в Архипа, — хто і куди повів його коні. Громада загула як бжоли в пасіці. Тут як на те і староста, знаєш, був. Ото староста перший так спокійно і запитав Архипа; а той з осьміхом і відказує: — Питай в вітра! — Ей, Архипе, знаєш так жалісно, але разом і грізно сказав Хома: — Скажи по волі, а то випитаєм; ти тепер в наших руках. Архип засьміяв ся, налаяв ся, ще й дурнем обізвав Хому. Не стерпів Хома і накинув ся на Архипа. Староста ледве розвів їх. Люди стояли і мовчали. Тут на хвилину чогось все затихло. Тоді Хома повернув ся до людий і почав ще раз їх просити, щоб вони йому запомогли в його тяжкій біді. Всі, знаєш, мовчали, — так якось сумно мовчали... — Нема тут добрих людий... Піду, найду і справедливих, — грізно крикнув Хома, та й потяг прямісенько до коршми. Я там тоді не був. Вже мині хлопці розказували, що як Хома ввійшов в коршму, то там було повнісенько людий і всі гуторили про Архипа. Ото Хома вже плачучи і повернув ся до людий з просьбою, щоб вони поратували його і випитали в Архипа, хто його коні вкрав. В коршмі на хвилину теж все замовкло, а тут наш старенький паламар і вихопись з словами: — Ти, Хомо, вельми не плач, а лучче купи око, друге горілки, то люди твоє діло і розсудять миром і по правді. Той небудь такий і справді взяв око горілки, а пісьля друге. Люди розпили і разом загуторили, що й справді треба поратувати Хому і випитати в Архипа про його коні. Всі вони гуртом і посунули з коршми до збірної хати. Навісному Архипови і тут треба було налаятись і погрозитись, що все село пустить вогнем. Раптом вся громада тут не загула, а закричала: — Питати, питати його вражого сина! Питати вогнем, приском!... І я вже тут був. Бачив на свої очи, як старосту відтрутили назад за те, що ротував за Архипа; чув, як батьки приказали хлопцям дістати або різок, або посторонків. Хлопці скоро справились, принесли скільканайцять різок і два крутих посторонки. Архип все думав, що то люди жартують і тілько лякають його, то сьміяв ся собі. А вийшло не те... Сердешного, як сьлідує, роздягли, положили і почали бити. Пісьля кожної різки випитували в нього, хто вкрав коні в Хоми, а він все лаяв ся, грозив ся, а то і замовчав. Може-б далі і не били, бо дехто з людий вже і кричав, щоб забастувати, а тут як чорт підвів Архипа схопити зубами за руку Мафтея, Ковалишиного парубка. Той, знаєш, не своїм голосом заверещав і вдарив по голові Архипа, а цей з пересердя ще цупкіще стиснув зубами і прокусив тіло, аж кров пішла по рукаві сорочки таки Архипа. Тут люди роз-ярились і почали кричати: — Бий його, бий, посторонками, ломакою, бий по голові!... І пішла потіха... Господи! Не приведи в-друге бачити!... Тяжко нівечили Архипа: все тіло побили на ньому.

А далі Хома закричав: — Приску йому дайте! — Ні, цуркою його! — хтось крикнув. Пішла тут і цурка в діло. Хома сам крутив йому цуркою руки. Аж страшно стало. А Архип вже і не лаяв ся, тілько стогнав. Довго ще мордували нещасного Архипа, але так таки нічого не викрутили з нього.

— Ого, оце так-так без мене скоїлась історія, — перебив Петро і покачав головою. — А чим-же вся ця халепа завершилась і де тепер Архип?

— Та кажу-ж тобі, Петре, що на тій дорозі, з котрої повороту вже нема!

— А все таки, Павле, розкажи все до кінця, то я вже і не піду на село.

— Бо таки і нема чого, аж кажу тобі, ще там всі лихі.

— Виходить, Павле, що люди і даром турбовались, та ще чого доброго і під погане діло підвели себе.

— Ото і я кажу, що лучше було її не роспочинати такого діла. Воно і староста просив, щоб не бити Архипа і жиди теж просили і лякали людий, та все дармо... Староста то й до попа бігав, та не застав його дома, а попадя, кажуть, геть перелякалась і позамикалась в покоях. Та вже, що там коїлось на порядку, кажу, і не розкажеш. Страшне, страшне було діло... Такого мабуть в селі нїхто і не запамятає. Були-б зовсім таки замордували сердешного, як-би ненахопив ся в село урядник. Люди зразу якось схаменулись, як уздріли урядника і відступили від Архипа; а той, сердешний, вже і не лаяв ся і не кричав, тілько ледве-ледве стогнав. Повинно бути не виходить ся від хороби: на йому місця цілого не осталось, — так його знівечили...

— А що-ж урядник зробив? — перебив Петро Павла.

— А що-ж? Розкричав ся на людий, написав якийсь там протокол і хотів зіставити побитого Архипа в збірній хаті, поки доктора привезуть, але так як староста не хотів брати на себе злодія, бо бояв ся ще, щоб його зовсім не добили, то урядник і розпорядив ся взяти його на воза і повіз з собою до повітового города в лазарет. Там йому і кінець буде! А що з того всього вийде, то Господь його знає! Мабуть кепське діло вийде?!... Дістанеть ся, кажуть, тепер і людям. Вже як Архипа висадили на воза, то приїхав наш батюшка і дуже жалкував, що таке діло скоїлось без нього. Казав батюшка людям, що дуже погано може скінчити ся це діло і дуже-дуже жалковав людий. Старі люди кажуть, що тут тепер не обійдеть ся без „закуцїї“, а то кажуть, декому і Сибіром пахне, як що тілько вмре Архип. Дай йому, Господи, віку! — закінчив Павло і важко зітхнув.

— І справді погане діло скоїлось, — сказав сумно Петро. — І треба-ж було, щоб так все склалось? Це вже якась напасть на село. А треба буде якось викручуватись. Бог за людий, а не за злодіїв! Аж кажуть, що Бог не попустить, то свиня не зїсть. Але все таки я піду на село, може там ще нове що почую. Іди й ти зо мною, — запросив Петро Павла.

— Ні, не піду! Най йому хрін; тепер скілька днів не буду виходити на село; нехай трохи забудеть ся халепа.

— Ну, то я і сам піду, — сказав Петро і по-приятельськи розпрощав ся з Павлом.

XVIII.

Вдосьвіта на другий день не вспіли подекуди люди і за роботу взяти ся, як в село налетів становий пристав з своїм писарем і почав скликувати Гетьманців до збірної хати. Після допросу, становий звелів писареви писати протокол. Сорок два чоловіка хозяїнів з парубками записані в той протокол і всї вони показали, що били злодія Архипа, вже покійника, як передав становий, по своїй волї. Становий був сердитий, все лаяв ся, та лякав людий Сибіром і катами. Люди постерегли, що й справді прийдеть ся чималу кару понести за вчерашне мордування.

Сумні, без шапок мовчки стояли старі хозяїни коло збірної хати, та все слухали, як становий лаяв ся. Незабаром писар зготовив протокол; становий підписав, звелів старості прибити на ньому його старостинську печать і наказав йому, щоб він нїкуди з села не випускав тих людий, що прописані були в протоколї. Людям стало ще сутужніше. На прощання становий погрозив всьому селу „закуцією“, сів на посесорську найтичанку і поїхав до Каца на обід, а за ним і писар його. Неодна боязлива душа в Гетьманцях в ту ніч щиро молилась Богови, щоб кара минула село. То була велика молитва. Так вміють молити ся тілько на селї при великій бідї.

Через кілька днів після того приїхав в Гетьманцї слїдователь і теж зібрав людий на зборню. Цей вже не кричав, а тихо розпитував про все, що було написано в протоколї станового, а після і про всю бучу, як вона склалась. Слїдователь все записував, що люди говорили; він навіть записав і те, що в коршмі старий паламар натякнув Хомі купити горілки людям, а той послухав ся і купив; записав і те, що Архип все глузував з людий і грозив ся підпалити село зо всїх кінців, і те, що він прокусив руку Ковалишиному парубкови і все, все, що люди говорили. Більш пів дня турбував ся слїдователь з гетьманськими людьми. Він хоч і не лаяв ся, але навів страху на людий, бо все мовчав, та тілько писав, що люди говорили і нї разу анї засьміяв ся, анї скривив ся. По скінченню свого діла, він нїчогісенько не сказав людям, нїкого нї разу не вилаяв і так поїхав.

Невеселі дні настали для гетьманських людий. Сумували і хозяїни, і жінки і парубки і дївки: кожний за кого небудь бояв ся. А тут ще й погода змінилась; настали дощі: і не те, щоб добрий дощ йшов, а так мрачило з неба, а грязюка все більшала і більшала. Люди порались коло дому, а жінки з дївчатами, коло хатної роботи, — і всї сумували. Не в одній хатї було сидить молода жінка, коло кужеля, веретено дзюрчить в руках, тонко прядеть ся нитка, а думка невесела, думка робітниці далеко витає, — а під кінець і зостановлюєть ся на тім, що її чоловіка вже вяжуть і забивають в колодки, щоб на Сибір везти. Тут веретено падає з рук, жінка схоплюєть ся з лави і втирає бідна сльози. Не одна й дївчина так плакала по коханому парубкови, що́ записав са в протокол станового і слїдователя. Не ждали і не гадали такого лихолїття Гетьманцї. Не забули ще й в Гетьманцях про станового і слїдователя, як скоріще, ніж через неділю, як раз у вівторок, прийшла з волости бумага від мирового посередника, в котрій переказувалось старості зібрати на пятницю збір для вибору нового соцького і десятника. На збір мали приїхати волосний з писарем і сам мировий.

Тихо і сумно збирали ся гетьманські люди в пятницю на східку. Біля першої години дня громада зібралась, як признано було, вповні, хоч як-би перекликати людий, то вийшло-б то, що на східці не доставало більш одної третьої части хозяїнів. Як звичайно воно буває, громада тут розбилась на кілька купок. В одній, самій більшій, говорили все про злодіїв, пригадуючи нещасного Архипа.

— Та було-б йому лучше не вертатись з Московщини до дому, — сказав з серцем один з хозяїнів.

— Ні, лучше-б було йому і не родитись на сьвіт божий, як мав так мир підвести і поганою смертю померти, — додав другий.

— Та годї вже-бо про того Архипа! Мерлих злом не поминають, — завершив Яків Муляр. Тут всї схаменулись і замовчали, а сам Яків пішов до другої купи людий послухати, про що там люди балакають.

В другій купі теж велась річ про злодіїв. Тут пригадували як, де й скілько в одно лїто вкрадено в Гетьманцях коней. Більш всього дивувались тут, як в одну ніч, ще за лїта не більше, як за час перед досьвітом, злодії вспіли розібрати подвійну стїну попової стайні і викрасти пару здорових та гарних гнідих кобил. Пригадували і про те, як назад тому кілька неділь, таки з першого осїннього нічлїга в Охріма Кравчука вкрадено було все його богацтво: четверо коней.

— Звісне діло, що тут вже не обійшло ся без Архипа, та ще й якого небудь жидка, — сказав Семен Безрукий.

— І я даю голову на відріз, що той, хто вкрав мої конята, — сказав Хома Безрідний, — має бути жид, бо вмів викрутитись і втекти з кіньми, а дурний москаль попав ся.

— Тьфу! і тут гуторять про того Архипа, — сказав сердито Яків Муляр і пішов до третьої купи людий.

Там Михайло Капуста голосив про те, як сїльський староста поміг Шльомці взяти в його зятя останню корову з двора.

— Ще позаторік якось, — розказував старий Михайло Капуста, — мій Онисько, як вмерла йому жінка, таки моя рідна Уляна, так ото тоді сам на ту оказію і позичив в Шльомки

Вечером.

пятьнайцять карбованців і дав ото йому квіток, та ще обовязок до того, що повинен був платити що тиждня одного проценту по чотири гроший з кожного карбованця. Думав-то сердешний Онисько продати на літо пару бичків і розквітовати ся з жидом, та на лихо і пожалкував хороших бичків, а вони йому того року і погинули, як була пошесть на худобу. Оттак завжди буває з бідними людьми. Лукавий жид зразу ніби-то дуже і не налягав на Ониська; він тільки рахував на ньому свої жидівські проценти. За рік нарахував одного проценту пятьнайцять карбованців, ще й чотири злотих. Та й не бісова оце лихва! І нічого не поробили... Чотири злотих, ото кажу, жид в його взяв, а на нових пятьнайцять карбованців взяв і новий квіт з тим бісовим обовязком. Оттак павук засновує нещасну муху! Пройшов, дивись, ще рік, а жид проценту одного вже нарахував трийцять один карбованець і до того сороківець. Оттут-то Шльомка і наліг на бідолашного Ониська. Той не знав що робити, вдарив ся до мене, а я йому що? Нічого, та й все. А Шльома не мовчить, кожнісенький день шарпав бідолашного зо всіх боків. А ще, дивись, вже найшов йому і службу в сахарні за сімдесять карбованців в рік. Хотів жидюга туди і законтрактувати його, а на мене зіставити пятеро дітий, а найстаршій внучці всього тринайцятий пішов. Мусів Онисько законтрактуватись, а я з старою моєю вже лагодились на старости заходитись коло малих внуків. Аж тут на! Нахопилась халепа і Онисько попав в той протокол Архипів і тепер з села не можна йому вийти: не можна виходить і на сахарню йти. Оттут жид і накинув ся вже звірюкою на Ониська, а той все мовчить... Як-би на мене, то присяй-Богу не мовчав-би, а дав ся-би жидови в знаки. Так бо ні, Онисько не такий. А це вчора Шльома з старостою і вивели з двора його останню коровицю, та ще й оцінували — корову в двайцять карбованців; а як по правді, то ціна тій корові з телям на якім хоч ярмарку сорок карбованців, та ще й з лишкою.

— А що-ж ви, дядьку, мовчали і дали вивести без суду корову, — запитав один парубок старого Михайла.

— А то, сину, що не в мене на дворі було, а то-б... — так і не докінчив старий Михайло, бо здалеку ще почув ся дзвінок і люди раптом заворушились.

— Мировий, мировий посередник! — загула в один голос громада.

XIX.

Дзвінок все ближче, та ближче наближав ся і все чутніще розлягав ся. Через хвилинку на майдані коло церкви з-явилась пара худих коняток; на передку малої брички сиділо мале хлопченя. Швидко бричина вкотила на подвіря школи і тут всі розгляділи на бричині старшину і волосного писаря, що сидів поруч з старшиною.

Громада притихла і дехто з людий, що стояли в передних радах, поздіймали шапки. Писар легко і швидко скочив з бричини. Росту він був немалого, навіть високого; з себе був непоказний; жовте, зморщене лице його, здаєть ся, не могло-б нікого пригорнути до себе; чорне, густе волося на голові його, якось зовсім не тупилось до його жовтого, низького, ще й зморщеного лоба; великі чорні вуси його геть прикривали губи так що навіть, коли він сьміяв ся, то не видно було його почорнілих зубів: та він рідко коли й сьміяв ся, а все тілько осьміхав ся. Чоловік з нього був моторний і з характером. Всюди, де можна було, він міг і вмів верховодити над усіми. При ньому вже третій старшина міняєть ся, а він все держить ся свого місця. Іде в людях чутка, що він вже купує собі землю і хоче кинути писарство, щоб взятись за хозяйство, але сьому мало хто вірить. Від добра не тікають. Теперішнього старшину Терентия Зазуленка він зовсім прибрав до своїх лапок. Звали писаря Антоном Антоновичем Загребінським, а люди по просту прозвали його „Загребайлом“.

Старшина всім ріжнив ся від писаря. Росту він був невеличкого, за то товстенький, а голова з переду була зовсім лиса. Чималий ніс, товсті губи і надто великі вуха дуже не красили його. За то в сірих великих очах його сьвітилось щось ласкаве і прихильне. Чоловік він був з добрим серцем. Важкий в тілі, Терентий Зазуленко, на силу злїз з бричини. Оправивши на собі одежину, він став звольна підіймати поли своєї свитини з доброго свійського сукна, і всунувши праву руку в кишеню, витяг свого знака на міднім ланцюшку і наложив на себе.

Коли старшина з писарем проходили коло людий, то люди низенько уклонювались їм. Писар згорда йшов, ні на кого не глядючи, а старшина ласкаво відклонював ся на обидва боки.

Схід на цей раз зібрав ся не коло збірної хати, а в школу, бо і хата в школї була просторна і подвіря коло школи було чимале. Кімната сільської школи, куди ввійшов старшина з писарем, мало чим ріжнилась від простої мужицької хати, хіба тілько тим, що була просторнїща і замість печі в ній стояла грубка. Вікна, як звичайно, в ній були низькі і нерівні; вся стіна на північ була мокра, а ще до того всього в правім кутку обвалилась глина на стелї. Все це можна зобачити і в звичайній хатї бідного чоловіка. Стояли ще тут три довгих ослони, а в кутку під обідраною стелию стояв пїкчемний столик і таке-ж кріселко. Колись-то зараз-же пісьля того, як скасована була панщина, кімната лучше виглядувала, але то було колись. Минувшої зими в школї не було пуття. Школярі ходили в школу тілько всього пять день. Їх і вчив і друкував дяків брат, що підрядив ся був на всю зиму вчити школярів за двайцять і пять карбованців; і вчив-би був, але як на то теж один його родич найшов йому місце лакея в одного значного одеського богача і гетьманський вчитель з великою радістю полетїв в Одесу. Так гетьманська школа і зістала ся на всю зиму без вчителя.

В отсій школї з пїкчемним вчительським столиком на кріселку розсів ся писар, а старшина мусів коло нього стояти. Писар привичний до свого дїла, став спокійно розкладати бумаги на столику.

— А мирового посередника не буде? — запитав писаря Омелько Нечепура.

Писар звольна обвів сірими очима всїх людий, що стояли в хатї і відповів Омелькови:

— Скоро буде; він зістав ся в сахарні снїдати в директора; та не в сім дїло, а от лучше послухаєм, що вам предписує мировий.

Писар голосно і скоро почав читати, а хозяїни, що стояли в школї, опершись на свої цїпки, тілько поводили очима, то на писаря, то на старшину, ждучи, поки писар скінчить читання і почне говорити до них по простому, щоб його можна було зрозуміти. Незабаром писар скінчив читання, опер ся на столик і поміркувавши трохи, почав стиха:

— От в чім річ, люди добрі. Ви знаєте, що соцький і десятник записані в протоколї і тепер вже по вибору служити не можуть, то оце мировий і предписує вам вибрати на соцького самого шановного ґосподаря і на десятника теж...

— Оттакої! — сказав хтось з громади і замовк.

— Оце вже по новому буде! — сказав голосно і спокійно Омелько Нечепура.

— Гм, — гмкнув писар, — може, — повернув ся він до Омелька, — ви маєте охоту бути соцьким, послужити значить громадї...

На губах писаря грав осьміх.

— Що?! що таке? — питав ніби сам себе Омелько. — Гай, гай, та ще сього не доставало, щоб я перейшов на соцького... — сказав сумно Нечепура, а далї миттю грізно заговорив: — Ні, сього вже не діждать нїкому, бо я... я, славити Бога, чесний ґосподар і громада мене знає за такого!...

— Та мировий так і предписує, щоб на соцького вибрати самого чесного хозяїна, длятого, щоб він міг чесно послужити громадї, — відізвав ся писар і знову їдовито осьміхнув ся.

— Ет, пане писарю, на щоб-то я дармо і базїкав, — відказав вже сердито Омелько; — хіба ми не знаємо, як дивлять ся на соцького і мировий і становий, та й ви, пане писарю. Я більш свого остатнього наймита шаную, ніж ви всї разом соцького. А ще хочете, щоб на соцького вибрати самого шановного ґосподаря. Даремна річ, пане писарю, даремна! Во[illegible], так і говорить ся: „на село людий дурити“, але бачте ви не на дурнів тут напали...

— Що? Що це значить? Це, це бунт! — кричав писар на всю школу. Прикажіть йому, щоб він зараз вибрав ся звідсїля, — накинув ся далї писар на старшину, показуючи рукою на Омелька.

Старшина стрівожив ся, замісив ногами на місци і через силу зміг ся тілько сказати: — Тихше! — а пісьля ще неспокійнїще почав місити ногами і поводити добрими очима по людях.

Омелько Нечепура з пересердя і сказав писареви:

— Схаменїть ся-но трохи і ви, пане писарю.

— Що, що таке?! Геть звідсїля бунтар, — закричав писар і ногами затупав.

Омелько і з місця не рушив ся. А тут і громада загомонїла.

— Як писар сьміє так глузовати над нашим ґосподаром?! — грізно питав один.

— Він-бо дуже загнав ся, — кричав другий.

— Та ми ще найдемо і на нього справу в мирового, а ні, то найдемо дорогу і до самого ґубернатора, — голосно кричало скілька голосів.

Гомін-гомоном стояв в школї:

Писар злякав ся. Він не ждав, щоб громада так одностайно могла стати за свого ґосподаря. А тут ще з часу на час мав приїхати мировий посередник.

— Оце ще прийдеть ся попрощати ся з писарством, — подумав писар і зуби сцїпив. (Конець буде).

ГАЛЇМА.

Могутний баша́ на ґалєру вступив:
Надходить крівавеє дїло:
Із Дикого Поля, з широких степів
Знов хижеє птаство злетїло:
По Чорному Морю гуляють чайки,
На місто турецьке пливуть козаки.

Дать добрую о́дсїч баша́ їм хотїв —
З їм військо й грімучі гармати —
Хай джаври невірні пророчих синів
Не сьміють в покій турбувати!
Від пишних ґалєр вже хвилює вода —
Роскішний гарем свій баша́ покида.

В гаремі вродливих він кинув жінок —
Квітки опівде́нного краю —
І квітку найкращу з тих пишних квіток,
Вродливу, мов гурия з раю,
Галїму покинув, милїшу за всїх,
Життя свого щастя, утїху з утїх.

З далекого краю її він узяв,
З тій-ж степової країни,
За пишную вроду над всїх покохав
Дочку карооку Вкраїни;
Роско́шами, щастям її він повив, —
Не згадує більш вона рідних степів.

В гаремі Галїма зосталась. Вона
З походу башу́ виглядає,
Без милого трошки неначе сумна,
В роскішнім садку похожає —
Там бють водограї, там пахнуть квітки,
Про щастя й кохання сьпівають пташки.

І день так, і дру́гий, і третїй мина́ —
Докучило їй дожидання! —
Четвертий — і чує з садочку вона
Звитяжськеє з бою вергання.
За листям сховавшись, вона одного
Очима шукає коханця свого.

Ось їде коханий, конем виграва́ —
А що-ж то везуть коло йо́го?
На ра́тищі мертва стремить голова,
Здобу́ток від бою страшно́го:
Ота́ман козацький колись її мав,
І в йо́го баша її сам відрубав.

Звитяжства ознаку, трофея того,
На славу пророчої сили,
Велить він поставить край дво́ру свого,
Щоб люди усї зрозуміли,
Як вміє він тяжко карать ворогів —
І в двір свій звитя́жець баша́ уступив.

Галїма-ж дивилась... І очи її
Так страшно, так дико гляділи,
Немов-би останні хвилини свої
У тій голові вони вздріли.
Пізнала, пізнала безщасна в ту мить,
Чия голова там ганебно стремить!

Пізнала того, за ким сльози лились,
Кого в рідній краї кохала,
Пізнала ті очи, уста, що колись,
Так палко вона цїлувала!
Погасли ті очи, склепились уста
І кров на чолї запекла ся густа.

Пізнала уже і тепер вона зна,
Кого на цю роскіш зміняла,
І все, що забула, згадала вона
І рідну країну згадала,
І віру Христову, і батька свого —
І серце вмістить не здолало всього.

Скрик дикий, страшни́й розітнувсь і затих...
І збіглись на крик із сьвітлицї —
Знайшли вони скоро в трояндах густих,
Галїму знайшли слугівницї:
В садку, де сьпівали про щастя пташки́,
Над мертвою тихо схилялись квітки́...

Василь Чайченко.

БЕРЕЗА.

Снїги́ розтали... І земля чорнїє, —
Та мертва ще лежить, без духу,
Нїгде ще зїллє яре не яснїє,
В безлистому гіллї не чу́тно руху...
Нї! сонце з неба чистого, ясно́го,
Вже промінь посила надійний;
До дерева, — ще темного, сумно́го,
Вітрець шепоче стиха легковійний.
Говорить він березоньцї похилій:
„Розваж ся! годї думоньку гадати!
„Ти усьміхнись годинї любій-милій, —
„К житю веселому вже час вертати!
„Ось незабаром по твоєму тїлу
„Підуть прудкі, живущії струмочки,
„І кучерями геть на кору білу
„Розпустять ся зеленї листочки!“
Береза стиха гіллєчком гойдає,
Похиленим над землю чорну,
І ле́готи нїби відмовляє:
— Нї! раду не прийму моторну!...
Не раз, не два ті краснії надії
Мою головоньку на-ве́сні обгортали,
Та розлїтали ся коханї мрії,
Над осїнь, — як листо́чки облїта́ли!
Несло їх знов... дале́ко... геть на поле!...
Я бачила, як по иляху котилась
Краса змарнїла! сиротливе, голе
Лишилось гілле, — й знову я журилась...

* * *

Покро́вом тихим вечер опускав ся,
І молодик зійшов над лїсом темним,
Крізь сїтку з гілля промінь пробивав ся
І долї слав ся маревом таємним.
Підбив ся вище місяць срібнорогий, —
Околиця з туману виступає;
Біліє попід лїсом шлях розлогий,
Береза смутну думоньку гадає...

1892 р. Волинь. 28. лютого.

Олена Пчілка.

По матурі.

Образок з життя.

„Учи ся, серденько! колись
Будуть з нас люди“, — ти казала.
А я послухав, і учивсь
І вивчив ся. — А ти збрехала:
Які з нас тепер люди?!...
„*Доля*“ Т. Шевченка.

Вечером 16-го червня 1884 р. мене назвали „дозрілим“. Казали математично без каменя і без киданя довести, що як кине ся камінь, то він полетить в той бік, куди його кинуло ся, — казали без стріляння показати, що як вистрілить ся кулею до неба, то вона таки упаде на землю, — вели́ли по нїмецьки розповісти, яке було домове пожите Адама з Евою в раю, та й ще дещо таке, — а як я їм то все гарненько розказав, вони з великою повагою прочитали мене дозрілим і визволили з під своєї опіки.

Господи! що то за радість була тоді! Безперечно, була-би ще більша, наколи-б були в кишенї гроші, бо есть в звичаю, що „сьвіжо дозрілі“ через кілька ночей „запивають справу“ в рїжних панських і не панських шинках; — але у мене гроший не було; тож я, купивши лише за 10 кр. паличку, без котрої жаден „сьвіжо дозрілий“ не може обійти ся, пішов — не „запивати“, але „засипляти справу“, та снити о своїм щастю. — Я пишучи отсї стрічки не годен вже на ново відчувати і списати радости, і взагалї тих чувств, які наповняли мою душу того памятного вечера. Я собі лише десьщось можу пригадати і пригадую собі, що були се чувства зовсїм не схожі з тими, які звичайно бувають в хвилях радости. Так приміром ся обставина, що не було гроша, не гризла мене і не болїла, а радше „гнївала“. Як можна, щоби я „дозрілий“ — а не мав гроша?! Мене якось аж майже дивувало, що моя ґоспоцина нинї ходить у тій самій сукнї, що вчера ходила, — що нинї засьвітили у містї лише тілько лїхтарень, що кождого дня, ба навіть — що сонце нинї зайшло о тій самій годинї, що вчера! Де „нинї?!“ — а де „вчера!“ Нинї повинно бути все інакше, все краще, як вчера! Мене дивувало, як могло довкола мене нїчо не змінити ся. Як може бути, щоби нинїшнїй день не рїжнив ся нїчим від вчерашнього, коли вчерашнїй такий неподібний до нинїшнього? Вчерашнього дня був я „ничтожний“ ученик, тремтячий на саму згадку, що завтра маю сїдати до страшного екзамену, школяр, котрому не вільно циґара взяти до губи, — а нинї — нинї я „дозрілий мужчина“, котрому вільно ходити по улицї не лише з циґаром, але і з палицею..., „котрому сьвіт цїлий отворений“. Сї слова сказала мінї одна стара панї, моя знакома, котру я здибав на улицї, вертаючи з екзамену до хати. І я, ходачи по кімнатї, в дусї повторяв собі сї слова: „Тобі сьвіт цїлий тепер отворений“. А від часу до часу приходила знов рефлексия противна: — Як то? сьвіт цїлий отворений — а ту ось зараз перша брама моєї каменицї уже замкнена, (бо було вже по 10-ій год.), а я хоть і як „дозрілий“, не маю сили єї отворити, бо не маю шістки на „шперґельд“ для сторожа... Я хотїв роздобути грошний у ґосподаря, та сей не хотїв дати; казав, щоби-м ішов спати, бо-м змучений і не виспаний.

— Та де-ж нинї годить ся спати?! — представляв я йому. — Та впрочім гадаєте, що я нинї міг-би заснути?

— Як собі хочете, а я гроший нинї не дам. Завтра дістанете кілько схочете, — відповів він. — Упер ся!

І я пішов до своєї кімнати, походив троха по хатї і почав готовити ся до спання. При довгім чорнім столї бубонів мій один товариш, котрий аж завтра мав сїдати до „матури“, фізику, як раз сю партию, котру я опустив [„шкартнув“]. Якесь приємне чувство заволодїло мною. „Вчи ся, Михайло, вчи“ — кажу до нього, а сам подумав: Боже! який я щасливий, що сам вже не потребую заглядати до розкинених по столї книжок. Я споглядав на них, мов на поконаного лютого ворога, котрий грозив мінї загладою, а котрого мінї таки удало ся побороти.

Ґрупа селян з Садогори.

Я положив ся до ліжка. При неустаннім бормотаню і відсапуваню студіюючого Михайла, рїжні думки сунулись мінї до голови, що́ полошили сон з моїх повік: я думав про свою матуру, про село, про батька, про І... о, так! про ню я, здаєсь, найбільше передумав. Я думав, що аж тепер нїчо вже не стане на перешкоді моїй любові, думав, що вона, котра завсїгди для мене була так зимною, поважною, — аж тепер мене вона полюбить, — бо і як не любить „дозрілого“, того, „котрому сьвіт цїлий отворений!“ Я був ідеалїст, у повнім значінню сього слова, а тоді — як нїколи в житю.

Але природа перемогла. Невиспаний, [через 21 ночей я зовсїм не спав, а учив ся, за те в день спав потрохи], утомлений наукою і цїлоденною умисловою працею при екзаменї, я скоро заснув. І здаєсь мінї, що шелест перевертаних Михайлом книжок, та його бурмотанє насунули мінї сон. Сниться мінї, що я ще не здав матури, і так ходжу та гризу ся, що маю ще „зробити“ половину хемії і спору порцию історії. Що-ж я тепер буду робити? Коли я се все зроблю? — коли-то вже так короткий час до матури!

— Олексо! вставай! — крикнув надо мною Михайло.

— Ну, ну! — відповідаю крізь сон.

— Та вставай-бо! — і торкнув мене.

— Ну, ну! чекай! ще час! ще зроблю хемію! — говорив я ще крізь сон.

— Але вставай-бо, бо кава вистигне!...

Я отворив одно око. В хатї було вже ясне денне сьвітло. На стїні коло печі відби[ло]ь від сонця вікно. Коло мене на кріслї стояла кава. Я от[во]ив і друге око. Надо мною стор[ч]ала довга „фіґура“ М[и]а з невиспаними [о]чима, червоним носом і сьміючими [г]овими губами. Я загадав собі, що я вже по матурі, [ч]оло немов хотїв прогнати вражіне сну, і усьміхнув ся [ч]во. Отся хвиля найбільше вбила ся мінї в память. Зда[в]а була найщаслившою.

— Котра [г]одь — питав я Михайла.

— Шів д[е]я вже йду до матури; бувай здоров!

— Дай тоб[і], [ш]е, що мінї! — кажу подаючи йому руку.

— Дай Господи! Але я не надіюсь, — сказав він тремтячим голосом і пішов.

[І Михайло того-ж дня справді „провалив ся“, і від того часу житє наше пішло іншими дорогами].

Я взяв ся до кави. Була чогось така смачна, така добра, що як живу не пив такої кави. А циґаро! Господи! Яке смачне було циґаро по ній. Я пускав з него клуби ясного диму, здував ними попіл, то пускав їх на падаючі крізь вікно пруги соняшного сьвіта, та чудовав ся як, вони в нім перевертались, немов-би хотіли скупати ся в його сьвіжому ранньому теплі, а викупавшись, розстелювались синьою хмаркою під самою стелю. Я дивив ся і тішив ся тим образом, як небудь видів його не раз, але мині здавалось, що ніколи дим не стелив ся так гарно, як нині. Мині було чогось так добре! Усе добре! Добре й то, що вчера гроший не було. От наколи-б були гроші, був-бим їх тепер і так вже не мав, а ще до того був-бим невиспаний, змучений, а так — і гроший не пропустив, і виспаний, і здоров — а преціньтак само „дозрілий“, як той, з моїх товаришів, що́ десь тепер доперва вертає до хати з нічної прогульки. Я був задоволений — щасливий...

В тім увійшла служниця, забирати склянки від кави. Подивилась на мене і усьміхнулась. Я відповів таким самим усьміхом, та й кажу:

— А як-же!

Що я через те хотів сказати? що хотів потвердити? — Біг-ме не знаю. — Чи се відносилось до моїх попередних думок? Чи до ей усьмішки? Чи так собі?

— Що таке „А як-же!“ — паничу? — спитала дівчина.

Я ще раз повторив се слово і знов засьміяв ся. Вона не питала нічого більше, лише собі засьміялась, забрала склянки і пустилась до дверий. На порозі обернулась:

— Вставайте, паничу, бо я буду замітати, — сказала і пішла.

Я почав думати о вставаню, та заразом о тім, яка робота чекає мене нинішньої днини. Треба піти відобрати сьвідоцтво, попрощатись з професорами, з товаришами та знакомими і забиратись на село. Лише — чи нині вечером їхати, чи завтра? Варто-би походити ще з паличкою по Львові, забавитись та напитись з товаришами. А нині гроші будуть! Ґосподар казав, що нині дасть, кілько схочу. — А може й не варто?! Може таки нині їхати? Там на селі так нетерпеливо вижидає батько. Там І...! хто знає? може й вона мене вижидає? десь страх цікава на мою матуру, яке то буде вражінє, як я їй покажу ся „дозрілим“?! А родина! а сусіди, а мої селяне! Як-то десь усі втішать ся, що я став „дозрілим“. Хотів-бим як найскорше станути серед них! Ні! таки нині поїду!! Нині! День довгий, — ще вспію попрощатись з усіми і походити по „штриху“. А вечером — гайда на село. І я почав поквапно убиратись. Умив ся, причепурив ся, взяв палицю, заложив на ніс чорний „цвікер“ [сонце, бачите, дуже ясно сьвітило, — як я був в ґімназиї, то воно ніколи так не сьвітило] — і вийшов на улицю. Зараз за брамою вийняв з кишені папіроску, і першого панка, що́ йшов з циґаром, з великою повагою попросив огню. Курячи циґаро, вививаючи на всі боки палицею і поправляючи що хвиля „цвікер“, що не хотів держатись на носі — я зайшов до ґімназиї. Ту було тихо, поважно. Вже давно минула 9-та. Друга година науки вже розпочалась. Ученики сиділи в клясах. З дверий 5-ої кляси добував ся добре мині знакомий басовий голос питаючого професора, і о октаву висший голосок відповідаючого ученика. Я мимохіть задержав ся і підслуховав.

— Нічого не вмієш! — крикнув вкінці професор. — Сідай, маєш третю!

— Я вчив ся, прошу пана професора! — прошу! прошу-у! ще питати! — пищав жалісно ученик.

Мною заволоділо чувство таке, як коли гарного маєвого ранку згадаєсь з зимові морози. — Тому то мині тепер нихто не має права сказати: „Сідай, маєш [illegible]!“ Я собі панок! І я пустив перед себе здоровий клус [illegible]... Пішов дальше. Напротив мене ішов професор, кот[illegible] мині не раз дав ся в знаки. Перша моя думка була [illegible] не уклонитись і не дивитись в той бік. Професор [illegible]дів[illegible] лисе[illegible] і подивив ся на мене. Не знаю, чи з привички, чи [illegible]зом його сивих професорських очий, що́ визирали з [illegible]улярів, чи може не хотячи бути нечемним — досить, що я мимо своєї постанови вхопив за копелюх. Професор усьміхнув ся, відклонив ся дуже чемно, і приступаючи до мене подав мині руку і почав бажати щастя. Я був зовсім розброєний. Незначно кинув я поза себе недокурену папіроску і з спущеними в землю очима слухав його щирих слів, говорених голосом, якого я від нього ніколи не чув. Коло канцелярії застав я купку своїх товаришів. Усі з паличками, з позакурюваними циґарами, з невиспаними очима і утомленими, марними, але щасливими лицями. Усі обступили мене.

— А ти де був сеї ночи? — питають мене.

— Я спав, бо змучив ся, та голова болїла.

— Бо дурна голова! — каже один хриплим голосом. — Чому то я — від понеділка до нині [а нині був четвер] я ще не спав, і не піду спати аж в суботу — а голова не болить!

Усї засьміялись. А „добрий“ товариш, підпершись на грубезну палицю, повів мутними очима по слухачах, і на потвердженє правди додав ще: „Біг-ме!“ — і гримнув кулаком в груди.

— Коли-ж ти їдеш? — питали його товариші.

— Я сам не знаю! — каже, стискаючи комічно плечима. — До суботи я буду пити, а в суботу в ночи — я так як-бим виїхав; забираюсь геть з сего сьвіта на той сьвіт — їду до ліжка. Буду спати через неділю, понеділок, а може і вівторок, а як пробуджу ся, тоді на село! Вас вже тоді не буде! А ти, поето, коли їдеш? — звернув ся він до мене.

— Я? — Нині вечером.

— Тьфу! Які дурні теперішні поети! — здав матуру, та летить чим скорше похвалитись перед „татуньом“ та „мамунцею“, що доказав такого чуда. Або може занюхав дівчину та жене зложити їй під „ніженьки“ здобуту трофею. Тьфу! Ой, небоже! я-би тебе не назвав „дозрілим“!

Всї сьміялись і я собі сьміяв ся, але не відповів нічого. „Говори ти своєї!“ — гадав я собі.

Ми відобрали сьвідоцтва і пішли на прохід на місто. По дорозї зачіпали дівчат, балакали, махали палицями, вступили до „Міхалка“ на снїданє. По обіді я розпрощав ся з усіми і вернув до хати лагодитись в дорогу. Так мині спішно було відотхнути сьвіжим сїльським воздухом і побачитись серед „своїх“!...

Олекса Бобикевич.

ЗАЯВА.

Хоч ти, дівчино, гарна, як лелія,
Й рожеві цьвітя носиш на лиці,
І чудний в тебе голос соловія, —
Та не припадеш до душі мині!
Бо в лоні я ношу події сьвіта
І чую болї людскости тяжкі;
Багрянородні й нагота невкрита
До мене кличуть в боротьбі важкій.
І родить поклик той в душі скорботу,
Там струна болїв жалісно дзвінчить;
Стрясають тони ті мою істоту
І біль той в менї серце все ранить,
Бо безталанним бідним і пригнутим
Я співчуваю і люблю їх всїх!
Сїромам голим, темним позабутим
Я посьвячаю сьпів смутний і стих.
Хто-ж болї мого серця розуміє
І носить людскість в своєму нутрі,
Той мою душу настроїть зуміє,
На його поклик тон озве ся в ній.
І як серця нам разом зарокочуть
Акордом згідним сильної люби:
То й прилягти вони до себе схочуть
І шляхом спільним дійдуть до мети!

Жовтень, 1891 р.

Василь Ріленко.

Исторія літературы рускои.

Написавъ Ом. Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[18. Ольга Косачева (Олена Пчôлка)].

(Дальше.)

Въ 1882. р. Старицькій хотѣвъ выдати въ Кіевѣ украиньску мѣсячну часопись „Раду“, але думаючи, що на єго имя не дадуть призволу до сего почину, просивъ вôнъ Ольгу Косачеву, щобъ подала просьбу въ цензуру въ имени своѣмъ. Она пôслала просьбу, написавши, якъ слѣдъ, програму, але одержала вôдказъ. Тогдѣ задумавъ Старицькій выдати альманахъ „Раду“, котрый и появивъ ся на свѣтъ въ 1883. р. Для сего альманаха Косачева написала обширну розправу, доказуючи, що украиньска письменнôсть не є лишь простонародною, якъ дехто й мѣжь Украинцями думавъ, але що она проявляє справжній литературный напрямъ[1]).

Вôдъ р. 1883. стала Косачева посылати свои литературні творы въ Галичину, въ редакцію „Зорѣ“, и вôдтакъ уже того року въ сѣмъ письмѣ надруковано два стихотворы Олены Пчôлки, „Сердечні турботы“ (стор. 308—309) и „На любôй розмовѣ“ (стор. 340—341). Вôдъ р. 1884. друковано єи стихотворы й оповѣданя трохи-не вô всѣхъ галицко-рускихъ часописяхъ и выдавництвахъ народныхъ[2]). Въ 1884. р. написала она поему п з „Козачка Олена“, котру помѣстило „Дѣло“ (число 29—36) та надруковала редакція Кіевскои „Рады“ въ другôй частинѣ сего альманаха (стор. 1—39). Того-жь року пôслала она у Львôвъ перекладъ Гоголевыхъ „Вечерницъ“, що єго зладили пôдъ редакцією матери єи дѣти, сынъ, Михайло Обачный, и дочка, Леся Украинка. Тї „Вечерницѣ“ надруковано у Львовѣ 1885. р.[3]).

Въ тôмъ самôмъ (1884) роцѣ написала Пчôлка комедію въ чотырохъ дѣяхъ зъ панського побуту п. з. „Свѣтова рѣчь“. Про ґенезу сего драматичного твору пише она ось-що у своѣй автобіографіи: „Старицькій, взявши зарядъ театру въ купѣ зъ Кропивницькимъ, и дбаючи про ширшій репертоаръ, попросивъ мене, щобъ я переложила на украиньске комедію Островского „Бѣдная невѣста“. Взявшись за сю працю, я побачила, що типы того первотвору на стôлько рôзні вôдъ нашихъ украиньскихъ, що лѣпше було-бъ цѣлу пієсу не переложить, а переробить. И дѣйстно, вкôнци выйшло, що пієса моя остала лишь у головнôй основѣ похожа на комедію Островского“[4]).

Въ листѣ-жь своѣмъ до автора сеи исторіи рускои литературы пише Пчôлка (13. лютого 1892. р.) про сю комедію ось-що: „Я лишила ѣѣ у небôжчика Гладиловича торбкъ для передачѣ Вамъ. Про сю комедію россійська критика говорила, що вона вражає тою надзвычайностею для украиньскои сцены, що дѣя ведеться середъ интеліґенціѣ, и що то дуже „свѣжо“ бачити, що въ сѣй комедіи уже не люде въ свиткахъ та смушевыхъ шапкахъ, а панство у сукняхъ та у фракахъ говорить по-украиньски“.

Въ 1888. р. пôслала Пчôлка въ драматичну цензуру свою ориґинальну драму зъ народного житя въ 5-ти дѣяхъ п. з. „Злочинниця“. Тема взята зъ одного процесу, щó розбиравъ ся въ Волыньскôмъ судѣ.

Въ 1886. р. выдала Олена Пчôлка въ Кіевѣ „Думки-мережанки“ (8°, сторôнъ 97), щó ихъ написала на Волыни 1885. р. На заголовнôмъ листѣ поставила она ось-якій епиґрафъ:

Спѣвець — той, хто припавши низенько,
Якъ покýтарь свѣтовый и Божій,
Свои радощѣ й сльозы тихенько
На свою вбогу землю положе!

Деякі зъ тыхъ думокъ були надруковані перше въ „Радѣ“ (1883) и въ „Зорѣ“ (1883. 1884). Бôльша-жь часть тыхъ стихотворôвъ написана въ рôзні часы въ селѣ Колодяжному (невеличкôмъ маѣтку мужа Ольги), куды она, проживши два роки въ Кіевѣ (1882. и 1883) переселила ся зъ дѣтьми, щобъ жити зновъ на Волыни, котрый для литературныхъ праць багато подавъ ѣй матеріялу изъ своєи етноґрафичноі и словесноі скарбницѣ. Про тї „Думки-мережанки“ пише Пчôлка отъ-се у своѣй автобіоґрафіи: „Такъ якъ „Думки-мережанки“ писанї у рôзні часы, пôдъ рôзными настроями душѣ, то змѣстъ книжки выйшовъ дуже „перѣстый“: и тенденційні вѣршѣ, и библейскі темы (такожь взятї за-для тенденціѣ)[1]), и байки, и жарты, и чиста лирика — все въ купѣ! Але нѣ про оденъ розрядъ думокъ, въ загалѣ нѣ одного слова про нихъ я вôдъ критики не чула! Чи се случайнôсть, чи може мовчанє „зъ ласки“, (жалѣючи автора, котрого, заговоривши, прийшлось бы лаяти) — не знаю...“[2]).

Ось и змѣстъ „Думокъ-мережанокъ“: 1. Зъ новымъ рокомъ! 2. Передъ блакитнымъ моремъ. 3. Остатні квѣты. 4. Посмертна шана. 5. Прощання. 6. На стрѣванньи. 7. Люли-люли. 8. Сердечні турботы. 9. Волынські спогады. 10. Гульча. 11. Заграва ясна. 12. Згуба. 13. Та вже не ты! 14. Надѣє, верни ся! 15. Мôй друже! 16. Пѣснѣ минулого. 17. Забудь мене! 18. На спогадъ Шубертовои серенады. 19. Коханї речи. 20. Одвѣдины. 21. Зъ поемы „Козачка Олена“: а) Весна-красна; б) Цвѣту змѣна; в) Осѣнь; г) Весѣлля; д) Хустина. 22. На поли чести. 23. Влад—ру П. Н—ку. 24. Скарбы минулого. — II. Переспѣвы (Посвята Леси Украинцѣ): 1. Роздѣлъ свѣта[3]). 2. Дѣвчина зъ незнаного краю[4]). 3. Иліяда. 4 Пигмаліонъ. 5. Калина. 6. Спѣвець. — III. На библейскі темы: 1. Юдита (поема). 2. Пророкъ. — IV. Байки: 1. Байка предковѣчня. 2. Зѣлля. 3. Галюня. 4. Двѣ зваги и двѣ славы. 5. Розмова. 6. Мама й цукерки. 7. Радощѣ й смуткъ. 8. Jalousie d' artiste (Заздрощѣ метця). 9. Терешко.

[1]) Въ сѣй першôй частинѣ „Рады“ надруковано два лиричні стихотворы Олены Пчôлки: 1. Волыньскі спогады (стор. 174—175). 2. Гульча (стор. 175—181).

[2]) Вôдъ р. 1890. друкують ся литературні творы Пчôлки такожь на Буковинѣ (въ газетѣ „Буковина“ и въ „Библіотецѣ для молодѣжи“).

[3]) Се суть „Вечерницѣ на хуторѣ пôдъ Диканькою“. По-переду надруковано ту „Передмову Панька Рудого“ и два оповѣдання: 1. Запропаща грамота. 2. Зачароване мѣсце. — „Вечеры на хуторѣ близь Диканьки“ выдавъ у Львовѣ 1865. р. Ксенофонтъ Климковичь у двохъ томахъ („Руська Читальня“, N° VI. и VII.).

[4]) „Зоря“, 1888; стор. 55—56. — Комедія „Свѣтова рѣчь“ була розрѣшена драматичною цензурою россійскою 19. червня 1884. р., и грана Старицькимъ у всѣхъ городахъ, де тôлько вôнъ бувъ зô своєю трупою.

[1]) Такою тенденційною библейскою темою є поема „Юдита“ (стор. 47—53).

[2]) „Зоря“, 1888; стор. 56.

[3]) „Роздѣлъ свѣта“, — се переспѣвъ Шиллєрового стихотвору „Die Theilung der Erde“.

[4]) „Дѣвчина зъ незнаного краю“, — Шиллєра „Das Mädchen aus der Fremde“.

10. Орелъ на вызволи. 11. Совка. 12. Свинка. 13. Сама зъ собою. 14. Найкращй дѣти. 15. Весела пѣсня. — V. Жарты: 1. Шлюбнй метаморфозы. 2. Свѣтачѣ небеснй. 3. Хатне багаття. 4. Ученица й учень. 5. Лѣтнй знайомости.

Въ 1887. р. выдала Олена Пчôлка зъ Наталею Кобриньскою у Львовѣ жôночій альманахъ п. з. „Першій вѣнокъ“, въ котрôмъ надруковано два ѣи стихотворы („Першій вѣнокъ“ и библейській образъ „Дебора“) та й оповѣданє „Товаришки“ (стор. 231—359). Про се оповѣданє пише она ось-що въ автобіографіи: „Тема моѣи повѣсти задумана була давно, але праця написана зъ поводу того, що треба було написати що-небудь, коли мене запросили до „Першого вѣнка“. Зо всѣхъ темъ, сотаючихъ ся по головѣ, „Товаришки“ здались менѣ найпридатнѣйшй для „Першого вѣнка“, и я ихъ написала. Шкода тôлько, що п. Франко здорово обрѣзавъ „Товаришки“, — кажучи, що такъ краще, якъ коротше. Може!...“[1])

Вкôнци пише Пчôлка отъ-се про свои змаганя литературнй: „Може бути, що писателькою менѣ судило ся бути вже черезъ те, що се у насъ въ родѣ таке, Драгоманôвськôмъ, — именно украинською-жь писателькою черезъ те, що зросла въ близькихъ, щиро-украинськихъ обставинахъ, а потôмъ ще попала и въ свѣдомо украинське около, котре мене одушевило до тои идеѣ. Але-жь легко могло стати ся, що менѣ такъ бы и довело ся зôстать при самыхъ тôлько дрôбныхъ починаняхъ (якъ то було зъ многими нашими далеко талановитшими чимъ я письмовцями!); коли-жь не сталось зо мною такъ, то сему причиною: перше всього таки якась дужа сила переконаня, котра, разъ пробудившись, мôцно перла впередъ, порываючи мене зъ другихъ интересôвъ и дрôбныхъ перешкодъ все далѣ на путь украинського писательства й выдаваня. Друга-жь досыть важна причина єсть ще й та, що моє особисте життє складало ся щасливѣйше нѣжь тыхъ многихъ талановитыхъ але безталанныхъ писателѣвъ, якъ Руданського, Глѣбова й иншихъ, котрымъ не сприяло нѣ хатне, нѣ свѣтове життє“[2]).

А въ тôмъ листѣ своѣмъ пише она авторови сеи исторіѣ литературы ось-що про теперѣшній свôй побутъ: „Живу не при злидняхъ и не при якихсь выключно-тяжкихъ обставинахъ, котрй бы менѣ не давали змоги писати, — хоть знôвъ таки й не на-стôлько рожевй тй обставины, щобъ сприяли писаню. У всякôмъ разѣ требується напруженя моѣи власноі енергіѣ; — кидати-жь писания все-таки не думаю. Богато маю рôзныхъ давныхъ и новѣйшихъ розпочатыхъ писань; — може покôнчаю ихъ, а може напишу зовсѣмъ новй. Се покаже часъ, — а силы ще маю до-волѣ“. — Въ сѣмъ-то листѣ зъявляє Пчôлка, що має цѣлкомъ готову историчну поему „Орлове гнѣздо“, де геройомъ є гетьманъ Дорошенко.

Про написанй свои листки згадує Пчôлка такожь у стихотворѣ „Скарбы минулого“, — каже, що они лежать у неи въ скрини й въ серця тихого святыни, та що поетка ними дорожить и береже тй скарбы мертвй. А вôдтакъ зъявляє она ось-таке своє бажанє:

Коли-жь я буду умирать,
Усе на свѣтѣ покидать, —
Тодѣ всѣ скарбы я спалю...

Лежѣте-жь давніи листки,
Життя змарнѣліи квѣтки,
Укрытй пыломъ и журбою!
Вы-жь умрете зовсѣмъ зо мною![1])

Свою автобіографію написала Олена Пчôлка въ 1888. р. на просьбу автора сеи исторіѣ рускои литературы й прислали єѣ въ редакцію „Зорѣ“, котра й сейчасъ єѣ надрукувала. Изъ-за того Пчôлцѣ було маркôтно, що ѣи житѣпись, призначену до приватного вжитку, оголошено друкомъ. Тому-то трохи зъ-годомъ писала она ось-що Ом. Огоновскому: „Редакція „Зорѣ“ зробила менѣ дуже велику прикрôсть, коли нѣ зъ того, нѣ зъ сего надрукувала тй біографичнй замѣтки сама, — тодѣ, коли замѣтки посланй були для Васъ, по просьбѣ Вашôй, переданôй черезъ редакцію. Може кому здається, що то все одно, бо й посылаючи Вамъ, посылало ся завѣдомо для друку. Але то велика рôзница, коли сторонній біографъ застосуєподанй звѣстки самъ, мѣжь своимъ писаннѣмъ, а знôвъ инше вражѣннє (и то дуже погане), коли авторъ нѣбы самъ друкує свою біографію, — выходить: „ось-то я“! До всього-жь редакція „Зорѣ“ зробила менѣ ще бôльшу прикрôсть тымъ, що вôдкинула остатній уступъ моѣи замѣтки, власне той, котрый єдиный хотѣла-бъ я тодѣ бачити надрукованый. Се-жь бувъ той уступъ, де я высловляла свои литературнй переконання й власну думку про своє мѣсце въ украинськôй литературѣ. Може бути, що та моя рукопись такъ и не дôйшла до Васъ цѣлкомъ, (дармá, що пересылалась — Вамъ!), для того перекажу єѣ знôвъ. Я просила Васъ въ тôй замѣтцѣ не вважати мене „послѣдовательською“ панѣ Марко-Вовчокъ. Правда, вôдъ того часу выявилось, що Вы считаєте панѣ Марко-Вовчокъ за инъ, и за се Украина повинна складати Вамъ велику подяку, бо справдѣ, яке-то колись було неславне для украинськои мовы й литературы переконанє, що нѣбы-то якась перша-лѣпша кацапка, зъ-роду не чувши украинськои мовы, ледви захотѣла, у два днѣ перейняла мову зо всѣма найтоншими ѣи власностями й почала писати по-украиньски, — та ще якъ! — краще всѣхъ украинськихъ повѣстярѣвъ! Дале-бô, се зневажало украиньску мову: що-жь то за-така особна, характерна мова й письменнôсть, коли всякій чужосторонець возьме й заразъ писати-ме, та ще якъ досконало! Отже Вы першій прилюдно пôдорвали сю думку, на-половину скинувши зъ нахабноі кацапки украдену нею украиньску личину, чи той почесный вѣнець прекрасного украинського автора! Шкода тôлько, що се не зроблено до-останку, — хоть ще єсть живй люде, котрй могли-бъ се зробить, знаючи близько часъ и обставины выдаванія „Основы“... Але якъ бы тамъ не було, хочай бы считаючи фірму „Марко-Вовчокъ“ будь-кому належачу (власне п. Марковичу й Кулѣшеви), я хочу сказать, що не въ той слѣдъ иду я, въ якій инôвъ той „Марко-Вовчокъ“ и сучаснй йому авторы: я стала на нове поле, хоть властиво сказавши тôлько на свѣжу ниву того-жь самого поля украинськои письменности, украинського життя. „Козачка Олена“ — зъ народного життя цѣлкомъ, але й въ нѣй беру типъ не геройнь Вовчка, Кулѣша, Шевченка (тыхъ нѣжныхъ коханокъ, сестеръ, жôнокъ), а постать жôнки-патріотки. Далѣ темамы й типами иншихъ оповѣдань, зъ побуту интелигенціѣ, схожу цѣлкомъ зъ ниви „Марковъ-Вовчкôвъ“. — Те-жь саме въ мовѣ. Не майте се за хвастощѣ, — знаю я просту мову не-згôрше тыхъ, щó писали за Марковичку, и тамъ, де

[1]) „Зоря“, 1888; стор. 56. — [2]) ibid.

[1]) „Думки-мережанки“, стор. 37.

*

сеи мовы менѣ досыть, я нею обхожу ся, — але де менѣ сеи мовы буває за-мало, я тымъ не вяжу собѣ рукъ, и добираю, „творю“ (скажу власне — „кую“) собѣ ширшу мову. Передъ своєю совѣстю маю собѣ то не за ганьбу, а навѣть за чи-малу заслугу. Такъ, я горжусь тымъ, що мною створено богато такихъ слôвъ, якъ „переможець“ (замѣсть „побѣдитель“), „загáрливый“ (енергичный), „променистый“ (блистательный) и т. и. Ще черезъ скôлька лѣтъ сѝ слова уживуть ся на-стôлько, що нѣхто не буде вѣрити, що сѝ слова — „скованѝ“! Мене перестануть лаяти; але паремóга моя буде не тодѣ, а вже єсть теперь, — бо вже у мôй проклинаный слѣдъ вступили молодчѝ авторы, цѣлкомъ не жахаючись тыхъ скованыхъ выразôвъ. Въ кождôй литературѣ нѣхто не соромить ся сказати, що такѝ-то авторы збогатили литературну мову, тôлько у насъ, — хоть де-далѣ все менше, — але все-жь и доси почуєте лайку Старицькому й менѣ за новаторство въ писанню, — за „ковальство“.

Литературнѝ творы Олены Пчôлки вызначують ся яснымъ свѣтоглядомъ, любою жôночою чутливôстю, гуманными думками й природнымъ поетичнымъ талановъ. На розвôй гуманныхъ єи думокъ вплывавъ чи-мало Судовщиковъ, щó бувъ учителемъ въ институтѣ и въ „образцовôмъ пансіонѣ для благородныхъ дѣвицъ“. Про сего свого учителя пише Пчôлка ось-що въ письмѣ до автора сеи исторіѣ литературы: „Судовщиковъ читавъ „русскій языкъ и словесность . Лекціѣ його були цѣлкомъ оригинальнѝ, не стисненѝ казенною програмою. Теперь такихъ учителѣвъ у насъ нема й не може бути. Ба й Судовщикове учителюванє скôнчилось тымъ, що на нього поданый бувъ доносъ за якесь нѣбы десь сказане надто вольнодумне слово, — и нашого дорогого учителя (було се въ кôнци 60-ыхъ рокôвъ) заслано въ Костромську губернію, де вôнъ хутко й померъ вôдъ того, що, бувши слабогрудымъ, не мôгъ знести холодного климату суворои краины“. А вже-жь чутлива вдача Пчôлки оживлялась чи-мало прекраснымъ рôднымъ краєвидомъ. Ось-що пише она про красу сего краєвиду въ Гадячи: „Дале-бô, вôнъ мавъ якійсь чаруючій вплывъ на мене. Добре памятаю себе ще въ дуже маленькому вѣкови, якъ сяду було за возовнею на самому краєчку узгôря свого и дивлюсь-дивлюсь и на Псьолъ зъ його рукавами, и на лѣсъ той могучій, величезный за рѣчкою, и на прекрасну панораму трьохъ селъ, зъєднаныхъ до купы, лѣворучь, по краяхъ дальшого узгôря. Коженъ разъ, якъ вôдвозили мене до школы, бѣгала я нишкомъ, попращати ся зъ тымъ краєвидомъ, и коженъ разъ, вертаючись домôвь, перше всього спѣшила повитати його“.

У своихъ литературныхъ творахъ Олена Пчôлка придержує ся напряму суспôльно-національного. Она голосить землякамъ ту правду, що „безъ культуры, безъ розуму, безъ свѣтла доброго братського почування й людськои любови у всѣхъ станахъ, безъ національного самопôзнання, поваги до себе й другого — нѣчого не буде!“[1])

(Дальше буде).

[1]) „Правда“, 1888; стор. 98.

Українська книжка на селї.

(Далї.)

Тут, коли хочете, й критика на д. Левіцького. Однаковість в життю у Василини та в Марії справдї є, а сього могло-б і не бути. Могли-б і батько з матїрю більше дивити ся за Василиною. [Це й Христя зауважила] — знали-ж вони, що за цяця той пан та й слава потім пішла — можна було-б запобігти лихови завчасу... Василину читачі вважають винною за те, що втопила дитину. Запевне, вони сподївали ся, що вона сама накине на себе яку покуту, що пісьля неї вони могли-б цїлком радїти її щастю... Мінї не доводилось давати читати цю повість чоловікам, — тим то мабуть я й мав розмову тільки про Василину і нїхто не згадував про інші боки повісти — соцыяльний та економічний. Декільки часу назад при *Христї* читано було голосно „Старосвітські батюшки та матушки“ (з „Зорі“). Вони їй дуже сподобались, але прочитати я їх тепер не міг: через лад великі, а мої слухачі не могли по довго сидїти. Тепер я прочитав тільки „Бабів“, „На кожумяках“ та „Приятелїв“. Що-ж до інших творів Левіцького, то самій *Христї* читано було „Хмари“ та „Над Чорним морем“. Звісно, їй багато довелось там виясняти; ще більш зісталось їй незрозумілим. Але у всякому разї — чому народови й таких річий не читати? Чому йому не знайомити ся з життям інтелїґенції? Адже не до роз-єднання проміж народом та інтелїґенцією мусять іти, а до з-єднання! Щоб могти зійти ся з народом, треба його перше взнати і ми його взнаємó. Чому-ж-би й народови не взнавати інтелїґенції? Правда, в нас нема таких книжок, щоб знайомили народ з інтелїґенцією, з її життям, з її ідеалами, з її дїяльностю, бо повісти, з інтелїґентного життя, що вже маємо, народови незрозумілі... З других повістий з інтелїґентного життя тій-же таки *Христї* читано Конїського „Порвані струни“, — зрозуміла, а „В гостях добре, а дома лїпше“ і читати кинули — нїчого не розібрала.

Але вертаюсь до д. Левіцького.

Років три назад я давав „На кожумяках“ читати *Маряні*, тодї, як вона ще жила в свекрухи. Вона читала звичайно, голосно. Потім я подарував їй сю книжку. Починаючи сього разу читати, я вагавсь — щó саме: „Добре роби, добре й буде“ Квітчине, чи „На кожумяках“. Я спитавсь у *Маряни*:

— Чи нїчого, як що я читати му „На кожумяках“, — що ви вже його читали?

— Нї, — каже, — я його не читала.

— Як не читали? — Я-ж вам і книжку подарував!

— Та книжка у мене є, та не згадаю, що воно.

— „На кожумяках?“ — вихопилась *Кухарка*. — Се де Гострохвости? Знаю, знаю його! Там такий!...

— Знаєте? Так що читати? Може: „Добре роби, добре й буде?“

— Нї, — каже *Кухарка*, — лучче вже „На кожумяках“.

— А хіба ви знаєте „Добре роби“?

— Знаю.

Мінї тільки треба було дивувати ся, як неосьвічена, неписьменна жінка могла памятати річ три роки як читану, у той час, як письменна *Маряна*, щó прочитала багато книжок і навіть мала сю книжку в себе — не памятала нїчого.

Зараз-же з самого початку в слухачів повстав іронічний погляд на дїячів у кумедії та такий і до краю зостався. Увесь час слухачі з їх сьміяли ся та прикладали їм усякі примладки, на пр. такі:

Ефросина каже, що в неї серце бєть ся, а *Олена*:

— Як телячих хвіст!

Або про Гострохвостого розум:

— Оце розум, що й не розбереш! і т. і.

На Горпину навіть тюкали, як вона поняла віри Гострохвостому, що він сватати ме Оленку, але потім цїлком обстали за Горпиною та за Оленкою, звучи Гострохвостого „дурилом“ [таким, що дурить дївчат], кажучи, що „у сьому тільки й розум його“ і таке інше.

Але оце й усе. Читання відбулось весело, сьміялись багато, але на все це не дивились серіозно — книжка здава-

лась слухачам жартом. Що не серіозно дивили ся, доводить ся тим, що слухачів не обурювало нї те, як поводить ся Ефросина з батьком та з матірю (вони тільки сьміялися з цього) нї те, що вона й Гострохвостий їхають ся в пани. Останнє може тим, що тут люди й самі туди-ж дивлять ся. Ще увага: як одна з пяних кумів, прийшовши до Рябків, замість дверий підніма ногу у вікно, *Павло* каже:

— Мабуть вікна дуже низько, бо хіба-ж на оце підніметь?

— А в тій хаті, де ми сиділи, вікна були не вищі, ніж звичайно бувають. Трохи по ярмарковому виходить це задирання ноги у вікно...

У всякому-ж разі „На кожумяках“ книжка бажана в народній бібліотеці, як бажані в їй усякі книжки, в котрих карають ся ті, хто зрікаєть ся свого народу та їхаєть ся „в пани“. З сього погляду навіть така зовсім неталановита та на позичений сюжет написана пєска, як д. Козловського „Гласний“ — і та має свою вагу, і та бажана. Читаючи її сьміють ся, але сьміють ся з того, з чого справді варто сьміяти ся; а що з сього сьміху виходить користь, то ось ці „рецензії“ від молодиці та від парубка покажуть се:

1) „Ся книжка може де чому навчить, особливо тих людий, котрі, як що їм трапилось там хоть трохи побувати хоть у якім небудь начальстві, — хоть-би наприклад старшиною, або чим іншим, — то вони зараз вдають себе поважним чоловіком. А ся книжка навчає, щоб кожний чоловік не гордив ся, хто-б він не був“.

2) „Дуже кумедний був Микола Лагода: навчив ся у своєму з-їзді, — нїчого казати! Хотїв був паном стати, та добрі люди не дали. Бідна-ж дочка і мати: треба було вгождати йому, що він нї казав їм!“

Я спитавсь: А яка краща: „На кожумяках“ чи „Гласний“?

Парубок відмовив: — „Та вони однакові. Про одно й писано зато́го“.

З других драматичних творів д. Левіцького подобаєть ся чимало й „Маруся Богуславка“.

Що до „Бабів Параски та Палажки“, то я їх читав не один раз і не одним слухачам, і що разу слухачі не тільки реготались до не́ схочу, але й провожаючи той чи інший вчинок бабів своїми коментарями, завсїгди доводили повну життьову правду сього твору тим, що своїх бабів рівняли до бабів у д. Левіцького. Книжка швидко придбала популярність, дехто навіть купив її. Один випадок поміг сій популярности. Одна дівчина узяла в мене сю книжку почитати. Як верталась вона до дому, стрітила батька й сусід, що сидїли під хатою на призьбі.

— Де була?

— По книжку ходила.

— А ну почитай! Яку там узяла?

Дівчина почала читати. Хто був, реготавсь. Через декілька часу після сього читання пішла скрізь чутка, що є книжка про те, як *Баба Параска* (та, що́ тепер ходить до мене на читання) лаяла ся з *Кухаркою*, та про старого пана, що́ вже вмер. (У книжці д. Левіцького згадуєть ся про „битливого пана“). *Баба* страшенно образила ся; дочка того покійного пана, згадана вже *Любка*, теж образила ся, що її батька описано. Авторами книжки називано мене та тутешню панїю Н. Після сього *Баба* довго дещо мала проти мене, і не знаю, чи вповнив я її, що ці всї вигадки нїсенїтниця тим, що пообіцявсь їй самій прочитати сю книжку. Я книжки то за тим, то за сим їй потім не прочитав, але з сього часу імя *Параска* та *Палажка* зробились поміж тими, хто читає тут книжки, характеричними. — З сьогочасних моїх слухачів усї чули або самі читали сю книжку, часом по декільки разів, і я власне тільки для *Баби* та для *Діда* прочитав її. Поважна *Баба* так і заливала ся зо сьміху, але читання відбуло ся бліґдійше, ніж перше, тим, що всім іншим книжка вже була відома. Я не буду переказувати всї уваги слухачів — дуже довго було-б; скажу тільки, що слухачі тепер, як і завсїгди, дуже добре зрозуміли не тільки бабу Параску — просто зубату бабу, але й Палажку, що́ своє зло хова під виглядом побожности.

— Бач, яка молитва! — каже *Кухарка*. — А де-ж та, що́ „овечка в репяхах“?

Я сказав, що сю молитву Палажка каже в „Кайдашевій сїмї“.

— А я бач і забула!

З Палажчиної молитви сьміяли ся, але, правду мовивши, й тут гарно молять ся; часто й густо можете ви почути такі на пр. речі: „Царю небесному удушителю (або укшителю)...“ „Хлїб наш насущний даж нам грець...“ — „Роспятого різони“ (се-б то: Распятаго же за ны). Не вважаючи на те, що тут народ на погляд побожний та прихильний до церковної обрядовости, не можна сказати, щоб ся побожність та прихильність робила сей народ моральнїйшим. Якось чудно стоїть се дїло тут, як і в багатьох місцях по селах. Народ релїґійний, але якось релїґію бачить тільки в тому, щоб ходити до церкви, не робити і в сьвято (хоча шинки в сьвято повні), молити ся та... дівчатам не чесати ся в пятницю, а молодицям у пятницю та в неділю; що-ж до моральности, то вона стоїть якось зовсім особисто; євангелію по селах не знають, хоча деякі письмаки й читають, але-ж нї церковної, нї росийської мови не розуміють. Що-ж до попів, то вони й пальцем не кивнуть, щоб навчити селян, і хоч і кажуть в церкві обовязкові проповіди, та народ їх ще гірш розуміє, нїж євангелію по росийському. А про те — батюшкам користнїйше держати в темряві своїх овечок — лекше стригти, а більше наші батюшки нї про що й не дбають.

VII.

Від творів д. Левіцького я перейду до другого автора, до Квітки. Його „Марусю“ я прочитав незабаром після „Миколи Джері“. На читанні не було, на жаль, нї *Кухаря*, нї *Кухарки*, але прийшли *Кум* з *Кумою*, і *Кум* привів свого брата парубка. Він сьлїпий і тільки на одно око може бачити, та й то трохи, якось скоса зазираючи; але не вважаючи на се, вивчивсь він самотужки читати і хоча й не може сам багато читати, але слуха, як читають залюбки. *Христя* привела ще й свою матїр. Я прочитав заголовок.

— „Маруся!“ — перепитавсь *Кум*. — А, нї, то „Катерину“ нам читати. І на що він її писав — негарна книжка!

Я зрозумів *Кума*, бо мінї не вперше і не в сїй тільки місцевости доводить ся чути від старих людий такі погляди на Шевченкову „Катерину“. Старим людям вона не подобаєть ся: в їй про саме кохання, та ще й не про звичайне, законне. Сором і читати старим людям таке. Старі люди звичайно лають „Катерину“ (книжку), парубки читають охоче її, але сьміють ся здебільшого, а дівчата та молодиці плачуть над нею гірко, поречитуючи декільки разів. Згола „Кобзар“ дівчатам та молодицям дуже подобаєть ся і *Маряна* недавнечко сказала мінї:

— І що воно за книга така: яку-б іншу книгу не читав, а кинеш її та до „Кобзаря“ возьмеш ся. І не начитаєш ся його нїколи.

Мало того: у нас дівчата положили початок з „Катерини“ на голос і сьпівають його. Але старим людям я „Катерини“ не читати му, бо сором мінї. І сором трохи буває читати про всяке кохання. *Христя* одного разу прохала мене читати що небудь без кохання. „А то, — каже, — сором при матері слухати“. — А самій не сором? — питаю ся. Каже: — „Нї!“

Але вертаюсь до „Марусї“. Початку морально-навчаючого змісту нїхто не зрозумів, здаєть ся, [*Христя* казала потім, що нїчого не зрозуміла]. Але, не вважаючи на се, *Баба*, чуючи, що читаєть ся щось про „божественне“, сказала:

— Оце мінї книжка гарна.

Наума Дрота та його резонування на тему „не збирайте собі скарбів на землї“ всї похвалили — теж мабуть тим, що „божественне“. Але Маруся видимо зараз-же всім сподобалась. Про неї казали:

— Воно-ж бачить, як старі, то й собі.

— Які батько й мати, такі й дїти; а в поганих батьків, то й дїти такі, що тільки за вітром пусти.

— Ото Маруся, так Маруся! Тепер уже таких нема! (*Кум*).

— І старому й малому скоряєть ся!

— Хозяйка!

— А тепер аби сказано, так і побіжить! — говорять з поводу того, що Маруся не ходить на вулицю. — Тепер

і не вечерявши біжать. — Кине печене й варене! — І питати ся не буде!

Маруся, маючи трохи пуританські погляди, намагаєть ся відучити дівчат від вечериць. Старі її хвалють за це, молоді мовчать. Справді: старі можуть щиро хвалити: тут усї парубки перебували на шахтах, а се значить, що вони принесли багато безморальности на свої вечериці та вулиці.

Надходить весілля, що на йому стрівають ся Маруся та Василь. Детальний о́пис весілля подобаєть ся слухачам:

— Оце й писано до дїла! — говорить *Кум* з поводу Денисових танців.

Сьміють ся з прізвищів: Макотрусівна, Кубраківна. Взагалї мушу зауважати, що слухачі й читачі з народу часто сьміють ся з невідомих їм прізвищ. Сьому може потроху пособляти й те, що наші дд. письменники чи то задля того, щоб було яко мога „в к р а ї н н ї й ш е“ чи задля чого іншого, идучи за Гоголем, що́ повидирав своїх Голопупенків та Козолупів! — оббирають часом такі прізвища своїм героям, що з їх можна тільки реготати ся. — от як хоч-би й з Макотрусівни.

Що-ж до Василя та до Марусї, то на всю історію їх відносин з самого початку й далї всї — і старі й молоді, дивлять ся спочуваючи, радїючи і добродушно-іронічно — так, як-би добрий батько дивив ся на доччине дївування або на синове парубкування. Вони дуже заїкавлюють ся усїми непорозуміннями, що́ повстають проміж Василем та Марусею з того, що вони „одне одного соромлять ся“, як кажуть слухачі, і пілком розуміють душевну чистість їх обох.

— Значить дївчина від других особна була! — каже *Кум*, вияснюючи, через віщо Василь не міг зачепити Марусї, зачіпавши перше инших дївчат.

Далї, як приходить Маруся до дому, то мати каже про Марусю, що їй мабуть з очий, а *Кум* сьміючись виясня:

— Еге, з Василевих.

З того, що баби злизують (б. 21) сьміють ся і в спірцї Наумовій з Настею стають при Наумовому боцї, але скільки щиро — то вже хто й зна. Взагалї, на підставі фактів, що з їми стрівав ся не раз і не тут тільки, мушу зауважити, що той хто читатиме народови книжки, часто й густо може помітити, що в питаннях про всякі забобони (відьми, домовики та ин.) селяне дуже легко згожують ся з книжкою в тому, що це все брехня, але робити на підставі сього які виводи, мінї здаєть ся ледві чи можливо: часто й густо доводить ся бачити, що раціоналїст на читанні або в розмові з інтелїґентом на селї є палким прихильником усякої забобонности, дурновірства. Мужик зна, що „пана“ не вневиш в тому, що відьми єсть і не сперечаєть ся з їм, [буває, звісно й інакше] а собі своє дума, не виявляючи того.

— І мучить ся-ж бідне! — жалїє Марусю *Маряна* з поводу безсонної Марусиної ночі (б. 22) і потім починa балакати про те, як погано роблять батьки та матері, що віддають дочок силою заміж. А як-же-ж то батьки і бють та віддають за нелюбого, а тут он серце саме́ обібрало та мучить ся бідна, — а як же-ж то воно жить за нелюбим!

На боцї 23 та 24 описано ранок — сього, здаєть ся, нїхто не розібрав; *Кум* думав, що це Маруся про пташок міркує. Далї слухачі знов нетерпляче дожидають, поки таки нарештї Василь та Маруся добалакають ся, увесь час сприяюче — підсьміюючись з їх, а при кінцї навіть підганяють, щоб швидче кінчали. Навіть побожна *Баба*, що́ не любить слухати про любощі, боїть ся, що Маруся та Василь не добалакають ся як треба до краю поки Олена прийде.

— І будуть панькать ся казна поки! — каже вона.

— То-ж то, людочки, як Бог дасть, — каже *Маряна*, як Маруся та Василь балакають про те, чи казати батькови, чи не казати: — Бо зна відки людина, а рідшйша від матері стане!

Всї слухачі веселі, всї добродушно, прихильно шуткують з обох молодят, часом сьміють ся, а слухають надзвичайно уважно, особливо *Христина мати* — аж очі їй горять; але *Кума*... спить і се вже не вперше!... Тільки Маряна сьмієть ся менш від других і каже:

— Нам сьмішки, а їй то як!

— На що те здалось? — сьмієть ся *Баба*, що Василь не спитавсь, чия Маруся, — аби любив! — додає вона і тим самим того не знаючи, вірно малює псіхольоґію першого молодого кохання...

Слухачі догадують ся, що се Наум обломивсь (б. 37) і стрівсь з Василем, *Баба* сподівається ся, що може Бог зведе Василя з Марусею:

— Вони (Василь та Маруся) все по божествéнному робили, — каже вона, — то може Господь і дасть їм, що (Василь) прийде до Марусиного батька, (бо) і поклони била, і Бога просила.

Нема нащо записувати тут дуже багато спочуваючих, насьмішковато-добродушних уваг, що їми слухачі провожали кожну подію в Марусиному та Василевому поки веселому, повному надій, житті, котре наводить їх нарештї до детально описаного у Квітки сватання. Слухачі помічають різнацію проміждо цим старим харківським сватанням і своїм і те, що описано у книзї, подобаєть ся їм дуже. *Кум* почувши, що старости стукають у двері, а не пруть ся просто до хати, — каже:

— А в нас собаку вдарить по мордї та й влізе у хату.

Хвалють і другі звичаї, а *Кум*, що́ завсїгди нагадує про Запорожжя і жалкує за ним, має звичай усе, що почує гарного, виводити з Запорожжя, — тим, не розбираючи де це са́ме дїялось, — каже:

— Воно по Запорожчині усе так. Тут його нїхто так і не чув, хіба у книжцї прочитав.

Всї сподівають ся, що Наум віддасть дочку, але як почули інше, то дивують ся і *Баба* скрикує:

— Це, Боже, сохрани! А я вже рада була, що віддадуть.

— Погано як книжку уперед знаєш, — каже *Маряна*, — як знає, що станеть ся далї, то наче ще важче слухати.

— Наровить ся мінї книжка ся, — авторітетно відмовля їй *Баба*. Хороша! Мінї страшно тільки, що не віддадуть.

— Вам страшно, а як-же Марусї?

— Де вже їй не страшно, коли он плаче!

Гарна книжка! — ще хвалить *Баба*. — Це моя.

— І хто й зна й яка гарна! — додає *Маряна*, а за нею й *Олена*.

Вони обидві читали і мають Марусю.

Затаївши духа, всї дожидають, чим скінчить ся сватання, пригнічені важкою сценою, як Василь, Маруся та старости прохали батька. Але Наум не згодивсь. *Баба* страшенно розсердилась на Наума.

— Шху! скажений! — скрикнула вона, аж підскочила і почала на його грімати.

— І хлїб віддав? — зло питаєть ся *Баба* у той час, як усї жалують та бідкають ся за Марусею, а *Кум* каже:

— От біда з Наумом!

— Йому й самому не мід! — говорить *Маряна*, що́ знає книжку.

А *Баба* все лає Наума. Але-ж трохи згодом Наум починає навчати дочку (бб. 45—46). Щире поривання *Бабине* потроху підлягає повсякчасній її прихильности до всяких „божественних“ розмов та наук. *Баба* зараз мякшає до Наума і каже:

— Бач, — значить він по християнський. — Я його лаяла, а він по закону.

— І всї починають хвалити Наума, а *Кум* додає:

— На те він батько.

Дуже заїкавлені дожидають Наумового вияснення і діждавшись його скрикують:

— І салдати! Бач що! От ти біда — нема дїла! Жалко!

Баба: Йому (Наумови) й жаль, він-би його й хотїв, та ба!

Маряна: А тодї-ж 25 год треба було служити.

Кум: От Наум, значить молодець. То його дурно лаяли, а воно так і приходить ся, що неможна.

— Де-ж йому (Василеви) тепер дїти ся.

— Та ще й проти зими! — бовкнула *Кума*, прикинувшись і почувши тільки останні *Бабини* слова. Молодші слухачі починають стиха сьміяти ся. Але сьміх незабаром пере-

ходить у плач, як Василь та Маруся прощаються. Опріч *Кумы* та *Баби* уся жінота плаче!

Догадують ся, що Василь пішов заробляти гроші на наймицька і журять ся про самотну Марусю, і на погляд холодний і завсігди трошки насьмішкуватий *Кум* каже з щирим спочуттям про Марусю: — „Як горлиця!“

Як-же Наум побачив Василя на Великдень у всіх починає відживати надія, всі слухають уважно, що далі буде. Обід і слухачам здаєть ся довгий.

— Ог, хоч-би побалакати попереду!

— Ім (Василеви та Марусі) уже мабуть і паски не хочеть ся.

— Та хай розговіють ся, — говорить *Христя*, а то може горе яке, то потім і їсти не схочеть ся.

Всім відразу полекшало, як Наум згодив ся віддати Марусю.

— Слава тобі Господи!

— Оце в мене трохи відійшло — каже *Баба*.

Знов описуєть ся сватання і слухачам опис подобаєть ся.

— Як усе до ладу! — І кат його зна, як він (автор) гарно склада!

Балакають про те, що там (де жила Маруся) ще держать ся звичаї, хвалють старостів і батька, що гарно кажуть, *Кум* навіть говорить, що як-би взяти книжку та вивчити оці законнії речі, щоб казать, як доведеть ся самому старостувати. *Баба* все прихвалює книжку.

Хтось каже, що може сьогодні не дочитаємо, а там будні, а *Баба* відмовля, що таку книжку не жалко слухати і в буддень.

Пісьля Марусиного та Василевого розстання, що над їм *Христя*, *Христина мати* та *Олена* поплакали, починаєть ся сумна частина книжки. Слухають її зато́го мовчки; тиша панує у хаті, хиба де-хто тільки по́шепки промовить яке урівкове слово, висловлюючи свій жаль або свій страх перед тим нещастям, що наближалось.

— Мабуть не доведеть ся їй, сердешній, жити, — каже *Баба* як Маруся занедужала.

— От вона казала, що гляди — тут (на кладовищі) побачимось! — каже *Кум*.

Далі і аж до краю зато́го вже нїчого не балакали. Тільки видко було як слухачі турботно дожидали чи не зробить Бог чуда, чи не одужає Маруся. Але чудо не зробилось, і всім видно, що Маруся вже вмирає. Опріч *Кумы*, що́ спить сївши в кутку, всі тихо плачуть тільки хиба *Христя* вихопить ся з цієї тиші з голосним риданням і знов його задавить. Тут уже нема розмов, та й не може бути за слізми, що вони й мене примушували скільки рааів з упиняти ся з читанням. Навіть, як зненацька з-являєть ся Василь, нїхто й слова не промовив, не здивував ся. Видко було, що сльози, що їми плакали слухачі, були сльози гіркі, тяжкі, пекучі....

Але дивне диво склало ся тут — і я мушу в йому признати ся. Ще давно, скільки років назад читаючи „Марусю“ сам, обурювавсь на Квітку за сантіменталїзм, що їм пронято усе оповідання, та за Наумове резонования, що́ здавалось мінї воно робленим, штучним. І до сьогодня у мене була така думка, що над „Марусею“ **не можна** не плакати (я й тодї плакав), але що сантіменталізму та резонування через лад багато. От же тепер, читаючи твір сей простим людям, я побачив, що вони не помічають сантіменталїзму. Те, що мінї здаєть ся сантіменталїзмом, чого не бува в життї, те вони вважають за прикмети **ідеалу**, і се робить їм намальований образ ще кращим, ще рідпїйшим і ближчим до серця. І я сам не поволї, не помічаючи того, проймаю ся цими почуваннями і, у купі з моїми слухачами, вже не помічаю нїякого сантіменталїзму — перед мене тільки ідеально-чиста постать дївоча, така ідеальна і така чиста, що починаєш розуміти народню віру в те, що́ Бог кличе до себе і не зоставля довго на землї такі чисті душі. Але-ж, не вважаючи на сю високість тієї постатї, вона здаєть ся неможливою, робленою. Може Маруся й не жила на сьвітї, але вона живе тепер у серцї моїх слухачів, і в моєму серцї...

І дивне знов диво. Я не помічаю резонования Наумового. Мене, як і моїх слухачів заспокоюють доводи, що так, як зробилось, — красще. Я не можу вірити все так, як вірить Наум або мої слухачі, але тепер я не відрізняюсь від їх, я почуваю так, як і вони — я це бачу по їх обличчах — і мене заспокоюють ці тихі речі розумної високо-моральні. І наші сльози, сльози тих людий, що не в величкій душній хатї плачуть зато́го не спиняючись аж до кінця повісти, вже не такі пекучі. Мов знов якась надія воскресла, мов знову щось кличе до життя. Ще сум не минув, але це сум тихий, що до його вже мішаєть ся неначе якесь відрадісне почування. Воно є і в мене, і в слухачів, бо я бачу, як їх позаплакувані очи блищать тим почуванням. Відкіля воно? Не знаю, але мабуть се радість, що побачила людина на декільки годин на свої духові очи те, що давно жило в душі, чого давно шукав і не знаходив у життї — побачила **ідеал**...

Книжку дочитано... Не чуть було нїякого банального хваління, тільки за останнїм словом *Кум* озвавсь:

— Умер Василь! Царство йому небесне!

І він перехристив ся побожно. І це мінї було останнїм доводом того, як дуже вливала повість на слухачів; за той час поки читали, вони стались рідними тим, про кого читано, вони взнали їх і останнє слово, котрим вони помянули їх, було те слова, що їм наш побожний народ поминає людину, з котрою він жив, котру бачив, любив і котрої тепер нема:

— Царство йому небесне!

Так кажуть тільки про **справжнїх** людий, а не про персонажів з повісти. І чи міг-би автор як-би він був живий, вимагати собі більшої заплати — та чи є більша?

І згадалось мінї, читаючи про похорон Марусин, як колись один Український письменник казав, що Квітчині повісти мають тепер вагу тільки яко „слабые матеріялы для изученія народной жизни“ [здаєть ся так було сказано, а проте — за слова не ручусь]. І мінї схотілось, щоб той письменник прийшов до нас у хату і побачив наші пороспухалі від слїз очи почув і сам те високе почування, що його не вимовиш словами, що про його нїхто з нас не казав, але що воно панувало в цїй хатї...

Нї, не „слабые матеріалы“ „Маруся“, а великої цїни твір. Нехай у йому і стиль коструватий, і сантіменталїзм, як на спокійного читача є, і пляну не скрізь додержано, концепція шкутильгає, — але ся книга піднїмає вгору наш дух — то що нам до тих вад, хоч-би їх було і в десятеро більш? Квітка вже не написав нїчого, що можна було-б поставити поруч з „Марусею“, але й „Марусї“ досить, щоб зробити його ймення невмирущим у народї.

І я думав собі: скільки є на сьвітї високо-артистичних творів, що читаєш їх, упиваєш ся їми та й ще хочеть ся. І така в їх краса, що мов бачиш її перед себе. Але я не буду їх читати в цїй хатї. Розмірено розлїчено у їх усе, і нема в їх помилки, і життя в їх видко правдиве, і артистично вироблено всю штуку — твори високої вартости, — а читати я їх тут не буду. Се твори тільки для мене, та для таких, як я, для так званої інтелїґенції, а мої слухачі їх не зрозуміють. А от „Марусю“ зрозуміли ми всї і всї поплакали над нею. Що-ж дорожче людям повинно бути — чи ті твори, що їх можуть розуміти сотнї, чи ті, що їх, як „Марусю“, розуміють мілїони? І відмова була така, що я ладен був віддати бібліотеки з тисячами томів за сотню таких книжок, котрі могли-б читати мілїйони.

Чому? Тому, що „Пѣснь торжествующей любви“ Тургенева, романи Золя, чи високим стилем писані Пушкина вірші, хоч-би й найкращою вкраїнською мовою виложені, не єднають мене, інтелїґента, з народом, а „Маруся“ єднає. Нехай то й діаманти слїпучі, а се — не пишне намисто на дівочій шиї, але воно менї, панови, таке са́ме гарне, як і мужикови, і я почуваю, читаючи сю книгу, що я тільки дрібна частина з багато мілїйонового народу, а не пануюча істота, або відірваний від ґрунту, без підвалин, без змоги на що зіперти ся, загурканий, збитий з пантелику „інтелїґент“. Я почуваю, що тільки тодї, може бути правда на землї, як не стане „мужика“ та „пана“ чи „інтелїґенції“ та „простолюддя“, а буде один суцїльний культурний вкраїнський народ.

Тим то й дорога мінї „Маруся“, що як читаєш її то справдї зникають і „мужик“ і „пан“ а є тільки люди.

Еге, „Маруся“ — книжка для всїх. Інтелїґент і мужик однаково заплачуть над нею. Мало того. Читаючи про кохання старим людям, звичайно соромиш ся (див. вище про „Катерину“.) Але тут не сором було читати, не сором було старим слухати про кохання Марусине та Василеве таке все було чисте й гарне. І ось через віщо „Марусю“ можна дати й дївчинї, й парубкови і дїдови — і всї її читатимуть, бо се книжка для всїх. Таких книжок не богато.

Таких книжок не багато — тим то можна бажати, щоб принаймнї хоч ті, що є, росповсюджувались яко мога ширше в народї. Дивне диво! Така перла для народнього читання, як „Маруся“ зоставала ся через нашу байдужість, невідомою народови стільки років. Та й тепер, хоч і пісьля харківського видання — чи відома вона? Видання великого формату, незручного тим, хто розносить по селах продавати книжки, видавець-земство, а не крамар, що́ силкуєть ся всюди пропхнути своє видання — запевне пособлять тому, щоб книжка росповсюджувалась по селах.

Ще одна увага. Квітчина мова, хоч і яка гарна, все-ж має дві вади: харківські провінціяліями (що́ тепер зато́го зникли вже і в Харківщинї) та москаліями. І те, і те утрудня читания сїєї книги (я се добре бачу на тих, кому доводить ся давати тут Квітчинї твори) і зовсїм не робить її кращою. Мінї здаєть ся, що не согрішимо ми перед Квіткою, як що всї такі форми, як каэ, пришедши та москаліями знищимо, поставивши на їх місце, що треба. Се не буде наруга з авторського права, бо сї речі утрудняють книзї придбати популярність, зробитись дорогим родичем у кожній мужичій хатї, і я насьмілююсь думати, що ледві чи й мав-би сам Квітка що проти цього як-би був живий. Хай собі видають академічні видання з таким навіть детальним досліджуванням тексту, як то зробив був Ол. Потебня у „Салдацькому патретї“ (першого видання), де показано всї одміни у текстї по всїх виданнях, — а се не буде академічним виданням а народнїм, а що належить усьому народови, те й по мові мусить бути цїло-вкраїнським, мусить відкинути все вузко-провінціяльне та позбутись помилок...

VIII.

Мінї не доводилось більш нїчого Квітчиного читати селянам, опріч хіба „Підбрехача“ та „Салдацького патрета“, з котрих слухачі чимало съмїялись. За те інші Квітчинї повісти читали мої письменні знайомі селяне самостійно і, як що не помилю ся, то найбільш від інших подобають ся їм „Козир-дївка“, „Перекотиполе“ та „Божі дїти“.

В „Козир-дївцї“ подобаєть ся сама героїня і дуже зацїкавлює сюжет; в „Божих дїтях“ бідкають ся над долею сиріт. — „Божих дїтей“ люблять слухати побожні батьки. Але в їх є чимало дечого антиморального, бо автор спочуваюче дивить ся на пхання в пани та на салдатство, і я радив-би дати в руки народньому читачеви сю книгу хіба тільки знищивши деякі місця: досить і так пхають ся в пани наші селяне та величають ся наші салдати, і нема чого похваляти се ще й у книжках.

За те „Перекотиполе“ подобаєть ся найдужче зо всїх Квітчиних річий [пісьля „Марусї“, звісно]. Христя колись прочитала це оповідання в своїй сїмї (на читання поприходили ще й сусїди) і враження було велике і всїм книжка дуже сподобалась і всї казали, що вона навчаюча. Мене тільки лякає трохи одно: наш народ таки прихильний до містицизму і нахильний виясняти надприродним способом і найпростїйші речі, а такі книжки, як „Перекотиполе“ навпаки чи відхиляти муть його від сього.

Ще дужче це можемо сказати про такі речі, як „Мертвецький великдень“, „От тобі й скарб“, „Конотопська відьма“. Оскільки я міг помітити, мої читачі не розуміють, що се таке. Казка — так і не казка, бо дуже реальна обстанова уся: правда швидче, ніж казка. Навіть досить розвиті читачі мої, що сто разів запевне чули в школї про те, що відьом нема на моє питання:

— Казка чи правда „Конотопська відьма“? — відмовляють, що не знають. А що до неписьменного селянина, котрому прочитають таку книжку, то він запевне пійме усьому цьому віри. Та й як-же не думати, що „Конотопська відьма“ — правда, коли у нас і сього лїта, як була посуха, чоловіки казали, що як-би найти ту прокляту, що́ сховала хмари та скупати, то був-би дощ. На мій погляд такі книжки цїлком шкодливі в нашому селї доти, поки віра в відьом, чарівників, чортів та ин. панує над мужичим розумом.

А що вона панує, то се запевне і се ви побачите і начитанні книжок. Так напр. я давав читати де кому „Заклятую криницю“ Хоми Брута. В їй молодий учитель Степан дурить старого вчителя Онуфрия „магією“, в котру Онуфрій вірить. Що Степан дурить, а сам ні трохи не йме віри в магію, то се виразно видко з книжечки. Але й найрозвитїйші з моїх читачів (що́ читають і розуміють Левіцького, Шевченка, Квітку, Кулїша, Кропивницького і багато інш.) ні трохи не розібрали сього і всї певні були, прочитавши книжку, що Степан не дурив, а справдї знав „магію“. Тільки один, *Кумів син*, що так любить Шевченка, сказав: „Ну, а той Степан мабуть брехав, що як вивчиш ся тієї магії, так можно такі чудеса робить? Вони мабуть усї троє зібрали ся, що нїчогісїнько не знають, а десь почули про магію, балакають та й товчуть — магія та магія.“

Ще один приклад. С казка З. Т. „Верба і зірка“. В їй чимало містичного елементу, що має там місце просто яко поетична окраса. Напр. так. Дїти, прийшовши з чужої землї, знаходять своїх батька та матїр і, стоячи на могилї у померших брата та сестри, балакають про те, що з їми було-б, як-би вони самі вмерли. Мати каже: — „А вже-ж були-б ви тодї янголи божі на небі“. — А тепер я знаю, — каже дївчина, що то янголи нам шлях сюди показували і то були наші братік і сестричка і т. і. (б. 23). Ся казка дуже подобаєть ся і дїтям і старим. Мінї доводилось чути, як переказують сю казку хлопцї років 10—14. Увесь містицизм зникає і напр. наведене вище місце виходить просто так у писаному переказї в одного хлопця: „Вони (хлопець та дївчинка) пішли до верби (де могилка) і кажуть: Отак як-би ми померли, (а вони були живі), — вони стояли-б і балакали про нас“. І тільки. Але-ж зовсїм не те з дорослими. *Христиній матері* дуже сподобалась ся книжечка. (*Христя* в сїмї читала) і вона її переказує, але-ж як! Містицизм — поетичня окраса в її устах побільшуєть ся втроє, стає справжнїми чудесами, і вона ні трохи не вагаєть ся казати, що справдї янголи вели дїтий, і таке інше!

З других Квітчиних найбільш подобаєть ся і найкраще розуміють „Купований розум“. Його розуміють і малі і часом гарно переказують, хоча їм не зовсїм виразна ідея, але ідею розуміють старі. А про те ми маємо один погляд на „Купований розум“ такий, що різнить з поглядами в інших читачів. От що пише про це оповідання *Маряна*: „Забавна книжка та не здорово подобаєть ся. Справдї вже тут Харка становлять здоровим дурнем, — наче вже як мужики, так усе й дурні — невже-ж таки чоловік учив ся зато́го десяток років і такий дурень — не йму віри я сьому, і навіть жаль Харка, що так справдї про його пишуть, — хоть може і не про його, а все-ж про наших братчиків. Нехай невченний, а то-ж таки скрізь їздив — не проміж дурнями-ж він жив, що такої дурности навчив ся. Шко́да!“

Маряна велика прихильниця до просьвіти, до вчиття — тим вона так тут і оступаєть ся за неї. Вона може не зовсїм як треба зрозуміла авторову мету, але чи винна вона в сьому? Мінї здаєть ся, що Квітка справдї через лад уже переборщив, малюючи і батькові і синові дурощі, і з людий поробив карикатури — не дивно, що читач з народу, не звиклий до сього, не погодив ся з їми.

(Далї буде).

Б. Вільхівський.

ОПОВІСТКИ І КРИТИЧНІ ЗАМІТКИ.

Руска Читанка для высшихъ клясъ шкôлъ середныхъ. Часть I. Устна словесноôть. — Львів, 1892 р. 204 стор. 8°. Ціна з оправою 1 злр.

Під таким заголовком вийшла коштом фонду краєвого саме тепер з друкарні тов. ім. Шевченка книжка для 6-ої кл. ґімн., котру уложив проф. Олекс. Барвінський. Сеть се друге значно доповнене і на-ново перероблене видане; перше вийшло ще в р. 1870. Книжка обіймає 204 стор. 8° [Перше видане мало тілько 57 стор. 8°] і містить в собі материял поетичний і прозовий. В части поетичній наведені взірці пісень: а) мітично обрядових; б) з життя домашнього і родинного; в) господарських і суспільних; і г) історичних. В прозі містять ся взірці казок, повірій, переказів, леґенд, останків звіринного епосу, приповідок і загадок. По материялах наступає часть поясняюча, в котрій містить ся: погляд на устну словесність, погляд на збиране материялів устної словесности, бесіда про найважнійші роди поезиї і прози в устній словесности, вкінци примітки до деяких творів устної словесности. — На основі ухвали комісиї наукової подано твори устної словесности, зібрані з видань галицьких, правописом шкільним д-ра Ом. Огоновського [етімольоґічним], а твори вибрані з видань українських правописом Евг. Желехівського [фонетичним]. Часть поясняюча і взагалї все, що походить від автора книжки, списане правописом етімольоґічним.

Przyroda w pieśniach ludowych polskich i ruskich. (Die Natur in den Volksliedern der Polen und Ruthenen). Napisał Hilaryon Grabowicz. — Самбір, 1891 р. 84 стор. 8°.

Сеть се студія, котру написав добре звістний нашій публіцї письменник-поет (тепер заступець учителя в ґімназиї самбірській) і помістив в „Sprawozdaniu Dyrekcyi c. k. wyższego gimnazyum w Samborze“ за рр. 1890 і 1891. Автор подав насамперед загальні розвідки про „значінє пісень народних“ та про „звязь пісень народних з природою взагалї“, а відтак в розділах: „сонце, місяць, зьвізди“, „сьвіт зьвіринний“, „сьвіт рослинний“, а наконець „твори неорґанічні і явища природи“ виказав цитатами з пісень народних руських і польських, звязь тих пісень з природою. Цитати руських пісень брав автор із збірників Головацького, Гулака-Артемовського, Жеґоти Павлї, Вацлава з Олеська і з своїх власних записок. Студия написана живо і читає ся вельми приємно, бо автор, яко поет, відчуваючий красу, вибрав із скарбу як руських так і польських пісень народних найкрасший дотичний материял.

НАШІ ІЛЮСТРАЦИЇ.

Іванна Біберовичева. [Гл. стор. 101]. Між найспосібнійшими артистками, які видала Галицька Русь, займає дуже видне місце п-ї Іванна Біберовичева, подруга теперішного директора руського народного театру. Рідній сцені і тільки рідній [бо на иншій не була] служить вона 16 літ, від 1874 р., в котрім вступила до товариства драматичного під управою п. Т. Романовичевої, де її рідний брат Коралєвич був актором і секретарем театру. Там з початку уживано її майже виключно до образів з живих осіб, до чого вона молоденька о гарнім виїшнім виглядї дуже добре надавалась; окрім сего поручовано їй також маленькі рільки. Злучай одначе хотїв, що в 1876 р. їй поручено грати ролю Катерини в „Гнатї Приблудї“, а то по причинї недиспозициї артистки, котра сю ролю звичайно виконувала. Ролю вона віддала так, що присутні знавцї сконстатували у неї чималий талант і пророкували їй гарну будуччину. Сей вечер був справдї роковим в артистичній карієрі молоденької Ляновської [під котрим іменем вона в театрі виступала], бо від тої хвилї їй поручовано важнійші а відтак і першорядні ролї лїричні і драматичні. І так грала вона в товаристві п. Т. Ром—ої між иншими ролї: Парані (Верховинцї), Марусї (Гаркуша), Галї (Назар Стодоля), Анни (Данїшеви). В 1879 р. вона одружилась з Іваном Біб—ем, і в рік опісля перейшла з своїм чоловіком до труни Омеляна Бачинського, що втодї був директором львівського руського народного театру. Там була тільки 1 рік, позаяк в 1881 р. „Руська Бесїда“ поручила управу театру спілці „Біберович-Гриневецький, де вступила і подруга директора. В тім товаристві виступає вона до нинїшного дня і грає першорядні ролї лїричні і драматичні. Так між иншими грала вона Рогнїду (Ярополк), Руту (Олег), Гальшку (Г. Острожська), Чору (Довбуш Федьковича), Софію (Хто винен), Наймичку, Катерину (Не судилось), Наталю (Лимерівна), Олену (Глитай), Марусю (Полуботок), Чернигівку, Одарку (Дай серцю волю) і т. і. Ту маючи широке поле і нагоду до попису, талант її драматичний виступив в цїлім обемі і силї, і тепер вона есть оздобою львівського руського народного театру, а взагалї між усїми руськими артистками, що виступають по цїлій, широкій нашій вітчинї, належить до найспосібнїйших.

П-ї Іванна Біберовичева тепер саме в силї віку (родилась 1861 в селї Фалиші, стрийського повіту) і Україна-Русь надїєсь від неї ще багато. Усї земляки оцїнюють її щиру працю і її виступи усюди витають з повною симпатією. Се і справидливо — на те вона заслужила.

Вечером. [Гл. стор. 105]. Тепло і тихо. Лагідне сьвітло молодика ллять ся скрізь гілля рокити. В таку хвилю вдохновений сїльський „артист“ виграває свої думки „невчені“, що добувають ся просто з серця під благодатним виливом сусїдства своєї ровесниці. Та й на її личку відбиваєсь торжественність тої хвилї і вона неначе подїляє вдоволенє свого товариша.

Такі ідиллї на Україні — се річ звичайна, і пояснюєсь нїжними обичаями та слїдами якогось лицарського настрою мужчин в відношеню до женщини.

ЛІТЕРАТУРА.

Дрібні вістки. Вийшов український літературний збірник „Хугір“, впорядкований Т. В. Калениченком. Обіймає 99 стор. 8°. — Редакция львівської „Правди“ видала 8 і 9 аркуші [стор. 113—128] II-ої части Гомерової Одисеї, і у випуску за місяць сїчень 1892 р. розпочала друковати Дантову „Божественну комедию“ в перекладї Сивенького. — Товариство імени Шевченка зачало вже друковати повне виданє творів Т. Шевченка. Виданєм займає ся проф. Др. Ом. Огоновський. Тепер друкує ся вже пятий аркуш. Виданє буде складатись з 4 томів малої вісїмки, на гарнім велїновім папери, і обіймати ме до 50 аркушів друку. Всї 4 томи оправлені на взір нїмецьких кляснків коштувати муть 3—4 злр. — В часописи „Учитель“ почав з Ч-ом 4 друковати проф. В. Коцовський „Огляд українсько-руської літератури“ — Редакция „Зеркала“ зачала друковати другий том „Кістяків Гольбайна“, котрий аркушами додає своїм передплатникам, а ред. „Батьківщини“ — Бібліотеку оповідань і новель. В першім аркуші поміщено цїле оповіданє П. Р. „Вовче лихо“ і початок оповіданя Олекси Карпенка: „Доля, як сонечко, — блисне і сховаєть ся“. — Цензура дозволила друковати: Збірник і 4 оповідань В. Чайченка під заг. „Дїти“, викинувши оповіданє „Кавуни“. Подано до цензури рукописи: „Сьпіви Василя Цимбала“, та оповіданя Вас. Артеменка під заг. „Дзвони“ і „З розмови приятелїв“. — Часописи „Зеркало“ [вих. 2 рази на місяць] і „Батьківщина“ [вих. що тижня] почали друковатись правописом фонетичним. [В Австрії виходять фонетичним правописом — у Львові: Зоря, Правда, Зеркало, Батьківщина і Народ, — в Коломиї: Хлїбороб, — а в Чернівцях: Буковина].

Василь Лукич.

Працї на полї нашого шкільництва. *Проф. Ілярий Огоновский* віддав до рецензиї [комісиї наукової]: Гомерову Ілїяду (в скороченю) і Гомерову Одисею. Тепер працює над Словарем до Гомерової Ілїяди і Одисеї і над Вправами латинськими для II кл. ґімн. Відтак передасть до рецензиї: Софокля Антіґону і Електру; за ними піде: Король Едип і Аяс. — *Проф. Др Калитовський* віддав до рецензиї: Читанку нїмецьку для IV кл. шкіл середних. Окрім того написав: Початки науки нїмецкого язика для III кл. шкіл людових, і ся рукопись вже зовсїм готова до друку. Тепер пра-

ює над такою самою книжкою для IV кл. шкіл людових. — *Проф. Петро Огоновський* предложить невдовзі до затвердженя: Аритметику на III і IV кл. ґімн. — *Проф. Др Ом. Савіцький* предложить Ґеометрию на низшу ґімназию; окрім сего працює тепер над новим виданєм Ґеометриї для висшої ґімназиї.

ШТУКА.

Памятник пок. Володимира Барвѣнського, котрого взорець подали ми в Ч-ї 4 з 1891 р., виставив автор артист-різьбар Р. Левандовськй минувшого місяця на кільканайцять днїв в салї львівської школи промислової, щоби уможливити як найбільшому числу людий оглянути сей справдешній твір штуки різьбарської. Єсть се ґрупа зложена з двох осіб: молодої женщини в народнім українськім строю, котра тримає в правій руцї піднесену до гори смолоскипу, а лївою притискає до грудий хрест, — і одягненого також по народньому, клячучого хлопця, котрий одною рукою держить герб галицької Руси, а другою лавровий вінець над погрудєм пок. Вол. Барвінського. Цїлість представляє ся дуже гарно, а викінченє ґрупи аж до найменших подробиць знамените. Особливо симпатичне лице клячучого хлопця, а й лице женщини, хоч видає ся на перший погляд трохи суворе, відповідає гадцї композициї. Піднести треба вдатне уложенє одежі на стоячій фіґурі женщини. Артист, хотячи надати цїлій статї легкість, зробив плахту коротшою, як єї звичайно дївчата носять, і уложив запаску при правім боцї так, що в долинї виступає на верх мережана сорочка, а в наслїдок того показують ся лїпше контури лївої ноги. Памятник, весь вилитий з бронзу, має станути на камінній, два метри високій підставі, а тодї певно буде представляти ся ще більше імпонуючо. Особи ґрупи троха навіть більші, як натуральна величина людська. — Памятник одже готовий, і комітет, щó займав ся ним, сповнив гарно свій обовязок, за що належить ся єму повне признанє. Лихо одначе в тім, що комітет не посїдає ще тілько гроший, щоби заплатити артистови-різьбареви умовлену суму. Памятник згоджений за 2.000 злр., а досї фонд памятковий виносить 1.563 злр. 20 кр. З того виплачено д. Р. Л—ому 1.500 злр. Позаяк памятник в маю стане вже на місци призначенім і тодї решта умовленої винагороди 500 злр. мусить бути виплачена, відносить ся комітет до Русинів усїх земель з просьбою, щоби пригадали собі справу памятника, прислали як найскорше датки і при кождій нагодї старались придбати фонди на покритє хибуючої суми. Датки просить комітет надсилати через всї редакциї наших часописей, або просто до комітету на руки проф. Володимира Шухевича у Львові [ул. Чарнецького, ч. 26].

Різьба Івана Кавки. В львівській книгарнї Ставропигійській виставив в лютім с. р. артист Іван Кавка замітний образ різьбарської роботи, представляючий „Зложенє тїла Христового до гробу“. П. Кавка, наш земляк, повернувши з артистичних студій в академіях краківській і пештенській, осїв у Львові [ул. Домбровского, ч. 10], а першим твором, який з успіхом дуже добрим доконав, єсть згаданий образ. Згадана різьба єсть величини (з рамами) 61 центім. довга, а 52 центім. широка. Тїло лежачого в центрі образу Христа окружає в артистично уложеній ґрупі сїм статий, а то: стать Йосифа з Ариматеї, Нїкодима і 5 жінок-мироносиць. З лївого боку видніє тесовий гріб, а в далекій перспективі мрїє Голгота і місто Єрусалим... Естетика і сіметрия з якою уґрунував артист особи і цїлий краєвид, точність виконаня і артизм в різаню, з яким віддана кожда черта лиця, кождий згиб одежі, цьвіти на землї, далї пластика і докладність анатомічна в представленю обнаженого тїла Христового, Єго страдальне лице і уморене тїло по перебутих тяжких страстях розпятя, пречудно відданий вираз сочувства на лицях всїх присутних осіб — отсе прикмети сеї першої гарної працї п. Кавки, котра віщує молодому нашому землякови славну будуччину... Треба ще сказати і про техніку виконаня. Єсть се вжолобаний в одноцїлім кусні яворини релїєф, а робить вражінє подібних праць відливаних з бронзу, бо образ поведений такою краскою. А вже-ж подиву гідна в тій працї знаменита перспектива в різаню, де всього може 6 центіметрів грубий кусень дерева вжолобаний одвітно віддав з всею докладностию і притім такою ілюзиєю мниму віддаль між передною сценою образу з єї особами, а далеким тлом гори Голготи і Єрусалиму. — Як зачуваємо, зробив уже п. Кавка шкіц другої різьбарської працї більших розмірів в дусї патриотичнім, котрий представляти має апотеозу народного руського відродженя. Нетерпеливо вижидаємо появи сего дїла.

Д-р О. К.

ТЕАТР.

Рух наших театрів. Театр руський під управою *Ів. Біберовича* виїхавши з Станїславова 3. н. ст. лютого, гостив в Стрию до 12. н. ст. марта, а відтак переїхав до Львова, де від 13. н. ст. марта дає вистави в салї тов. „Frohsinn“. — Товариство під орудою *А. Саксаганського* давало вистави в Одесї в „Русскомъ театрѣ“ з добрим материяльним успіхом. — Трупа *М. Старицького* по причинї хороби директора, щó мусїв лїчитись в Москві, перейшла під управу В. Е. Грицая, гостила в Єлисаветградї від 26. ст. ст. грудня до 9. ст. ст. сїчня; відтак давала вистави в Миколаєві, а закінчила сезон в Катеринославі, давши 36 вистав [з доходом до 12.000 злр.]. — Товариство *М. Кропивнїцького* виїхавши з Петербурга грало у Варшаві, в театрі Ельдорадо. — Трупа *М. Садовського* гостила в Москі, де давала вистави в театрі „XIX. столѣтія“. — Дві менші трупи під орудою Васильва-Вятського і Деркача давали вистави в Середній Азиї.

Львівський руський народний театр під дирекциєю Ів. Біберовича гостив в Станїславові від 5. н. ст. грудня 1891 р. до 2. н. ст. лютого 1892 р., і в тім часї дав 36 вистав в новім театрі товариства імени Монюшки. Товариство складає ся з 40 осіб: директора, 15 артистів з хористами, 12 артисток з хористками, 10 музикантів, 1 суфлєра і 1 машиніста. До головних сил артистичних належать — з давних: п-ї Біберовичева, Осиповичева, Кліщевська, Кирнїцька, Ґембіцька і пп. Біберович, Стечинський, Ґембіцький, Ольшанський, Янович, Кліщевський і Кирнїцький, — а з сьвіжих чи новоанґажованих — п. Кравчуківна і п. Карпінський. Трупа виставляє драми, траґедиї, комедиї, оперетки, опери і образки з житя. В Станїславові виставлено 17 оріґінальних творів: Дай серцю волю, Запорожець за Дунаєм, Вечерниці, Не судилось, Вихованець [2 рази], Мартин Боруля, Пан мандатор (оперетка С. Воробкевича), Пані молода з Босни, Пилип Музика, Наталка Полтавка, Хто винен, Павло Полуботок — наказний гетьман України, Сто тисяч, Пошились в дурні, Золотий монс (оперетка С. Воробкевича), Чорноморці і Різдвяна ніч [2 рази], — і 14 перекладів: Барон циганський [3 рази], Мікадо [2 рази], Дзвони з Корневіль, Галька, Весела війна, Над берегом пропасти, Розбійники, Зелений остров, Він не заздрісний, Верховинці, Ґаспароне, Властитель гут, Трійка гільтайська і Лєна; надто перед новим роком дано виставу зложену з винятків опер, оперет, сольосьпівів, деклямаций, танців і образу з живих осіб. Окрім 7 творів [6 оріґ. а 1 перекл.], котрі в Станїславові ставлено по раз перший (а котрих змісту ми не наводимо, бо він звісний нашим читачам), всї інші виставлювано вже давнїйше, деякі з них навіть чимало разів. З новостий оріґінальних виставив театр зглядно дуже не багато, що мусимо єму на сім місци виткнути. Наша література драматична збогатилась остатними роками значно, так, що наш театр міг в Станїславові зовсім легко заповнити принайменше половину своїх вистав премієрами. Не будемо ту повторяти заголовків творів, написаних остатними часами, бо в „Зорі“ [в рр. 1890 і 1891] ми їх пильно нотували. І перекладний репертуар не виказує новостий: в Станїславові виставлено по раз перший тільки „Мікада“. А і з тих, щó повторено, то одні, як „Ґаспароне“ і „Зелений остров“ своїм мізерним сюжетом зовсім не заслугують на таку честь, [ми-б радили усунути їх зовсім з репертуару, яко нїчого не вартні нїсенїтниці], інші-ж, як пр. „Розбійники“, не виходять гарно по причинї, що до їх вистави нема відповідних сил [і їх виставу випадало-б поки що здержати].

Вистава творів була ріжна: деякі виставлено дуже добре, другі середньо, а інші, на жаль, без належитого пригото-

ваня. І так не могла вдоволити вистава „Верховинців“, „Розбійників“, особливо-ж „Наталки Полтавки“. На се зложились такі причини: невідповідна обсада, недокладне вистудіоване ріль, скорочуване цїлих сцен, викреслене нумерів сьпівних, попис власними концептами і зміна речень та слів. Неменше впадало в очи, що „Наталку“ виставлено не з новою д. Лисенком написаною музикою, з якою виставляють тепер всюди на Украйні, але з давною, не повною, і то навіть не розписаною на інструменти, котрими розпоряджує оркестра театральна. Се все вразило нас тим більше, що „Наталку“ давано на цїль добродійну перед публїкою, котра битком заповнила великий театр. Хочемо припускати, що вистава улюбленої оперетки не удалась з огляду артистичного злучайно, бо інші твори, як Різдвяну ніч, Вихованця, Пилипа Музику, Дай серцю волю, Мартина Борулю, Сто тисяч і Не судилось виставлювано старанно. Сьпівні твори виходили взагалї добре: тілько давав ся чути брак голосу басового як на соля так і в хорах; опроче гуртові сьпіви, з малими винятками, представлялись без житя. — Обсада ріль не всюди нас вдовольнила. Наколи-б невідповідна обсада походила з недостачі сил, то при оцїнцї треба-б якої-такої поблажливости. В нашім театрі одначе є та зовсїм неоправдана практика, що якусь ролю поручає ся тому, хто ту ролю досї грав, хоч-би він грав її як найгірше, і хоч-би на обсаду тої ролї була інша зовсїм добра сила, а дїє ся се, як кажуть тому, щоби людий не ображувати і не знеохочувати. І так поручає ся якійсь артистцї грати ролю сїльської дївчини длятого, що вона завсїгди її грала, хоч та артистка грає сю ролю зовсїм неприродно, вбираєсь на пр. коротенько, робить рухи і міни панські і рецитує свою ролю зовсїм без чутя, перевертаючи іноді слова, котрих не розуміє. Або каже ся грати героїчні ролї артистам, котрих спеціяльність — грати веселих бурлак, або характеристичних батьків-старцїв. Дає ся знов на пр. ролю сьпівну пописову особі, котрої голос і вік до сего зовсїм невідповідні, або якогось, впрочім дуже спосібного, артиста драматичного, зачисляє ся на силу до сьпіваків, хоч у него голос дасть Біг... Се все очевидно мусить устати без огляду на те, чи воно буде дотичному артистови до вподоби, або ні. З обсадою ріль стоять в звязи так звані „виступи гостинні“. Від якогось часу завелась і в нашім театрі та практика, що на „виступи гостинні“ спроваджує ся якісь нїби знаменитости. Звідки? Ну — очевидно зі Львова... Так і до Станїславова спроваджено сьпівачку п. Радван, котра виступила в оперетках „Мікадо“ і „Барон циганський“, і п. Т. Борковського, що сьпівав в „Різдвяній ночи“ партию Запорожця. Проти спроваджованя когось до виконаня партиї Запорожця годї що сказати: противно, се було і есть конечне з огляду на те, що як сказано, наш театр поки що не має нїкого з голосом басовим на соля. В виборі одначе особи треба дивитись не на славу і то минувшу, але на теперішні прикмети артиста-сьпівака. Одже п. Т. Б., як небудь є добрий артист, одначе голосу у него вже майже зовсїм нема, а тілько чути, що з горла виходить якийсь немельодийний гук... Та п. Б., хоч ще Русин, і недостачу голосу покривав дуже доброю грою, рухами, мімікою і взагалї добрим зрозумінєм і відчутєм сего, що грав. В якій цїли одначе спроваджено п. Радван — не знаємо, бо на обі ті ролї, в котрих вона виступала, в нашім театрі є дуже добра і відповідна сила п. Кліщевська. Наколи цїль материяльна була на оцї, то вона зовсїм не дописала, бо публїки на тих двох виставах було відповідно менше, ніж на тих самих творах, виставлюваних передше в тім самім сезонї. Для голосу також не було рациї спроваджувати її зі Львова, бо він у неї вправдї сильний, але за те не „квадрує“ до наших сил сьпівучих, котрими були обсаджені інші ролї. Опроче треба завважати, що п. Р. зовсїм не знає нашої мови, тож виходила така чудасія, що в сценах, де говорить більше осіб, або в діяльоґах, де відповідаючий повтаряє останнє слово питаня, — а таких повно в „Баронї“ і в „Мікадї“ — вона говорила по польськи, а всї інші по руськи. В операх се не дуже разить, бо там слухає ся головно музики а не слів, але в оперетках, де значну частину говорить ся, се виглядає на всякий злучай якось кумедно. З огляду, що наш театр, винявши „Різдвяну ніч“, не виставляє повних опер, — годї згодитись на те, щоби тексти виголошувано в двох мовах. Такий, зовсїм неоправданий утраквізм, лишім кому іншому, а на нашу, одиноку в Арстрії, рідну сцену его не пускаймо. Отсе і взиваємо „Руську Бесїду у Львовї“, під котрої управою стоїть наш театр, щоби як найскорше і то рішучо раз на все заборонила дирекциї спроваджати на „гостинні виступи“ такі знаменитости, що не володіють нашою мовою.

Мова в перекладах не всюди чиста, а складня не всюди питома. В деяких перекладах подибуємо на жаль такі слова: предложенїе, мовчанїе, сновидїнїе, желанїе [„Над берегом пропасти“], обнятія, збродня, лотр [„Верховинцї“], сокровище, дружеский, существо, страшная судьба, прощенїе [„Гаспароне“] і т. і. Поганий переклад також „Розбійників“, де повно всяких „лотрів, збродні“ і таких інших квіток. Виголошуване і акцентуация також частенько неправильні. І так виголошують (особливо артистки): робить *сї*, робит, роблят, в нашой хатї, в цїлой красї, поводило, бу́дучність, мущи́на і. т. і., — зміняють собі: „тієї“ на „тої“, „любити му“ на „буду любити“ і т. і. Ту обовязок п. режісера звернути на пробах увагу на сї хиби і старатись їх усунути.

На оповістках завважали ми, що всюди, де має бути „драма“ — положено не знать чому „народний образ“ або „образ з житя українського“. Тим чином компромітує ся на зверх нашу штуку драматичну, котра побіч мельодрам — немов складає ся з самих „народних образів“. Проти сеї самовільної зміни мусимо запротестовати. Опроче випадало-б звертати пильнїйшу увагу на чистоту мови в оповістках [не писати Кравчук (зам. Кравчуківна), матрози, перевод, подклад, а навіть „на всеобщое желанїе!!!], і на коректу, щоби відтак не виходили такі дивогляди, як: Барвиньскій, Нищинскій, Дай серцю волю, на дохід Биберовичевой, для рускої сцени, комчина оперета, Микадо і т. і.

Помінувши хиби, про котрі ми згадували вище, взагалї наш театр робив вражінє добре. Порівнуючи з попередними роками, завважали ми поступ. Передовсїм скріплено персонал сьпівучий [на соля] добрими силами і значно збільшено оркестру, бо число музикантів майже потроєно. Відтак народні твори виставлювано стараннійше, убраня і обстава хати мужицької [образи, божник, рушники, скриня і ослони, котрі накривано народними скатертями і т. і.] відповідали більше етноґрафії, сцени гуртові виходили натуральніше, і менше послуговано ся так залюбки практикованими по театрах скороченями. Особливо у „Вихованцї“ [роблене пирогів на сценї, по́лене, митє посуди, обиране бульби і т. і.], в „Пилипї“, „Різдвяній ночи“ [сьнїг спадаючий, сцена з колядою] завважали ми щиру запопадливість управи театральної, щоби твори вивести о скільки можна реально і етноґрафічно вірно. В тім напрямі йти-б тілько далї.

Публїка як місцева так і замісцева привитала рідну сцену вельми симпатично, відвідуючи пильно вистави і заповнюючи місця великого театру: кілька разів був театр зовсїм випроданий. За се і дякував режісер зі сцени, прощаючись прилюдно з публїкою. З Станїславова театр виїхав до Стрия.

Василь Лукич.

ЗАПИСКИ, ВІСТКИ І ЗАМІТКИ.

Памятник Тараса Шевченка у Львові. Краківська руська молодїж університетська, зібравшись 10. нов. ст. лютого с. р. в льокалю товариства „Академічна Громада“, постановила заініціювати будову памятника Т. Шевченкови у Львові. Поки що вибрано тимчасовий комітет, зложений з 5 членів. Комітет сей має занятись зложенєм ширшого комітету з посеред старших виднїйших Русинів та українсько-руських артистів і знатоків, а доперва той комітет заладивши правні формальности приступить до енерґічного приспорюваня фондів на сю, серцю кождого щирого Русина, дорогу будову. Українсько-руський нарід може без огляду на кордони, навіть з дрібненьких датків, звеличати свого ґенїяльного поета величавим памятником. Спромоглись Чехи в протягу року на здвигненє будівлї Narodn-ого divadl-a, що́ коштувало мілїони, ставлять Поляки за ініціятивою академічної молодїжи памятник Міцкевичеви за 100.000 злр., — не лишить ся позаду і Україна-Русь. Руська молодїж краківська жертвує від себе на засновок фонду

комітету чистий дохід з розпродажи репродукції оріґінального образу мальованого Т. Шевченком в Оренбурзї а віднайденого і репродукованого заходом тов. „Академічна Громада“ в Кракові.

Дипльом Т. Шевченка. Микола Володимирович Домбровський з Київа помістив недавно в львівській ґазеті „Галицкая Русь“ оповістку, що він має дипльом, виданий росийською академією штук Тарасови Шевченкови на артиста. Той дипльом мав М. В. Домбровський одержати від свого дядька, а той дядько від якогось свого приятеля-чиновника, а чиновник дістав єго якимсь способом з канцелярії попечителя київського округа в той час, як Шевченка були увязнили. М. В. Домбровський пише, що він, потребуючи ґроший, хотїв-би сей документ продати.

Трийцять перші роковини смерти Т. Шевченка сьвятковали в Галичинї досї прилюдно музикально-декляматорськими обходами: Читальня в Пробіжній 21. нов. ст. лютого, Ученики руської ґімназиї у Львові в салї „Народного Дому“ 27. н. ст. лютого, Ученики тернопільської ґімназиї 27. н. ст. лютого, Ученики коломийської ґімназиї 13. н. ст. марта, Стрийське „Руське Касино“ 7. н. ст. лютого, Віденське академічне товариство „Сїч“ в концертовій салї віденської ресурси 7. н. ст. марця, Читальня міщанська в Теребовлї 15. н. ст. марця, а Ученики станїславівської ґімназиї 25. н. ст. марця. Львівські народні товариства Просьвіта, ім. Шевченка, Руська Бесїда, Народна Рада, Товариство педаґоґічне, Львівський Боян, Тов. ремісників „Зоря“ і Тов. академічне „Ватра“ обходили роковини 25. нов. ст. марця урочистим концертом в великій салї „Народного Дому“. [Того самого дня відбули ся також загальні збори тов. „Просьвіта“]. На память 31 роковин рішило тов. „Просьвіта“ видати фотодруком портрет поета, рисований ним самим, коли жив на засланю. Виконанєм сего займе ся артистично-фотоґрафічний заклад Тшемеского у Львові. — Редакция „Дзвонка“ додала до Ч-а 5 окремо дуже гарний образок в вел. 8-ку: на першій сторонї портрет Ш—ка у вінку, на котрого листках виписані заголовки всїх головнїйших єго творів, а на стрічках вінка слова: „Свою Україну любіть“ і „Любтїь її, бо время люте“; відтак в горі хата, в котрій родив ся, а на долинї: лїворуч могила, а праворуч Ш—ко в домовинї; на другій сторонї образка надруковано 18 „золотик слів“ Т. Шевченка. — В Петербурзї відбулась у вівторок 25. н. ст. лютого, о 1 год. в пол., в казанськім соборі панахида по покійнім поетї. В церкві явились літерати художники, артисти і земляки Кобзаря: А. Н. Пипін, Д. Мордовець, Г. Градовський, П. Гайдебуров, Цьвітковський, Беренштам, Сластьон, Микішин, Д. Лебединців, Еварнїнський, Майборода і інш., — и також багато української молодїжи; прибув також старий дїдусь Г. Чистоховський, сердешний приятель Шевченка, що особисто брав участь в похоронах Тараса на рідній землї. Панахиду служив сьвященик Головин при участи хору сьпіваків.

Василь Лукич.

ТОВАРИСТВА.

Вістки. У Відни засновано нове руське товариство „Громада“, котре має на метї згорнути в собі всї кляси віденських Русинів і стати охороною против винародовлювання руських робітників. На перших зборах 6. н. ст. марця явилось звиж 60 людий, з котрих половина була з кляси робітничої. — Статут руського товариства взаїмних обезпечень „Днїстер“, на котре Русини по довгих заходах дістали з кінцем 1891 р. концесию від ц. к. мінїстерства у Відні, затвердило остаточно львівське намісництво; тепер комітет збирає фонд основний [50.000 злр.], шоби товариство чим скорше ввести в житє. Надіятись, що Русини усїх земель прийдуть в поміч сїй в наших обставинах важній институції, закуповуючи акциї по 100 злр. — На загальних зборах руського института дївочого в Перемишлї 27. н. ст. сїчня с. р. постановлено приступити як найскорше до будови відповідного дому, в котрім має міститись поміщенє і убікациї шкільні поки що на 40 учениць; видїл одже обовязаняй предложити детайлічні пляни і кошториси дому загальним зборам в маю с. р. Відтак сконстатовано, що фонди института виносять тепер 60.000 злр. капіталу і реальність враз з городом в вартости вище 12.000 злр. Вкінци вибрано видїл. Сей видїл видав відозву до всїх Русинів, в котрій просить, щоби до мая с. р. заявляли свої думки що до будучого устрою института. Дотичні замітки можуть відноситись до внїшної сторони института [будинку, поміщеня, школи, дївчат, учительок, адмінїстрациї, ґосподартва] так і до внутрїшної [самої школи, якою бажаємо єї мати: вищою чи нищою, а коли вищою, то від котрої кляси найнище, III-ої чи VI-ої], едукацийних цїлий школи і характеру, то є, чи школа має мати характер приватний, чи старатись о характер публичної школи. — Загальні збори львівського товариства ремісничого „Зоря“ відбулись 6. марця с. р. Справоздане виказує, що маєток товариства виносить в готівці 745 злр. 19 кр., а бібліотека 300 томів. Головою вибрано інжинїра-архітекта В. Нагірного.

Товариство „Ватра“. Перші загальні збори сего новозаснованого огнища молодїжи академічної у Львові, що не вирекласъ ідеалів национальних українсько-руських, відбулись 24. нов. ст. сїчня. До видїлу ввійшли: яко голова І. Франчук, заст. голови С. Яричевський, бібліотекар О. Макарушка, касиєр К. Кульчицький, далї пп. І. Масляк, М. Вашкевич, В. Барвінський, М. Левіцький яко видїлові, а В. Винар, Лежогубський, Н. Пшепюрський і О. Маковей яко заступники видїлових. Товариство числить поки що до 40 членів. Видїл товариства розпочав гарно свою дїяльність, бо вже досї було чотири відчити. Читали пп. Франчук, О. Макарушка (20. лютого „Ватра“ а руська суспільність), Вол. Барвінський (24. лютого „Про материяльне руське право карне в княжім периодї“), і Р. Чайківський (16. марця „Про відносини монетарні і їх рефому в Австриї“). Видїл закладає тепер бібліотеку. Сподївати треба, що наші патріотичні земляки підпомоуть щирі змаганя видїлу надсилаючи книжки для бібліотеки і грошеві датки для каси товариства. Льокаль „Ватри“ у Львові, при ул. Ґродзїцьких, ч. 4, на 3-ім поверсї.

Василь Лукич.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Подає Василь Лукич.

Веняминъ Франклінъ яко примѣръ честного, трудящого и ощадного чоловѣка, написавъ Ол. Барвѣньскій. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 72. — Льв., 1891 р. 22+2 нен. стор. мал. 8°. Цїна 6 кр. Друк. 3000 прим.

Дробна птиця ґосподарска а великій грошъ. Написавъ Іосифъ Барвѣньскій. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 73. — Льв., 1891 р. 35+1 нен. стор. мал. 8°. Цїна 10 кр. Друк. 3000 прим.

Вѣдкрытє Америки. Росказавъ К. С. зъ-пѣдъ Бѣлза. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 79. — Льв., 1891 р. 51+1 нен. стор. мал. 8°. Цїна 12 кр. Друк. 3000 прим.

Середъ ледового моря. Оповѣданє. Написавъ В. Чайченко. [Друге вид.]. Книж. „Просьвіти“ Ч° 122. — Льв., 1891 р. 46+2 нен. стор. мал. 8°. Цїна 15 кр. Друк. 3000 прим.

Г. Мачтетъ. **Новые разсказы.** — Москва, 1891 р. Ц. 1 руб. 50 коп.

Описаніе историческое Подоліи. — Петербург, 1891 р. 363 стор. 8° з хромолїтогр., 2 фототипами. 46 ілюстрациями і 2 картами.

Abgar Soltan. **Józef Jerzy Hordyński-Fed'kowicz**, poeta rusiński na Ukrainie, szkic literacki. [Odbitka z Przeglądu polsk.]. — Kraków. 1891 p. 32 стор. 8°. Цїна 40 кр.

Havlíček Borowský K. **Křest sw. Vladimira**, legenda z ruské historié. 2-ti vydání. — Прага, 1891 р. 47 стор. мал. 8°. Цїна 20 кр.

M. Mitrofanowicz. **Praktische Grammatik der kleinrussischen, ruthenischen. Sprache** für den Selbstunterrich, kurtzgefasste theorisch-praktische Anleitung die kleinrussische Sprache in kürzester Zeit durch Selbstunterricht sich anzueignen, mit zahlreichen Übungsaufgaben, Gesprächen, Lesestücken, einem kleinrussisch-deutschen und deutchs-kleinrussischen Wörter verzeichniss. [Bibliothek der Sprachenkunde, XXXVI]. Wien, A. Hartleben. — 1891 р. VIII+184 стор. 8°. Цїна 2 марки.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦИЇ.

Вп. Сергій Павленко. В рр. 1891 і 1892 не дістали від Вас нїчого; тож і нїчого з Ваших творів нема в нашій тецї. — **Всїх наших Вп. письменників**, що остатними часами заповнили нашу теку своїми працями, просимо о теперливість. Всьо нараз не можемо помістити. Також при тій нагоді повідомляємо, що перекладів і сего року не будемо містити. — **Вп. А. Я. Х. З.** Календари не пускають, але вислано. Числа і брошурку вислаємо. — **Всїм цїкавим.** „Зорю“ з попередних років можна дістати по 6 рублїв з пересилкою.

Впорядчик части літературно-наукової Василь Лукич. За редакцію відповідає: **Василь Тисовський.**

Видає **Товариство імени Шевченка.** З друкарні Товариства імени Шевченка — під зарядом К. Беднарського.